

**ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՈՒՄ. ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

**CROSSROADS OF PSYCHOLOGY AND LAW:
APPLICATION OF PSYCHOLOGY IN LEGAL CONTEXT**

**НА ПЕРЕКРЕСТКЕ ПСИХОЛОГИИ И ПРАВА: ВКЛАД
ПСИХОЛОГИИ В ПРАВОВУЮ СИСТЕМУ**

**ՔՐԵԱԿԱՆ ՍՈՒԲԿՈՒՆՏՈՒՐԱՆ ՈՐՊԵՍ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐ ԵՎ ԴՐԱ ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ**

Հերմինե Գևորգյան

*ՀՀ ԱՆ Գորիս ՔԿ հիմնարկի ՍՀԻԱ բաժնի գլխավոր մասնագետ,
Արդարադատության լեյտենանտ, հոգեբան, Հայաստան:*

Հոդվածը նվիրված է մարդկությանը հուզող հիմնախնդիրներից մեկին՝ քրեական սուբկոլտուրային: Այն լուրջ մարտահրավեր է հասարակության համար, քանի որ սպառնում է խաթարել կամ աղավաղել հասարակական հարաբերությունների նկատմամբ ձևավորված արժեքներն ու պատկերացումները: Հոդվածում ներկայացված են քրեական սուբկոլտուրայի հոգեբանական որոշ հիմնախնդիրները: Վերլուծվում են դրանց էությունը, դերը և նշանակությունը՝ որպես դատապարտյալի կենսակերպի անբաժան մաս: Ներկայացվում է դատապարտյալների շրջանում կատարված ուսումնասիրությունը՝ բացահայտելով քրեական սուբկոլտուրայի շարունակական ներգործության հետևանքով անձնա-

յին գծերի շեշտվածությունը և սեփական «Ես»-ի մասին պատկերացումների իդեալականացումը:

Նոր հազարամյակը մարդկային քաղաքակրթության զարգացման նոր փուլ է ազդարարում, որը բացի մարդկության աննախադեպ առաջընթացից և նվաճումներից ունի մի շարք հասարակական բացասական երևույթներ: Մարդկության զարգացման ներկա փուլում շարունակվում են սոցիալ-քաղաքական, սոցիալ-մշակութային աննախադեպ փոփոխությունները, որոնք կազմալուծում և խարխլում են նախկին բավականին կայուն հասարակական կառուցվածքի հիմքերը: Այդ վերափոխումները չէին կարող քանակական և որակական առումով չանդրադառնալ հանցավոր աշխարհի վրա: Քանակական փոփոխությունները հանգեցրել են հանցագործությունների կատարման մեխանիզմների կերպարափոխմանը: Այսօր մտահոգվելու տեղիք է տալիս հանցավոր աշխարհի սուբկուլտուրայի որոշ տարրերի տարածումը մարդկային փոխհարաբերություններում: Հանցագործներին բնորոշ ժարգոնային խոսքը ներթափանցել է հասարակական գրեթե ողջ սպեկտրը: Այն ավելի վտանգավոր է, քանի որ իր բացասական ազդեցությունն է թողնում երիտասարդության վրա՝ ձևափոխելով նրանց պատկերացումները մարդկային հարաբերությունների և մշակութային արժեքների վերաբերյալ: Քրեական սուբկուլտուրայի ազդեցության հետևանքով այն դարձել է հաղորդակցման հիմնական միջոցներից մեկը: Դեռևս մեր հասարակության որոշ շերտերի շրջանում պահպանվում են քրեական նորմերի նկատմամբ դրական և «կիսամիստիկ» վերաբերմունքը: Հետևաբար, այս խնդիրների վերաբերյալ գիտության տարբեր բնագավառների կողմից կատարվող ուսումնասիրությունները, դրանց լուծման ուղիների որոնումը հասարակության հետագա առողջ զարգացման գրավականն է:

Մշակույթը մարդկանց արտադրական, հասարակական և հոգևոր նվաճումների, սոցիալականորեն ձեռքբերված և սերնդեսերունդ փոխանցվող սիմվոլների, վարքի, նորմերի որոշակի ամբողջություն է, որի միջոցով կազմակերպվում է մարդկային կենսագործունեությունը: Սակայն մշակույթը միջավայրի բոլոր անդամների համար միօրինակ բնույթ չի կրում: Գոյություն ունեն փոքր խմբեր, որոնք ունեն ընդունված

մշակույթից տարբերվող իրենց այլընտրանքային մշակույթը, որով էլ բացատրվում է «սուբկուլտուրա» հասկացության ծագումը:

Քրեական սուբկուլտուրան հանցավոր խմբերի ազդեցությամբ արմատավորված յուրահատուկ հարաբերություններ են, որոնք իրենց նեգատիվ դրսևորումներով կարող են հասարակության մեջ ձևավորել հանցավոր սովորույթներ: Թեպետ քրեական սուբկուլտուրան գոյություն ունի այնքան, որքան հանցագործությունը, այնուամենայնիվ «սուբկուլտուրա» տերմինը հարաբերականորեն երիտասարդ է և կիրառման մեջ է դրվել բոլորովին վերջերս: Յու.Կ.Ալեքսանդրովը քրեական սուբկուլտուրան սահմանում է որպես անձանց կենսագործունեության ձև, ուր կազմավորվում են քրեական խմբեր և ունենում են հակվածություն սահմանված ավանդույթների և սովորույթների նկատմամբ [4]:

Ըստ Վ. Ֆ. Պիրոժկովի, ինչպես հանցանքը առանց քրեական սուբկուլտուրայի գոյություն չունի, այնպես էլ սուբկուլտուրան գոյություն չի կարող ունենալ առանց հանցանքի [8]: Անձնավորությունը, մինչև քրեական սուբկուլտուրայի արժեքների կրող դառնալը, անցնում է մի շրջան, որտեղ քրեականացվում են նրա սոցիալական դիրքորոշումները: Նոր արժեքներին ու նորմերին տիրապետելը տեղի է ունենում հարաբերականորեն արագ և համարվում է անձի անհաջողությունները փոխհատուցող ինքնատիպ միջոց: Քրեական սուբկուլտուրան որպես կանոն յուրացնում է այն անձը, ով հասարակական կյանքի այլ բնագավառներում հաջողության չի հասել, կամ սոցիալական ցածր կարգավիճակի պատճառով բավարարված չեն եղել նրա կենսական պահանջմունքները: Այն ավելի հեշտ են յուրացնում պատանիները, որոնց արժեքային համակարգը դեռևս գտնվում է ձևավորման փուլում և բացասական ներգործությունների նկատմամբ ունեն ընկալունակության բարձր մակարդակ: Այդ առումով Պ. Ս. Դագելը անձի հակասոցիալական բնույթը բնութագրում է որպես նրա գիտակցության մեջ հակահասարակական սկզբունքների, նորմերի ձևավորում և դրանց հետ համապատասխանաբար գործելու պատրաստակամության առկայություն [6]: Յու. Ա. Անտոնյանը, տալով անձի հակահասարակական բնութագիրը, նշում է, որ նրանք պատրաստակամ են գործել հանրության շահերի դեմ՝

համապատասխան իրենց հայացքների, հետաքրքրությունների և պահանջումների [1]: Յա. Ի. Գիլինսկին գտնում է, որ հակահասարակական վարքի խթան կարող է համարվել սոցիալական անարդարությունը, քանի որ դրա արդյունքի անհավասար օգտագործումը առաջ է բերում անբավարարվածություն, հուսահատություն, որոնք կարող են ստանալ հանցավոր վարքի տեսք [5]:

Անձը կարող է և չգիտակցել իր ամբողջ արժեքային համակարգը, սակայն ցանկացած գիտակցված արարք նա որակում է որպես իր համար անհրաժեշտ, այսինքն՝ անձնային արժեք: Մ. Ն. Ենիկենը, զարգացնելով այդ միտքը, նշում է, որ անձի հանցավոր էությունը և հասարակական վտանգավորությունը առաջին հերթին սոցիալական արժեքների և պատկերացումների այլափոխման հետևանք է [7]: Արժեքների համակարգը անհատականացված է, և դա էլ պայմանավորում է մարդու հոգեկան ակտիվության ընտրողականությունը: Հանցագործի սոցիալական վտանգավորությունը կայանում է ոչ թե նրա յուրահատուկ հանցավոր պահանջումներում և արժեքներում, այլ նրա կողմից սոցիալական արժեքների չընդունման, դրանց բացառման մեջ: Այսինքն՝ հանցագործի սոցիալական կողմնորոշումների բացահայտումը ենթադրվում է այն սոցիալական արժեքների միջոցով, որոնք մերժվում են հանցագործի կողմից և դրանց փոխարեն հանցավոր գործունեության ընթացքում ձեռք են բերվում և մշակվում նոր արժեքներ: Ի սկզբանե նրանց մոտ նկատվում է վարքի շեղում: Այդ շեղումները դրսևորվում են սոցիալական, իրավական նորմերի, ինչպես նաև մշակութային արժեքների մերժմամբ:

Վարքի քրեականացման գործընթացում սոցիալական դիրքորոշումների և արժեքային կողմնորոշումների դերին և նշանակությանը հանգամանալից անդրադարձել է քրեահոգեբան Ս. Ջ. Արզումանյանը: Ըստ նրա, սոցիալական վարքի դիրքորոշումները իրավասանհնագանդ վարքի կառուցվածքում հանդես են գալիս որպես ներքին հոգեբանական պայմաններ, որոնք միջանկյալ տեղ են զբաղեցնում միջավայրի անբարենպաստ ներգործության և անձի վարքի փոխազդեցության գործընթացում [2]: Քրեածին դիրքորոշումը, ըստ Ս. Ջ. Արզումանյանի, բնորոշվում է որպես անբարենպաստ բարոյահոգեբանական ներգործության

տակ ձեռք բերված անձի ներքին պատրաստակամություն անօրինական ակտիվության նկատմամբ: Քրեաձին դիրքորոշումը սոցիալ-հոգեբանական ներքին մեխանիզմ է, որն ընդունակ է փոփոխվելու, ամրապնդվելու և խորասուզվելու [3]:

Քրեաձին դիրքորոշումների ձևավորման վրա մեծ ներգործություն ունի հանցավոր աշխարհը իր քրեական սուբկուլտուրայով, որի յուրացման վրա ազդում են մի շարք հոգեբանական մեխանիզմներ:

Հոգեբանական ձգողական ուժի հիմք է ծառայում կրոնական միաստիցիզմը: Քրեական համակարգում բարձր դիրք գրավելը դժվար է և վտանգավոր՝ կապված մեծ զոհաբերությունների և անթիվ սահմանափակումների հետ: Սակայն համակարգում բարձր դիրք են զբաղեցնում ոչ միայն արդեն քրեականացված դիրքորոշումներով անձինք, այլ նրանք, ովքեր գտնվում են քրեականացման սկզբնական փուլում: Դա պայմանավորված է ոչ թե դրդապատճառների գաղափարախոսական լինելով, այլ դրդապատճառների կրոնական զգացմունքային լինելով և կապված են գերբնական էակի միաստիկ ներկայության զգացմունքի հետ, որը Կ.Գ. Յունգը անվանում է «նումինոզություն» [9]: Նումինոզությունը ծայրահեղ բերկրանքի և ծայրահեղ սարսափի զգացում է: Մշակված են այդ երևույթը առաջացնող անխափան մեխանիզմներ, որոնցից առավել տարածված են գիտելիքի փակ բնույթը, այն պահպանելու հույժ գաղտնիությունը, անհասանելիությունը, արխեստիպային կերպարների միջոցով հոգեբանական ցնցումներ առաջացնելը, ծեսի և ճակատագիր որոշող խաղի միջոցով վախ, լարվածություն և մրցակցություն առաջացնելը:

Վերլուծելով տարբեր հեղինակների կարծիքները՝ փորձենք տալ քրեական սուբկուլտուրայի մեր սահմանումը. այն արժեքների, ավանդույթների, սովորույթների միագումար է, վարքի նորմ և կանոն, կենսագործունեության ռացիոնալ ուղղվածության կազմակերպում, նպատակ, որտեղ գաղտնի պլանավորվում և ի կատար են ածվում հանցագործություններ՝ միաժամանակ փորձելով խուսափել քրեական պատասխանատվությունից:

Քրեաձին դիրքորոշումը որպես հանցավոր վարքի հոգեբանական նախապայման արտահայտված է անձնային շեշտվածությամբ և պայմա-

նավորված է հոգեկան խաթարումներով, որոնք ստեղծում են քրեաձին դիրքորոշումների նախադրյալներ: Հետագայում քրեական սուբկուլտուրայի շարունակական ազդեցության պայմաններում այդ նախադրյալները վերաճում են հանցավոր վարքի:

Սույն հոդվածում կներկայացնենք հետազոտության արդյունքները, որը կատարվել է ՀՀ ԱՆ ՔԿ հիմնարկներում 2009-2010 թթ.: Հանցագործների շրջանում քրեական սուբկուլտուրայի ներգործության հետևանքով որոշ անձնային հատկանիշների ախտահարման բացահայտման համար առանձնացվել են երկու խումբ և ընտրվել են համապատասխան մեթոդիկաներ: Առաջին խմբում ընդգրկվել են առաջին անգամ դատապարտվածներ, երկրորդում՝ մեկ և ավելի անգամ դատապարտվածներ:

Կ. Լեոնհարդի անձնավորության շեշտվածության ախտորոշման մեթոդիկայի վերլուծությունից պարզվել է, որ առաջին խմբում գերակշռում են ցուցադրական՝ 55 %, գրգռվող՝ 46.6% և տագնապային՝ 80% տիպերը: Երկրորդ խմբում հիշաչար՝ 58%, գրգռվող՝ 52% և տագնապայինը՝ 75%: Երկու խմբերում անձնային շեշտված գծերից գերակշռում են տագնապայինը և գրգռվողը: Ակնհայտ է, որ միջավայրի բազմաթիվ գործոններն իրենց ազդեցությունն են ունենում անձնային գծերի շեշտվածության վրա, հատկապես եթե արդեն խաթարվել են իրավագիտակցության և բարոյագիտակցության ոլորտները:

Առաջին խմբում տագնապային և գրգռվող տիպերի գերակշռությունը բացատրվում է որպես քրեական նոր միջավայրին ադապտացիայի, քրեական սուբկուլտուրայի նորմերի և արժեքների յուրացման, քրեական սուբկուլտուրայի աստիճանակարգում բարձր դիրք զբաղեցնելու և սոցիալական նոր կարգավիճակի ստանձման արդյունք:

Իսկ երկրորդ խմբում՝ որպես քրեական սուբկուլտուրայի շարունակական ներգործության հետևանք: Քրեական սուբկուլտուրայում արդեն զբաղեցրած դիրքի պահպանումը, նորեկների մեջ արդեն յուրացված քրեական սուբկուլտուրայի էլեմենտների տարածման պարտականությունը նպաստում է հիշաչար, տագնապային և գրգռվող անձնային գծերի շեշտվածությանը:

Լիրի մեթոդիկայի արդյունքների վերլուծությանից տեսնում ենք, որ առաջին խմբում գերակշռում են կասկածամիտ՝ 96,6%, ենթարկվող՝ 86.6% և կախյալ՝ 93.3% տիպերը: Իդեալական «Ես»-ի վերաբերյալ պատկերացումների դեպքում պատկերը բոլորովին այլ է: Այս դեպքում հարցվածների շրջանում գերակայում են ավտորիտար՝ 93.3%, ագրեսիվ՝ 93.3% և էգոիստ՝ 80% տիպերը:

Այստեղ գործում է հոգեբանական «վարակի» մեխանիզմը և բնութագրվում քրեական սուբկուլտուրայի նկատմամբ դատապարտյալի ընկալունակությամբ, քրեական աստիճանակարգում բարձր տեղ զբաղեցնելու ցանկությամբ: Երկրորդ խմբի անդամները առաջինների համար ռեֆերենտային են համարվում, այդ իսկ պատճառով էլ նկատվում է նույնականացման՝ իդենտիֆիկացիայի մեխանիզմը: Հանցավոր միջավայրում ինքնահաստատման ձգտումների ուժգնացումը արտահայտվում է քրեական ավանդույթներին բնորոշ երևույթներին բացահայտ հետևելով:

Երկրորդ խմբում «սեփական անձի» պատկերացումները արտացոլվել են ավտորիտար՝ 60%, ագրեսիվ՝ 80% և կասկածամիտ՝ 83.3% տիպերում, իսկ «իդեալական Ես»-ի վերաբերյալ պատկերացումների դեպքում՝ անձնային շեշտվածության տիպերի ընտրությունը նույնն է եղել, փոփոխությունը արտահայտվել է միայն քանակական աճի տեսքով՝ ավտորիտար՝ 93.3%, ագրեսիվ՝ 93.3% և կասկածամիտ՝ 86.6%:

Անձնային այս առանձնահատկությունները դիտվում են որպես քրեական միջավայրի ներգործության հետևանք: Քրեական սուբկուլտուրայի աստիճանակարգում բարձր դիրք զբաղեցնելու անհագուրդ ցանկությունը և ձգտումները նկատվում են հանցավոր արարքների կատարման և դրանց նկատմամբ անձի վերաբերմունքի մեջ: Արդեն անձնային շեշտված գծերով և քրեածին դիրքորոշումներով անձի վարքագծում նկատվում են հանցավոր վարքի նախադրյալների միտում:

Մտավախությունը պայմանավորված է քրեական սուբկուլտուրայի արժեքներին տիրապետելու անկարողության, հետևաբար քրեական համակարգից դուրս մղվելու, կամ ցածր դիրք զբաղեցնելու հետևանքով: Բայց քանի որ դա համարվում է անձի անհաջողությունների փոխ-

հատուցող ինքնատիպ միջոց. այն տեղի է ունենում հարաբերականորեն արագ: Քրեական սուբկուլտուրայի նորմերն և արժեքները, որպես կանոն, յուրացնում է այն դատապարտյալը, ով հասարակական կյանքի այլ բնագավառներում որևէ էական հաջողության չի հասել, չիրականացված հնարավորությունները և կյանքի նպատակները, խաթարված հարաբերությունները հանգիստ չեն տալիս նրան: Բացի այդ մտավախություն կարող է դրսևորել քրեական սուբկուլտուրայում ցածր կարգավիճակ զբաղեցնելու պատճառով: Քրեական սուբկուլտուրայում ռոմանտիկ պահերի, գաղտնիության, անսովորության, գրավչության առկայության շնորհիվ հարաբերականորեն հեշտ են յուրացվում հատկապես անչափահաս և պատանեկության տարիքում գտնվող դատապարտյալների կողմից: Այդ է պատճառը, որ նորեկները ավելի ընկալունակ են քրեական սուբկուլտուրայի հատկանշական առանձնահատկությունների նկատմամբ:

Ամփոփելով մեր հետազոտության տվյալները՝ կարող ենք ասել, որ շարունակական բացասական ներգործության հետևանքով առաջացած անձնային գծերի շեշտվածությունը և սոցիալական բացթողումները իրենց բացասական հետևանք են թողնում անձի հոգեկերտվածքի խաթարման վրա՝ նպաստելով սոցիալական դիրքորոշումների քրեականացմանը: Աշխարհի ամբողջական և ընդհանրացված ըմբռնման միտման, երևույթի շուրջ ստեղծագործական, փիլիսոփայական ընդհանրացումների, մտածողության համադրման և վերացարկման կարողությունների բացակայությունը նախադրյալներ են հանդիսանում քրեական սուբկուլտուրայի յուրացման համար: Քրեական միջավայրն իր յուրօրինակ պահանջներով, պարտականություններով նպաստում է անձնային գծերի շեշտվածությանը, որոնք էլ իրենց հերթին հիմք են հանդիսանում դիրքորոշումների հետագա քրեականացման համար:

Քրեական սուբկուլտուրայի չեզոքացման և հետագա հաղթահարման ռազմավարությունը մեր Հանրապետությունում դեռևս մշակված չէ: Այն պահանջում է պետության անմիջական հովանավորությամբ, համապատասխան մասնագետների ընդգրկմամբ, համալիր և շարունա-

կական պրոֆիլակտիկ միջոցառումների մի ամբողջության մշակում և իրականացում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՑԱՆԿ

1. Антонян Ю.М., Психологическое отчуждение личности и преступное поведение, Москва, 1987.
2. Арзуманян С.Д., Микросреда и отклонение социального поведения детей и подростков, Ереван, “Луйс”, 1980.
3. Арзуманян С.Д., Психолого-криминологическая теория становления личности правонарушителя (Генезис криминологических установок и их ранняя профилактика), Ереван, “Зангак -97”, 2000.
4. Александров Ю.К., Очерки криминальной субкультуры, М., 2004
5. Гишинский Я.И., Проблема причинности в криминологической науке. Советское государство и право, -1986, № 8.
6. Дагель П.С., Учение о личности преступника в советском уголовном праве, Владивосток.
7. Еникеев М.И., Основы общей психологии, “Юрист”, М., 1997.
8. Пирожков В.Ф., Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура), М.1994.
9. Юнг К.Г., Воспоминания, сновидения, размышления, М., 2004.

ABSTRACT

THE CRIMINAL SUBCULTURE AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM AND SOME ISSUES OF THE PSYCHOLOGICAL DIAGNOSIS OF ITS NEGATIVE INFLUENCE

Hermine Gevorgyan

*Psychologist, senior specialist at Goris penitentiary,
Ministry of Justice, Lieutenant, Armenia*

The article discusses the issues of the criminal subculture, its psychological influence on the process of the formation of the criminal behavior. The results of research conducted among prisoners are presented briefly. The research revealed

that criminal subculture influences highly on the accentuation of personality traits and ideal “ ego ” of prisoners.

РЕЗЮМЕ
КРИМИНАЛЬНАЯ СУБКУЛЬТУРА КАК
ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА И НЕКОТОРЫЕ
ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ ЕЕ
НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ

Эрмине Геворгян

*психолог, главный специалист в
Горисской исправительной колонии РА, лейтенант*

В статье исследуется криминальная субкультура и ее психологическое воздействие на процесс формирования преступного поведения. Среди осужденных было проведено исследование, в ходе которого были выявлены роль и значение воздействия криминальной субкультуры в процессе формирования идеального “ эго ” и дальнейшей акцентуации личностных черт осужденных.

**AN INVESTIGATION INTO EYEWITNESS ACCURACY:
AN INDIAN EXPERIENCE**

Mohita Junnarkar,* Azizuddin Khan

*Psychophysiology Lab Department of Humanities and Social Sciences
Indian Institute of Technology, India*

Eyewitness decision making plays a crucial role in eyewitness accuracy (O’Toole & Shay, 2006). The eyewitness employs two decision making strategies while choosing the perpetrator namely; *relative* and *absolute* decision making strategies. Eyewitness identification decision is dependent on composition of lineup (target absent and target present) and presentation of lineup (simultaneous

---

* For correspondence email to mohita@iitb.ac.in.

and sequential) (Wells & Olson, 2003). The eyewitness recall of crime scene affects recognition identification (Schooler & Engstler-Schooler, 1990). This paper investigated the effect of decision making strategies, composition of lineup and presentation of lineup on recognition accuracy. An experiment was conducted on 80 subjects from an engineering institute. A 2 (recall: free v/s cued) x 2 (decision making strategy: absolute v/s relative) x 2 (composition of lineup: target present v/s target absent) x 2 (presentation of lineup: simultaneous v/s sequential) between subjects design was employed. Hierarchical log linear analysis was used to analyze the data. There was significant interaction between decision making strategy, presentation of lineup and recognition task. Further analysis revealed significant interaction between relative decision making strategy, simultaneous lineup, target absent lineup, recall and recognition. Similarly absolute decision making strategy significantly interacted with composition of lineup. Sequential - target present lineup resulted in fewer false alarms and simultaneous - target absent resulted in fewer hits. The results imply that sequential - target present lineup would yield higher eyewitness accuracy.

Key Words: Absolute decision making strategies, Accuracy, False Alarm, Perpetrator, Relative decision making strategy, Sequential lineup, Simultaneous lineup

Eyewitness testimony has been a central part of the judicial system. Decades of research studies (Loftus, 1979; Wells et al, 1979; Cutler et al, 1988; Cutler et al, 1990; Leippe, Manion, Romanczyk, 1992; Penrod & Cutler, 1995; Kebell & Milne, 1998; Brewer & Burke, 2002; Benton et al, 2006) have demonstrated that eyewitness testimony and eyewitness confidence is more convincing for the justice system than physical evidence. Eyewitness decision enables the police to nab and punish the suspect. Eyewitness identification of suspect largely depends upon the eyewitness decision making strategy (Stebly et al 2001; Clark, 2003). In real life, before the case goes for trial eyewitness identifies the suspects. During identification, decision making skills of eyewitness play a crucial role (O'Toole & Shay, 2006). Eyewitness identification decision is dependent upon various factors such as the type of lineup, composition of lineup and method of presentation of lineup to the eyewitness (Wells & Olson, 2003).

The lineup composition is of two types; namely target absent (a lineup where all members in the foil are known to be innocent) and target present (a lineup where the suspect photo is embedded among innocent/ fillers) (Wells & Olson, 2003; Tredoux et al 2004). Wells (1993) demonstrated that participant's identification accuracy rate for target present lineup was higher than target absent

lineup. However the participant's identification accuracy rate was dependent on the fillers chosen in the lineup. Luus & Wells (1991) demonstrated that inaccurate fillers reduce identification accuracy for target-present lineup.

The lineup presentation is classified as presentation mode (video, showup and photographs) and presentation method (simultaneous and sequential). The photograph lineup presentation gives more accurate identification response than showup (Wells, 1993). The photographs are presented either simultaneously (all the photographs are shown to the eyewitness at one time. The photographs are arranged in two rows, three photographs in each row which permit the eyewitness to have a closer look at all photographs and decide who the suspect it) or sequentially (one photograph is shown at one time and the eyewitness has to make decision of correct identification, rejection or not sure after seeing each photograph) (Wells & Olson, 2003). The presentation of lineup and decision making strategy is related (Stebly et al, 2001).

The decision making strategy employed by eyewitness who views sequential lineup as against the simultaneous lineup is significantly different. In sequential lineup, the eyewitness cannot compare one photograph to the other and then decide who the suspect is. The eyewitness is unaware as to when the lineup will stop and how many people will be shown in the lineup. Therefore eyewitnesses tend to set higher criteria for making a positive identification because they cannot be sure that they have seen all of the lineup members. However research evidence (Stebly et al 2001) has suggested that there are conditions under which the sequential procedure might not be superior to the simultaneous procedure. Superiority of the simultaneous lineup in target present lineup reflected the use of relative judgment hypothesis. Wells (1984) stated that eyewitness identification decision is relative judgment process. The relative judgment decision process states that "*eyewitness tends to select a person from the lineup who closely resembles the eyewitness memory of the culprit relative to the other lineup members*" (Wells, 1984). The witness who was presented with simultaneous target present lineup was best able to choose the closest match to his/her memory.

In sequential lineup, the dependence on relative judgments reduced and the force to use absolute judgment increased. In absolute judgment strategy, the witness compares each individual photograph to the memory trace of the target. If the trace failed to match the threshold of recognition, then the witness does not select the lineup member. There will always be a level of uncertainty with the eyewitness when presented with sequential lineup because the witness is not aware

of how many lineup members will be presented individually and it is easier to reject all of the lineup members. The lower overall choosing rate produces a lower correct identification rate in target-present sequential-lineup conditions. This is because the target is more likely to fail to meet the absolute threshold of match to the memory trace than the relative criterion of lineup member most similar to the memory trace (Stebly et al, 2001).

Hence it can be stated that there is a likelihood of higher accurate eyewitness identification with absolute decision making strategy in sequential lineup, however there is uncertainty about lower false alarms with relative decision making strategy in simultaneous lineup. Therefore the question that emerges is “*Which combination of lineup will give the maximum eyewitness identification accuracy?*”

Decision making strategy and lineup determines eyewitness accuracy similarly recall too plays an important role in eyewitness accuracy. Studies (Schooler & Engstler-Schooler, 1990; Ryan & Schooler, 1998; Messiner et al 2001; Memon & Bartlett, 2002; Kitagami, Sato & Yoshikawa, 2002) have reported the detrimental effect of verbal description on recognition of perpetrator. However, an area of free and cued recall also needs to be examined. Cued recall has been associated with misinformation studies (Loftus, 1979) of eyewitness; however cued recall can be aimed at increasing the accuracy of recall.

The following hypotheses were tested in this experiment:

H1: The type of decision making strategy chosen will determine the accuracy of eyewitness testimony.

H2: Decision making strategy will be significantly related to the composition of lineup (target present v/s target absent).

H3: Decision making strategy will be significantly related to the presentation of lineup (simultaneous v/s sequential).

H4: Composition (target present v/s target absent) of lineup will determine the accuracy of eyewitness testimony.

H6: Recall will significantly affect accuracy of eyewitness testimony.

H7: The combined effect of decision making strategy, recall, composition of lineup and presentation of lineup significantly affect the accuracy of eyewitness testimony.

Method:

Subjects: 80 students (43 males and 37 females) of an engineering institute participated voluntarily in this study. The mean age was 26.37 years (males = 26.63 years and females = 26.08 years) and SD was 4.21 years (males = 4.82 years

and females = 3.41 years). The participants were informed through a series of emails sent through the students' cultural groups and various activity groups. Those who were interested in participation contacted the experimenter individually and were recruited for the experiment.

Design:

A 2 (Recall: Cued v/s Free) x 2 (Presentation of Lineup type: simultaneous v/s sequential) x 2 (Composition of Lineup condition: target present v/s target absent) x 2 (decision making: absolute strategy v/s relative strategy) between subjects design was employed.

Variables:

Independent variables were recall, decision making strategy, presentation of lineup, composition of lineup.

Dependent variables were accuracy for recognition and recall.

Measures:

Video Clip: a male student from the dramatics group of Indian Institute of Technology Bombay participated voluntarily for shooting of the video clip. The video clip was shot in the campus of Indian Institute of Technology Bombay. The video clip depicted the boy stealing a white car parked in the parking lot of guest house located near a lake in the campus. The video clip lasted for duration of one minute and the front view of the boy was seen by the participant for fifteen seconds. The boy was in his early twenties. He was clean shaven and wore no spectacles or sun glasses during the shoot.

Photo spread: on the same day as the shoot, a still photograph was clicked of the boy. A lineup was prepared later on the basis of the boy's photograph. The participants were shown the target present line up or target absent line up. In target present line up along with the suspect there were five filler (innocent individuals) photographs. In the target absent line up the participants were presented with six filler photographs, the suspect was not a part of the lineup. Each photograph was presented on the computer screen either one by one (sequential) or all six photographs were shown together (simultaneous) for thirty seconds. The inter stimulus interval for photographs shown sequentially was thirty seconds. The photo array shown to the subjects was either sequential – target absent lineup, sequential – target present lineup, simultaneous – target absent lineup or simultaneous – target present lineup.

Decision making questionnaire (Smith et al 2004): tapped the participants decision making strategy used during identification task. The questionnaire used

by Smith et al (2004) was used in this study as well to understand the decision making strategy used by participants.

Recall sheet: a plain sheet of A/4 size paper was provided to the participants to write whatever they had seen in the video clip. In case of cued recall, nine questions were given to the participants regarding the video. The questions were closed and open ended.

Procedure: Participants were tested individually in the psychophysiology lab. They were informed that the study was going to measure their memory skills and choice behavior. A brief overview of the task to be performed was given. The participants were informed that the data would be used for academic purpose and their identity will not be revealed. However the exact nature of the task was not revealed to the participants. The instruction for each task was given just before they were asked to do the task. The first task they had to do among the series of task was to give their demographic details. After completion of this task, the participants were shown the non-violent video clip. The video depicted theft of car by boy for duration of one minute. The frontal view of the face was visible for 15 seconds. Since cognitive load was not being measured in this experiment, participants did not engage in any other activity while viewing the video. They were also informed that the video would be played only once.

Post video either free written recall or the cued written recall sheet was administered to the participants. The participants in the free written recall group were instructed, *“Please write in as much detail as possible the contents of the video that you have seen. Attempt to describe the video in sufficient detail”* whereas participants in cued written recall group were instructed, *“On this sheet of paper, please try to answer all the following questions. There is no right or wrong answer/s. There is no time limit for you to write down the answers. Please try to concentrate and answer all the questions”*.

Without further delay, either simultaneous-target present lineup, simultaneous-target absent lineup, sequential-target present lineup and sequential-target absent lineup was presented. The participants were not informed, whether the suspect would be present or absent in the lineup. The participants who were administered the simultaneous lineup were instructed, *“kindly identify the boy whom you saw in the video from the photographs. You have to make your decision after you see the photographs. The boy whom you saw in the video may or may not be present. After you have seen the photographs, please indicate (□) against the photograph number that you feel resembles the boy”* whereas those presented with sequential were instructed, *“Kindly identify the boy whom you saw in the video*

from the photographs. I do not know how many photographs are there. You have to make your decision after you see EACH photograph. The boy whom you saw in the video may or may not be present. Please put a tick mark in the Yes or No column once you have made decision. Also write the photograph number in the space provided under photograph number”.

Post identification task the participants were requested to fill the decision making questionnaire and were thanked for their cooperation and valuable time spent and debriefed about the experiment.

Results:

The experiment followed a 2x2x2x2 between factorial design. There were two levels each for recall (free v/s cued), presentation of lineup (simultaneous v/s sequential), composition of lineup (target present v/s target absent) and decision making strategy (absolute v/s relative).

The aim of the experiment was to study the effect of decision making strategy and recall for different type of lineups (presentation of lineup: simultaneous v/s sequential; composition of lineup: target present v/s target absent) after viewing a non-violent crime scene.

To examine the effect of two levels of recall (free v/s cued), two levels of presentation of lineup (simultaneous v/s sequential), two levels of composition of lineup (target present v/s target absent) and two levels of decision making (absolute v/s relative) on identification accuracy (hit, false alarm and no response) hierarchical log linear analysis (HILOG) was conducted. HILOG is analogous in design to that of factorial analysis of variance (ANOVA), however HILOG is more appropriate when both the independent and dependent variables are categorical in nature. The results indicated a significant interaction between decision making x presentation of lineup (simultaneous v/s sequential) x recognition task ($\chi^2 (2) = 24.096, p < 0.01$).

Decision making strategy and Presentation of lineup (Simultaneous v/s Sequential): The results have further shown significant interaction between relative decision making x simultaneous lineup x recall x recognition ($\chi^2 (2) = 7.57, p < 0.05$). In the current study interaction effect for presentation of lineup (simultaneous v/s sequential) and decision making strategy was significant at $\chi^2 (1) = 5.06, p < 0.05$ thus indicating that presentation of lineup administered to the eyewitness will influence the decision that eyewitness would make. Fig.1 depicts recognition accuracy for decision making x recall x presentation of lineup.

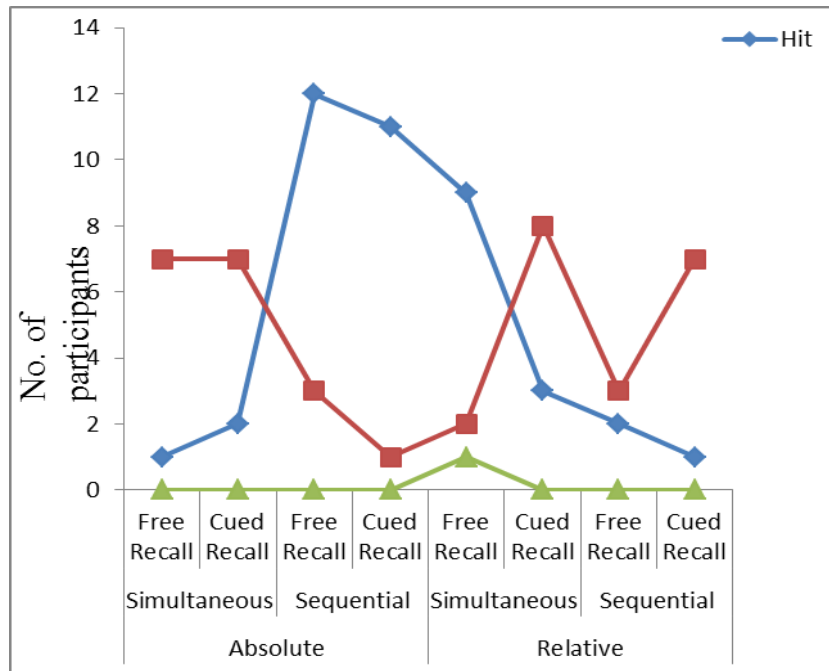

Fig.1 Recognition accuracy for decision making strategy x recall x presentation of lineup

Decision making strategy and composition of lineup (target present v/s target absent): From the previous literature it has been noted that nature of lineup plays a vital role in decision as does types of lineup. The results of the current experiment have found significant interaction between relative decision making x target absent x recall x recognition ($\chi^2(1) = 5.61, p < 0.05$) and absolute decision making strategy x composition of lineup ($\chi^2(1) = 6.63, p < 0.01$).

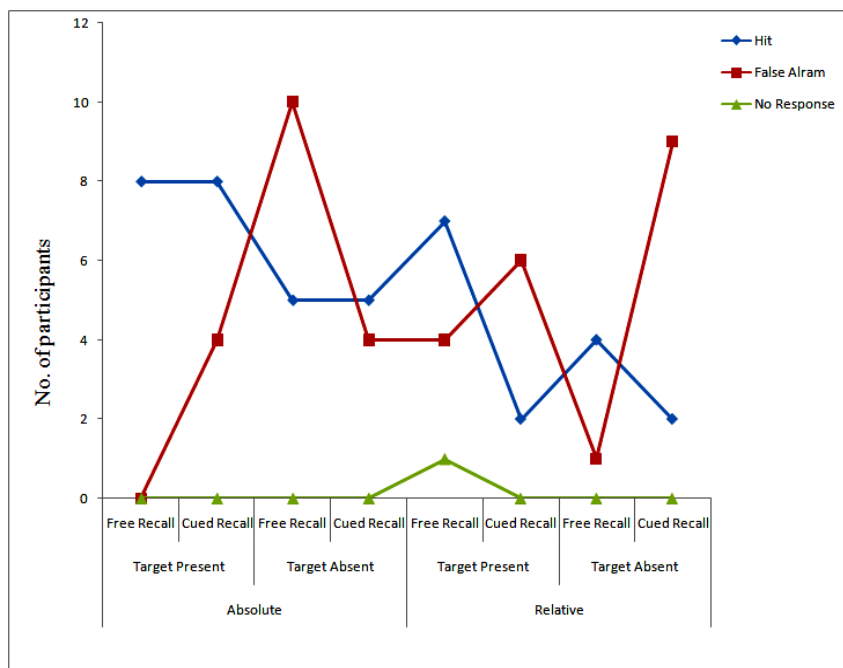

Fig. 2 Recognition accuracy for decision making x composition of lineup x recall

Presentation of lineup (simultaneous v/s sequential) and Composition of lineup (target present v/s target absent): significant interaction effects between recognition accuracy x target absent x presentation of lineup ($\chi^2 (1) = 6.67, p < 0.01$) and recognition accuracy x simultaneous x composition of lineup ($\chi^2 (2) = 6.93, p < 0.05$) were reported in the current study as shown in Fig.3.

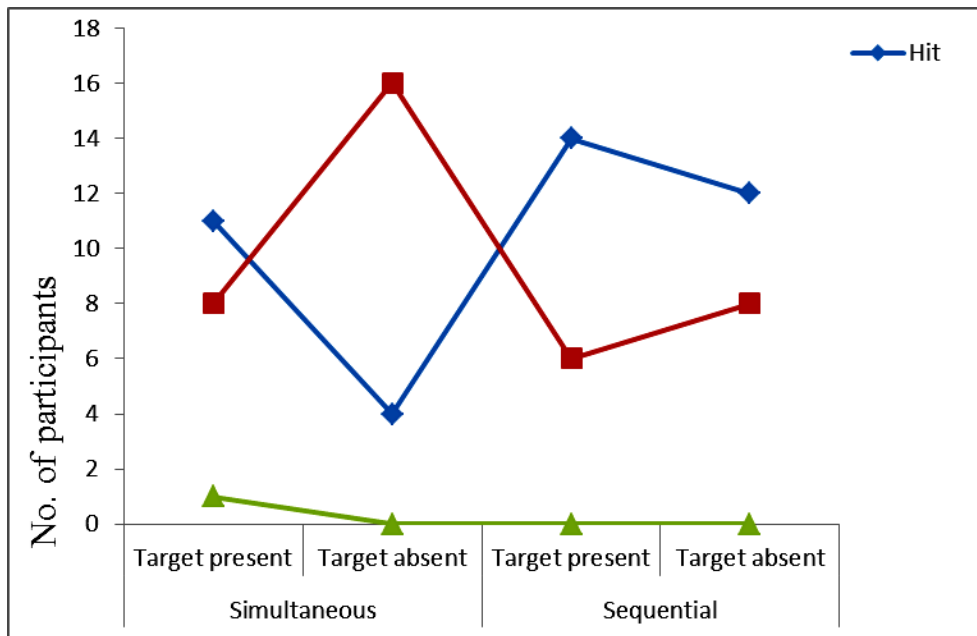

Fig. 3 Recognition accuracy for presentation and composition of lineup

Recall accuracy was analyzed for the correct number of details that participants had recollected in the written and verbal recall group. The recall was split as core details and peripheral details. The details pertaining to the perpetrator such as his facial features, clothing, and color of the car were included in the core details whereas the details not pertaining to the crime scene such as the surroundings were coded as peripheral details. No significant results were obtained. The description accuracy did not affect identification of the suspect.

Discussion

Decision making plays a vital role in identification of the suspect. The eyewitness identification decision is significantly related to the presentation and composition of lineup (Wells & Olson, 2003).

The hypothesis “*type of decision making strategy chosen will determine the accuracy of eyewitness testimony*” was confirmed by the results of the study. The results indicated that absolute decision making strategy led to higher accurate identifications, indicating that participants found it easier to compare individual photograph to the memory trace of target image. The participants who employed relative decision making strategy made fewer correct identification.

The participants who were presented with target-present lineup made less inaccurate identifications. Further the results have supported the hypothesis that *decision making strategy will be significantly related to the composition of lineup (target present v/s target absent)*. Significant interaction was reported between absolute decision making strategy and composition of lineup. However, the earlier studies have indicated that absolute decision making strategy, due to its higher threshold levels have lowered the identification accuracy (Stebly et al, 2001). Thus, indicating that comparing individual target photograph to memory trace in target-present lineup increases accuracy.

Stebly et al (2001) reported that simultaneous lineup led participants to choose the closest match stored in memory. The results of current indicated that sequential lineup led participants to accurately identify the target, refuting the proposition of Stebly et al (2001). The results indicated a significant interaction between presentation of lineup (simultaneous v/s sequential) and decision making strategy thus accepting the hypothesis that *decision making strategy will be significantly related to the presentation of lineup (simultaneous v/s sequential)*.

The results have indicated that absolute decision making strategy and sequential target-present lineup led to fewer false alarms, indicating that absolute decision making enhances correct identification of the suspect in sequential lineup. These results have disapproved the proposition that lower choosing rate produces a lower correct identification rate in sequential target present lineup conditions (Stebly et al, 2001), indicating that eyewitness setup higher criteria for making accurate identification under uncertainty conditions of sequential lineup. Further the results support and demonstrate the superiority of sequential lineup procedure over simultaneous lineup procedure.

There was no significant effects of recall, indicating that free or cued recall did not affect decision making or identification of perpetrator hence the hypothesis that recall would significantly affect accuracy of eyewitness testimony stands rejected.

The results could aid to construct more efficient lineup in real life to lower the rate of eyewitness misidentification. The current study employed written recall (free and cued), however the study can be further extended to verbal recall (free and cued) to see how it will affect eyewitness accuracy. The effect of retention interval can be further tested to understand if there is any relationship between retention interval and decision making strategy and whether decision making strategy changes over time period.

REFERENCES

1. Benton, T.R., Ross, D.F., Bradshaw, E., Thomas, W.N. & Bradshaw, G.S., 2006. Eyewitness memory is still not common sense: Comparing jurors, judges and law enforcement to eyewitness experts. *Applied Cognitive Psychology*, 20 (1), 115 – 129.
2. Brewer, N., & Burke, A., 2002. Effects of testimonial inconsistencies and eyewitness confidence on mock-juror judgments. *Law and Human Behavior*, 26, 353-364.
3. Clark, S.E., 2003. A memory and decision model for eyewitness identification. *Applied Cognitive Psychology*, 17, 629-654.
4. Cutler, B.L., Penrod, S.D. & Stuve, T.E., 1988. Jury decision making in eyewitness identification cases. *Law and Human Behavior*, 12, 41–56.
5. Cutler, B.R., Penrod, S., & Dexter, H.R., 1990. Juror sensitivity to eyewitness identification evidence. *Law and Human Behavior*, 14, 185-191.
6. Kebbell, M., & Milne, R., 1998. Police officers' perception of eyewitness factors in forensic investigations. *Journal of Social Psychology*, 138, 323–330.
7. Kitagami, S., Sato, W., & Yoshikawa, S. 2002. The influence of test-set similarity in verbal overshadowing. *Applied Cognitive Psychology*, 16, 963-972.
8. Leippe, M.R., Manion, A.P., Romanczyk, A., 1992. Eyewitness persuasion: How and How well do fact finders judge the accuracy of adult's and children's memory reports?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63 (2), 181-197.
9. Loftus, E. E., 1979. *Eyewitness testimony*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
10. Lüüs, C.A., & Wells, G.L., 1994. The malleability of eyewitness confidence: Co-witness and perseverance effects. *Journal of Applied Psychology*, 79, 714-724.
11. Meissner, C. A., Brigham, J. C., & Kelley, C. M. 2001. The influence of retrieval processes in verbal overshadowing. *Memory and Cognition*, 29, 176-186.
12. Memon, A., & Bartlett, J. 2002. The effects of verbalization on face recognition in young and older adults. *Applied Cognitive Psychology*, 16, 635-650.
13. O'Toole, T.P. & Shay, G., 2006. Manson v/s Brathwaite Revisited: Towards a New Rule of Decision for Due Process Challenges to Eyewitness Identification Procedures. *Valparaiso University Law Review*, 41 (1), 109 – 148.

14. Penrod, S., & Cutler, B., 1995. Witness confidence and witness accuracy: Assessing their forensic relationship. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1, 817-845.
15. Ryan, R. S., & Schooler, J. W. 1998. Whom do words hurt? Individual differences in susceptibility to verbal overshadowing. *Applied Cognitive Psychology*, 12, 105-126.
16. Schooler, J. W., & Engstler – Schooler, T. Y. 1990. Verbal overshadowing of visual memories: Some things are better left unsaid. *Cognitive Psychology*, 22, 36-71.
17. Smith, S. M., Stinson, V., & Prosser, M. A. 2004. Do They All Look Alike? An Exploration of Decision-Making Strategies in Cross-Race Facial Identifications. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 36 (2), 146-154.
18. Steblay, N., Dysart, J., Fulero, S. & Lindsay, C.L., 2001. Eyewitness Accuracy Rates in Sequential and Simultaneous Lineup Presentations: A Meta-Analytic Comparison. *Law and Human Behavior*, 25 (5), 459 – 473.
19. Tredoux, C.G; Meissner, C.A.; Malpass, R.S. & Zimmerman, L.A., 2004. Eyewitness Identification. *Encyclopedia of Applied Psychology*, 1, 875-887.
20. Wells, G.L. & Olson E.A., 2003. Eyewitness Testimony. *Annual Review of Psychology*, 54, 277 – 295.
21. Wells, G.L., 1984. The psychology of lineup identifications. *Journal of Applied Social Psychology*, 14, 89-103.
22. Wells, G.L., Lindsay, R.C.L. & Ferguson, T., 1979. Accuracy, confidence & juror perceptions in eyewitness identification. *Journal of Applied Psychology*, 17, 845 – 859.
23. Wells, G.L., Rydell, S.M. & Seelau, E.P., 1993. On the selection of distracters for eyewitness lineups. *Journal of Applied Psychology*, 78, 835 – 844.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ՃԱՆԱԶՄԱՆ ՃՇԳՐՏՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ.

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՓՈՐՁԸ

Մոհիտա Ջունարկար

Հետազոտող, ասպիրանտ,

Ազիզդուն Խան

Ասիստենտ, Փիլիսոփայության դոկտոր,

Հոգեֆիզիոլոգիայի լաբորանտիստ,

Հնդկաստանի Տեխնոլոգիական ինստիտուտ, Բոմբեյ, Հնդկաստան

Հանցագործի բացահայտումը պայմանավորված է ակնատեսի կողմից ճիշտ որոշման կայացմամբ: Ակնատեսի որոշումների կայացումը մեծ դեր է կատարում ճանաչման ճշգրտության մեջ (O’Toole & Shay, 2006): Ակնատեսն անձին ճանաչման ներկայացնելու գործողությանը մասնակցելիս կարող է օգտագործել որոշումների կայացման երկու ռազմավարություն. որոշումների կայացման հարաբերական կամ բացարձակ ռազմավարություններ: Հոդվածում ներկայացվում է, որ հանցարարք կատարածին ճանաչելու որոշումը կախված է նաև «դեմքերի շարքի» դասավորությունից (ցուցադրումը «օբյեկտը առկա է» և «օբյեկտը բացակա է») և դեմքերի շարքի ցուցադրումից (միաժամանակյա և հաջորդական) (Wells & Olson, 2003): Հոդվածում ներկայացվում է որոշումների կայացման ռազմավարությունների, դեմքերի շարքի դասավորության, դեմքերի շարքի ցուցադրման և վերհիշման ճշգրտության ազդեցությունը: Հետազոտությանը մասնակցել են Ճարտարագիտական համալսարանի 80 ուսանող: Հետազոտվողները բաժանվել են երկու խմբի: Տվյալները ենթարկվել են աստիճանական գծային վերլուծության: Պարզվել է, որ որոշումների կայացումը նշանակալիորեն հարաբերակցվում է դեմքերի շարքի ներկայացման և ճանաչման խնդրի հետ: Հետագա վերլուծությունները բացահայտել են զգալի փոխազդեցություն որոշումների կայացման հարաբերական ռազմավարության, միաժամանակյա ներկայացվող դեմքերի շարքի, «օբյեկտը բացակա է» դեմքերի շարքի, վերհիշման և ճանաչման միջև: Նմանապես՝ որոշումների կայացման բացարձակ ռազմավարությունը հարաբերացվում է դեմքերի

շարքի դասավորության հետ: Հաջորդական ցուցադրվող «օբյեկտը բացակա է» դեմքերի շարքի ցուցադրման ժամանակ սխալ պատասխաններն ավելի քիչ էին, իսկ միաժամանակյա ցուցադրման ժամանակ ճիշտ գուշակումների քանակը նվազեց: Այնուամենայնիվ, արդյունքները ենթադրում են, որ հաջորդական ներկայացվող «օբյեկտը առկա է» դեմքերի շարքը կնպաստի ճանաչման ավելի բարձր ճշգրտության:

РЕЗЮМЕ

ИССЛЕДОВАНИЕ ТОЧНОСТИ ОПОЗНАНИЯ: ОПЫТ ИНДИИ

Мохита Джунаркар

Исследователь, аспирант

Азиздун Хан,

Ассистент, Доктор философии

Лаборатория психофизиологии

Индийский институт технологий, Бомбей, Индия

Опознание преступника обусловлено решением свидетеля. Принятие решения свидетелем играет большую роль в точности опознания (O'Toole & Shay, 2006). При предъявлении личности к опознанию свидетель выбирает из двух стратегий принятия решения: стратегии относительного и абсолютного принятия решения.

Решение об опознании правонарушителя зависит также от расположения «ряда лиц» («объект присутствует», «объект отсутствует») и от формы предъявления ряда лиц (одномоментное или последовательное) (Wells & Olson, 2003).

В статье представлены стратегии принятия решения в зависимости от расположения, формы предъявления ряда лиц и точности припоминания.

В исследовании принимали участие 80 студентов Политехнического университета. Исследуемые были разделены на две группы. Данные были подвергнуты иерархическому линейному анализу. Было выявлено, что принятие решения значимо коррелирует с предъявлением «ряда лиц» и задачей опознания. Дальнейший анализ определил значимое соотношение между относительной стратегией принятия решения и одновременно предъявляемым рядом лиц, рядом лиц с типом предъявления «объект отсутствует», припоминанием и опознанием. Аналогично, абсолютная

стратегия принятия решения соотноситься с формой расположения ряда лиц. При последовательном предъявлении ряда лиц по принципу «объект отсутствует», ошибочных ответов было меньше, а при одновременном предъявлении - количество правильных ответов уменьшилось. Однако, на основе полученных результатов можно предположить, что последовательное предъявление ряда лиц, сформированного по принципу «объект присутствует» будет способствовать большей точности опознания.

GENE-BRAIN-ENVIRONMENT INTERPLAY IN HUMAN INDIVIDUAL VIOLENT BEHAVIOUR

Angelica Staniloiu & Hans J. Markowitsch

*Department of Physiological Psychology,
University of Bielefeld, Bielefeld, Germany*

Abstract: Research data from various fields (such as genetics and cognitive and affective neurosciences, static and functional neuroimaging) suggest that the predisposition for pathological aggression and criminal violent behaviour is influenced by both genetic and environmental factors. Epigenetic mechanisms underlying long- lasting environmentally-induced modifications in gene expression have recently been implicated in the pathogeny of various psychiatric and non-psychiatric diseases and social behaviour disturbances. In our contribution, we provide an overview of the main neurobiological underpinnings of the human individual pathological aggression and violent criminal behaviour, such as genetic predispositions, neural correlates (neuroanatomical and neurofunctioning changes) and neurotransmitters and neuroendocrinological abnormalities (such as hypothalamo-pituitary adrenal axis abnormalities, prosocial neuropeptides changes). The roles and advantages of using static and functional brain imaging methods in the study of pathological aggression and criminal violent behaviour will also be reviewed.

Introduction

Violence is unfortunately a ubiquitous phenomenon, which has been part of the experience of human beings since their creation and with which we are daily confronted in the media and everyday life. According to the WHO approximately

1.6 million people worldwide died in 2000 as the result of violence and this is likely just an underestimation (WHO, 2003). Among them, almost one third were victims of homicide, nearly half committed suicide and about one fifth were victims of war. There are several definitions of violence. WHO defines violence as being “the intentional use of physical force or power, threatened or actual, against oneself, another person, or against a group or community that either results in or has a high likelihood of resulting in injury, death, psychological harm, mal-development or deprivation”. Violence can be classified in several ways, according to the target of violence (self-directed violence – suicidal behaviour and self harm, interpersonal violence – which is further subdivided in family and intimate partner violence and community violence or collective violence – social, political, economic) or mode of violence (physical, sexual, psychological or involving deprivation or neglect). Our focus here is on the individual violent behavior towards others.

The prediction, prevention and treatment of individual violent behaviour are still posing numerous challenges, which are partly due to the multiple, but incompletely described underpinnings of human pathological aggression and violent behaviour. As interdisciplinary research reveals, violence is a complex phenomenon that could be approached from different perspectives, such as social, economic, political, religious, biological, and genetic. Historical tracing of the nature-nurture debate surrounding the causality of individual violent and criminal behaviour points to back and forth gear changing from a biological to an environmental determinism. At one pole of the dialectics, some authors argued incisively for an incorrigible biological determinism, at the other pole, dogmatic adherents to a naïve environmental causality were found (Heide & Solomon, 2006; Caspi, Hariri, Holmes, Uher, & Moffitt, 2010). In the recent years, significant neurobiological underpinnings of violent behaviours and tendencies have been reported by a wealth of scientific publications from the field of neuroscience and genetics. The big strides made by neuroscience, neuroimaging and the field of epigenetic, which is concerned with studying the environmentally-steered changes in gene expression have provided a new scaffolding for the nature-nurture controversy surrounding the causality of individual violent behavior – a controversy that has permeated not only scientific writings, but also portrayals of violence in movies and belletristic. In particular the neuro-scientific progress has fostered a reframing of the nature–nurture debate, by showing that the two (nature, such as genes, and nurture, such as environment) are far from being severable or discrete, but rather they interplay in a complex, often

synergistic fashion. In this light, individual violent behaviour is viewed nowadays as complex behaviour that arises from a dynamic and likely time-sensitive interplay between genes and environment (including personal and cultural environment).

The brain correlates of violence and antisocial behaviour

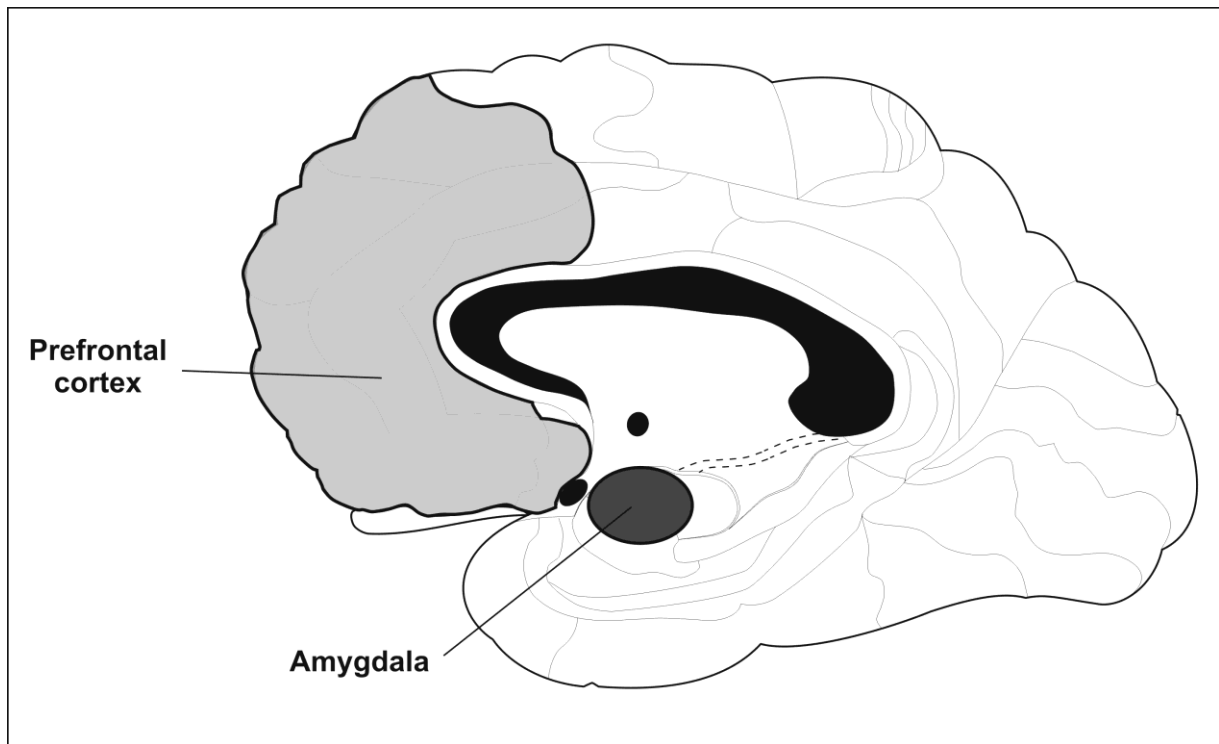
The initial search for neural correlates of aggressive behaviour targeted antisocial forms of aggression in individuals who suffered brain damage or individuals without known history of overt brain trauma who perpetrated severe violent acts. More recently the area of this research has been enlarged, aiming to additionally unravel the neural underpinnings of so -called normative, developmental physical aggression. Developmental aggression -in the form of hitting, biting- is a common occurrence in childhood, which starts around age one year and peaks around 3.5 years of age (Tremblay, 2008). It decreases afterwards, in the context of the emergence of social skills and language abilities, being partly channelled to other forms aggression, such as verbal aggression and being modulated by both child's genetic predispositions and environmental (parental) variables (Jaffee, Moffitt, Caspi, & Taylor, 2003)

Since the first descriptions of Phineas Gage more than 160 years ago (Harlow, 1848), the idea came up that certain forms up brain damage – particularly of the ventral prefrontal or orbitofrontal cortex – may lead to less conscientious, less thoughtful and reflected and more impulsive and uncontrolled forms of behaviour. Working in railway construction, Phineas Gage had had an accident whereby a crowbar longer than one meter entered and exited his forehead after a dynamite explosion. Gage survived, but – though this is nowadays controversially discussed – lost his foresight and planning abilities. Later, other researchers confirmed the view that the prefrontal cortex might be essential for proper inhibition and character formation (Welt, 1888). And still later, psychosurgery had its rise with the assumption that all kind of deviant mental states might be cured by cutting connections between frontal and posterior portions of the cerebral cortex (Valenstein, 1980, 1990). The growing usage and sophistication of structural and functional neuroimaging techniques began to enable a refined analysis of structure–function relations and recent results in this area cumulated, for instance, in an Editorial on the first page of the *American Journal of Psychiatry* from 2010, entitled “Born to be criminal? What to make of early biological risk factors for criminal behavior” (Sterzer, 2010). The same author, together with Christina Stadler, also summarized in 2009 results from “Neuroimaging of aggressive and violent behaviour in children and adolescents”.

Neuroimaging was used, for example, in a spectacular case report describing a family father who suddenly started to behave pedophilic against his own children (Burns & Swedlow, 2003). During his imprisonment it was found that he had a growing tumor in the right orbitofrontal cortex. Its final removal resulted in a complete loss of his pedophilic tendencies.

Aside from the frontal lobes in particular the amygdala has been in the center of debate with the proposal that amygdalar malfunctioning might lead to antisocial behaviour and other forms of social behaviour or cognition abnormalities. The finding of patients with genetically-based bilateral calcifications of the amygdalae enforced the view that this nuclear mass is critical for a proper social-emotional behaviour (Markowitsch et al., 1994). It has also been proposed from the results of patients with bilateral amygdala damage that identifying anxiety or threat in the faces of others is dependent on a proper function of the amygdala which may be impaired in psychopaths. The old literature on patients with Klüver-Bucy syndrome (Klüver, 1958) – a complex symptomatology after anterior and medial temporal lobe damage (and consequently damage of the amygdala) – reinforces this view (Fig. 1).

One of the most widely used dichotomies of aggression and violence is into impulsive-reactive and instrumental-proactive-planned. The use of this dichotomy is supported by some authors, but discouraged by others. Support for the employment of this dichotomy comes from studies that show that people with true psychopathy, who are reported to mainly engage in the instrumental forms of violent behaviour, have different brain neural correlates (Blair, 2008) in comparison to people who engage in impulsive acts of violence and have perhaps a higher rate of genetic predisposition to violence. The authors who argue against the use of this dichotomy, emphasize that two forms of violence could co-exist and /or are not so easily distinguishable from each other. Indeed certain violent acts which seem to have been well-planned over a long time are often “executed impulsively in a brief period of high emotional arousal” (Freedman et al, 2007).

Figure 1. A sagittal view of the medial hemisphere of the human brain indicating the loci of the medial prefrontal cortex and the amygdala.

Impulsive forms of violent behaviour seem to be associated with a functional hyperactivity of the limbic system (amygdala) (Siever, 2008), while psychopathy and instrumental forms of violence seem to be related to lower functional activity of the amygdala (e.g., Marsh et al., 2008). Support for such a relationship comes also from the aggression-reducing outcome of stereotaxic amygdala surgery in aggressive individuals (Mpakopoulou et al., 2008; Mark & Ervin, 1970). Ramamurthi (1980) performed in India more than 400 amygdalotomies to treat subjects with severely aggressive behaviour and reported a rate of success between 70 and 76%. While all these results may at present be regarded as preliminary (as they may have overlooked concomitant variables allowing other interpretations), they nevertheless are statistically significant and point into the same direction - no opposing results were published as far as we are aware.

Gender, hormones, sexual brain dimorphism and violence

Violence has traditionally been associated with being male (Archer, 2009). Men are reported to perpetrate violent acts 10 times more frequently than women (Tardiff & Sweillam, 1980). In an attenuated form, gender differences in violence persist among patients with psychiatric illnesses and have biological and socio-cultural underpinnings (Stueve & Link, 1998). Variations in aggression levels among sexes emerge early in development, indicating a role for hormonal and

genetic factors (Strüber, Luck, & Roth, 2008). Several abnormalities of neurotransmitters (serotonin, but also dopamine, norepinephrine and acetylcholine, glutamate, gamma amino butyric acid and nitric oxide), neurohormones (such as arginine-vasopressin, oxytocin and melatonin) and neuromodulators (opioids) have been linked to violence and aggression. A link between XYY genotype and aggression is still debatable (Freyne & O'Connor, 1992), although a significantly higher prevalence of XYY genotype among the sexually motivated homicide perpetrators than among other male offenders was reported (Briken, Habermann, Berner, & Hill, 2006). An androgen receptor gene variant was found to be associated with violent crimes in a group of Indian convicted males (Rajender et al., 2008). Sex hormones (testosterone, progesterone, dehydroepiandrosterone sulphate) play a role in aggression and violence and cortisol seems to mediate the testosterone–aggression relationship (Popma et al., 2007).

Sexual brain dimorphism resulting from differential prenatal exposure to sex hormones (Pritzel & Markowitsch, 1997) may partly account for gender differences in theory of mind functions, empathy and altruistic cooperativeness and risk taking behaviour (Paus, Keshavan, & Giedd, 2008). Evidence indeed points to biological underpinnings of sex differences in these capabilities, such as increased recruitment of mirror system in women in comparison to men during tasks tapping on empathy (Schulte-Rüther et al., 2008), larger relative total gray matter volume in women correlating with higher cooperativeness and altruistic behaviour (Yamasue et al., 2009), different functional neural correlates during risk taking tasks (Lee et al., 2009), gender differentiated effects of so called prosocial peptides, such as oxytocin and arginin-vasopressin –AVP (Thompson, George, Walton, Orr, & Benson, 2006; Heinrichs & Domes, 2008; Buchheim et al., 2009). Affiliative facial motor patterns in response to viewing unfamiliar female faces were elicited in women after a single dose of exogenously administered AVP, while in men the same peptide administration led to opposite effects when men viewed faces of unfamiliar men (Thompson et al., 2006). The earlier development of communication skills and socialization in women and their higher capacities for empathy and theory of mind may inhibit or delay the onset of delinquent behaviours (Kjelsberg & Friestad, 2009). Psychiatric illnesses could disrupt gender–differentiated biological mechanisms that confer protection against violent behaviours in women and subsequently narrow the gender variance observed in general population (Bradford, 2008). Women suffering from psychiatric illnesses have higher rates of violence than women in general population. Targets of female

violence are often family members, which may result in underreporting. In studies of children and adolescents that use conduct disorders' rates to make inferences about the frequency of aggressive behaviour, an underestimation of the rates of aggression among girls may occur due to gender-biased conduct disorder diagnosis criteria (Kjelsberg & Friestad, 2009).

Gene-environment interplay and liability to individual violent behaviour

The heritability of physical aggression was estimated to be around 50% (Brendgen et al., 2005) (40-80%, depending on methods and subjects), underscoring that complex behaviours result from gene-environment interplays (Meyer-Lindenberg et al., 2006). Several gene variants have been proposed to increase liability to violent behaviour (Craig & Halton, 2009). Except for a minority (Brunner et al., 1993), these variants are common in general population and are not solely implicated in the causal chain leading to violence, but together with other genes and/or interacting environmental factors. Single gene mutations could only explain a very small minority of instances of violent behaviour. This is the case with a rare mutation of the X-chromosome located MAO-A (monoamine oxidase A) gene (which metabolizes serotonin, involved in impulsive aggression and violence) that causes a functional knockout of the gene in affected men, leading to impulsive violent behaviours. Most of genes that have been found to provide susceptibility to violence or psychiatric illnesses are however normal allelic variations that are common and do not prevent vital functions. This means that they are implicated in the causal processes leading to violence or psychiatric illnesses, but only along with other genes and/or certain environmental factors. A particular combination of genetic vulnerabilities and environmental risk factors might be more important for the expression of criminal behaviour than the separate additive effects of genetic and environmental influences. For example, the combination of a genetic predisposition to antisocial personality disorder and a high (home) risk environment leads to greater pathology than would be expected from each factor alone or their simple addition (Staniloiu & Markowitsch, in press; Rutter, Moffitt, & Caspi, 2006).

The promoter polymorphism associated with low expression of the monoamine-oxidase-A enzyme (MAOA) gene in vitro (low active allele-MAOA-L) is common in population, but was found by a seminal study to predict higher risk for impulsive violence in New Zealander white men of European heritage only in association with a history of severe maltreatment in childhood (Caspi et al., 2002). This suggests an epigenetic effect, which may be both hormonally and

experience-mediated and may take place during a particular developmental window of vulnerability. A protective effect against violence in women may be provided by estrogens. Estrogens could affect MAOA gene transcription and an inverse relationship between MAOA brain levels and estrogens blood levels exists. With respect to experience-mediated epigenetic effects, both animal and human data point nowadays to the role of early life experiences in modifying gene expression via epigenetic mechanisms (McGowan et al., 2009). Several epigenetic mechanisms might enable environmental factors (including maternal rearing practices) to produce modifications of gene expression, which occur in the absence of a change in the underlying DNA sequence and may at times be transmitted to the next generations (Staniloiu and Markowitsch, in press). These epigenetic mechanisms include DNA chemical covalent changes (methylation) and post-translational modifications of the histone tails (via methylation and acetylation) (Dolinoy, Weidman, & Jirtle, 2007). Cigarette smoking, which was found to have epigenetic effects in cancer patients, has also been linked to the development of conduct disorder in prenatally-exposed children. The development of conduct disorder (DSM-IV-TR, 2000), a possible precursor of antisocial personality disorder, may be linked to structural and functional brain changes that are a result of cigarette smoking-induced MAO-A inhibition in the fetal brain, particularly in those with a promoter polymorphism associated with a low expression of the MAO-A gene (Baler, Volkow, , Fowler, & Benveniste, 2008). Animal studies show that variations in maternal care can lead to epigenetic changes in gene expression in offspring with long-lasting effects. Adult rats who are offspring of mothers with low rates of maternal licking and grooming have altered stress response, altered synaptic functioning and reduced expression of the glucocorticoid receptors within hippocampus compared to the offspring of mothers with high rates of maternal behaviours. This reduced expression of glucocorticoid receptors was found to be mediated by increased methylation of the promoter of the glucocorticoid receptor gene (effectively repressing gene expression) and was established in the first week of life (Weaver et al., 2004). In humans, parenting style was identified as an environmental factor that was associated with the development of antisocial behaviour, even after controlling for the impact of evocative gene-environment correlations. An adoption study identified maternal depression as an environmental factor not only for major depressive disorder, but also for disruptive disorders in adolescents. Antenatal maternal stress was associated with abnormal cortisol responses in adolescent offspring and the intergenerational transmission of cortisol abnormalities from

women with posttraumatic stress disorder (PTSD) to their children was proposed to be epigenetically mediated (Yehuda, Blair, Labinsky, & Bierer, 2007). Pharmacological inhibition of MAO-A during fetal development, but not during adulthood led to aggressive behaviours in animal models. These findings advance the idea that environmental factors can affect brain plasticity and the expression of genetic vulnerabilities for violence in a manner that is time sensitive.

The mechanisms through which genetic polymorphisms result in subtle molecular abnormalities and influence physiological processes and synaptic plasticity and account for interindividual variability constitute the focus of imaging genetics. Employing structural and functional magnetic resonance imaging in normal subjects and a candidate-gene approach Meyer-Lindenberg et al. (2006) showed for example that MAOA-L carrier status was associated with gender-differentiated morphological and functional changes of brain regions where sex hormones are expressed, such as structural changes of amygdala, cingulate cortex, orbitofrontal cortex and hyperactivity of the amygdala during emotional tasks and reduced regulation of the amygdala by orbito-frontal and anterior cingulate cortex.

Conclusions

With the exception of rare circumstances where environmental hazardous events can override genetic influences (such as in cases of massive brain injuries), violent behaviours result from the complex interplay between genetic predispositions and environmental factors. The capacity of certain environmental factors for affecting gene expression and the existence of developmental-phase-dependent effects of environmental experiences on brain structures and functions open a pathway of hope for time-sensitive environmental manipulations (e.g. psychotherapeutic interventions, life habit modifications, parental rearing practices coaching). A crucial task for future research is describing valid environmentally mediated factors that interact with biological factors to increase the risk for individual violent behaviour. Equally important is to accurately describe windows of vulnerability for environmental factors and windows of optimal timing for environmental manipulations.

REFERENCES

1. Archer J (2009). Does sexual selection explain human sex differences in aggression? *Behavioral and Brain Sciences*, 32, 249–266.

2. Baler, R. D., Volkow, N. D., Fowler, J. S., & Benveniste, H. (2008). Is fetal brain monoamine oxidase inhibition the missing link between maternal smoking and conduct disorders? *Journal of Psychiatry and Neuroscience*, *33*, 187-195.
3. Blair, R. J. (2008). The amygdala and ventromedial prefrontal cortex: functional contributions and dysfunction in psychopathy. *Philosophical Transactions of the Royal Society London B Biological Sciences*, *363*, 2557-2565.
4. Bradford, J. M. (2008). Violence and mental disorders. *Canadian Journal of Psychiatry*, *53*, 635-636.
5. Brendgen, M., Dionne, G., Girard, A., Boivin, M., Vitaro, F., & Perusse, D. (2005). Examining genetic and environmental effects on social aggression: a study of 6-year-old twins. *Child Development*, *76*, 930-946.
6. Briken, P., Habermann, N., Berner, W., & Hill, A. (2006). XYY chromosome abnormality in sexual homicide perpetrators. *American Journal of Medical Genetics Part B: Neuropsychiatric Genetics*, *141B*, 198-200.
7. Brunner, H. G., Nelen, M. R., van Zandvoort, P., Abeling, N. G., van Gennip, A. H., Wolters, E. C., Kuiper, M. A., Ropers, H. H., & van Oost, B. A. (1993). X-linked borderline mental retardation with prominent behavioral disturbance: phenotype, genetic localization, and evidence for disturbed monoamine metabolism. *American Journal of Human Genetics*, *52*, 1032-1039.
8. Buchheim, A., Heinrichs, M., George, C., Pokorny, D., Koops, E., Henningsen, P., et al. (2009). Oxytocin enhances the experience of attachment security. *Psychoneuroendocrinology*, *34*(9), 1417-1422.
9. Burns, J. M., & Swerdlow, R. H. (2003). Right orbitofrontal tumor with pedophilia symptom and constructional apraxia sign. *Archives of Neurology*, *60*, 437-440.
10. Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T. E., Mill, J., Martin, J., Craig, I. W., Taylor, A., & Poulton, A. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, *297*, 851-854.
11. Caspi, A., Hariri, A.R., Holmes, A., Uher, R., & Moffitt, T. E. (2010). Genetic sensitivity to the environment: the case of the serotonin transporter gene and its implications for studying complex diseases and traits. *American Journal of Psychiatry*, *167*, 509-527.
12. Craig, I. W. & Halton, K. E. (2009). Genetics of human aggressive behaviour. *Human Genetics*, *126*, 101-113.

13. Dolinoy, D. C., Weidman, J. R., & Jirtle, R. L. (2007). Epigenetic gene regulation: linking early developmental environment to adult disease. *Reproductive Toxicology*, *23*, 297-307.
14. DSM-IV-TR. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed., text revision). Washington, DC: American Psychiatric Association.
15. Freedman, R., Ross, R., Michels, R., Appelbaum, P., Siever, L., Binder, R., et al. (2007). Psychiatrists, mental illness, and violence. *American Journal of Psychiatry*, *164*(9), 1315-1317.
16. Freyne, A., & O'Connor, A. (1992). XYY genotype and crime: 2 cases. *Medicine, Science and the Law*, *32*, 261-263.
17. Harlow, J.M. (1848). Passage of an iron rod through the head. *Boston Medical and Surgical Journal*, *39*, 389-393.
18. Heide, K. M., & Solomon, E. P. (2006). Biology, childhood trauma, and murder: rethinking justice. *International Journal of Law and Psychiatry*, *29*, 220-233.
19. Heinrichs, M., & Domes, G. (2008). Neuropeptides and social behaviour: effects of oxytocin and vasopressin in humans. *Progress in Brain Research*, *170*, 337-350.
20. Jaffee, S. R., Moffitt, T. E., Caspi, A., & Taylor, A. (2003). Life with (or without) father: the benefits of living with two biological parents depend on the father's antisocial behavior. *Child Development*, *74*, 109-126.
21. Kjelsberg, E., & Friestad, C. (2009). Exploring gender issues in the development from conduct disorder in adolescence to criminal behaviour in adulthood. *International Journal of Law and Psychiatry*, *32*, 18-22.
22. Klüver, H. (1958). "The temporal lobe syndrome" produced by bilateral ablations. In G. E. W. Wolstenholme & C. M. O'Connor (Eds.), *Ciba foundation symposium on the neurological basis of behaviour* (pp. 175-186). Boston: Little, Brown and Co.
23. Lee, T. M., Chan, C. C., Leung, A. W., Fox, P. T., & Gao, J. H. (2009). Sex-related differences in neural activity during risk taking: an fMRI study. *Cerebral Cortex*, *19*, 1303-1312.
24. Mark, V. H., & Ervin, F. R. (1970). *Violence and the brain*. New York, NY: Harper & Row.
25. Markowitsch, H.J., Calabrese, P., Würker, M. Durwen, H.F., Kessler, J., Babinsky, R., Brechtelsbauer, D., Heuser, L. & Gehlen, W. (1994). The

amygdala's contribution to memory - A PET-study on two patients with Urbach-Wiethe disease. *NeuroReport*, 5, 1349-1352.

26. Marsh, A. A., Finger, E. C., Mitchell, D. G., Reid, M. E., Sims, C., Kosson, D. S., et al. (2008). Reduced amygdala response to fearful expressions in children and adolescents with callous-unemotional traits and disruptive behavior disorders. *American Journal of Psychiatry*, 165, 712-720

27. McGowan, P. O., Sasaki, A., D'Alessio, A. C., Dymov, S., Labonte, B., Szyf, M., Turecki, G., & Meaney, M. J. (2009). Epigenetic regulation of the glucocorticoid receptor in human brain associates with childhood abuse. *Nature Neuroscience*, 12, 342-348.

28. Meyer-Lindenberg, A., Buckholtz, J. W., Kolachana, B., R. Hariri, A., Pezawas, L., Blasi, G., Wabnitz, A., Honea, R., Verchinski, B., Callicott, J.H., Egan, M., Mattay, V., & Weinberger, D. R. (2006). Neural mechanisms of genetic risk for impulsivity and violence in humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 103, 6269-6274.

29. Mpakopoulou, M., Gatos, H., Brotis, A., Paterakis, K. N., & Fountas, K. N. (2008). Stereotactic amygdalotomy in the management of severe aggressive behavioral disorders. *Neurosurgical Focus*, 25, E6.

30. Paus, T. Keshavan, M., & Giedd, J. N. (2008). Why do many psychiatric disorders emerge during adolescence? *Nature Reviews Neuroscience*, 9, 947-957.

31. Popma, A., Vermeiren, R., Geluk, C. A., Rinne, T., van den Brink, W., Knol, D. L., Jansen, L.M., van Engeland, H., & Doreleijers, T.A. (2007). Cortisol moderates the relationship between testosterone and aggression in delinquent male adolescents. *Biological Psychiatry*, 61, 405-411.

32. Pritzel, M. & Markowitsch, H. J. (1997). Sexueller Dimorphismus: Inwieweit bedingen Unterschiede im Aufbau des Gehirns zwischen Mann und Frau auch Unterschiede im Verhalten? *Psychologische Rundschau*, 48, 16-31.

33. Rajender, S., Pandu, G., Sharma, J. D., Gandhi, K. P., Singh, L., & Thangaraj, K. (2008). Reduced CAG repeats length in androgen receptor gene is associated with violent criminal behavior. *International Journal of Legal Medicine*, 122, 367-372.

34. Ramamurthi, B. (1988). Stereotactic operation in behaviour disorders. Amygdalotomy and hypothalamotomy. *Acta Neurochirurgica Suppl. (Wien)*, 44, 152-157.

35. Rutter, M., Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2006). Gene-environment interplay and psychopathology: multiple varieties but real effects. *Journal of Childhood Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 47, 226-261.

36. Schulte-Rüther, M., Markowitsch, H. J., Shah, N. J., Fink, G. R., & Piefke, M. (2008). Gender differences in the functional neuroanatomy of emotional perspective taking. *NeuroImage*, *14*, 393-403.
37. Siever, L. J. (2008). Neurobiology of aggression and violence. *American Journal of Psychiatry*, *165*, 429-442.
38. Staniloiu, A. & Markowitsch, H.J. (in press). Neurowissenschaftliche Perspektiven zur Gewaltkriminalität (Neuroscientific perspectives on violent behaviour). In L. Greuel & A. Petermann (Ed.), *Macht - Persönlichkeit - Gewalt*. Lengerich: Pabst Science Pubs.
39. Sterzer, P. Born to be criminal? What to make of early biological risk factors for criminal behavior. *American Journal of Psychiatry*, *167*(1), 1-3.
40. Sterzer, P., & Stadler, C. (2009). Neuroimaging of aggressive and violent behaviour in children and adolescents. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, *3*, 35.
41. Strüber, D., Luck, M., & Roth, G. (2008). Sex, aggression and impulse control: an integrative account. *Neurocase*, *14*, 93-121.
42. Stueve, A. & Link, B. G. (1998). Gender differences in the relationship between mental illness and violence: evidence from a community-based epidemiological study in Israel. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *33* (Suppl 1), S61-67
43. Tardiff, K., & Sweillam, A. (1980). Assault, suicide, and mental illness. *Archives of General Psychiatry*, *37*, 164-169.
44. Thompson, R. R., George, K., Walton, J. C., Orr, S. P., & Benson, J. (2006). Sex-specific influences of vasopressin on human social communication. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, *103*, 7889-7894.
45. Tremblay, R. E. (2008). Understanding development and prevention of chronic physical aggression: towards experimental epigenetic studies. *Philosophical Transactions of the Royal Society London B Biological Science*, *363*, 2613-2622
46. Valenstein, E. S. (Ed.). (1980). *The psychosurgery debate. Scientific, legal, and ethical perspectives*. San Francisco: W.H. Freeman.
47. Valenstein, E. S. (1990). The prefrontal area and psychosurgery. In H. B. M. Uylings, C. G. van Eden, J. P. C. de Bruin, M. A. Corner & M. G. P. Feenstra (Eds.), *The prefrontal cortex. Its structure, function and pathology*. (Progress in Brain Research, Vol. 85) (pp. 539-554). Amsterdam: Elsevier.

48. Weaver, I. C., Cervoni, N., Champagne, F. A., D'Alessio, A. C., Sharma, S., Seckl, J. R. et al. (2004). Epigenetic programming by maternal behavior. *Nature Neuroscience*, 7, 847-854.

49. Welt, L. (1888). Ueber Charakterveränderungen des Menschen infolge von Läsionen des Stirnhirns. *Deutsches Archiv für klinische Medizin*, 42, 339-390 (and 1 Table).

50. World Health Organization (2003). *Weltbericht Gewalt und Gesundheit. Zusammenfassung*. Kopenhagen, DK: WHO-Regionalbüro für Europa.

51. Yamasue, H., Kuwabara, H., Kawakubo, Y. & Kasai, K. (2009). Oxytocin, sexually dimorphic features of the social brain, and autism. *Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 63, 129-140.

52. Yehuda, R., Blair, W., Labinsky, E., & Bierer, L. M. (2007). Effects of parental PTSD on the cortisol response to dexamethasone administration in their adult offspring. *American Journal of Psychiatry*, 164, 163-166.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ԳԵՆ-ՈՒՂԵՂ-ՄԻՋԱՎԱՅՐ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԲՈՆԱՐԱՐՔԱՅԻՆ ՎԱՐՔԻ ՎՐԱ

Անգելիկա Ստանիլոու

Փիլիսոփայության դոկտոր

Հանս Ջ. Մարկովիչ

Փիլիսոփայության դոկտոր,

Բիլեֆիլդի համալսարանի հոգեֆիզիոլոգիական

հոգեբանության ամբիոն, Գերմանիա

Տարբեր բնագավառների (գենետիկայի, կոգնիտիվ և աֆեկտիվ նյարդաբանության, ստատիկ և ֆունկցիոնալ նյարդային տոպոգրաֆիայի) հետազոտությունների արդյունքները վկայում են, որ պաթոլոգիկ ազդեցիկ և բնարարքների հակումների վրա ազդում են և՛ ժառանգական, և՛ միջավայրի գործոնները: Գեների դրսևորման այն էպի-գենետիկ մեխանիզմները, որոնք ընկած են միջավայրի տևական ներգործության ընթացքում դրանց մոդիֆիկացման հիմքում, վերջերս ընդգրկվել են տարբեր հոգեկան և ոչ հոգեկան հիվանդությունների, ինչպես նաև սոցիալական վարքի խաթարումների պաթոգենեզում: Սույն

հողվածում ամփոփվում է մարդու անհատական ախտաբանական ագրեսիայի և բռնարարքային վարքագծի ներյրոկենսաբանական հիմնական հիմքերը՝ գենետիկ նախահիմքերը, նյարդային հարաբերակցությունները (նյարդա-անատոմիական և նյարդաֆունկցիոնալ փոփոխությունները, նյարդային փոխանցիչները և նյարդա էնդոկրինոլոգիական անոմալիաները (հիպոթալամուսային ադրենալինային առանցքի անոմալիաները), պրոսոցիալական պեպտիդների փոփոխությունները): Դիտարկվել է նաև պաթոլոգիական ագրեսիայի և բռնարարքային վարքի ուսումնասիրություններում գլխուղեղի ստատիկ և ֆունկցիոնալ տոպոգրաֆիական ուսումնասիրությունների մեթոդի կիրառման դերն ու առավելությունները:

РЕЗЮМЕ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГЕНЫ-МОЗГ- СРЕДА В НАСИЛЬСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЯХ ЛИЧНОСТИ

Анджелика Станилоу

Доктор философии,

Ганс Дж. Маркович

Доктор философии

Кафедра психофизиологической психологии Университета в Билефельд, Германия

Результаты исследований разных направлений науки (генетика, когнитивная и аффективная неврология, статическая и функциональная топография) свидетельствуют о том, что на предрасположенность к патологической агрессии и правонарушениям влияют как генетические, так и средовые факторы. Эпигенетические механизмы лежащие в основе длительных опосредованных средой модификаций в экспрессировании генов недавно были включены в патогенез разных психиатрических и непсихиатрических болезней, а также расстройств социального поведения.

В статье резюмируются основные нейробиологические основы индивидуальной патологической агрессии и противоправного поведения человека, которыми (основами) являются: генетическая предрасположенность, нервные корреляты (нейроанатомические и нейрофункциональные

изменения), нейромедиаторы и нейроэндокринологические аномалии (такие например как аномалии гипоталамо-гипофизарной надпочечниковой оси / НРА Axis, изменения просоциальных нейропептидов). В статье также обсуждается роль и преимущества использования методов статического и функционального сканирования мозга в исследовании патологической агрессии и криминального поведения.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ НАСИЛЬСТВЕННОГО ПРЕСТУПНИКА

Сергей Аракелян

*Кандидат юридических наук, Доцент кафедры уголовного права
Ереванского государственного университета*

На сегодняшний день в Республике Армения отмечаются весьма негативные тенденции в динамике насильственной преступности. В частности, в стране наблюдается рост числа посягательств на жизнь и здоровье в общем массиве преступлений, увеличение удельного веса преднамеренных насильственных преступлений, рост насильственной латентной преступности. Все это предопределяет необходимость соответствующих исследований, имеющих целью кардинальное переосмысление и разработку действенных мер по профилактическим направлениям борьбы с преступным насилием.

В то же время успешное предупреждение насильственных преступлений возможно лишь в случае, если внимание будет сконцентрировано на личности преступника, поскольку именно личность является носителем причин их совершения. Поэтому можно сказать, что личность – основное и важнейшее звено всего механизма преступного поведения вообще и насильственного в частности. Именно ее особенности, порождающие такое поведение, должны быть непосредственным объектом предупредительного воздействия. Криминологическое изучение личности преступника осуществляется главным образом для выявления и оценки тех ее свойств и черт, которые порождают преступное поведение, в целях его профилактики [1, С. 64-65].

Личность преступника всегда была одной из центральных проблем криминологии. Суть данной проблемы, прежде всего в уяснении наличия или отсутствия определенных специфических свойств и качеств личности, которые:

- отличают преступника от законопослушного гражданина;
- могут рассматриваться как основание для выделения социального типа преступника;
- определяют выбор преступного варианта поведения в ситуациях, которые принято называть проблемными [6; С. 56]

В то же время нельзя не признать, что понятие личности преступника в определенной мере условное и формальное, поскольку отнесение определенных деяний к числу преступных зависит от законодателя. Кроме того, наличие отличительных черт личности преступника не означает, что они присущи всем без исключения лицам, совершившим преступления. Хотя основная их масса отличается определенными особенностями. В частности, им присущи антиобщественные взгляды, отрицательное отношение к нравственным ценностям и склонность к выбору общественно опасного пути для удовлетворения своих потребностей или не проявлению необходимой активности в предотвращении отрицательного результата [2; С. 74-76].

Выделение же преступников из всей массы людей производится прежде всего на основе юридического критерия, а именно – факта совершения лицом преступления, в данном случае – насильственного. То есть, о личности преступника следует говорить лишь в связи с преступным поведением. Однако в криминологическом аспекте нужно изучать не только тех, кто уже совершил преступление, но и тех, чей образ жизни, общение, взгляды и ориентиры только свидетельствуют о такой возможности, которая может и не стать реальностью. То есть, в сфере криминологических интересов находятся не только лица, отбывшие уголовное наказание и способные вновь встать на преступный путь, но и алкоголики, наркоманы, бродяги, проститутки и лица, совершающие мелкие антиобщественные нарушения. Следовательно, криминологическое исследование проблем личности преступника можно представить в виде некоего алгоритма, который условно можно разделить на четыре основные части:

- 1) формирование личности преступника (процесс взаимодействия личности с конкретной жизненной ситуацией до и во время совершения преступления);

2) личность преступника в процессе осуществления правосудия в связи с совершенным им преступлением;

3) личность преступника в период отбывания наказания, в том числе в местах лишения свободы;

4) личность в период адаптации к новым условиям после освобождения в связи с возможностью совершения нового преступления[2; С. 77].

Таким образом в целом личность преступника можно определить как некую социальную и психологическую модель, обладающую специфическими чертами. Человек всегда, даже совершая преступление, действует в качестве общественного существа и к нему нужно подходить как к носителю различных форм общественной психологии, нравственных, правовых, этических и иных взглядов и ценностей, индивидуально-психологических особенностей, составляющих источник преступного поведения. Следовательно, предполагается необходимость изучения всей совокупности социологических, психологических, правовых, медицинских (в первую очередь психиатрических) и других аспектов личности преступника.

В данной связи считаю необходимым рассмотрение следующих групп личностных признаков лиц, совершивших насильственные преступления:

– социально-демографических (пол, возраст, образование, социальное положение и др.);

– уголовно-правовых (данные о степени тяжести совершенного преступления, форме вины, единоличном или групповом характере преступной активности, уголовном прошлом и т.д.);

– нравственно-психологических (потребности, влечения, интересы, мотивы, взгляды, убеждения, ценностные ориентации и пр.);

– биофизиологических (состояние здоровья, наличие заболеваний (в том числе, наследственных), особенности физической конституции и т.п.).

Что касается социально-демографических особенностей личности преступника, то по существу это анкетные данные, аналогичные характеристикам всего населения страны в целом. Однако применительно к лицам, совершившим насильственные преступления, они свидетельствуют о наличии определенных особенностей и в этой, казалось бы, криминологически нейтральной характеристике. Так, например, при приблизительно равном соотношении числа мужчин и женщин в структуре населения Армении, среди лиц, совершивших названные преступления, преобладают мужчины, удельный вес которых в среднем составляет более 90% (см.: табл. 1).

Таблица 1

**Соотношение лиц, совершивших некоторые
насильственные преступления в зависимости от пола (в%)**

		убийства	покуше- ния на убийств о	тяжк. тел. повреждения	хулиганс- тва	все преступле- ния
2002	мужчины	97.2	93.9	96.0	88.5	90.4
	женщины	2.8	6.1	4.0	11.5	9.6
2003	мужчины	94.6	97.5	94.4	91.7	92.0
	женщины	5.4	2.5	5.6	8.3	8.0
2004	мужчины	95.2	97.5	96.7	93.4	91.1
	женщины	4.8	2.5	3.3	6.6	8.9
2005	мужчины	95.7	100.0	98.7	91.4	91.7
	женщины	4.3	0	1.3	8.6	8.3
2006	мужчины	95.0	87.5	95.5	89.1	97.2
	женщины	5.0	12.5	4.5	10.9	7.3
2007	мужчины	91.8	100.0	98.2	85.4	89.7
	женщины	8.2	0	1.8	14.6	10.3
2008	мужчины	94.3	100.0	95.3	92.4	89.7
	женщины	5.7	0	4.7	7.6	10.3

Однако несмотря на то, что подавляющее большинство исследуемой категории преступников составляют мужчины, насильственная преступность является той сферой, в которой всегда более или менее проявляли активность и лица женского пола. В данной связи особую тревогу вызывает то обстоятельство, что за последние годы в Армении наблюдается рост абсолютных показателей насильственных преступлений, совершенных женщинами.

Данные моего исследования дают определенное представление также относительно возраста лиц, совершивших наиболее опасные и распространенные насильственные преступления в Республике Армения (см.: табл. 2). В этой связи прежде всего следует отметить, что характеристика возрастного признака лица, совершившего насильственное преступление, имеет важное криминологическое значение. Дело в том, что возраст в значительной мере определяет физическое состояние и возможности лица, круг его потребностей и интересов, жизненных установок и ценностных ориентаций, стремлений и желаний. С изменением возраста меняется и личность, ее

социальные позиции, роли и функции, опыт, навыки и привычки, мотивационная сфера, реакция на различные ситуации (и конфликтные в том числе). Все эти изменения, в свою очередь, оказывают существенное влияние и на поведение человека, в частности, и на противоправное. Кроме того, исследование возрастных особенностей лиц, совершающих насильственные преступления, позволяет определить необходимые направления профилактической и предупредительной деятельности соответствующих государственных органов и общественных организаций по борьбе с этими преступлениями.

Таблица 2

Сведения о возрасте лиц, совершивших наиболее опасные и распространенные насильственные преступления в РА за период 2000-2009 гг.

	Убийства с покушениями	Умышл. тяжк. вред здоровью	Изнасилования с покушениями	Хулиганства	Всего (%)
Совершили преступление	990 (100.0%)	1727 (100.0%)	188 (100.0%)	5378 (100.0%)	8283 (100.0)
Из них в возрасте:					
14-15 лет	7 (0.7%)	50 (2.9%)	1 (0.5%)	58 (1.1%)	116 (1.4)
16-17 лет	28 (2.8%)	171 (9.9%)	6 (3.2%)	178 (3.4%)	383 (4.6)
18-24 лет	167 (16.9%)	437 (25.3%)	47 (25.0%)	1013 (18.8%)	1664 (20.1)
25-29 лет	169 (17.1%)	293 (17.0%)	43 (22.9%)	1018 (18.9%)	1523 (18.4)
30-49 лет	471 (47.6%)	616 (35.6%)	79 (42.0%)	2469 (45.9%)	3635 (43.9)
50 лет и старше	148 (14.9%)	160 (9.3%)	12 (6.4%)	642 (11.9%)	962 (11.6)

Как видно из приведенной таблицы, подавляющее большинство исследуемых преступлений (94.0%) в Армении совершают взрослые люди. Удельный вес насильственных преступлений, совершенных несовершеннолетними, приблизительно в 16 раз ниже соответствующего показателя, приходящегося на долю лиц, к моменту совершения преступного деяния уже достигших восемнадцатилетия. Причем доля несовершеннолетних наиболее высока при умышленном нанесении тяжкого вреда здоровью (12.8%). Далее по мере убывания идут случаи совершения хулиганства (4.5%), изнасилования (3.7%) и убийства (3.5%).

В то же время результаты исследования материалов первичного статистического учета лиц, совершивших указанные преступления, показывают, что наиболее высокая криминальная активность во всех случаях

характерна представителям возрастной группы 30–49 лет (43.9%). По степени криминальной активности своих представителей последующие места занимают группы 18–24 лет (20.1%), 25–29 лет (18.4%), 50 лет и старше (11.6%), 16–17 лет (4.6%) и 14–15 лет (1.4%).

При объяснении повышенной криминальной активности представителей возрастных групп 18–29 и 30–49 лет следует указать на то обстоятельство, что практически везде и во все времена именно в эти годы жизни, как правило, решаются наиболее жизненно важные вопросы, на эти возрастные периоды приходится наибольшее количество сложных жизненных ситуаций (семейных неурядиц, бытовых конфликтов и т.п.), среди представителей этих возрастных групп встречается больше всего лиц, систематически злоупотребляющих алкоголем и наркотическими веществами [5; С. 17]. Кроме того, имея ввиду возраст, есть все основания полагать, что при совершении насильственных преступлений немаловажную роль играют особенности периода высокой социальной активности, который связан со временем наибольшего накопления конфликтов личности как внутри ее самой, так и во взаимоотношениях с окружающими. Именно в этот период могут обостряться конфликты индивидуально-психологического и социального характера. В частности, с началом взрослости могут окончательно или в большей степени развеяться иллюзии по поводу себя или (и) других людей, по отношению к жизни в целом, желаемые роли в которой можно отвоевать разными способами, в том числе совершением насильственного преступления [3; С. 139].

Относительно криминальной активности представителей молодых возрастных групп можно отметить следующие обстоятельства, имеющие криминогенное значение:

- во-первых, по сравнению с лицами старших возрастов, подростки и молодые взрослые, как правило, обладают менее развитыми волевыми качествами, повышенной восприимчивостью, внушаемостью, большим комфортизмом в поведении, им присущи такие свойства, как болезненное самолюбие, легкая ранимость, избыточная эмоциональность, неустойчивость оценок, юношеский максимализм;

- во-вторых, у них еще отсутствуют собственные устоявшиеся воззрения, они легче поддаются вредному влиянию;

- в-третьих, на поведении последних более резко сказываются неуравновешенность характера и темперамента;

– в-четвертых, у них много горячности и возбудимости, мало сдерживающих начал и привычек, создаваемых жизненным опытом [5; С. 18].

Относительно уровня образованности лиц, совершивших насильственные преступления в Республике Армения, следует отметить, что большинство последних имеют среднее или среднее специальное образование (45.3%). Далее в порядке убывания идут лица, у которых: неполное среднее (28.9%), неполное высшее (13.5%) и высшее (12.3%) образование.

В то же время образование лиц, совершающих насильственные преступления, существенно отличается от образования и уровня культуры жизни законопослушных граждан. Это прежде всего объясняется следующими обстоятельствами:

– многие из тех, кто находятся в местах лишения свободы, получают образование именно в этих местах, а уровень образования в данных учреждениях, мягко говоря, оставляет желать лучшего;

– если их преступное поведение и связанное с ним ведение антиобщественного образа жизни продолжают более или менее длительное время, то они, как правило, утрачивают полученные знания [1; С. 66-67].

Вообще использование грубой силы есть в основном удел примитивных и нецивилизованных натур. Данный факт не удивителен и потому, что среди исследуемых преступников довольно много лиц, имеющих различные психические аномалии в рамках вменяемости. Подобные же расстройства, как известно, отнюдь не способствуют получению образования и повышению его уровня, а также приобщению к культуре.

В общем числе лиц, совершивших насильственные преступления, довольно много безработных и тех, у кого непостоянные заработки (см.: табл. 3).

**Сведения о занятости лиц, совершивших насильственные
преступления в РА за период 2000–2009 гг.**

	Убийства с покушениями	Умышл. тяжк. вред здоровью	Изнасилов ания с покушени ями	Хулиганст ва	Всего (%)
Совершили преступление	990 (100.0%)	727 (100.0%)	188 (100.0%)	5378 (100.0%)	8283 (100.0)
Из них:					
безработные	753 (76.1%)	1320 (76.4%)	157 (83.5%)	4155 (77.3%)	6385 (77.1)
занятые общ. пол. трудом	5 (0.5%)	5 (0.3%)	0 (0.0%)	34 (0.6%)	44 (0.5)
учащиеся	6 (0.6%)	26 (1.5%)	0 (0.0%)	67 (1.2%)	99 (1.2)
имеющие непост. заработки	226 (22.8%)	376 (21.8%)	31 (16.5%)	1122 (20.9%)	1755 (21.2)

Приведенные данные показывают, что среди лиц, совершивших наиболее опасные и распространенные насильственные преступления, преобладают безработные, удельный вес которых составляет более 77%. Лица, у которых непостоянные заработки, составляют 21.2%. А на занятых общественно полезным трудом и учащихся в сумме приходится 1.7%.

Примечателен тот факт, что наибольший удельный вес безработных наблюдается при совершении изнасилований (83.5%). Последующие места по мере убывания занимают безработные, совершившие хулиганства (77.3%); умышленно причинившие тяжкий вред здоровью (76.4%); совершившие убийства (76.1%). В тоже время следует отметить, что за исследуемый период изнасилований вообще не совершали лица, занятые общественно полезным трудом, а также учащиеся.

Кроме того, результаты исследования правоприменительной практики показывают, что среди насильственных преступников, ранее занимающихся общественно полезным трудом, преобладают лица, в основном занятые непрестижным, тяжелым ручным трудом средней и низкой квалификации, которым обычно не дорожат и бросают при первой возможности (более 60%).

Примечателен тот факт, что за последние годы в контингенте лиц, совершающих насильственные преступления в Республике Армения, значительно увеличилось число не имеющих постоянные доходы. А в связи с современными социально-экономическими тенденциями есть все основания предполагать, что их количество, по крайней мере в ближайшие годы, будет увеличиваться. В этом плане особенно неблагоприятным может оказаться положение лиц, освобожденных из мест лишения свободы. Дело в том, что в армянском обществе в настоящее время имеется огромное количество проблем и трудностей, связанных с приобщением указанных лиц к труду и нормальному образу жизни, их социальной адаптацией. А это, в свою очередь, позволяет прийти к неутешительному прогнозу, что в ближайшем будущем следует ожидать увеличения числа насильственных преступников, не имеющих определенного места жительства и занятий, а также причин рецидивного преступного поведения отдельных лиц.

Относительно уровня материальной обеспеченности лиц, совершивших насильственные преступления в Республике Армения можно отметить, что статистически он не фиксируется. Подобную информацию довольно редко можно найти даже в материалах соответствующих уголовных дел. Следовательно, в данной связи можно лишь предположить, что среди них, как и в обществе в целом, в настоящее время происходит резкое имущественное расслоение. В частности, если часть из них (на мой взгляд, значительно большая) является малообеспеченной и даже находится на грани нищеты, то другая – имеет доходы (в основном средние) и владеет состояниями (иногда большими и даже огромными).

Однако необходимо отметить также, что не только, а иногда и не столько, плохие материальные условия толкают человека на преступление (и насильственное в том числе). Следовательно, надо искать и другие, не менее важные причины преступного поведения.

В отличие от социально-демографических, уголовно-правовые присущи только преступникам, в данном случае – лицам, совершившим насильственные преступления. В этой связи прежде всего привлекает внимание вопрос о так называемом фактическом (криминологическом) рецидиве, под которым понимается любая фактическая неоднократность преступлений, независимо от наличия или отсутствия судимости, ее снятия или погашения и истечения сроков давности [5; С. 19] Так, по нашим данным, приблизительно каждое пятое из всех насильственных

преступлений совершается лицами, ранее уже нарушавшими уголовно-правовой запрет (см.: табл. 4).

Таблица 4

Сведения об уголовном прошлом лиц, совершивших насильственные преступления в РА за период 2000–2009 гг.

	Убийства с покушениями	Умышл. тяжк. вред здоровью	Изнасилования с покушениями	Хулиганства	Всего (%)
Совершили преступление	990 (100.0%)	1727 (100.0%)	188 (100.0%)	5378 (100.0%)	8283 (100.0)
ранее совершал преступление	250 (25.3%)	335 (19.4%)	65 (34.6%)	887 (16.5%)	1537 (18.6)
ранее не совершал преступление	740 (74.7%)	1392 (80.6)	123 (65.4%)	4491 (83.5%)	6746 (81.4)

Из приведенных данных следует, что более 80% лиц, совершивших насильственные преступления, ранее не были замечены в совершении уголовно наказуемых деяний. Однако удельный вес рецидивистов среди исследуемой категории лиц довольно высок (18.6%). Примечателен тот факт, что в процентном соотношении рецидивисты наиболее часто совершают изнасилования (34.6%). Далее следуют убийства (25.3%), случаи умышленного нанесения тяжкого вреда здоровью (19.4%) и хулиганства (16.5%). В то же время более чем 18-типроцентный удельный вес рецидивистов заставляет призадуматься об эффективности деятельности уголовно-исполнительной системы в РА.

Определенное представление о личности насильственного преступника дают также сведения о единоличном и групповом характере совершенного преступления (см.: табл. 5).

**Сведения о единоличном и групповом характере
насильственных преступлений в РА за период 2000–2009 гг.**

	Убийства с покушения ми	Умышл. тяжк. вред здоровью	Изнасилов ания с покушени ями	Хулиганст ва	Всего (%)
Совершили преступление	990 (100.0%)	1727 (100.0%)	188 (100.0%)	5378 (100.0%)	8283 (100.0)
В одиночку					7321 (88.4)
В составе группы	881 (89.0%)	1666 (96.5%)	165 (87.8%)	4609 (85.7%)	
из них в составе группы:	109 (11.0%)	61 (3.5%)	23 (12.2%)	769 (14.3%)	962 (11.6)
совершеннолетних	96				742
несовершеннолетн их	0	36	20	590	(77.1)
с участием	13	8	0	41	49 (5.1)
несовершеннолетн их		17	3	138	171 (17.8)

Приведенные в таблице данные показывают, что насильственные преступления в Армении в основном совершаются в одиночку (88.4%). В составе группы совершаются лишь 11.6% указанных преступных деяний. Из них 77.1% совершаются в составе группы из совершеннолетних, 17.8% – в смешанной группе с участием несовершеннолетних и лишь 5.1% – в группе, состоящей исключительно из несовершеннолетних.

Наиболее часто в составе группы совершаются хулиганства (14.3%). Далее по мере убывания следуют изнасилования (12.2%), убийства (11.0%) и случаи умышленного нанесения тяжкого вреда здоровью (3.5%).

Проведенное нами исследование нравственных свойств и психологических особенностей лиц, совершивших насильственные преступления в Армении, показало, что последние не имеют таких качеств, которые могли бы исключить или существенно осложнить профилактику совершаемых ими преступлений, а также процесс их исправления. В частности, их основной массе не присущи асоциальные установки, у них

отсутствуют устойчивые преступные убеждения, у последних хотя и нарушена социально-психологическая адаптация, но серьезных дефектов, тем не менее, нет, чего нельзя говорить, конечно, о давно утративших социально полезные контакты и представляющих собой дезадаптированные личности рецидивистах.

Среди типичных черт лиц, совершивших насильственные преступления в Армении можно отметить повышенную конфликтность, мстительность, эмоциональную неустойчивость, слабоволие, подверженность негативным влияниям, импульсивность, недостаточность внутреннего торможения, чрезмерную внушаемость, часто неоправданную агрессивность, стремление доминировать, подчинять себе других и т.п.

Лицам, совершающим насильственные преступления, свойственны также эмоциональные нарушения, психологическая, а иногда и социальная отчужденность, трудности, связанные с усвоением моральных и правовых норм. Они часто переносят на других то, что свойственно им самим, а именно – агрессивность, враждебность, мстительность. Они считают, что от людей с дурными намерениями следует защищаться, лучше всего нападая на них. Следовательно, им свойственна не только высокая восприимчивость в межличностных отношениях, но и искаженная оценка последних.

Очень своеобразно также отношение исследуемых лиц к закону, его нормам, требованиям и предписаниям. Так, признавая одни нормы, они часто отвергают другие, считая их несоответствующими своим личным интересам. Среди них широко распространено мнение, что, исходя из конкретной жизненной ситуации, определенными запретами (в том числе, уголовно-правовыми) можно пренебрегать.

Результаты нашего исследования показывают также, что довольно внушительная часть (примерно 35%) лиц, совершивших насильственные преступления в Армении, страдает различными психическими аномалиями в рамках вменяемости и имеет разного рода невротические нарушения. Распространены среди них также тревожно-депрессивные состояния, когда будущее рисуется в слишком мрачных тонах.

Самой распространенной аномалией среди исследуемых лиц является алкоголизм. Далее по мере убывания аномалии распределяются следующим образом: психопатия, остаточные явления черепно-мозговых травм, органические заболевания центральной нервной системы, олигофрения в степени легкой дебилности, наркомания, шизофрения и эпилепсия. Причем сопоставление возраста с видом психической аномалии показывает, что с

возрастом число психически здоровых лиц исследуемой категории уменьшается. Это происходит, в основном, за счет роста удельного веса лиц, страдающих алкоголизмом. В целом результаты нашего исследования показали, что среди изученных преступников с психическими аномалиями в возрасте до 24 лет ведущей патологией является психопатия, а в возрасте 25 лет и выше – хронический алкоголизм.

Вообще в этиологии тяжких насильственных преступлений общеизвестна высокая криминогенная роль пьянства. Значение последнего в механизме преступного поведения состоит в том, что опьянение снимает внутренние запреты, нарушает сформированный предыдущим жизненным опытом самоконтроль. Кроме того, оно способствует забыванию содеянного, вытеснению в бессознательное психотравмирующих воспоминаний и переживаний о совершенном насильственном преступлении. Преступники часто утверждают, что о случившемся ничего не помнят.

Алкоголь, как известно, разрушающе действует на организм человека, прежде всего отражаясь на нормальной деятельности центральной нервной системы и на течении определенных психических процессов. В условиях алкогольного опьянения человек утрачивает привычную реакцию на внешние раздражители, у него усиливается возбудимость и, в то же время, ослабевают, а иногда и вовсе парализуются тормозные процессы. Человек становится развязным, невыдержанным, вспыльчивым, грубым, теряет способность к самоконтролю. У него появляются подавляемые в нормальном состоянии аморальные, антиобщественные побуждения [5; С. 22-23].

О том, что множество насильственных преступлений в Армении совершается в состоянии алкогольного опьянения, свидетельствует также официальная статистика (см.: табл. 6).

Таблица 6

**Удельный вес насильственных преступлений, совершенных
в РА в состоянии опьянения за период 2000–2009 гг.**

	Убийства с покушениями	Умышл. тяжк. вред здоровью	Изнасилования с покушениями	Хулиганства	Всего (%)
Совершили преступлени е	990 (100.0%)	1727 (100.0%)	188 (100.0%)	5378 (100.0%)	8283 (100.0)
В состоянии:					
алкогольного опьянения	223 (22.5%)	352 (20.4%)	57 (30.3%)	1576 (29.3%)	2208 (26.7)
нарк-го опьянения	5 (0.5%)	1 (0.1%)	0 (0.0%)	6 (0.1%)	12 (0.1)
нарк-го опьянения	762 (77.0%)	1374 (79.5%)	131 (69.7%)	3796 (70.6%)	6063 (73.2)
трезвом					

Из приведенных в таблице данных видно, что в состоянии опьянения в Армении совершается 26.8% насильственных преступлений, причем абсолютное большинство из них (99.9%) – в состоянии алкогольного опьянения и лишь 0.1% – наркотического. Наиболее часто в состоянии опьянения совершаются изнасилования (30.3%). Затем по мере убывания следуют хулиганства (29.4%), убийства (23.0%) и случаи умышленного нанесения тяжкого вреда здоровью (20.5%). Причем примечателен тот факт, что в значительной части исследуемых преступлений в нетрезвом состоянии находились как преступники, так и их жертвы.

Однако поведение человека, находящегося в состоянии опьянения, практически всегда обусловлено не только непосредственным влиянием алкоголя или наркотических средств, но и другими, не менее важными факторами, связанными с воспитанием, привычным поведением, психическим состоянием, психологией и моральным обликом каждого конкретного лица. Именно с этим связано то обстоятельство, что не все лица, находящиеся в состоянии опьянения, нарушают уголовно-правовые запреты.

В связи с социально значимыми биофизиологическими особенностями лиц, совершающих насильственные преступления в Армении, следует отметить, что они прежде всего интересуют нас как факторы, затрудняющие процесс социализации личности. Врожденные физические дефекты, тяжелые хронические заболевания, как известно, ограничивают возможности человека в плане образования, профессиональной подготовки и трудоустройства, организации досуга и других нормотипических проявлений жизненной активности.

Подводя итоги сказанному, следует отметить, что для более глубокого познания причин совершения насильственных преступлений, а также для более точного описания разновидностей лиц, их совершающих, необходимо обратиться к вопросу о типологии соответствующих преступников. Так, исходя из существующих в настоящее время типологических схем личности преступника, применительно к исследуемой категории лиц, на мой взгляд, можно выделить следующие типы:

1) по характеру антисоциальной направленности и ценностным ориентациям – а) с негативно-пренебрежительным отношением к личности и ее важнейшим благам; б) с индивидуалистическим, антисоциальным отношением к различным нормативным установлениям и правовым обязанностям;

2) по глубине и стойкости антисоциальной направленности – а) случайный (впервые совершивший преступление, противоречащее общей социально-положительной направленности, характеризуемой предшествующим поведением); б) неустойчивый (совершивший преступление впервые, но ранее допускавший различные правонарушения и аморальные поступки); в) ситуационный (совершивший преступление под воздействием стечения неблагоприятных личностных и внеличностных обстоятельств); г) злостный (совершивший преступление впервые, но не привлекавшийся ранее к уголовной ответственности либо подвергавшийся к наказаниям, не связанным с лишением свободы); д) особо злостный (совершивший преступления неоднократно и осуждавшийся к наказанию, связанному с лишением свободы).

Практическое значение подобной типологизации личности преступника состоит в возможности дифференцировать профилактическое и карательное воздействие, решать определенные следственные задачи, выявлять и анализировать отдельные типы преступного поведения, а также

объяснять это поведение особенностями определенного типа личности [4; С. 18].

В целом можно констатировать, что криминологическая типология личности армянского насильственного преступника помогает выявить причины преступного поведения, а значит, с большей эффективностью предупреждать насильственные преступления в Республике Армения. Следовательно, в конечном счете она должна подчиняться общим задачам борьбы с преступностью.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Антонян Ю.М., Преступность среди женщин, М., 1992.
2. Антонян Ю.М., Криминология. Избранные лекции, М., 2004.
3. Антонян Ю.М., Психология убийства, М., 1997.
4. Антонян Ю.М., Еникеев М.М., Эминов В.Е., Психология преступника и расследования преступлений, М., 1996.
5. Бородин С.В., Побегайло Э.Ф., Характеристика умышленных убийств, М., 1981.
6. Габузян А.А., Проблемы преступности в Республике Армения в переходный период, Ер., 2007.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ԲՆՆՈՒԹՅԱՄԲ ՀԱՆՑԱՆՔ ԿԱՏԱՐՈՂԻ ՔՐԵԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Մերգեյ Առաքելյան

*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ քրեական
իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի դոցենտ*

Հոդվածում քննարկվում են բռնությամբ հանցանք կատարողների անձը բնութագրող սոցիալ-ժողովրդագրական, քրեաիրավական, բարոյահոգեբանական և կենսաֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունները ՀՀ-ում:

Սոցիալ-ժողովրդագրական առանձնահատկությունների առնչությամբ նշվում է, որ ՀՀ-ում բռնությամբ հանցանք կատարողների ավելի

քան 90%-ը կազմում են տղամարդիկ, սակայն վերջին տարիներին նկատվում է կանանց մասնաբաժնի աճ: Տարիքային առումով առավել աչքի են ընկնում 30-49 տարեկանները: Բռնությամբ հանցանք կատարողների շարքում բավականին մեծ է նաև գործազուրկների մասնաբաժինը (ավելի քան 77%):

Բռնությամբ կատարվող ամեն հինգերորդ հանցագործությունը կատարվում է նախկինում հանցանք կատարողների կողմից: Բացի դրանից, նշված հանցագործությունները հիմնականում կատարվում են միանձնյա, իսկ խմբի կազմում կատարվում է դրանց 11.6%-ը: Ընդ որում, առավել հաճախ խմբի կազմում կատարվում են խուլիգանությունները:

Հողվածում անդրադարձ է կատարվում նաև քննարկվող անձանց բարոյահոգեբանական և կենսաֆիզիոլոգիական մի շարք առանձնահատկություններին՝ արժեքային կողմնորոշումներին, պահանջմունքներին, մոտիվացիային, հիվանդագին տարբեր վիճակներին:

ABSTRACT

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF VIOLENT OFFENDERS IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Sergey Arakelyan

*Candidate of Legal Sciences, Docent of the the Chair of Criminal
Justice and Criminology of Yerevan State University*

The paper discusses the social-demographic, criminological and legal, moral-psychological and biophysiological characteristics of a person who committed violent crime in the RA.

The paper reveals that more than 90% of those who committed violent crimes are men. However, last year number of women committed with violence behaviour increased in the Armenia. It is also revealed that most of criminals are 30-49 years old people (43.9%). More than 77% of those criminals are unemployed.

About 20% of violent crimes in the RA are committed by the residivists. Besides, most of these crimes are committed alone, and in the group – only 11.6%. Hooliganism is the most frequent group crimes in RA.

The paper also discusses some moral-psychological and biophysiological peculiarities of violent offenders such as values, needs, motivations and different psychological problems.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАДЕЖНОСТИ РАБОТНИКОВ ПАТРУЛЬНО-ПОСТОВОЙ СЛУЖБЫ МИЛИЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Вадим Барко

*доктор психологических наук профессор, зав. каф. психологии
ЧВУЗ 'Краматорский экономико-гуманитарный институт' (КЭГИ)*

Денис Малеев

старший преподаватель кафедры психологии КЭГИ

Служба психологического обеспечения оперативно-служебной деятельности органов и подразделений внутренних дел Украины являются составной частью подразделений выполняющих работу по кадровому обеспечению системы МВД Украины. На протяжении всего периода существования психологическая служба совершенствовала свою деятельность, был накоплен определенный опыт из базовых направлений и заданий работы: профессионального психологического отбора кандидатов на службу в органы внутренних дел [1]; психологического сопровождения прохождения службы работниками ОВД [4; 8]; психологической подготовки работников; психологического сопровождения оперативно-служебной деятельности [2; 3].

На сегодняшний день, как отмечает В.А.Лефтеров [4], фактически осуществляется новый этап психологического обеспечения деятельности органов внутренних дел. Этот этап характеризуется значительным расширением практического применения психологических методов в работе относительно предупреждения психической и физической потери среди личного состава ОВД, повышение психологической надежности и готовности персонала к действиям в экстремальной ситуации, а также оптимизации отношений в коллективах органов и подразделов внутренних дел на основе

сотрудничества, партнерства и взаимоуважения. Не случайно в 2005 году утверждается «Комплексная программа усовершенствования боевой и психологической подготовки личного состава органов и подразделов внутренних дел Украины» [5], принимается закон «О последующем развитии службы психологического обеспечения оперативно- служебной деятельности органов внутренних дел Украины» [6].

С учетом полученных результатов опытно-экспериментальной работы была создана программа развития профессиональной надежности работников патрульно-постовой службы (ППСМ). В программе оценка уровня профессиональной надежности определялась по перспективе стабилизации служебного роста каждого молодого специалиста. Прогноз потенциальной стабильности дается в результате анализа целого комплекса факторов: уровня развития профессиональных способностей, характера мотивации включения в деятельность, уровня профессиональной (теоретической и практической) подготовленности, особенности личности молодого специалиста.

Программа осуществлялась в четыре периода:

1. Вхождение в должность (диагностика уровня сформированности профессиональной надежности).
2. Прохождение курсов начальной подготовки (становление профессиональной надежности).
3. Приобретение практического опыта (формирование профессиональной надежности).
4. Прохождение курсов повышения квалификации (развитие профессиональной надежности).

Цель - достижение оптимального уровня развития профессиональной надежности работников ППСМ в процессе адаптации к условиям службы в ОВД.

Задания определялись по направлениям формирования ключевой компетенции:

1. Формирование ключевых компетентностей: оперативно-следственной (патрульно-постовая служба), нормативно-правовой, организационно-аналитической, коммуникативно-социальной.
2. Развитие профессионально значимых качеств, способностей и ценностных ориентации личности.

3. Приобретение опыта практической деятельности, которая отображает профессиональную роль: сотрудника, юриста, руководителя, воспитателя.

Содержание программы реализовывало следующую закономерность:

- цель, характер и содержание развития профессиональной надежности, определяются объективной потребностью личности и общества;
- эффективность развития профессиональной надежности работников ППСМ в процессе адаптации детерминирована способностью реализовать общественно полезную и социально значимую деятельность;
- обусловленность личностно-профессионального уровня развития личности уровнем сформированности профессионального коллектива; наличие наставника с развитой профессиональной компетентностью;
- развитие профессиональной надежности работников определяется обеспечением его самоактуализации и самореализации в процессе адаптации.

Для того, чтобы психологическое сопровождение развития профессиональной надежности работников ППСМ было эффективным, оно должно основываться на определенных принципах. Принцип как специфическое умозаключение характеризует предмет, метод и основные теоретические принципы, на которых строится та или иная теория. Он устанавливает пределы и основные подходы к верификации исследуемых явлений [7].

В качестве общих принципов развития профессиональной надежности сотрудников ППСМ выступают следующие: принцип детерминизма; принцип субъективной активности; принцип развития; принцип индивидуального подхода (приоритет индивидуальности). Индивидуальный подход является основой, на которой можно строить и другие принципы работы должностных лиц милицейских подразделов, в частности руководителей и психологов, относительно развития профессиональной надежности личного состава. Среди таких принципов должны быть: принцип профессиональной компетентности, принцип не нанесения вреда, принцип беспристрастности и другие.

Учитывая обнаруженную относительную стойкость личностных характеристик сотрудников, а также трудность и длительность процесса их коррекции, следует соблюдать дополнительные принципы:

- принцип научности, который заключается в научной обоснованности и целесообразности применяемого комплекса средств и методов психологической подготовки сотрудников;

-принцип профессионализации, который выражается в максимальной конкретизации заданий и содержания подготовки, исходя из особенности профессиональной деятельности сотрудников в современных условиях и трудности, которые испытываются ими;

-принцип последовательности и непрерывности подготовки, он заключается в необходимости построения опережающего прогноза на всех этапах проведения подготовки.

Содержание основных компонентов адаптационной деятельности по развитию профессиональной надежности содержало: концептуальный - готовность и способность работника ППСМ к выполнению профессиональных заданий определяется развитием ключевой компетенции; содержательный - выполнение функциональной обязанности, согласно профессиональному назначению; дидактичный - внедрение методов и приемов развития профессиональной надежности, которая реализует интерактивный, личностно-ориентированный, деятельностный и компетентностный подходы.

В программе реализовывались следующие условия: развитие профессиональной направленности работников ППСМ; учет общественных и личностных интересов в процессе включения в служебную деятельность; активизация потребностно-мотивационной сферы работников ППСМ; максимальная ориентация используемого материала на подготовку к преодолению реально существующей профессиональной и психологической трудности в деятельности работников ППСМ; стремление к рассмотрению будничного представления сотрудников о человеке, о профессионале и его психологическую характеристику, а также коррекцию знаний, которые сложились у них, и установок, с помощью психологических приемов (психо-семантического анализа); устранение расхождений между заинтересованностью и удовлетворенностью сотрудников в профессиональной подготовке и их неспособностью применять на практике полученные знания. Занятие рекомендуется строить на основе методики из развития отдельных структурных компонентов профессиональной надежности работников ППСМ с использованием набора тренингов и упражнений.

Для реализации программы развития профессиональной надежности работников ППСМ в процессе адаптации нами была разработана программа профессионально психологического тренинга (ППТ). Профессионально психологический тренинг является системой целенаправленных тренировок и упражнений, которые позволяют эффективно развивать

профессионально значимые качества личности сотрудника. Данный тренинг предусматривает также овладение сотрудниками системой соответствующих психологических приемов, которые повышают надежность его профессиональной деятельности. Тренинговые занятия были направлены на совершенствование следующих компонентов профессиональной надежности как: ценностно-смыслового, мотивационного, когнитивного, эмоционально-волевого и поведенческого.

К очевидным преимуществам тренинга следуют отнести: возможность формирования понятийного аппарата параллельно с практическими действиями у работников; возможность относительно в короткий срок повысить самооценку; расширить представления о возможности профессиональной самореализации. В процессе формирования профессиональной надежности работников ППСМ нами использовались следующие основные методы профессионально психологического тренинга: тренинг познавательных качеств; коммуникативный тренинг; ролевой тренинг; психорегулирующая тренировка; психотехническая игра. Методы профессионально психологического тренинга позволяют эффективно формировать и развивать необходимые для работников ППСМ качества, навыки и умения.

К тренингу познавательных качеств были отнесены тренинги по развитию профессиональной памяти, профессиональной наблюдательности, и накоплению опыта профессиональных восприятий, тренировки, по развитию профессиональной чувствительности.

Коммуникативный тренинг заключается в овладении навыками установления психологического контакта и доверительных отношений, осуществления психологического влияния, на лица, которые представляют профессиональный интерес.

В процессе решения оперативно-служебных заданий сотрудникам приходится исполнять различные роли. Умение перевоплощаться, маскировать и мотивировать свое поведение - необходимые компоненты профессионального мастерства сотрудников органов внутренних дел и здесь большое значение имеет ролевой тренинг для формирования соответствующих качеств. Навыки ролевого поведения развиваются путем осуществления ролевой гимнастики - специальных упражнений в придании языку и неязыковым средствам снаружи выраженных признаков соответствующих заданной роли, в развитии способности к импровизации при использовании этих средств.

Для овладения навыками саморегуляции эмоционально-волевых процессов использовалась психорегулирующая тренировка. Эта тренировка направлена на овладение навыками использования простых методов саморегуляции, которые позволяют регулировать эмоциональные состояния личности работника ППСМ, снимать лишнее напряжение, создавать определенное позитивное настроение в деятельности сотрудника. В эту же группу относится и аутогенная тренировка, овладение приемами волевой саморегуляции.

Психотехническая игра - эффективный метод психологической подготовки сотрудников, который используется для формирования определенных качеств, средствами игрового поведения. Психотехническая игра предусматривает выполнение определенной роли, взаимных действий, на основе которых складывается ситуация, психологически близкая к реальным условиям деятельности.

К методам психологической подготовки относят и психологическое моделирование условий и трудности служебной деятельности - это комплекс приемов, способов и средств, которые позволяют создать внешние и внутренние (психологические) условия, близкие к реальным условиям служебной деятельности.

Среди методов психологической подготовки можно выделить и метод психологического анализа и решения практических заданий, преимущество которого является реальная проверка уровня профессионально психологической подготовленности сотрудников. Решение практической ситуации позволяет сотрудникам применять полученные практические знания, навыки и умения, в служебной деятельности.

Данные тренинги включают систему действий и упражнений, которые обеспечивают эффективное формирование, развитие и коррекцию компонентов профессиональной надежности специалиста. Особенностью данного метода является «формообразование» личности, адекватное содержанию и требованиям профессиональной деятельности. ППТ предоставляет возможность организации режима профессионального саморазвития и самосовершенствования личности как непрерывного процесса.

Система упражнений, использованных в ППТ, направлена на решение следующих задач:

- развитие когнитивных процессов: свойств памяти, восприятия, мышления, воображения, а также приемов, по управлению ими как одной из составляющей самореализации;

- пробуждение интереса и мотивации к самопознанию, основой которого является взаимодействие с другими людьми, и через это взаимодействие обращение к рефлексивному отражению своего «Я»;

- развитие профессиональных качеств: коммуникативных способностей, способностей анализировать собственное поведение и поведение других людей, адекватное восприятие окружающих и др.

Основная функция ППТ:

- актуализация профессионального потенциала специалиста;

- повышение социально-профессиональной и психологической компетентности;

- профилактика социально и профессионально нежелательных качеств

- профессиональной стагнации и деструктивных изменений личности;

- коррекция личностно-профессионального профиля личности.

В проектировании ППТ, направленного на развитии профессиональной надежности работников ППСМ приоритетная роль принадлежит совершенствованию личности специалиста. Его профессиональных мотивов и ценностей, профессионального самосознания, профессиональной компетентности, профессионально важных личностных качеств, которые включают профессионально значимую индивидуальную особенность, мышления, памяти, внимания, психомоторики, стрессоустойчивость, способность работника к самоуправлению (самостоятельное определение цели, самоорганизация, коммуникативная активность, самоконтроль, саморегуляция, высокий адаптационный потенциал и др.) ответственность, самодисциплина, инициативность, умение работать в коллективе, высокая обучаемость, развитые психофизические качества, психологическое здоровье, профессиональная «Я- концепция», эффективная стратегия копинг-поведения. Развитость данных показателей в нашем исследовании выступили критериями эффективности формирования профессиональной надежности.

Наряду с этим в содержание тренингов по развитию ключевых компонентов профессиональной надежности включаются также приемы изменения психических состояний человека. Так целесообразно использовать: нетрадиционные психотехники, адаптированные на основе методики чань, дзен-буддизма: «наблюдение за дыханием», «конфликт без эмоции», «общий рассказ», «общий рисунок», «реакция», «мнимая победа», «мнимое действие», и др.; трансрегуляционные психотехники, нацеленные на увеличение уровня самоконтроля за своими мнениями, ощущениями и действиями; концентрацию и распределение внимания; приемы адаптации к

темноте, свисту пули, взрывов, стонов, и т.д.; ритуальные действия как индивидуальные, так и групповые, если они являются пусковым сигналом для привычных, закреплённых в навыках автоматических действий и внутреннего настроения. Ритуалы должны быть связаны с решительными, волевыми действиями, которые в сложных условиях помогают преодолеть расслабление, вялость и неуверенность, в своей силе, — например, удар кулаком по руке с выдохом, надевание берета и др.; психотехники повышения эффективности специальных видов деятельности (стрельба, виды единоборств и так далее); они являются приемами психологического настроения работников к их выполнению [8]. Данные психотехники повышают результаты профессиональной экстремально-психологической подготовки и подготовленности руководителей, специалистов и функциональных групп, поскольку в отличие от общепринятой методики в большей степени используют возможность профессиональной апперцепции, подсознания, группового настроения [7].

Проведение ППТ развития профессиональной надежности предусматривает хорошее знание профессии, социально-профессиональной и психологической характеристики личности специалиста.

Выбор типа тренинга зависит от этапа адаптации, профессиональной характеристики деятельности, связанной с ее функцией и ролью личности специалистов, от базового образования и уровня профессионализма.

Сценарии тренинговых занятий должны иметь следующую структуру. В начале занятия дается вводная инструкция, повторяемая дважды: детально и в свернутом виде в форме короткого резюме. В инструкции оговариваются задания, условия его выполнения, время, которое отводится на его выполнение. При оценивании результатов учитываются временные, количественные и качественные показатели, выделяются сотрудники, которые эффективнее выполнили задание и что позволило им сделать это.

Благоприятные условия для работы группы создаются благодаря рефлексии, позитивной эмоциональной атмосферы, что снижает психологическую напряженность а также при помощи соблюдения основных правил поведения во время занятий, к основным из которых относятся:

1. Активность, которая предусматривает включение всех участников в работу группы, проявление интеллектуальной, эмоциональной, двигательной активности.

2. Общение по принципу "здесь и теперь", что предусматривает обращение к настоящему, тому, что волнует участников именно в настоящий момент, обсуждение того, что происходит в группе.

3. Эмоциональная поддержка участников во время обсуждения упражнений и заданий, выявления позитивных качеств.

4. Искренность и доверительность в общении.

5. Недопустимость непосредственной оценки человека (оцениваются не качества участников, а лишь их действия).

6. Конфиденциальность всего что происходит в группе.

Сложность и ответственность заданий, а также содержание и путь осуществления профессионально-психологического тренинга определяет высокие требования к организации и методике его проведения.

При осуществлении профессионально психологического тренинга мы руководствовались определенными принципами его организации. В качестве общих принципов выступили: научная обоснованность и целесообразность тренинга; профессиональная направленность тренинга; систематичность и последовательность в его проведении; ответственность, осознанность и активность участников тренинга; доступность подготовки.

Основными методами оценки развития профессиональной надежности выступили: психодиагностический метод, метод групповой оценки личности работника; метод наблюдения; метод опроса, анкетирования, квалиметрические характеристики; экспертный опрос.

Суть диагностической процедуры заключается в том, чтобы выбрать такую последовательность проверки определенных признаков которая позволит отыскать "сбойный" элемент системы или отнести объект к определенному классу. В основе диагностической системы уровня профессиональной надежности лежит оперативный процесс наблюдения и выявления ее уровня и соответствия определенным требованиям профессиональной деятельности. Выделенные показатели определяют критерии оценки сформированности профессиональной надежности правоохранительной деятельности, которыми являются: критерии профессиональной мотивируемой личности; критерии адекватности субъективного опыта; критерии включенности в деятельность профессионально значимых качеств личности. На их основе базируется динамическая система диагностики профессиональной надежности. Тем самым, определяется получение прогнозной информации об уровне этой деятельности, где основным критерием выступает достоверность достижения ее цели, показателями которого

выступают: результативность труда, соблюдение законодательства, удовлетворенность трудом, наличие прогулов, текучесть кадров, наличие трудовых конфликтов, частота несчастных случаев и др. Основным моментом здесь выступает уровень профессиональной подготовки работника ППСМ, критериями, по которым она определяется могут служить следующие показатели: сформированность отдельных компонентов; отдельных действий и деятельности в целом; эффективность выполнения; развитие способностей; уровень функционирования системы физиологических механизмов деятельности.

Развитие профессиональной надежности правоохранительной деятельности, включает следующие мероприятия: повышение требовательности при отборе к ОВС; формирование высокой профессиональной мотивируемой (необходимость выполнения поставленных заданий, желания служить в ОВС, стремление к успеху, возможность занять высшую должность); развитие профессионально значимых качеств; развитие субъективного опыта, знания руководящих документов, правовая подготовленность. Это подтверждает в основном существующее положение с организацией и содержанием профессиональной подготовки в процессе службы.

Каждый фактор профессиональной надежности деятельности должен прогнозироваться отдельно, а вывод о прогнозе должен выноситься с учетом всех факторов профессиональной надежности.

В то же время существует определенная трудность процесса формирования профессиональной надежности правоохранительной деятельности: большая загруженность работников повседневными делами; малая достоверность создания микроклимата психологической безопасности деятельности; менталитет руководства; недостаточный методический уровень руководителей.

Поэтому психологическими условиями повышения эффективности формирования профессиональной надежности можно определить следующие: повышение уровня мотивации сотрудников на формирование профессиональной надежности; личный пример руководителя; совершенствование методического мастерства руководителя и психологической культуры; обеспечение условий работников для формирования профессиональной надежности и обеспечение возможности ее реализации в деятельности.

Выводы и перспектива исследования.

Психологическое обеспечение профессиональной надежности работников ППСМ позволяет решать следующую задачу: поиск количественных критериев психологического профотбора и расстановки кадров; решение проблемы психологии становления профессионализма, развития личности, в разные возрастные периоды; оптимизация методов определения, измерений и прогноза развития профессионально важных личностных качеств работников, оценка надежности этих методов; разработка методов коррекции личностных данных человека; осуществление мониторинга динамики профессионально важных личностных качеств работников на протяжении всего служебного пути; оптимизация формирования коллективов и совершенствование организационного управления; оптимизация решения социально-психологической проблемы коллективов работников ППСМ.

Понимание развития профессиональной надежности работников ППСМ как естественного, то есть органического, которое вытекает из внутренней логики движения системы изменения, вовсе не значит признание неуправляемости данного процесса. Для понимания сущности развития профессиональной надежности работников ППСМ может оказаться плодотворным в силу перенесения в область ее исследования широко известного представления о зоне ближайшего развития. Можно утверждать, что профессиональная надежность работников ППСМ может иметь свой уровень актуального, то есть достигнутого и реализованного развития. Проектирование же зоны ближайшего, то есть возможного, развития и траектории движения к ее верхней границе — важное задание управления процессом развития системы профессиональной надежности работника ППСМ.

Профессиональная надежность — не пассивная интеграция влияний внешних и внутренних условий существования, не только характеристика приспособленной активности, а результат аккумуляции способов достижения цели, которые сформировались у работников ППСМ.

Формирование профессиональной надежности конкретного работника происходит в условиях взаимодействия внешних (по отношению к индивиду) факторов и внутренних (по отношению к индивиду) условий. Основными психологическими условиями, содействующими повышению эффективности развития профессиональной надежности работников ППСМ в процессе адаптации определена: организация целеустремленной, системной комплексной работы с молодыми сотрудниками, развитие адаптационного потенциала личности работника; организация наставничества в

сочетании с самостоятельным изучением опыта лучших сотрудников; стимулирование профессионального самообразования; целесообразное определение содержания профессиональной деятельности; индивидуализация процесса адаптации; непрерывное психологическое сопровождение процесса становления специалиста.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Барко В.І., Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): монографія / Барко В.І.–К.: Ніка-Центр, 2002.–344 с.
2. Горелов І.Ю., Професійно-психологічний тренінг з формування готовності курсантів ВНЗ МВС України до застосування зброї / Горелов І.Ю., Лефтеров В.О. // Практична психологія та соціальна робота. – 2007– № 4. – С. 37-40.
3. Кириленко В.М., Значення комплексних рольових ігор у формуванні правових знань, навичок та інших особистих характеристик базових структурних елементів правосвідомості курсантів вищих навчальних закладів освіти МВС / В. М. Кириленко, А. А. Попов // Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 27–28 трав. 2005 р., Донецьк: у 2 ч. – Донецьк: ДЮО МВС при ДонНУ, 2005. – Ч. 1 – С. 53–57.
4. Лефтеров В.О., Психотренінги як ефективна форма забезпечення професійної надійності персоналу ОВС (за досвідом роботи Центру впровадження психотренінгових технологій) /Лефтеров В.О. // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 28. – С. 371-374.
5. Наказ МВС України від 26.05.2005 № 385 «Про затвердження комплексної програми удосконалення бойової та психологічної підготовки особового складу органів та підрозділів внутрішніх справ України». – (Нормативний документ МВС України. Наказ).
6. Наказ МВС України від 28.07.2004 № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України». – (Нормативний документ МВС України. Наказ).
7. Потапчук Є.М., Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців: Монографія. Є. М. Потапчук–Хмельницький, 2004.– 322 с.

8. Смирнов В.Н., Психология управления персоналом в экстремальных условиях: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. Н. Смирнов. — М.: Издательской центр «Академия», 2007. - 256 с.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԵԿԱՅԻՆ ՊԱՀԱԿԱԽՄԲԱՅԻՆ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՀՈՒՍԱԼԻՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԾԱՌԱՅՈՂԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Վաղիմ Բարկո

*Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Կրամոտորսկի էկոնոմիկայի և հումանիտար ինստիտուտի
հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, Ուկրաինա
Դենիս Մալեն*

*Կրամոտորսկի էկոնոմիկայի և հումանիտար ինստիտուտի
հոգեբանության ամբիոնի ավագ դասախոս, Ուկրաինա*

Հոդվածում քննարկվում են ծառայողական գործունեության հոգեբանական ապահովման պայմաններում ուստիկանության պարեկային-պահակախմբային ծառայության աշխատակիցների մասնագիտական հուսալիության զարգացման հիմնախնդիրները: Հոդվածում ներկայացվում է փորձարարական հետազոտությունների արդյունքների հիման վրա մշակված ծրագիր, որն ուղղված է պարեկային-պահակախմբային ծառայությունների աշխատակիցների մասնագիտական հուսալիության զարգացմանը: Որպես մասնագիտական հուսալիության բարձրացման գործիք ներկայացվում են մասնագիտական հոգեբանական թրենինգները: Ներկայացվում են այն հիմնական հոգեբանական պայմանները, որոնք նպաստում են ուստիկանության պարեկային-պահակախմբային ծառայության աշխատակիցների մասնագիտական հուսալիության արդյունավետությանը ադապտացիայի ընթացքում:

ABSTRACT
**THE DEVELOPMENT OF POLICE WORKERS' PROFESSIONAL
RELIABILITY IN THE PROCESS OF PSYCHOLOGICAL
MAINTENANCE OF THEIR DUTY SERVICE**

Vadim Barko

*Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the chair of Psychology, Kramatorsk Institute of Economics and
Humanities, Ukraine*

Denis Maleev

*Senior Lecturer of the Chair of Psychology,
Kramatorsk Institute of Economics and Humanities, Ukraine*

The article considers the problem of the development of professional reliability of police workers in the process of psychological maintenance of their duty services. The paper discusses the results of research conducted among police patrol officers. Based on this research the program of the development of professional reliability of police workers is developed. The professional psychological training is considered as the best instrument of its realization. Basic psychological conditions which contribute to the increase of efficiency of the development of professional reliability of police workers in the process of adaptation are specified.

**ТЕРАПЕВТИЧЕСКАЯ ЮРИСПРУДЕНЦИЯ:
ФИЛОСОФСКИЕ И ЭТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ**

Арман Бегоян

*Аспирант, Лаборатория психологии АГПУ им. Х.Абовяна
Психолог, Hilfmann Psychological Services*

Введение

Терапевтическая юриспруденция (далее – ТЮ) – это междисциплинарное и инновационное направление науки и практической деятельности, которое для того чтобы исследовать терапевтический потенциал правовой системы и законов соединяет в себе, интегрирует теоретические знания и эмпирические данные юриспруденции и социальных наук. В рамках ТЮ

постулируется, что закон имеет определенную социальную силу, которая в свою очередь оказывает определенного рода влияние на психическое здоровье людей и на их психологическое функционирование и поведение в целом (Stolle, Wexler, Winick & Dauer 1997). C.Slobogin отмечает, что ТЮ пользуется социальными науками для того чтобы определить насколько и каким образом правовые нормы могут сказаться на психологическом и физическом здоровье людей (1995, р. 767). А в 9-м издании словаря *Black's Law Dictionary*, ТЮ определяется следующим образом: “Терапевтическая юриспруденция изучает воздействие законов и правовой системы в целом на поведение, эмоции и на психическое здоровье людей, и, в частности, осуществляет мультидисциплинарное исследование того, каким именно образом взаимодействуют между собой закон и психическое здоровье. Эта дисциплина берет свое начало от 1980-х и выступает в роли академического подхода к сфере психического здоровья и права.” (2009).

В рамках ТЮ признается, что правовые нормы и процедуры – это своего рода социальные факторы, которые являются причиной терапевтических последствий, также часто как и предстают в роли антитерапевтических агентов. В этом отношении, конечной целью ТЮ является максимальное увеличение количества терапевтических последствий и минимизация антитерапевтических эффектов. Именно поэтому ТЮ фокусируется на психологическом и эмоциональном здоровье и благосостоянии людей. Подобная фокусировка обычно проявляется в предложениях специалистов ТЮ-подхода по реформированию законов и юридических процедур для достижения больших терапевтических эффектов (Stolle, Wexler, Winick & Dauer 1997). Следует также отметить, что для достижения намеченной цели ТЮ оценивает и устанавливает поведение и поведенческие критерии работников правовой и судебной систем, включая полицейских, прокуроров и судей.

Тем не менее, все это в первую очередь связано с психологическим здоровьем и, как правило, подразумевает преодоление или хотя бы понижение уровня стресса, тревожности и всякого рода беспокойств. Законы и правовые процедуры могут быть терапевтическими только тогда, когда они нацелены на воспитание и поощрение конкретных, определенных типов установок и поведения. Наиболее ярким примером тому может быть то, когда правовая система предусматривает определенные меры, чтобы побудить наркозависимого человека пройти курс лечения, после чего человек достигает реально ощутимых положительных результатов. В

качестве другого примера можно привести ситуацию, когда лица ранее подвергавшиеся насилию включаются в разнообразные социальные программы для помощи другим жертвам и/или работы с правонарушителями. Также, соответствующие законы и юристы могут побудить правонарушителей принять ответственность за свои деяния и достичь подлинного раскаяния и желания измениться в лучшую сторону. Правозащитники и адвокаты, имеющие соответствующую подготовку, могут, например, выполнять некоторые функции психотерапевта и помочь жертвам домашнего насилия отказаться от тех поведенческих привычек, которые делают их беспомощными и содействовать тому, чтобы они добились большей автономии и голоса и т.д.

В самом начале своего развития, приблизительно в 90-ые XX столетия, ТЮ было сосредоточено исключительно на перспективе изменения и реформирования существующих законов и законодательных актов (Stolle 2000). Однако, очень скоро ТЮ-подход стал быстро расширяться и начал использоваться для оценки тех способов и перспектив, по которым существующие законы и процедуры могли бы быть применены и приведены в исполнение более терапевтичным образом (Stolle, Wexler, Winick & Dauer 1997; Wexler 1996). В рамках ТЮ, также, предлагались (и предлагаются) более терапевтичные способы и методы взаимодействия между адвокатами и их клиентами (Winick 2000).

На сегодняшний день ТЮ хоть и не очень популярна в нашей стране и на пространстве республик бывшего СССР, однако на Западе она развивается быстрыми темпами. Свидетельство тому более 3х десятков общественных, профессиональных и государственных учреждений¹ работающих по принципам ТЮ, среди которых таки, например, как Национальный институт коррекций² США (*National Institute of Corrections*), Ассоциация американских юристов здоровья³ (*American Health Lawyers Association*) и Международная ассоциация услуг в сфере судебного психического здоровья⁴ (*International Association of Forensic Mental Health Services*).

Своеобразие подхода ТЮ к правовой системе и законам поднимает некоторые вопросы философского и этического характера. Во-первых, встает необходимость уточнения составляющих понятия “терапевтический” эффект, также уточнения – для кого ТЮ должно быть “терапевтичным”? Во-вторых, какие могут существовать конфликты между терапевтическими

---

¹ www.law.arizona.edu/depts/upr-intj/

² www.nicic.gov/

³ www.healthlawyers.org/

⁴ www.iafmhs.org

ценностями и ценностями иного рода, и как решить их? В-третьих, какими личностными особенностями обладают будущие и практикующие юристы? И наконец, в-четвертых, какова роль психолога в практике ТЮ?

Каждая из намеченных вопросов требует к себе определенного внимания и нуждается в обсуждении, что мы и сделаем чуть ниже.

Определение понятия “терапевтический”

Определение понятия “терапевтический” имеет в первую очередь методологическое значение и требует точного и универсального определения. Так как в противном случае не избежать терминологической путаницы. Однако, на данный момент не существует единого, общепринятого определения понятия “терапевтический”, и С.Slobogin (1995) и R.F.Schopp (1999) весьма справедливо утверждают, что понятие “терапевтический” может быть определено по-разному. Например, как психологическая удовлетворенность, отсутствие дистресса или психопатологии, социальная адаптация, исполнение целей, автономия, самореализация и т.д. ТЮ само по себе не определяет, что такое терапевтический, что позволяет иметь место и развивать альтернативные дефиниции понятия. Однако, как отмечает К.Kress (1999) ТЮ-ориентированный адвокат, юрист должен представить и обсудить со своими клиентами свое понимание терапевтического эффекта во избежание недоразумений.

Для кого ТЮ должно быть “терапевтическим”?

Один и тот же закон, одна и та же процедура может быть терапевтической (т.е. оказать терапевтическое воздействие) для одних, и не терапевтической (т.е. оказать антитерапевтическое воздействие) для других, (Slobogin 1995, p. 789). Обычно представляя индивидуальному клиенту частные правовые-судебные действия, такие например, как защита действий криминального характера или же подача гражданского иска, адвокат изначально может сконцентрироваться на терапевтических последствиях касающихся только клиента. Однако, если оказывается, что другие лица тоже могут ощутить на себе определенные последствия вызванные работой прокурора или же судебного процесса в целом (например, при бракоразводных делах, при вопросах связанных с опекой детей, при тяжбах с работодателем и т.д.), то тогда адвокат и клиент могут тщательно обдумать и изучить возможные последствия и эффекты на членов семьи клиента, на детей, на коллег по работе и т.д., и принять определенные превентивные меры. В таких ситуациях принято, также, пользоваться услугами профессионалов коллаборативного права (*Collaborative Law Professionals*).

Итак, ТЮ должно быть “терапевтичным” для всех тех субъектов, которые таким или иным образом, в какой бы то не было мере вовлечены в юридический, судебный процесс, и которые посредственно или непосредственно на себе могут ощутить текущие и/или конечные, позитивные и/или негативные эффекты всего юридического-судебного процесса.

Конфликты между терапевтическими ценностями и ценностями иного рода

Пожалуй, наиболее изученным пунктом критики ТЮ является то, что ТЮ не предоставляет метода для “выбора между конкурирующими или балансирования других ценностей (таких например как конституционные права и обязанности) против терапевтической ценности” (Behnke & Saks 1998, pp. 980–981). Однако данная критика не совсем уместна, так как, в ситуациях когда учесть и то и другое невозможно или же когда ценности находятся в конфликте, ТЮ не диктует ориентироваться лишь терапевтическими ценностями и не признавать права и обязанности установленные конституцией, законами и другими законодательными актами (Stolle, Wexler, Winick & Dauer 1997).

C.Slobogin в своей статье “Терапевтическая юриспруденция: пять дилемм для размышлений” (1995), обсуждает пример конфликта между терапевтическими и традиционными правовыми ценностями, связанный с личностью, которому диагностировали шизофрению. Представим, что эмпирическое исследование показало, что предстоящая гражданская судебная тяжба из-за своего соревновательного характера окажет антитерапевтический эффект на данного человека. Наряду с этим, данный человек имеет конституционное право на адвоката, право на очную ставку со свидетелями и другие квазиуголовные права, которые, как правило, делают судебный процесс соревновательным. Но, тем не менее, ТЮ не может решать следует ли терапевтически ориентированному адвокату настаивать на ТЮ-походе для данного клиента или лучше сконцентрироваться исключительно на защите прав и интересов клиента, даже если это может оказаться антитерапевтичным (Slobogin 1995). В этом отношении ТЮ выступает как подход, как принцип и не в коем случае не как обязательная и неизменяемая схема действий. Каждая ситуация уникальна и требует индивидуального подхода, при котором должны учитываться как принцип терапевтичности, так и правовые аспекты.

Другой пример касается бракоразводных дел и права опеки над детьми. Например, один супруг может принять решение отказаться от

некоторых своих законных прав (например, отказаться от иска о взыскании алиментов или пособие на ребенка) во избежание негативных эмоциональных ощущений и психологических последствий (как для себя так для ребенка/детей) вызванных судебной тяжбой, и для того чтобы содействовать компромиссу и улучшению эмоционального климата сотрудничества. А может и вовсе не отступать ни на йоту и требовать полной сатисфакции своих законных прав.

В ответ на подобную критику, D.V.Wexler и B.J.Winick (1996) отмечают, что, во-первых, юристы и адвокаты должны быть чувствительны к терапевтическим или антитерапевтическим последствиям различных юридических действий. Во-вторых, ТЮ должна стремиться свести к минимуму антитерапевтические последствия и усилить терапевтические эффекты, без ущемления важности других ценностей правосудия и правовых процедур.

К.Kress (1999) утверждает, что одним из путей окончательного решения конфликтов между конституциональными правами и терапевтическими целями, является представление терапевтических задач в качестве конечной цели всякого закона. В данном аспекте, основной целью закона выступает улучшение психического здоровья тех, кто подвержены его действию, т.е. тех, кто является частью того пространства, на которое простирается закон. Таким образом, если конкретные права и обязанности (даже конституционные) являются антитерапевтическими, то последние не должны быть приняты или предоставлены. Также, можно решить ценностные конфликты при помощи системы личных верований, концептуальной системы личности⁵. Каждый человек в праве сам принять морально-этическое решение по поводу того, который из вышеупомянутых ценностных ориентаций является наиболее важной для него самого.

ТЮ и личность юриста

Естественно, ТЮ не может быть подходящим подходом для всех юридических вопросов и случаев, для всех клиентов или же для всех юристов. Конечно же есть клиенты, которые игнорируют терапевтический подход, также как и есть юристы, которым, в силу своих личностных особенностей, легче и комфортнее работать в русле традиционного подхода. И наконец, довольно таки солидная часть адвокатов и прокуроров могут

---

⁵ Концептуальная системы личности – многоуровневое, целостное понимание, интерпретация внутреннего и внешнего мира, определенное эмоциональное отношение к интерпретациям и их оценка (когнитивно-аффективная реакция). Это понятийная система, феноменологическо-семантическое пространство, своего рода многомерная ментальная карта всего того, что находится *внутри* - и *вне* “Себя”, участки которой обладают специфичным и различным друг от друга психическим содержанием и активностью (Бегоян 2010).

оказаться и вовсе непригодными для вовлечения в терапевтически ориентированную юридическую практику из-за нечувствительности к эмоциональным проблемам (Daicoff 1997 & 1999).

Эмпирические данные в области “психологии личности юриста” выявили у большинства юристов низкий (кстати, такой же как и у детей) уровень интереса к проблемам межличностного и эмоционального характера. А при анализе эмоциональных и реляционных вопросов, а также, при принятии решений по таким проблемам последние предпочитают более рациональный и логический стиль (Daicoff 1997). Одним из таких стилей принятия решений является “ориентация на права” предложенный С.Gilligan, который предполагает фокусирование на “права, правила, независимость, объективность, справедливость, свободу от иного типа вмешательств” (Daicoff 1997, p. 1400). В противоположность этому предстает “этика заботы”, которая фокусируется на отношениях, межличностной гармонии, эмоциях и потребностях, а также на превенции ущерба (Jack & Jack 1989). Другим стилем принятия решений является стиль который соответствует типу Мышление/Ощущение (NF⁶) по индикатору Майерса-Бриггса⁷ (Richard 1994). Также есть данные, согласно которым подавляющее большинство студентов юридических факультетов обеих полов (Natter 1981), а также юристов (Richard 1994), в качестве стиля принятия решений предпочитает стилю "Ощущению" – стиль "Мышление"⁸.

Интерес к выявлению и пониманию личностных особенностей будущих и практикующих юристов в рамках ТЮ продиктовано необходимостью реформирования учебных программ академической подготовки или же последипломной переподготовки юристов. Эмпирические данные из области психологии личности юриста позволят специалистам сферы профессионального юридического образования проектировать и развивать более эффективные и востребованные учебные программы в рамках ТЮ-подхода.

Роль психолога в практике ТЮ

Не секрет, что обучение практическим психологическим навыкам не входит в программу обучения и подготовки юристов. И поэтому вполне естественно, что последние не в состоянии оказать квалифицированную психологическую помощь своим клиентам в рамках ТЮ. Для решения

---

⁶ По версии D.W.Keirseу, который развивая идеи Майерс и Бриггс, выделил 4 группы типов, называя их *темпераментами*: NT, NF, SJ, SP (Keirseу, 1998).

⁷ Myers-Briggs Type Indicator – MBTI (Myers, Isabel Briggs et al., 1998).

⁸ По MBTI.

данной проблемы юристы практикующие ТЮ опираются на исследования, знания и навыки психологов и других специалистов сферы психического здоровья (психотерапевты, психиатры, клинические социальные работники). И чаще всего это осуществляется в формате сотрудничества, когда психологи вовлекаются в ТЮ практику вместе с командой юристов. В этом отношении, в рамках ТЮ, психологи могут выступать сразу в нескольких ролях и оказаться полезными во многих вопросах. Первое, юристы нуждаются в исследовательских данных и знаниях социальных наук для того, чтобы узнать больше и понять лучше те психологические проблемы, которые могут быть связаны с правовыми проблемами своих клиентов. Второе, юристы, в частности адвокаты, могут нуждаться в помощи психолога, в качестве консультанта, в тех случаях, когда юристу необходимо выяснить и установить терапевтические и антитерапевтические аспекты разнообразных правовых и судебных процессов и последствий, а также в том, чтобы выявить слабые стороны разных стратегий, оценить вероятность и степень потенциальных негативных психологических последствий, которые может повлечь за собой конкретная юридическая стратегия. Третье, юристы и психологи могут сформировать коллаборативную команду, для того чтобы помочь клиенту вовлечься в юридический процесс без особых негативных эмоциональных последствий. Например, многие адвокаты регулярно направляют своих клиентов к психологам (особенно при бракоразводных делах и при делах связанных с злоупотреблением наркотических веществ) в качестве дополнения к юридическим услугам (Daicoff 1999). В этом плане, на Западе, в частности в США, большую популярность приобрела комплексная услуга-программа коллаборативного развода (*Collaborative Divorce*⁹), в рабочую команду которой включаются не только юристы и психологи, но и финансисты, для помощи при делении имущества и решения финансовых разногласий вообще.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бегоян А.Н., Концептуальная система личности. *Интегративная психотерапия сегодня: Материалы I Международной научно-практической конференции, 26-27 ноября 2009 г.*, 2010, 15-22.

2. Кубанцев С.П., Терапевтическая юриспруденция: американская модель. *Право и политика*, 8, 2005, 69-77.

---

⁹ Например – New Jersey Collaborative Law Group, www.newjerseycollaborativelawgroup.com

3. Behnke S. H. & Saks E. R., 1998. Therapeutic jurisprudence: Informed consent as a clinical indication for the chronically suicidal patient with borderline personality disorder. *Loyola Los Angeles Law Review*, 31, 945–982.
4. *Black's Law Dictionary*, 9th Ed., 2009. Garner B.A., editor. West Group.
5. Daicoff, S., 1997. Lawyer, know the self: A review of empirical research on attorney attributes bearing on professionalism. *American University Law Review*, 46, 1337–1427.
6. Daicoff S., 1999. Making law therapeutic for lawyers: Therapeutic jurisprudence, preventive law, and the psychology of lawyers. *Psychology, Public Policy, and Law*, 5, 811–848.
7. Gilligan C., 1982. *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. *Handbook of psychology*, 2003. Weiner B.I., editor-in-chief. Vol. 11, Forensic psychology, edited by Goldstein A.M. New Jersey: John Wiley & Sons.
9. Jack R. & Jack D.C., 1989. *Moral vision and professional decisions*. Cambridge England: Cambridge University Press.
10. Keirse D., 1998. *Please Understand Me II: Temperament Character Intelligence* Prometheus Nemesis Book Company. Del Mar, CA.
11. Kress K., 1999. Therapeutic jurisprudence and the resolution of value conflicts: What we can realistically expect, in practice, from theory. *Behavioral Sciences and the Law*, 17, 555–588.
12. Myers, I.B., McCaulley M.H., Quenk N. & Hammer A., 1998. *MBTI Handbook: A Guide to the development and use of the Myers-Briggs Type Indicator*, 3rd edition. Consulting Psychologists Press.
13. Natter, F.L., 1981. The human factor: Psychological type in legal education. *Research on Psychological Type*, 3, 55–67.
14. Richard, L.R., 1994. *Psychological type and job satisfaction among practicing lawyers in the United States*. Unpublished doctoral dissertation, Temple University, Philadelphia.
15. Schopp, R.F., 1999. Therapeutic jurisprudence: Integrated inquiry and instrumental prescriptions. *Behavioral Sciences and the Law*, 17, 589–605.
16. Slobogin, C., 1995. Therapeutic jurisprudence: Five dilemmas to ponder. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1, 193–219.
17. Stolle, D.P., 2000. Introduction. In D.P. Stolle, D.B. Wexler, & B.J. Winick (Eds.), *Practicing therapeutic jurisprudence: Law as a helping profession* (pp. xv–xvii). Durham, NC: Carolina Academic Press.

18. Stolle, D.P., Wexler D.B., Winick B.J. & Dauer E.A., 1997. Integrating preventive law and therapeutic jurisprudence: A law and psychology based approach to lawyering. *California West Law Review*, 34 (1), 15–51.

19. Wexler, D.B., 1996. Applying the law therapeutically. *Applied and Preventive Psychology*, 4, 179–187.

20. Wexler, D.B. & Winick B.J., (Eds.), 1996. *Law in a therapeutic key*. Durham, NC: Carolina Academic Press.

21. Winick, B.J., 2000. Therapeutic Jurisprudence and the Role of Counsel in Litigation. *California Western Law Review*, 37.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ԹԵՐԱՊԵՎՏԻԿ ԻՐԱՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԵՎ ԷԹԻԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Արման Բեգոյան

*Ասպիրանտ, ՀՊՄՀ Հոգեբանության լաբորատորիայի
գիտաշխատող, հոգեբան, Հիլֆման հոգեբանական ծառայություն*

Թերապևտիկ իրավաբանությունը համեմատաբար երիտասարդ գործնական ուղղություն է, որը ձևավորվել է իրավունքի և հոգեբանության կիզակետում: Գտնվելով իր՝ որպես գիտության և մասնագիտական կիրառական գործունեության ոլորտի, լիարժեք և վերջնական կազմավորման փուլում՝ վերջինս առաջ է քաշում մի շարք փիլիսոփայական և էթիկական բնույթի հարցեր: Հենց այդ հարցերի ներկայացմանն ու քննարկմանն էլ նվիրված է սույն աշխատանքը:

ABSTRACT
THERAPEUTIC JURISPRUDENCE:
PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ISSUES

Arman Begoyan

*PhD student, Researcher at the Psychology Laboratory,
Armenian State Pedagogical University,
Psychologist at Hilffman Psychological Services*

Therapeutic Jurisprudence is a new practical approach which originated in the crossroads of law and psychology. In its current stage of development, as a complete science and a professional activity sphere, Therapeutic Jurisprudence raises some philosophical and ethical issues. The main aims of this article are to display and to discuss these issues.

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СУДЕБНО-
ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ**

Максим Грищенко

кандидат юридических наук,

Елена Землянская

*доктор психологических наук, профессор
Харьковский национальный
университет внутренних дел,
Украина*

Актуальность исследования определяется, прежде всего, тем большим теоретическим и практическим значением, которое имеет использование специальных психологических знаний и методов научной психологии, позволяющих объективно устанавливать и оценивать психологические особенности, субъективные причины и внутренние механизмы конкретных поступков людей, вовлеченных в сферу уголовного и гражданского судопроизводства.

Сложность социально-экономической ситуации в стране, резкое расслоение населения по материальному обеспечению, появление большого количества людей находящихся за чертой бедности, безработица значи-

тельной части трудоспособных граждан, недостатки в системе образования, падения уровня моральной и правовой культуры, неуважение к закону, распространение нарушений законности в разных областях жизни, несовершенство законодательства – все эти факторы становятся питательным источником преступности. В последние годы наблюдаются качественные изменения ее структуры, появление новых видов, увеличения части тяжких преступлений против личности.

Зарождение судебно-психологической экспертизы (СПЭ) традиционно связывают со становлением юридической психологии, разработкой ее теоретических основ, развитием возможностей эмпирических исследовательских методов вместе с внедрением математических методов. Следует отметить, что при отправлении правосудия потребность в применении психологических познаний в форме экспертизы послужила одним из главных стимулов зарождения идеи о необходимости развития судебной, а потом шире – юридической психологии.

Психологические аспекты теории судебно-психологической экспертизы разрабатывались в фундаментальных исследованиях Ю.М. Антоняна, Л.В. Алексеевой, А.М. Бандурки, С.П. Бочаровой, В.В. Гульдана, В.Е. Коноваловой, Л.П. Коньшевой, М.В. Костицкого, М.М. Коченова, И.А. Кудрявцева, З.И. Митрохиной, А.Р. Ратинова, Н.А. Ратиновой, В.В. Романова, Ф.С. Сафуанова, О.Д. Ситковской, Ю.В. Чуфаровского и др.

Научная психология давно достигла того этапа своего развития, когда все более отчетливой становится потребность соединения аналитического изучения отдельных психических черт, процессов и состояний с системным подходом к оценке данных, которые накапливаются; к раскрытию интегральных качеств человека, к пониманию его как целостности. В особенности следует подчеркнуть вклад в разработку данной проблемы таких ведущих ученых, как Б.Г. Ананьев, П.К. Анохин, А.А. Абульханова-Славская, С.П. Бочарова, А.В. Брушлинский, Л.С. Выготский, Г.С. Костюк, Б.Ф.-Ломов, С.Д. Максименко, В.А. Моляко и др.

СПЭ в своем развитии также достигла того этапа, когда ее предметом должны выступать не отдельные качества, психические процессы или состояния, а целостная личность участника события криминала, «психологический портрет» которой является важным для установления объективной истины в уголовном процессе. В нашем исследовании личность рассматривается как субъект правосознания, разнонаправленного правового поведения (правопослушного и противоправного).

Правовое сознание – это усвоенная субъектом система знаний, которая отражает принятый в данном обществе правопорядок и выступает основой самоорганизации правонормативного поведения. Правосознание можно охарактеризовать как концептуальную (внутреннюю интеллектуальную) модель субъекта, в которой, с одной стороны, отражается сущность правовых норм общества, а с другой – формируются программы целенаправленного поведения и деятельности. Психологический механизм взаимодействия отражающей (теоретической) сферы правосознания с его регуляторной сферой представляется чрезвычайно сложным, но он получает свое раскрытие благодаря методам системного анализа. В становлении правосознания играет роль не только субъективная самооценка, но также объективная социальная (коллективная) оценка поведения человека другими людьми. Эта оценка является важнейшим фактором, который стимулирует интеллектуальный анализ и эмоциональные переживания личностью результатов своих поступков, ответственность, стремление к совершенствованию своего правонормативного поведения. В исследовании рассматривалась роль правовых норм в правовой социализации личности. Правовая норма в психической структуре личности выступает, прежде всего, как установка, но при этом отнюдь не уменьшается значимость ее осознаваемой оценки и отношения к ней. Правовая социализация личности, формирование правового сознания обусловлено действием трех групп факторов: общечеловеческим опытом в сфере общения и деятельности; материальными и духовными чертами данного общества и той социальной группы, к которой принадлежит индивид; конкретным содержанием производственных, семейных, бытовых и других социальных связей и отношений, которые составляют личный жизненный опыт индивида.

Непонимание целостности человеческой личности, системности и взаимосвязи всех психических явлений приводит к утверждению (которое постулируется в некоторых исследованиях по проблемам судебно-психологической экспертизы), что предметом экспертизы могут быть отдельные психические свойства или состояния, а не целостная личность. С таким утверждением нельзя согласиться, так как сама специфика психологической структуры личности определяет своеобразное протекание психических процессов и возникновение тех или других временных психических состояний и определенных поступков. В силу этого ни одно психическое явление, к которому относится вопрос, поставленный на разрешение экспертизой, не может быть правильно понятым и оцененным без изучения

личности в целом, в совокупности присущий ей черт и качеств и в совокупности ее отношений с другими людьми, с социальной средой. Центральной фигурой для эксперта-психолога является личность как субъект – конкретный носитель всех содержательных, структурных и мотивационных характеристик целенаправленной активности в условиях межличностных и социальных конфликтов.

В СПЭ исследуется личность подэкспертного, который находится в системе межличностных взаимосвязей и взаимодействий с окружающим миром (микро- и макро- социальной средой) и его ролевые позиции (подозреваемого, преступника) в условиях досудебного и судебного следствия.

Указанный общий предмет СПЭ включает в себя многочисленный ряд отдельных направлений, круг которых расширяется с развитием психологической науки и его прикладных областей. Разнообразие направлений определяет отдельные подвиды СПЭ, которые направлены на получение определенных фактических данных. Перечень подвидов СПЭ расширяется по мере ее развития, на современном этапе в нее можно включать те подвиды, которые позволяют устанавливать в отношении личности:

- психические состояния (физиологический аффект, стресс, фрустрация), которые в момент осуществления противоправных действий могут существенно снижать способность субъекта сознавать значение своих действий и руководить ими;

- психические состояния, которые затрудняют выполнение профессиональных функций при управлении сложными техническими устройствами;

- индивидуально-психологические свойства личности, которые могут существенно повлиять на характер поступков и действий (черты характера, особенности эмоционально-волевой сферы, устойчивые мотивы поведения, качества познавательных процессов и т.д.);

- уровень развития правосознания подэкспертного лица;
- постоянные и переменные роли личности в группе;
- способность несовершеннолетних обвиняемых полностью (или в той или другой мере) сознавать значение своих действий и в полной (или неполной мере) руководить ими и др.

- СПЭ в делах о причинение морального вреда проводится как по уголовным делам, так – и по гражданским. Задачи построения правового государства, защиты прав и свобод граждан породили необходимость

правовой регуляции возмещения морального вреда. Под моральным вредом, причиненным физическому или юридическому лицу, надо понимать потери неимущественного характера, которые возникают вследствие моральных, физических или психических страданий, или расстройство обычного для определенного лица душевного состояния, образа жизни, нормальных жизненных связей, унижения чести, достоинства, престижа или деловой репутации, причиненным нарушением прав лица другим лицом. Безусловно, что моральный вред, который приносит моральные страдания потерпевшему, само по себе не может быть возмещенным и восстановленным за деньги и любая форма возмещения морального вреда всегда будет частичной, так как точно определить меру причиненного морального вреда и соответственно размер его возмещения невозможно.

- СПЭ групповых преступлений, на примере религиозных групп и общественных организаций, где основной анализ идет по пути выявления роли каждого участника в деятельности группы и ее влияния (возможно деструктивного характера) на личность.

Юридическая психология в качестве своего объекта исследования изучает, прежде всего, личность как субъекта правопослушного или противоправного поведения, т.е. лица, которое выражает определенное отношение к нормам права. Поэтому важно исследовать, как объективные факторы внешней социальной и природной среды влияют и преломляются через сознание конкретной личности, которая обладает определенными интеллектуальными и характерологическими особенностями, а также переживает определенные психические состояния, опосредующими формирование просоциальных и асоциальных форм поведения.

Реальная практика проведения СПЭ составила эмпирическую основу работы авторов и позволила дополнительно к общепсихологическим принципам психологического исследования, которые являются обязательными, сформулировать следующие принципы СПЭ: принцип системности структурных компонентов правосознания, принцип объективности детерминант деликвентного поведения, принцип субъективизации правовых понятий, принцип моделирования естественных и социальных ситуаций, связанных с преступлением, принцип негэнтропии (преодоления неопределенности), принцип экстраполяции – распространение выводов полученных в результате исследования одной части психического явления на другую его часть (например, определение перспектив ресоциализации личности). В

процессе анализа учитывалась возможная виктимность, т.е. провокационность поведения участников конфликта.

Эксперт-психолог должен учитывать также особенности состояний и ситуаций, в которых находится человек, который совершил преступление, причем, если это состояние и обстоятельства существенным образом ограничивают меру осознания, свободу волеизъявления, то они расцениваются как смягчающие. В психологии есть известный ряд эмоциональных состояний, которые характеризуются высоким эмоциональным напряжением. К ним относятся стресс, фрустрация и состояние физиологического аффекта.

Особенность физиологического аффекта состоит в том, что он воспринимается как непривычная, парадоксальная, не характерная для личности подэкспертного форма реагирования. В исследовании было рассмотрены особенности когнитивной сферы обвиняемого в ситуациях эмоционального напряжения (стресс, аффект, фрустрация). Характеристики памяти претерпевают важные изменения. Характерным является симптом снижения объема всех видов памяти. Одним из следствий аффективного состояния является частичная потеря памяти (амнезия) относительно событий, которые непосредственно предшествовали аффекту и происходили в период аффекта. Происходит «сужение» сознания: ограничивается поле восприятия, наблюдаются значительные нарушения функции внимания, в особенности его устойчивости. Нарушение внимания и памяти ведет к возрастанию ошибок в деятельности и поведении человека, увеличивается их частота, нарушается сознательный контроль за появлением и коррекцией ошибок. Эвристические операции не могут выполняться, они подменяются шаблонными стереотипными действиями. Поведение приобретает черты негибкости, становится упрощенным, теряются сложные моторные навыки, которые нуждаются в контроле сознания, действия стереотипизируются, доминируют моторные автоматизмы, важным является выраженная потеря сознательного контроля над поведением. Человек, чаще всего, не понимает обращенной к нему речи, нарушается процесс коммуникации. В нормальном состоянии человек способен отражать социальный характер своих действий, нормативы поведения, осознавать его цели, предвидеть результаты поступков и действий (прямые и косвенные), оценивать действия с точки зрения правовых норм, давать правовую оценку средствам и способам достижения целей. В состоянии аффекта сознание (и правосознание тоже) сужено, внимание переключается на значимые переживания, что резко

снижает контроль за поведением в целом. В нормальном состоянии человек легко воссоздает события прошлого, планирует линию будущего поведения, прогнозирует последствия своих действий. В состоянии аффекта хронотопическая ориентация (временная по оси «прошлое» – «настоящее» – «будущее» и «пространственная») свернута, остается направленность – «сейчас», «здесь». Эмоции властвуют над разумом, человек «переполняется» слепой яростью, гневом, обидой, страхом. Человек может не обращать внимания на свои ранения, вид крови, не ощущать боли. Способность руководить своими действиями, которая в норме оказывается в свободном выборе как целей действий, так и средств их достижения, суживается.

В отличие от лиц, которые совершили преступление вне состояния аффекта, для подэкспертных, которые находились в момент преступления в состоянии физиологического аффекта, характерными явились следующие личностно-психологические особенности: эмотивная акцентуация характера; ригидность мышления, которое препятствует действовать адекватно ситуации (для другой группы подэкспертных, которые совершили преступление вне состояния аффекта близкими были неадекватные самооценки, эгоцентризм), глубокая эмоциональная вовлеченность в ситуацию, тенденция оценивать свои потребности как высоко значащие, недостаточная адекватность поведения. Повышенная эмоциональная вовлеченность в ситуацию проявляется у них в эмоциональном отклике на любые стимулы, которые даже реально не существовали. На специфику поведенческих реакций важное влияние оказывают личностные характеристики, в особенности мера эмоциональной уравновешенности. Низкая эмоциональная уравновешенность является существенным фактором, который может привести к напряженному эмоциональному состоянию, она оказывается у субъекта с повышенной чувствительностью и возбудимостью, эмоциональной раздражительностью, с недостатком самоконтроля и тревожной самооценкой.

Полученные в нашем исследовании данные позволили сделать вывод, что для возникновения состояния физиологического аффекта является необходимым одновременное наличие системы факторов: индивидуально-психологических качеств личности (например, эмотивная акцентуация характера, ригидность психических процессов, склонность накапливать отрицательные переживания, особенности ценностных ориентаций, индивидуальные способы реагирования на конфликтные ситуации), нарушения и

посягательства на особенно значимые стороны жизнедеятельности личности, а также ситуативные факторы.

К важным характеристикам ситуации преступления относится комплекс объективных и субъективных обстоятельств, которые оказывают непосредственное влияние на поведение человека в момент деликта: хронотопические признаки (конкретное место и время преступления), степень сложности (соотношение сил, интенсивность действий, динамика развертывания преступных действий, уровень понимания того, что происходит, отсутствие возможной помощи и др.), степень значимости – незначимости ситуации для жизни данного человека, временная развернутость ситуации (прошлое, настоящее, будущее). Подчеркиваем, что необходимо всегда соотносить ситуацию с индивидуальными особенностями и возможностями подэкспертного лица.

На основе анализа полученных данных были сделаны выводы о том, что эмоциональные состояния взаимно связаны, состояние стресса или фрустрации может быть основой аффективного взрыва (стресс → аффект; фрустрация → аффект; стресс → фрустрация → аффект).

Проведенные исследования показали, что системный подход к организации судебно-психологической экспертизы значительно повышает эффективность психологического изучения лица, которое оказалось в сфере криминального или гражданского судопроизводства.

В условиях СПЭ личность должна рассматриваться как целостная, динамическая, саморегулирующаяся система, особенности противоправного поведения которой нужно оценивать с учетом предыдущего онтогенеза и прогноза будущего поведения (степени социальной опасности, возможности ресоциализации и др.).

В этой связи изучение личности в СПЭ не должно быть сведено к использованию стандартного набора известных тестов, оно требует специальной разработки и использования комплекса тестовых и других эмпирических методов, которые позволяют адекватно понять структуру личности. Разработка и использование экспертных комплексов методик должны строиться в соответствии с принципом индивидуализации, то есть с учетом: индивидуальных, возрастных и гендерных особенностей личности; уровня сформированности и соотношения интеллектуальных, коммуникативных, регулятивных (эмоционально-волевых) процессов; мотивационно-целевой сферы; особенностей жизненного пути подэкспертного лица; системы его отношений с окружающим миром и людьми; присущих ему

особенностей реагирования на сложные, эмоционально отрицательно насыщенные ситуации; характера профессии конкретной личности как носителя правосознания и субъекта целенаправленной деятельности и поведения.

Степень социальной заброшенности личности, факторы онтогенеза, уровень развития правосознания, предыдущий индивидуальный опыт, возможная виктимность поведения, характер осуществленного криминала и уровень активности лица в его осуществлении, его самооценка, особенности имеющейся деятельности и достоверность социальной реабилитации в будущем должны быть научно обоснованы экспертом в выводе СПЭ и предоставлять реальную помощь суду в вынесении адекватного решения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бандурка А. М., Юридическая психология: Монография / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Титул, 2006. – 750 с.
2. Землянська О.В., Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи: Монографія / О. В. Землянська. – Харків : Титул, 2007. – 244 с.
3. Землянська О.В., Судово-психологічна експертиза: Навчальний посібник / О. В. Землянська. – Харків : Харківськ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 300с.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ԴԱՏԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Մարտին Գրիշենկո

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Ելենա Ջեմյանսկայա

Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Խարկովի Ներքին գործերի ազգային համալսարան, Ուկրաինա

Հոդվածում վերլուծվում են դատահոգեբանական փորձաքննության որոշ հիմնախնդիրներ: Մասնավորապես ընդգծվում է, որ դատահոգե-

բանական փորձաքննության օբյեկտ պետք է հանդիսանան ոչ թե անձնավորության անհատական հատկանիշները, հոգեբանական գործընթացներն ու հոգեվիճակները, այլ անձնավորությունն ու հանցարարքն ամբողջությամբ: Դատարանում հանցանքի վերաբերյալ օբյեկտիվ պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է կառուցել հանցանք կատարած անձի հոգեբանական պրոֆիլը:

ABSTRACT
CONTEMPORARY ISSUES OF
PSYCHOLOGICAL-FORENSIC EXPERTISES

Maxim Grishchenko

Candidate of Psychological Sciences

Helen Zemlyanska

Doctor of Psychological Sciences, Professor

Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine

The article analyzes the problems of psychological – forensic expertise. It is emphasized that the subject of a psychological – forensic expertise should not become individual qualities separately, psychological processes and psychological states of the personality, but the personality in complex. The paper states that it is important to design "the psychological portrait " of the criminal or crime event, which is important to establish the objective truth in criminal trial.

АРЗУМАНЯН С.Д. КАК ОСНОВОПОЛОЖНИК
ЮРИДИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ В АРМЕНИИ

Анна Маркосян

Кандидат психологических наук,

Заведующая научно-исследовательской лабораторией здоровье

сберегающих технологий , Московская государственная

академия делового администрирования, Россия

Становление юридической психологии в Армении происходило в русле единой тенденции развития этой науки в СССР. Один из наиболее

плодотворных периодов в развитии советской юридической психологии начинается с 60-х годов XX века, когда возникла необходимость развития социальных наук, прежде всего психологии, для анализа и оценки происходящих в стране процессов. В 1964 году было принято специальное Постановление ЦК КПСС «О дальнейшем развитии юридической науки и улучшении юридического образования в стране», в соответствии с которым, в СССР были созданы благоприятные условия для восстановления научно-предметного статуса юридической психологии, утерянного в 1930-1960 годах прошлого века, и исследовательской активности в этой области.

В Армянской ССР **первые** прикладные психологические исследования в области юридической психологии касались вопросов формирования личности и социально-психологических характеристик поведения несовершеннолетнего правонарушителя. Автором этих исследований был известный армянский ученый, психолог, профессор Сергей Джумшудович Арзуманян, чей семидесятилетний юбилей был бы именно сегодня, в день открытия этой знаменательной конференции. Разработанные им психолого-криминологическая теория формирования личности несовершеннолетнего правонарушителя, концепция криминогенных установок, исследования закономерности генезиса девиантного поведения личности, возможности ранней социально-психологической профилактики девиантного поведения несовершеннолетних заложили основу интереснейшего научного направления.

Уважаемые коллеги, с огромной благодарностью за представленную возможность рассказать о замечательном ученом, Человеке с большой буквы, хочу представить вашему вниманию краткий обзор теории Сергея Джумшудовича и его биографию.

С.Д. Арзуманян родился 4-го октября 1941 года в селе Эркедж Шаумянского района Азербайджана. Началом профессионального пути будущего ученого было обучение на отделении начального образования и методики факультета педагогики Ереванского государственного педагогического института им. Х. Абовяна (1961-1964 гг.).

Впоследствии, работая инспектором детской комнаты в системе МВД (1968-1969), в научно-исследовательском институте педагогических наук министерства просвещения Армянской ССР (1969-1979), Арзуманян сочетал теоретический анализ, прикладные исследования и непосредственно практическую работу с детьми и подростками, совершившими различные правонарушения. Итоги этой работы нашли отражение в первом значимом научном труде ученого. В 1972 г. С.Д. Арзуманян защитил кандидатскую

диссертацию на тему "Психологический анализ формирования личности несовершеннолетнего правонарушителя", получив научную степень кандидата психологических наук.

Следующей научной вершиной, которую достойно покорил ученый, была проблема формирования уголовных установок у несовершеннолетних. Будучи руководителем отдела по исследованию социально-психологических причин преступления, исправления и перевоспитания преступников (1979-1982), впоследствии, возглавляя отдел в проблемной лаборатории психологии (1982), Сергей Джумшудович собрал внушительный эмпирический материал, позволяющий сделать серьезные научно-практические выводы, которые нашли отражение в диссертационном исследовании по теме "Предупреждение и преодоление уголовных установок несовершеннолетних". Диссертацию Арзуманян защитил в 1988 году на закрытом заседании академии МВД СССР, получив научную степень доктора психологических наук по специальности юридическая, судебная психология.

Согласно теории С.Д.Арзуманяна, в основе психологического механизма предкриминального поведения несовершеннолетнего лежит криминогенная установка, которая является промежуточным звеном между отрицательными эмоциональными, негативными и криминальными установками. Генезис криминального поведения автор рассматривает как процесс, базирующийся на последовательной смене различных установок, при этом, начальными являются отрицательные эмоциональные установки, которые сменяются негативными, далее – криминогенными и в итоге проявляются криминальные установки.

При изучении концепции возникает вопрос – чем же отличаются криминальные и криминогенные установки? Арзуманян указывает, что основной отличительной характеристикой криминальной установки является, то, что она детерминирует предварительно запланированное и осознанное преступное деяние, при этом для большинства несовершеннолетних правонарушителей совершение подобного рода преступлений нехарактерно. Исследования автора показали, что основная часть преступлений, совершенных несовершеннолетними определяются криминогенными установками. И это должно быть квалификационным фактором при определении действий несовершеннолетних как преступных, при установлении мотивов преступного поведения, а так же опорным компонентом при организации воспитательной работы с несовершеннолетними правонарушителями. По сути, криминогенная установка – это внутренняя готовность личности к неправо-

мерному поведению, которая формируется под воздействием неблагоприятных морально-нравственных факторов.

Криминогенная установка имеет две основные формы образования: непосредственную, при которой, установка формируется под неблагоприятным воздействием семейных и ряда других факторов, и опосредованную, когда образование криминогенной установки определяется опосредованным влиянием других источников негатива.

Арзуманян выделяет два вида криминогенных установок: глубинно-личностные и ситуативные. Первые отражают достаточно устойчивую внутреннюю тенденцию личности к неправомерной активности, свидетельствуют о деформации эмоциональной, морально-нравственной сфер личности, дефектах правовой социализации. Такие установки проявляются в конкретных актах предкриминального поведения и осознаются при дальнейшей криминализации личности. Ситуативные криминогенные установки подчиняются глубинно-личностным криминогенным установкам, проявляются в виде вербализованных криминогенных установок и определяются требованиями конкретной ситуации.

Раскрывая особенности криминогенной установки, автор выделяет такие характеристики последней как возбудимость, диффузность, генерализацию, динамичность, маскирующая функция и т.д.

Разработанная профессором Арзуманяном концепция криминогенной установки позволила перестроить учебно-воспитательный процесс в специальной воспитательной школе для подростков-правонарушителей.

Вернемся к рассмотрению генезиса криминального поведения. Криминализация социальных установок несовершеннолетних – это последовательный процесс, в котором достаточно четко вырисовываются 5 стадий. При этом выделенные стадии автор соотносит с установками, лежащими в основе нравственно неадекватного поведения личности. *Первая стадия* - латентная, которая протекает с доминированием общеэмоциональной установки. Общеэмоциональная установка детерминруется социальными событиями и обстоятельствами, которые сопровождаются отрицательными эмоциональными переживаниями. На этой стадии доминирует латентно протекающее отрицательное эмоциональное состояние, которое лежит в основе отрицательных эмоциональных установок, детерминирующих нравственно неадекватное поведение личности. При этом на этой стадии пока проявляются предпосылки к отрицательным эмоциональным установкам, которые еще не достаточно четко привязаны к вызывающим их

внешним причинам, но создают у ребенка общее отрицательно окрашенное эмоциональное состояние. Отрицательные социальные воздействия создают негативный, но пока неопределенный личностный настрой, что приводит к тому, что у ребенка доминирует тенденция к восприятию и воспроизведению отрицательных эмоциональных переживаний. С.Д. Арзуманян приводит результаты исследования почти 500 детей, большинство из которых росли в неблагополучных семьях, в котором четко прослеживается связь между повторяющимися неприятными инцидентами и семейными сценами и формированием у детей латентно функционирующей отрицательной эмоциональной установки. Автор указывает, что латентно функционирующая отрицательная эмоциональная установка пока еще не управляет активностью ребенка, тем не менее, на ее основе создаются внутренние условия для оценки внешних воздействий.

Фактически на первой стадии криминализации социальных установок несовершеннолетних формируется общая психоэмоциональная база, обеспечивающая сензитивность к восприятию негативных событий.

На *второй стадии* процесса криминализации социальных установок несовершеннолетних будущая криминогенная установка приобретает эмоциональную выраженность. При соотнесении содержания этой стадии с классификацией установок нравственно неадекватного поведения личности, очевидно, что стадия соответствует отрицательным эмоциональным установкам. На этой стадии образуются отрицательные эмоциональные установки к конкретным поведенческим проявлениям взрослых, когда ребенок начинает понимать значение этих поведенческих проявлений и уже имеет негативный эмоциональный опыт переживания результатов этих проявлений. Ответные реакции ребенка избирательны, опосредованы отрицательной эмоциональной установкой, которая препятствует адекватному восприятию благоприятных воздействий.

Третья стадия процесса криминализации социальных установок – стадия повышения восприимчивости к неблагоприятным воздействиям. Отрицательные эмоциональные установки, во-первых, вербализируются и осознаются личностью, а во вторых - превращаются в соответствующие негативные установки, создают базу для нравственной деформации и криминального поведения. Эта стадия соответствует негативным установкам из числа установок нравственно неадекватного поведения личности. По мнению С.Д. Арзуманяна, эта стадия имеет особую смысловую нагрузку при усвоении социально неадекватных поведенческих конструктов взрослых.

Неблагоприятные личностные свойства и качества проявляются на основе отрицательных эмоциональных установок и соответствующих эмоциогенных обстоятельств, так как ребенок уже относительно готов к восприятию повторяющегося негативного события, которое должно принести ему моральное неудовлетворение, выраженное в чувствах страха, отвращения, ненависти и др. При этом, ребенок старается свои отрицательные эмоциональные и негативные установки подкреплять когнитивными (осознанным) элементами, выражая их с помощью речи. Свои негативные эмоции он пытается обобщить, и по мере возможности, вербализовать свое негативное оценочное отношение к воздействию взрослых, к их поведению, отношению к нему. Ребенок старается внутренне соединить эмоциональную установку с ее вербальным содержанием, поэтому установка на этой стадии может иметь **эмоционально-вербализованную** выраженность. Этим ребенок стремится довести до сознания взрослого свое оценочное отношение к его действиям. Рассматриваемая стадия криминогенной установки более отчетливо проявляется у детей, растущих в семьях с криминологическими отношениями.

Следующая, **четвертая стадия** процесса криминализации социальных установок несовершеннолетних характеризуется, во-первых, более конкретной вербализацией негативных установок, несовершеннолетний их уже осознает, а во вторых - конкретными проявлениями правонарушающего поведения, совершением правонарушений непреступного характера. Эта стадия отражает **предкриминогенные установки**. Нарастающая внутренняя тенденция нравственно неадекватного поведения, потребности и желания, противоречащие принятым в обществе нормам, вербализуются, осознаются личностью и начинают проявляться в конкретных предкриминогенных установках. Арзуманян отмечает, что несмотря на то, что на этой стадии личность начинает совершать предосудительные поступки, непреступные правонарушения, тем не менее, криминогенная установка отличается вербализованной выраженностью. При этом, автор считает, что вербализация криминогенной установки - это закономерная необходимость, так как процесс становления личности правонарушителя непрерывно подкрепляется осознанными моментами, которые проявляются также и в форме вербализованных установок. Вербализованные криминогенные установки выражают ценностные ориентации, оценочные отношения, отражают морально-нравственный облик личности.

На *пятой стадии* процесса криминализации социальных установок личность несовершеннолетнего приобретает конкретную криминальную направленность, личностную готовность к неправомерной активности. Эта стадия **соответствует криминогенной личностной** установке в классификации установок нравственно неадекватного поведения личности. Вербализованные криминогенные установки перерастают в действенные установки, стимулируя конкретные противоправные действия, реализация которых оправдывает социальные ожидания личности несовершеннолетнего или его окружения, заинтересованного в правонарушениях. При этом, удовлетворяя актуальную потребность личности, действенные криминогенные установки стимулируют дальнейшую неправомерную активность личности. Таким образом, под непрерывным и продолжительным неблагоприятным воздействием социальные установки личности криминализируются.

Одним из направлений практического применения теории Сергея Джумшудовича является предложенная им система профилактики криминализации поведения несовершеннолетних. Система, актуальность которой для современной Армении все более возрастает. На основе психологического и криминологического анализа стадийного развития и проявления криминогенных установок Арзуманян выделил два основных направления в организации деятельности по предупреждению криминализации социальных установок несовершеннолетних. В первую очередь – это ранняя психодиагностика показателей криминализации установок и их преодоление, кроме того - разработка комплексных мероприятий по изучению и устранению тех условий, которые порождают криминогенные установки.

Идеи С.Д. Арзуманяна в области юридической психологии, положения разработанной им теории развиты в трудах представителей основанной им научной школы – А.С. Арзуманян, Г. Хачикян, Г. Бадалян, В. Саркисян, М. Аветисян, З. Асатрян, М. Хедоян, Г. Князьян, С. Казданян и др.

Отметим, что сфера научных интересов профессора была значительно шире, он внес значительный вклад в развитие в целом психологической науки в Армении, исследуя проблематику психологии личности, социальной психологии, этнопсихологии, психологии управления, педагогической психологии.

Под его руководством защищены более двадцати диссертаций. Профессор Арзуманян – автор более 100 научных работ, в том числе монографий, учебников, методических пособий.

С. Д. Арзуманян в 1996 году по заказу министерства обороны и министерства внутренних дел Армении создал факультет психологии и педагогики Ереванского государственного педагогического института им. Х. Абовяна.

Свидетельством высокой государственной и общественной оценки научно-практических и педагогических достижений профессора являются полученные им награды и почетные звания. В частности, хотелось бы отметить, что в 1998 году американским институтом биографии ученых Сергей Джумшудович был признан «Человеком года» за исследование в рамках своей теории криминогенных установок несовершеннолетнего правонарушителя; в 2006 году награжден медалью им. Х. Абовяна, а в 2008 году – золотой медалью Министерства науки и образования Республики Армения.

Научная школа С.Д. Арзуманяна – серьезная база для дальнейшего развития исследований в области юридической психологии в Армении, а его психолого-криминологическая теория становления личности правонарушителя – вызов. Вызов профессионалам, как психологам, так и криминологам; вызов системе, не заботящейся о профилактике; вызов времени, предъявляющему повышенные требования к подрастающему поколению.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арзуманян С.Д., Изучение социального развития и поведения в раннем возрасте: норма и отклонение./ Сборник научных трудов НИИ ПН МП АрмССР, выпуск «Психология» - Ереван, Издательство «Луйс», 1976.

2. Арзуманян С.Д., Диагностика асоциальной направленности детей и некоторые пути их перевоспитания./ Сборник научных трудов НИИ ПН МП АрмССР, выпуск «Психология» - Ереван, Издательство «Луйс», 1977.

3. Арзуманян С.Д., Микросреда и отклонение социального поведения детей и подростков, – Ереван, Издательство «Луйс», 1980.

4. Арзуманян С.Д., Социально-психологические условия исправления и перевоспитания личности несовершеннолетних. Учебно-методическое пособие. – Ереван, «Луйс», 1984.

5. Арзуманян С.Д., Психолого-педагогические механизмы отклоняющегося социального поведения подростков. – Ереван, «Мегапарт», 1991

6. Арзуманян С.Д., Криминологическая психология как отрасль юридической психологии. / Сборник научных трудов – Ереван, «Мегапарт», 1991

7. Арзуманян С.Д., Психолого-криминологическая теория становления личности правонарушителя (генезис криминогенных установок и их ранняя профилактика). – Ереван, «Зангак-97», 2000.

8. Арзуманян С.Д., Психологические предпосылки генезиса образования криминогенных установок у подростков. // «Психология и жизнь», N 1, 2000.

9. Арзуманян С.Д., Социально-психологическая характеристика неблагополучной семьи. // «Психология и жизнь», N 2, 2000.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ՍԵՐԳԵՅ ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴԻՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Աննա Մարկոսյան

*Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
Առողջապահական տեխնոլոգիաների գիտահետազոտական
լաբորատորիայի վարիչ, Բիզնես Կառավարման Մոսկվայի Պետական
Ակադեմիա, Ռուսաստան*

Հոդվածում ներկայացվում է Հայաստանում իրավաբանական հոգեբանության հիմնադիր՝ պրոֆեսոր Սերգեյ Ջումշուկի Արզումանյանի կենսագրությունն ու տեսական դրույթները: Նրա ուսումնասիրություններն ընդգրկում են իրավաբանական հոգեբանության այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք են դատական հոգեբանությունը, իրավական հոգեբանությունը, հանցագործի անձի հոգեբանությունը, ուղղիչ-աշխատանքային հոգեբանությունը և այլն: Նա ստեղծեց և զարգացրեց իրավաբանական հոգեբանության տիրույթում երկու նոր ինքնուրույն գիտական բնագավառներ՝ սոցիալ ախտաբանական հոգեբանությունը և քրեահոգեբանությունը:

Սերգեյ Արզումանյանի գրեթե ողջ գիտական գործունեությունը հիմնվում է նրա կողմից առաջ քաշված իրավախախտի անձի կայացման հոգեբրեւանական տեսության վրա: Վերջինս արտացոլում է անձի բարոյական ու իրավական գիտակցության խաթարման հոգեբանական պատճառականությունը, ինչպես նաև սոցիալական դիրքորոշումների քրեականացման հոգեբանական մեխանիզմները, որոնք հիմք են հանդիսանում դեհանտ վարքի ձևավորման համար: Արզումանյանի տեսության համաձայն անչափահասների սոցիալական վարքի խաթարման գործընթացը պայմանավորվում է նրանց սոցիալական կողմնորոշումների և դիրքորոշումների քրեականացման գործընթացով, որն իրենից ներկայացնում է հինգ աստիճան: Առաջինը քողարկված շրջան է, որի ընթացքում սոցիալական անբարենպաստ ներգործությամբ բեկված առաջ են գալիս շեղվող վարքը պատճառավորող հուզական բացասական դիրքորոշումները: Երկրորդ փուլը դրսևորվում է մեծահասակների որոշ դրսևորումների նկատմամբ նեգատիվ վերաբերմունքով: Երրորդի ժամանակ անչափահասները գիտակցում են և խոսքով արտահայտում են բացասական հուզական վերաբերմունքը տարբեր նորմերի և անձանց նկատմամբ: Ընդգծված շեղվող վարքն ու զանցանքներն արտահայտում են սոցիալական դիրքորոշումների քրեականացման չորրորդ փուլը, որոնք վերաճում են հանցավոր դիրքորոշումների իրավախախտի անձի կայացման վերջնափուլում:

Պրոֆեսոր Արզումանյանի անմիջական աջակցությամբ բազմաթիվ հետևորդներ զարգացրեցին նրա տեսական դրույթները, ինչը մեծապես խթանեց Հայաստանում իրավաբանական հոգեբանության դպրոցի կայացման գործընթացը:

ABSTRACT

ARZUMANYAN SERGEY AS A FOUNDER OF JURIDICAL PSYCHOLOGY IN ARMENIA

Anna Markosyan

*Candidate of Psychological Sciences, Head of the Research Laboratory of
Technologies for Preservation of Health
Moscow State Academy of Business Administration, Russia*

The article presents biography and theory of famous Armenian psychologist Sergey Arzumanyan, who was a founder of juridical psychology in Armenia. His research interests covers wide range of aspects of juridical psychology, such as Forensic psychology, Legal psychology, Psychology of Criminal Personality, Penitentiary Psychology. He developed new fields of juridical psychology - Psychology of Social Pathologies and Criminological Psychology.

Sergey Arzumanyan's work is based upon his criminological and psychological theory of offender's personality development. Theory describes psychological determination of personality moral and legal consciousness deformation, psychological mechanisms of criminological development of social attitudes being the basis of deviant behavior.

Criminal forms of minors' social behavior are based on criminalization of their social attitudes. Criminalization of social attitudes is the process, which has 5 stages. The *first stage* is latent; it passes with undifferentiated emotional settings. During this stage negative social influences provide negative emotional state, which is the basis of the negative emotional attitudes, determining deviant behavior. But first stage is the appearance of only pre-conditions for negative emotional attitudes. The *second stage* of process has negative emotional attitudes towards of adult's certain behavior. During the *third stage* minors verbalize and aware negative emotional attitudes. This stage is special, because emotional and verbal aspects of negative attitudes come together. The *fourth stage* is characterized with existence of deviant behavior, different non-criminal offenses based on pre-criminal attitudes. During the *fifth stage* of process of social attitudes' criminalization, criminal attitudes occur. Verbalized criminal attitudes become active and make the person to make offenses. Arzumanyan's point of view is illustrated with large empirical evidence.

Sergey Arzumanyan offers two ways of warning minor's social attitude's criminalization. First of all – early reviling and overcoming of attitude's

criminalization development, and for the second, we need complex procedures for investigation and overcoming of conditions, which lead to forming of the criminogenic attitudes.

The disciples and followers of S.J. Arzumayan continue to work out his theory inside his scientific school, which has great influence on development of psychology in Armenia.

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ, ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՀՈԳԵՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ. ԲԱԶՄԱԴԻՍՑԻՊԼԻՆԱԸ
ՄՈՏԵՑՈՒՄԵՐ**

**PSYCHOSOCIAL PERCEPTIONS OF STATE, LAW AND
SOCIETY: MULTI-DISCIPLINARY APPROACH**

**ПСИХОСОЦИАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВА,
ОБЩЕСТВА И ПРАВА:
ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД**

**ON SOME ASPECTS OF THE CONSTITUTIONAL BASIS OF
STATE CONTROL AND SUPERVISION IN ARMENIA**

Gabriel Balayan*

Yerevan State Linguistic University after V. Brusov, PhD

Presently, Armenian economy lacks investments; sometimes the outflow of Armenian capital to neighboring countries has been observed. According to the experts one of the obstacles on the way of being attractive for investors is bad regulated legislation on Control and Supervision. The business society and possible investors are afraid of uncertainty and frequent visits of inspectors; sometimes those inspectors are not authorized by the law to conduct such inspection. The Constitution prescribes and exclusively defines the Constitution and Laws to authorize any state body and their officials to conduct any action.

---

* For correspondence email to gabrbal@brusov.am

The contemporariness of the topic is substantiated by a number of aspects including several listed below;

- Current socioeconomic situation of the country requires new approach of State management and supervision

- The collapse of Soviet Union ensured new policies and approaches which demands changes of administrative reforms and new type of governance in the country.

- The “Planned Economy” was changed to fit the requirements of the market, which assumes the crucial changes in controlling mechanisms.

- As State Bodies get their funds from the State budget and government is authorized to follow up how those funds were spent, the special attention is required on spending the public funds especially where corruption risk is the highest.

- The formation of the State Control system in the line with the development of the country cannot be a short time issue and the strategic, fundamental and gradual long term planning is needed to set up the directions of the policies of State Control.

- Presently the actual problem is to limit unjustified administrative pressure on commercial structures and other organizations.

Having in mind the upcoming parliamentary (in 2012) and presidential (in 2013) elections this issue becomes more important and outcome results might be offered and suggested to the election platforms of the candidates to MP, political parties, and candidates for the presidency.

The Armenian Constitution proclaims the fundamental Human Rights and Freedoms as an ultimate value and article 42.1 of the Constitution designates those Rights and Freedoms applicable for Legal Entity’s as well. Thus the importance of the topic is also observed from the point of protection of Human Rights and Freedoms. Meanwhile, some Controlling Bodies are not prescribed by law at all, and this directly violates norms of the Constitution.

Originally Armenia has inherited Soviet system's regulations for government control, inspection and supervision since it regained its independence from the Soviet Russia. In Soviet times there were several bodies that were authorized to carry out the same activities of control such as “People’s Control”, “State Control” “Soviet Property Protection”, etc. Thus, chapter on Human Rights was placed only 7 in the Soviet Constitution. Gradually the system has been changed to meet the new challenges of the time and face new ideological, social, economic and political changes of the Country. Control occurs, when the holder of

the power acts in an active mode by setting up legislation to be executed and then follows whether those norms of legislation are being done properly.

The basis of State Control is defined by several articles of the Constitution. Though some of foundational concepts are embedded in different Chapters of the Constitution, they are interconnected and outlined in the unified system of Constitutional norms which allows Government and State bodies and agencies to exercise controlling authorities. This assures and balances separation of the legislative, executive and judicial power among respective institutions of the Country. Currently, In Armenia we can differentiate three main variants of State Control; Presidential Control, Parliament's Control and Government Control. Beside mentioned three variants, Constitution authorizes other State Bodies, such Prosecutor's office, Central Bank and Control Chamber to conduct controlling activities. The point here is that activities of latter are overseen by the President, Parliament or Government. Thus, the highest power is exercised by those three institutions and though all others have some supervision authorities they are under supervision themselves. Without effective and adjusted mechanisms of control there is no possibility for other State Institutions to normally implement their functions. Subsequently the control function of the State is in a line with assuring national security and defense.

One of the main challenges for the current legislation and Control system itself is that there is no exact differentiation of terms "Control" and "Supervision". This was not taken into the account while amending and adopting legislation after the Soviet era. Thus, many inconsistencies occur in the current legislation, which are reflecting on the society and correspondingly to the economy. This partly occurred because while drafting legislation on these activities linguistic peculiarities of Armenian language were not considered. The fact is that control and supervision activities do not have international binding or compulsory principles like in other legal fields, such as Human Rights, civic, criminal and administrative ones. There is no any declaration, treaty or other type of international agreement which is ratified by the National Parliament and is mandatory for the Country. There are some international organizations such as INTOSAI, EUROSAI, and ASOSAI, (on international and regional levels) which try to develop the standards for national institutions, but yet they don't have a mandate to adopt binding documents, thus they have only advisory papers. Thus, there is a need to develop and establish at least some general principles for State Control Bodies, firstly on regional, secondly on International level.

The key element of control should be identification and recognition of the reasons, aims, methods, terms and conditions as well as the substantiations. While acquiring the special literature on the topic I got the idea that the authors have not a unity in their opinions about the term of Control, and it is interpreted in different meanings and ways, which causes some misunderstanding and incorrect wording in national legislation.

The level of uncertainty has gone deeper in Armenia. Thus, the Law “On Organizing and Conducting Inspections,” posted on the official website of the Armenian Parliament, had mistakenly embraced the word “Audit” instead of the word “Inspection”. Although audit could also be an external and compulsory procedure for assessment of activities of organization, it is performed in order to evaluate validity and reliability of internal control and advise the management of the company on how to improve its activities in certain directions, Audit itself does not assume any financial and legal substances (Law of the Republic of Armenia “On Auditing), even if it is compulsory audit, it is aimed to raise accountability, productivity, effectiveness of financial management. Inspection or Control should have subsequent legal, financial or criminal outcomes in case of offenses in the activities of the company or organization. If in the past audit has been done only for financial activities, recently an international experience shows that audit can be also carried out in various directions or ways such as quality audit, project management audit, energy audit, etc. Presently, several government and state bodies¹⁰ carry out the inspection and control activities. The legislation on those activities has been changed several times, some norms completely. As the main income of the Armenia’s State budget comes from taxes and related obligatory payments, it is obvious that government has to follow strict rules in terms of taxation. In my point of view, some authorities are duplicated by several government bodies or agencies as their regulations and rules are resembled. This situation contradicts to both international experience and domestic legislation. The Armenian Constitution adopted by referendum in 1995 and amended later in 2005, defines several norms which are devoted to State control and supervision. Those articles restrict certain state bodies in their authorization. Some sub-constitutional legislation goes beyond the frames which were put by the Constitution.

The President in the capacity of a head of the State, holder of the relatively highest power and guarantee of the implementation of the Constitution (RA Constitution, Article 49), who shall ensure the normal functioning of all three

---

¹⁰ The Constitution of the RA defines several State Bodies which are authorized to carry out controlling activities.

branches of the power, should have had the controlling authority, and this power is given to the President in various types. First of all, it is embodied in the practice of suggesting to the Parliament the candidates for several posts, such as Members of the Constitutional Court, General Prosecutor, Chairman of the Central Bank etc, while some of the highest government posts are directly appointed by the President with no involvement of the Parliament. Those appointments are Ministers, Ambassadors, Top Military, Police and Security services officials. In this way, by choosing proper candidates President controls and assures execution of legislation by appropriate people. President is also responsible for the outcomes and wrongdoings of persons appointed by him/her. Second is the legislative function of the President as by the Constitution he/she is authorized to sign any law adopted by the Parliament (RA Constitution, Article 55, Clause 2); thus, he/she controls accordance of adopted laws to the Constitution. President can suspend an effect of the governmental decree and send it to the Constitutional Court for verification of its compliance to the Constitution. International experience shows that the third way of the Presidential control is a control which is done via structures of President's administration. And here we have inconsistencies with current legislation. The fact is that Armenian Constitution has two fundamental articles which directly define the rules for the state bodies. President is the highest state official, which means the top representative of the highest state body. Article 5 of the Constitution prescribes that State Bodies and its officials shall only perform such actions for which they are authorized by Constitution and laws. Unfortunately, the duties of the President in the Armenian case do not meet the authorities given by the Constitution. It is obvious President should have a right to define the authorities and government officials including prime-minister's jurisdiction. Current legislation allows President to do so by means of law only, because this is stated in the article 5. On the contrary to the above-mentioned Decree N 174-N of the RA President, President authorized several State Officials to conduct control activities, as it was previously stated this have to be done exclusively by the Law or Constitution¹¹. Here, we observe an example where the duties of the President do not meet his/her authorization given by the Constitution.

Parliament Control has its unique role in the system of the State Control. It comprises several types of activities 1) general legislative control; 2) political control; 3) financial control; 4) administrative control (Tarasov, 2008). Though the President is considered the head of the Country, Constitution defines some norms

---

¹¹ The second sentence of Article 5 of the Constitution.

which allows parliament to control President's deeds and take over of them, as one of the exclusive authorities of the Parliament is to approve a law "On State Budget" and later evaluate its execution by the Government, the program of the newly appointed government¹² is to be approved by the Parliament. The orders and decrees of the President shall abide the Laws adopted by the Parliament, although in order to go in force they shall be signed by the President. This example shows the interconnection, and interdependence of the control activities of State Bodies and balancing function of the Constitution in authorizing the latter to conduct such activities. By the Constitution, in Armenia, instead of the Constitution of Nagorno-Karabakh Republic¹³, the president has no authority to propose a draft of a law to the Parliament, this authority is given exclusively to the Members of Parliament and the Government, thus, the President¹⁴ has to propose a draft via Government, this also states the exclusive right of the parliament on the President's activities. The fact is that the Parliament has a special committee on every issue of social, economical, political, international and other aspects of socio-political relations. This gives to the Parliament a possibility to follow up government activities and be aware of every activity carried out by the government. Beside the Constitution one of the main guarantees of implementation of the controlling function of the Parliament is the Law "On Rules of Procedure of the National Assembly," Article 7 of this law states, that "Deputy may be present at the sittings of state and local self-government bodies, according to the procedure defined by the legislation". Article 73 of the Armenian Constitution defines that NA shall have no more than twelve standing committees but it could have unlimited number of ad hoc committees, in my perspective this is the very unique definition of the power given to the Parliament by the Constitution, which enables Parliament to conduct its control activities via its temporary committees on any event which is drawn public attention. There are many examples of the exclusive role of the Parliament in State Control which are defined by the Constitution. Unfortunately there is some sub-constitutional legislation which violates principles of the Constitution.

Some examples of contradiction are seen in the RA Law on "Control Chamber." Article 83.4 of the Constitution states that the program of the activities of Control Chamber should be approved by the parliament but on the contrary of this norm we observe violation which is done in the point "b" of the 10-th part of

---

¹² RA Government is appointed by the President, article 55 of the Constitution.

¹³ Article 90 of the Nagorno-Karabakh Constitution allows the President to propose a draft of a law.

¹⁴ Article 75 of the RA Constitution defines the government and MPs to have legislative initiations.

the article 10 of the Law “On Control Chamber”. This article defines the authorities of the Control Chamber’s Council. It states - that the Control Chamber’s Council is able to include any new entity to be controlled in its program of activities (objects to be controlled). This clearly contradicts to the norm of the Constitution, which gives to the Parliament unique authority to set up the program of activities of the Control Chamber. In this case the Parliament is acting as a supervisor on activities of Control Chamber in preventing it from carrying out unauthorized activities. Obviously the Law violates the higher Legislation Act (Constitution).

In recent years the quantity of State bodies authorized to conduct inspection and supervision has risen significantly. In some cases they go above the power they are given by the Constitution and Laws. This creates legal uncertainty that the authorities of the inspecting and controlling bodies systematically overlap, and which especially chills the business; in relationship with the state agents the business representatives cannot reasonably regulate their own behavior with the view of the abundance by all the regulatory legal norms existing in the area.

Government Control is one which can occur in every field of activities conducted in the Country, as ministries and other government adjunct bodies are the ones that have to develop the policy and follow up the implementation of those policies in accordance with existing norms of legislation. Article 85 of the RA Constitution stipulates that “All matters of state administration, which are not reserved by law to other state or local self-government bodies, shall fall within the competence of the Government”. The very meaning of this norm gives Government an authority to handle any activity which was not properly designated to other specific state or municipal body. In accordance with the articles 5 and 83.5 of the Constitution, the RA Law “On Organizing and Conducting Inspection in the Republic of Armenia” in its 2 article lists those bodies which are authorized to handle inspection activities. The 6 part of the first article of this law defines those Control bodies which activities are not regulated to be conducted in accordance to this Law, which means that those authorizations of those bodies have to be defined by separate Laws. As most of the Controlling functions are done through inspection the RA Law “On Organizing and Conducting Inspection in the Republic of Armenia” has very important role in the whole State Control System. Unfortunately in the Law we have no any mentioning of the Prime-Minister’s Control Service, which is obliged by the Constitution. So a need to reconsider current legislation and amending it to fit the Constitution norms is obvious. Unauthorized and unjustified Control hides in it more risks than it is

assumed to prevent. Every of the ministries and its adjunct bodies has its separated jurisdiction in the sphere of its activities. Presently we can observe a situation where diffident bodies conduct the same type of inspection, usually this occurs while comparing the activities of Ministry of Finances and Control Chamber, as both of them are engaged in overseeing the financial activities, and several organizations were under control for the same topic by both (RA National Assembly Decision N 175-N and RA Prime-Minister's decree N 45-A).

Although during recent years the Armenian Government has put some restrictions on performing control for some bodies, business society complains that it is hard to keep sustainable development, while being treated by frequent inspections and control activities from different bodies, some businesses are even closed because of it. The uncertain regulation of the issue is quite challenging and endangers the Country's economical development. The weak point of this situation is that population, mainly the business society, is not aware of their rights in this field as well as the legislation and its main principles. It plays a significant role on the development of relations with state bodies. In particular, the very meaning of terms "supervision" and "control" is not clearly defined in domestic legislation, which highly promotes the legal uncertainty mentioned above and creates a lot of corruption risks, leaving an incredible room for discretion for the state agents. As a result the meaning of supervision and control in several laws and other legal acts is mixed and not definable with necessary preciseness. This uncertainty affects the whole system of State Control. Recently the Armenian government undertook some steps to ease the burden of small and middle businesses, thus it has put a ban on the inspection of those companies which budget does not exceed seventy million AMD. This issue was widely discussed in Yerevan and people have been more or less aware about it, but in fact, in remote areas inspectors are acting the same way as before. Beside above mentioned loopholes, there is also uncertainty because legislation commonly fails to outline the period of limitation for the control activities (except tax legislation), and inspectors barely abide the Civic Code general requirement at three years, which sometimes could be considered as the wish to avoid abiding to demands of inspectors.

While defining the Constitutional basis of State Control it is unable to bypass the role of Constitutional Court of the Republic of Armenia for this institution has a unique and exclusive role and holds a mandate from Constitution. This institution is not a part of any State body and its mandate is solely outlined by the Constitution. It is considered to be the Supreme Body of Constitutional

Control, having the idea of the responsibility of all state officials to follow up the implementation of the Constitution and laws, the Constitutional Court is a body to oversee all of the activities carried out by any rank. Particularly, Article 100 of the RA Constitution enlists the mandate of the Constitutional Court (RA Constitution, Chapter 6, Article 1). It has a mandate to determine the compliance of laws, decisions of the National Assembly, decrees of the President of the Republic, decisions of the Government, Prime Minister, and local self-government bodies with the Constitution. Article 101 enumerates the list of those entities and bodies which can appeal to the Constitutional Court. This seems that issues mentioned above could be solved by the Constitutional Court, even the laws which are in the collision to the Constitution could be outlawed by it, but the Constitutional Court while being the supreme Constitutional justice body is restricted in its authorities. Article 26 of the Law “On Constitutional Court” prescribes that the “Constitutional Court reviews the case only if a relevant application exists.” This means that the Constitutional Court is unable to start procedure of revising any legal acts unless it is appealed to do that. The common procedure of appealing for legal entities may take a while, as they have to undergo whole three judicial instances according to the 6 part of the article 101 of the Constitution¹⁵.

Article 83.5 of the Constitution prescribes that “the issues related to the restrictions on the rights and freedoms of natural persons and legal entities, their obligations, as well as forms, extent and procedure for liability thereof, means of compulsion and the procedure for such types, amounts and procedures for the payment of taxes, duties and other binding fees paid by natural persons and legal entities shall be set forth exclusively by the laws of the Republic of Armenia”. In the cases mentioned above the inconsistency among the Constitution, legal and administrative practice is obvious.

Summarizing the above-mentioned aspects, it is worth mentioning that State Control plays an essential role in the State Governance System in a line with National Security and Defense. The execution of Control activities in accordance with the Constitution and laws is a guarantee of protection of Human Fundamental Rights and Freedoms which are applicable to legal entities as well. The vagueness of the definitions of Control and Supervision decreases the effectiveness of activities aimed at raising an accountability and rule of law. Some legal acts are in a collision with the RA Constitution and Laws. The Constitutional Court’s mandate does not meet its functions.

All the aforementioned collisions might be solved through respective legislation changes, which will normalize the functioning of the State Governance System in particular Control and Supervision activities.

REFERENCES

1. *Constitution of the Republic of Armenia.* (1995)
2. *Decree N 45-A of the RA Prime-Minister.* (2010) Signed by the Prime-Minister of the Republic of Armenia.
3. Decree N 174-N of the RA President on the Procedure of Implementation Activities by the Government and its Adjunct Bodies. (2007)
4. *Law of the Republic of Armenia "On Auditing."* (2002) Adopted by the National Assembly of the Republic of Armenia.
5. *RA National Assembly Decision N 175-N on Approving Control Chamber's Activity Plan for the year of 2010.* (2009) Adopted by the National Assembly of the Republic of Armenia.
6. Tarasov, A.M. (2008) *State Control in Russia.* Moscow: Continent.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ՀՀ-ՈՒՄ ՊԵՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Գաբրիել Բալայան

*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
Վ. Բյուսովի անվան ԵՊՀ պրոֆեսոր, Հայաստան*

Պետության վերահսկողական գործառույթը պետական կառավարման հիմնական կառուցակարգերից մեկն է: ՀՀ Սահմանադրությունը բացառապես Սահմանադրությանն ու օրենքների կարգավորմանն է թողնում պետական մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց որևիցե գործողություն կատարելու լիազորություն սահմանելը: Հոդվածում քննարկվում են ՀՀ Սահմանադրությամբ հսկողական և վերահսկողական գործառույթների իրականացնելու լիազորություն ունեցող որոշ պե-

տական մարմինների լիազորությունները, մասնավորապես անդրադարձ է կատարվում ՀՀ նախագահի, ՀՀ Ազգային ժողովի և ՀՀ կառավարության կողմից իրականացվող վերահսկողական գործառույթներին, ուրվագծվում է դրանց շրջանակը և ձևերը, վեր են հանվում օրենսդրական անհամապատասխանությունները: Մարդու իրավունքները և ազատությունները ՀՀ Սահմանադրության կողմից հռչակվում են որպես բարձրագույն արժեք և դրանք կիրառելի են նաև իրավաբանական անձանց համար: Այդ պատճառով բարձրացված խնդիրը դիտարկվում է մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության տեսանկյունից:

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ОСНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАДЗОРА И КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИИ

*Габриель Балаян,
Кандидат юридических наук, проректор ЕПФУ, Армения*

Контрольная функция государства является одним из основных механизмов Государственного контроля. Конституция РА уполномочивает исключительно Конституцию и законы наделять государственные органы и должностные лица совершать любые действия. В данной статье обсуждаются некоторые Государственные органы уполномоченные Конституцией на совершение контрольно-надзорной деятельности. В частности обсуждаются полномочия Президента, Национального Собрания и Правительства РА, определяется круг полномочий и их виды, говорится об расхождении в законодательстве. Права и свободы человека Армянской Конституцией провозглашаются как высшая ценность, Конституцией также закреплена применимость этих прав и свобод на юридические лица, поэтому в данном контексте обсуждаемый вопрос рассматривается с точки зрения защиты Прав и Свобод человека.

POST-SOVIET CRIMINAL SUBCULTURES AS ALTERNATIVE NORMATIVE WORLDS: THE CASE OF GEORGIA AND THE VORY-V-ZAKONE.

Gavin Slade*

*Visiting Scholar at Ilia State University,
Tbilisi, Georgia.*

The paper looks at the normative appeal of criminal subcultures. Following Edwin Sutherland, criminal behaviour is learnt socially and individuals are socialised into law-breaking in delinquent subcultures. In the Soviet Union, a particularly strong subculture developed which in the post-Soviet period many academics believed presented a serious problem for the creation of law-governed states. This was known as the thieves' world or vorovskoi mir led by criminals known as thieves-in-law or vory v zakone. Despite the supposed strength of this subculture, particularly in the Caucasus, the Georgian government launched a relative successful campaign against the vory, this paper assesses this policy and asks whether the degree to which people normatively assessed the thieves' world was overstated.

Introduction

Edwin Sutherland's (1947) classic statement of the theory of differential association, argues that criminal behaviour is learned from others. More specifically, in interaction with delinquent others 'a person becomes delinquent because of an excess of definitions favourable to violation of law over definitions unfavourable to violation of law.' (Sutherland 1947: 5) This famous statement has been used to understand the interaction of the individual and his or her immediate normative environment including the construction and impact of delinquent subcultures. Theoretically, Sutherland supposes that where there is frequent, durable, and intense exposure to definitions favourable to law-breaking from others that an individual sees as significant, criminal behaviour becomes more likely.

This paper seeks to apply these classic ideas of criminology to the post-Soviet space and in particular the so-called *vorovskoi mir* or thieves' world – a highly developed delinquent subculture that existed across the entire Soviet and now post-Soviet territory. The most visible aspect of the thieves' world is the

---

* For correspondence email to sladehouse98@gmail.com.

existence of career criminals known as *vory-v-zakone* – a criminal elite maintained as an elite by a ritualized status boundary.

Specifically, the paper looks at the republic of Georgia, an area where the *vory* became particularly prevalent. According to some sources, by the post-Soviet period around one third of all *vory* came from Georgia though this small South Caucasian republic contained only 2% of the Soviet population. In 2005, riding a wave of popularity since the 2003 peaceful turnover of power known as the Rose Revolution, the Georgian government headed by Mikheil Saakashvili introduced unique anti-organised crime legislation. This included the outlawing of the possession of the status of *vor-v-zakone* and membership of the so-called thieves' world. Interestingly, all the evidence suggests that this reform has been highly successful.

This presents a puzzle: as the paper will show, most accounts of the thieves' world in Georgia and the post-Soviet region generally suggest that it was highly developed, well-organised, and a threat to the creation of a law-governed state. Yet, in Georgia the thievish subculture appeared to disappear relatively quickly as soon as the government mounted a challenge to it.

Certainly, one answer to this puzzle is simply to argue that the anti-organised crime legislation was well-thought out and implemented. Drawing on reforms in Italy and the US, it attacked organised crime from three angles: policing (reform of law enforcement and prisons), legal (introduction of new legislation), and normative (education reforms promoting law). The collapse of the thieves' world in Georgia however, cannot solely be attributed to good policy. Instead, the stability and normative strength of the thieves' world as an alternative juris-generator appears to have been in general decline since the collapse of the Soviet Union for reasons connected to social and economic transformation.

This paper serves then to challenge the usual claims about the depth and extent of the thieves' world in creating an alternative normative order and the more general claims about 'legal nihilism' in the post-Soviet space. While it may be true that people ascribe more importance to social norms than to the law in terms of practicality for getting on with life in often dysfunctional political and economic circumstances, the degree to which criminal subcultures dominate over state law and other normative referents should not be exaggerated.

The Thieves' World as an Alternative Moral Order

All accounts of the *vory* discuss their history. This is not something I want to go over here in detail as it is covered in the literature elsewhere. It is now well known that the thieves' world most likely really became distinct in the 1930s

possibly with the help of the prison authorities in the Gulag at the time when a criminal element was needed in the camps to help control the political prisoners. In any case, the *vory* had an original code of honour which was ascetic, almost monastic, in emphasis. The code banned material wealth, collusion with the state, working, family ties and dishonesty with others in the brotherhood on top of many other rules, rituals and rites that governed behaviour for those who professed the code.

The view of the *vory* not just as a criminal grouping but as a separate source of morality and norms within the Soviet Union grew during the 1950s when, during destalinization, hundreds of thousands of people were released from the camps. Many ex-prisoners brought back to their home communities and places of resettlement the values, slang and visual culture of the camps (Dobson 2009). It is possible to say that in the 1950s the thieves' world turned from a subculture into a counterculture against the official Soviet ideology. Moreover, as has been well recorded, despite attempts to crackdown on the criminal underworld, the *vory* by the 1970s and 1980s had started to live outside the prisons, and continued to act according to one of the key tenets of their code: to attract young people to continue the thievish traditions.

According to many sources (Gurov 1995; Godson et al. 2003; Glonti & Lobjanidze 2004; Nordin & Glonti 2006) with this history, the *vory* maintained an almost mythical status and managed to attract whole generations and sections of society towards the criminal life. Some (Chalidze 1977; Gurov 1995; Dolgova 2003; Oleinik 2003) argue that the degree to which Soviet and post-Soviet organised crime is based on a normative community of criminals is the key distinguishing element from the mafias of other parts of the world.

The argument in these works follows the subcultural theory implied by Sutherland's work on differential association, suggesting that normative orientations were a key element in belonging to the thieves' world, both for *vory* and those aspiring to be *vory*. Furthermore, the work of March and Olsen (2004) in political science also makes an interesting distinction that appears applicable in this case. They argue that support for an institution can follow either a logic of instrumentality – seeking rewards and avoiding punishment – or a logic of appropriateness, where support is bred through conformity to deeply held convictions, norms and values. Most accounts seem to support the idea that support for the *vory* followed the logic of appropriateness and that this created a separate normative world which encouraged law-breaking and created a serious

obstacle to the creation of a law-governed society once the Soviet Union collapsed.

Examples of support for this idea are plentiful in the literature on post-Soviet crime. For example, Anton Oleinik (2003) argues that the logic of appropriateness towards organised crime has become a socio-psychological fact in post-Soviet countries. He attempts to establish the fact of the embeddedness of positive normative orientations towards deviance, and specifically organised crime within the context of the thieves' world.

Oleinik suggests that the congruence of the prison with society works through subjects' learned but unconscious dispositions (*habitus*) structured by the harsh environment of transitional society that leads to the adoption of behaviour mirroring prison society. He writes: 'in order to explain the significant scope of the penal subculture in a soviet-type society, we do not need to suppose that the habits produced in the penal setting must be expanded. It is the perception of authority on a daily level that produces a normative structure that is comparable to the penal setting.'¹⁶ Ultimately, Oleinik would like to measure a 'permeability coefficient' to indicate just how congruent prison and post-soviet societies are.

Along these lines, Humphreys (2002: 112-125) argues that supporting these career criminals was not simply about power and influence or fear but 'that they [thieves-in-law] are the kind of people who *have law*...the whole notion of themselves as the kind of people who are disciplined, orderly, and subject to law [appealed] (original italics).' The thieves' law can have instrumental value for those that produce it and those that follow it, and it can also be valued as somehow socially appropriate, that is, an ethical stance worked into the fabric of culture. Volkov (2002) similarly writes of St. Petersburg in 1992: 'A new jargon corrupted everyday language, radio stations played popular songs filled with prison jargon...It seemed that through the spoken word, gestures, and images some new powerful subculture was beginning to dictate its values, perceptions and attitudes.'¹⁷

The good name of the *vory* in Georgia is frequently referred to along with the tendency to respect and mythologise these criminal characters: 'in Georgian culture, criminal figures have often been characterised as servants of the public good, embodying notions of honour, justice or even democracy' (Godson et al. 2003 p. 9). Serio & Razinkin (1994 p. 1) cite a 1993 survey of schoolchildren in Georgia that showed that 25% of respondents stated that they wanted to be a *qurdi*

---

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Volkov, V. 2002

when they grew up. Tevzadze (n.d) mentions that a Tbilisi newspaper had received letters asking for career advice on how to become a *qurdi*. Godson et al. (2003) report that the children of one school opted to elect their own representative to the criminal world. Thus, Georgian scholars Glonti & Lobjanidze conclude that in Georgia (2004 p. 115): ‘it is possible to observe the widespread propaganda of the “thieves’ movement,” agitation for the “*zakonniki*” as “business people,” so to say, “thieves with a human face” and the romanticisation of these leaders in the eyes of the population and especially the youth.’

This point was maybe overstated in a Georgian article of 2006: ‘Georgians...automatically resist law in any and all forms...It could also be said that the society of Thieves has given the country of Georgia the only uncorrupted and enforceable judicial system Georgia has ever known’ (Nordin & Glonti, 2006). Thus, one news article on the Georgian fight against organised crime noted (Ablotiya 2006): ‘the main battle – still ahead – is the battle for minds...today, a large part of the young still think *razborki, obshchak, malyava*...are absolute norms of life.’

Many scholarly accounts then draw specific attention to the normative dimension of the thieves’ world as a defining characteristic. This is all deeply reminiscent of Sutherland: sectors of Soviet society, and particularly those many people who had passed through the prison camps, had constructed an alternative normative world that provided extra-legal rules – an alternative ‘juris-generator’. Definitions favourable to the violation of law dominated in this subculture. And, going further than this, according to Oleinik, the norms and values of the subculture began to dominate mainstream culture. Georgia was no exception to this – in fact, it might be seen as one of the best examples of this process.

Attitudes to the Thieves’ World in Georgia Post-2005

The *vory* then were a strong normative force in Georgia, and this only increased in the post-Soviet period according to academic commentators. Moreover, the *vory* influenced parliament and politics and ‘there are cases when so-called *vory-v-zakone* review the results of certain elections. Some political leaders during their election campaigns visit them in their various corners of Georgia for support.’¹⁸ To this extent then the rationale of Shevardnadze’s rule followed the advice he gave to Mikheil Saakashvili as incoming Justice Minister: ‘don’t touch the Mafia bosses – it’s a dangerous task.’¹⁹

---

¹⁸ Darchiashvili, D. 2006, based on interviews with Georgian politicians.

¹⁹ Monaselidze, D. ‘Crime and Power’ in South Caucasus Monthly Analytic Magazine: <http://caucasusjournalists.net/ENG/item.asp?id=68>

This was not advice Saakashvili took on. In December 2005, following successful police reforms, anti-organised crime legislation was passed. By June 2006, according to the Interior Ministry there was not one Georgian *vor* left in freedom.²⁰ By March of 2007, in his state of the nation address, Saakashvili had already declared: ‘the backbone of the system of crime bosses has been broken...some of the people who sat in this room said that the parliament of a little independent Georgia would hardly be able to do something that Stalin himself was unable to do. I would like to report to you today that...dozens of crime bosses have faced trial and have been isolated from the public.’²¹

Polls in Georgian society support Saakashvili’s assertion. Surveys (GORBI 2010) show that 70% of respondents in Georgia thought the authority of the thieves’ world had ‘significantly decreased’, 10% that it had ‘slightly decreased’ and 6% that it had been ‘eliminated’. Normatively also, it seems that the thieves’ world was not and is no longer acceptable as a provider of rules and norms for living. In an EU Values survey (CRRC 2009) 78% of respondents said that it was ‘never acceptable’ to use a *vor* or criminal authority for dispute resolution. Interviews with headmasters and workers at the Ministry of Education and Science suggest that any remnant of the ‘street mentality’ quickly evaporated once the reforms were introduced. Generally crime has dropped significantly since the 1990s and victimization surveys show it to be lower than most European states in 2010 (GORBI 2010).

The puzzle lies in trying to explain such a turnaround and what it says about the depth and extent of crime-producing subcultures and the degree of ‘legal nihilism’ in the post-Soviet space. I will argue that this is due to a combination of factors: firstly, a policy-based explanation, suggesting that the anti-mafia policy was highly effective as it was borrowed from international best practice. Secondly, I will also argue that the thieves’ world’s authority has in fact been greatly exaggerated and was instead quite weak by 2005 due to problems connected to the quick economic and political transformations following the collapse of the Soviet Union.

The Georgian Anti-Mafia Policy

One simple answer to the puzzle, and the one preferred by the Georgian authorities, is to focus on the state and the success of government policy. The anti-mafia policy of 2005 is unique in the post-Soviet space and borrowed a great deal

---

²⁰ See www.lenta.ru, 11/04/2006, ‘V Gruzii poimali vsekh vorov-v-zakone’; and Prison Service of Georgia, Progress Report 2006

²¹ Georgian News Digest, March 2007

from the experience of Sicily and seasoned anti-mafia campaigners like the former Palermo Mayor Leoluca Orlando who had personal ties with Georgia going back to the 1980s. Orlando's main argument was that the mafia could only be fought by battling with it on a range of fronts simultaneously, most specifically in the police, through the law, and at a grassroots level. The Georgians took on much of what Orlando said. Below I present a summary of the main reforms that contributed to success in fighting organised crime:

- mass turnover of police personnel in 2004. This well known reform in the region removed corrupt officers that had previously insulated organised crime groups from state attack through patronage ties. The new police have very high ratings in terms of public trust (Slade 2011).

- turnover of prison staff and isolation of 'authorities' and *vory* in special facilities. This was based on the Italian experience and changes to the penal code.

- legal changes. These attacked the *vory* by name and criminalized association with them, punishing the offences with harsh prison terms. The state also passed legislation regarding confiscation of property and plea-bargaining in 2004.

- Grassroots and education program. Safe Schools program. Starting with a legal socialization program run by American NGOs, courses were run teaching children about civic responsibility, the law and the harms of organised crime. In 2010, this turned into a policy of having School Resource Officers in school – a controversial move. The media also aired documentaries critical of the thieves' world.

While these changes were quick and efficient, it is still not clear how this affected normative orientations towards crime commission and organised crime. As most commentators note, the law struggles to penetrate society in the post-Soviet space and it seems unlikely that normative changes could have happened so quickly. A further explanation is needed. I suggest below this can be found by questioning the actual level and depth of respect for the *vory*.

Criminal Status in a Period of Change

The 1990s saw a huge surge in crime, mafia-activity, inequality and impoverishment. It was a period of uncertainty and turmoil that affected most levels of society in most parts of the post-Soviet space. Georgia was no exception to this. The arrival of a capitalist economy unregulated by strong laws and legal institutions affected organised crime and the *vory* just as it affected everyone else. For one thing, the opportunities to establish patron-client relations in the state increased. For another, the number of private businesses and general level of

transaction among private individuals increased dramatically allowing opportunities for extortion.

In principle these elements of the transition were good for organised crime, and as was mentioned above appeared to unleash the old Soviet criminal subculture throughout society, providing an alternative source or norms, as well as protection and dispute resolution where the state had weakened drastically.

On the other hand, increased competition and uncertainty in the environment make things uncomfortable for established criminals like the *vory*. Many accounts (see e.g. Volkov 2002) establish the fact that new bandits of differing stripes such as Afghan war veterans, sports club members and street gangs threatened the old traditional criminals. Small arms flooded the black market, violence increased and the old criminal norms eroded. Competition meant the *vory* started to accept under-socialised recruits, often young, and sometimes for money. Many had no prison experience, a barrier to entry that had formerly operated to establish trust. The criminal institution began to become demoralised. This was particularly true in Georgia where the proliferation of violence due to the wars with South Ossetia and Abkhazia, the overthrow of first president Gamsakhurdia in December 1991 and the low-intensity civil war in western Georgia in 1993. High levels of competition meant high attrition rates of organised criminals and the recruitment of new, young men regardless of whether they followed the thieves' traditions.

Moreover, in a new economy with big opportunities for enrichment, there was little desire to invest in keeping the criminal community and its norms strong. Punishing other *vory* for breaking the code is costly and time consuming in an environment where money is easy to come by. Again, many Georgian *vory* ended up in Russia, especially those fleeing Abkhazia and other conflicts, those that had ended up in Russia due to a policy of sending *vory* out of Georgia in the 1980s and those who simply saw better business opportunities in Moscow than in Georgia's collapsed economy in the 1990s.

Wealth, riches and family were all against the original code and there accumulation which had probably begun in the 1980s at least further weakened any normative claims of the thieves' world. The number of people who claimed to evaluate the thieves' world as 'favourable' in a survey in 2004 even before the anti-mafia campaign was only 7% (IRI 2004). The moral authority of the thieves' world was then most likely in decline before the government attacked it. This suggests that claims as to the depth and pervasiveness of this criminal world was over-stated in the 1990s. It is worth thinking why this might be, I now turn to this.

The Mafia and Advertising

On the argument above, the policy of the Georgian state came up against a criminal subculture in decline. This argument suggests that the claims of an all-pervasive, all-powerful underworld have been at times exaggerated. This helps to explain the ease with which the thieves' world was attacked in Georgia, and the seeming quick changes in attitudes. Moreover, it helps to explain why, contrary to the experience of Italy, when the state clamped down on the *vory* the criminal world did not properly resist in any sort of coordinated manner.

Why though, did and to some degree does the myth of the all-powerful criminal world as a separate normative world persist in the post-Soviet space and even in Georgia today. One way to explain this is to suggest as Gambetta (1993) does that as organised crime and the mafia is in a business in which it needs clients to buy its protection and dispute resolution services, it must also advertise itself well. Examples from around the world of mafia advertising are famous and include the throwing of feast days for village locals in Sicily or among Italian-Americans in New York, investments in the movies by the Yakuza in Japan, and in Georgia there was a clear connection made between the *vory* and the church. Some churches in Georgia were built with thieves' money including one in prison. Advertising and romanticization are an important part of supporting the organised crime industry, hence the nostalgic memories of those who believe that the *vory* were in fact Robin Hood figures and not 'mafia'. In fact, those days probably never existed and tell us more about cultural memory and nostalgia for a Soviet past when even the criminals were honest.

Summary: Back to Sutherland

In summary then, the idea of an all-encompassing separate normative world that can increase definitions favourable to violations of the law, should not be treated as an insurmountable obstacle to creating law-governed societies. Certainly, the myth might have proved attractive, and the presence of such a subculture might have increased crime levels in the past, but often it seems, people, in Georgia at least had begun to approach the thieves' world through a logic of instrumentality not appropriateness. This means that following the *vory* could make you rich, but that taking on anti-social and legally nihilistic values was not a pre-requisite anymore, if indeed it ever had been.

This conclusion does not suggest that the law is the main source of rules now in Georgia or completely regulates life there. Clearly informal social norms are still very powerful there. It is useful to draw the distinction however between law, social norms and *pathological* social norms (Galligan 2003). The latter go

against the fundamental values and mores of a society and often include criminal activity. They might be widespread but are utilised and developed out of necessity and practicality in dysfunctional states. In Georgia, the pathological social norms of the thieves' world have now been excluded as a possible strategy for grounding social practice. However, other social norms based on tradition and culture may still be prevalent and an obstacle to law. The pathological social norms of the thieves' world that, far from providing a decent, alternative normative basis for the organisation of society, were instead parasitic on the values of society appear to have been eliminated, not simply because the state rejected them but because society did too.

REFERENCES

1. Ablotiya, T., 2006. *Vory pobedyat gosudarstvo ili gosudarstvo pobedit vorov?* *Noev Kovcheg*. Available at: <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=96&a=14>.
2. Chalidze, V., 1977. *Criminal Russia: Essays on crime in the Soviet Union* 1st ed., Random House.
3. Darchiashvili, D., 2006. 'Georgian Security – Challenged from Within and from Without.'. In Fluri & Lortkipanidze, eds. *After Shevardnadze: Georgian Security Sector Governance after the Rose Revolution*. Geneva: DCAF.
4. Dolgova, A. 2003 *Prestupnost': Ee organizovannost' i kriminal'noe soobshchestvo*. Rossiiskaya Kriminalogicheskaya Assotsiatsiya, Moscow.
5. Dobson, M., 2009. *Khrushchev's Cold Summer: Gulag Returnees, Crime, and the Fate of Reform After Stalin*, Cornell University Press.
6. Galligan, D.2., 2003. Legal Failure: Law and Social Norms in Post-Communist Europe. In D. Galligan & M. Kurkchian, eds. *Law And Informal Practices the Post-Communist Experience*. Oxford Uni. Press.
7. Gambetta, D., 1993. *The Sicilian Mafia*, (Harvard Uni Press).
8. Glazov, Y., 2002. "'Thieves" in the USSR'. In *Russian and Post-Soviet Organised Crime*. Ashgate.
9. Glonti, G. & Lobjanidze, G., 2004. *Vory-v-zakone: Professional'naya Prestupnost' v Gruzii*, Tbilisi, Georgia: American Uni. Press.
10. Handelman, S., 1995. *Comrade Criminal. Russia's New Mafiya*. Yale Uni Press.
11. Humphreys, C., 2002. *The Unmaking of Soviet Life: Everyday Economies After Socialism*, Cornell Uni. Press.

12. Jamieson, A., 2000. *The Antimafia: Italy's Fight Against Organized Crime*, Palgrave Macmillan.
13. March, J.G. & Olsen, J.P., 2004. The Logic of Appropriateness.
14. Nordin, V. & Glonti, G., 2006. Thieves of the Law and the Rule of Law in Georgia. *Caucasian Review of International Affairs*, 1(1), 49-64.
15. Oleinik, A., 2003. *Organised Crime, Prison and Post-Soviet Society*, Ashgate.
16. Podlesskikh, G. & Tereshonok, A., 1995. *Vory v zakone: Brosok k vlasti*, Khudozh. lit-ra.
17. Rawlinson, P., 1997. A Brief History of Organised Crime in Russia. In P. Williams, ed. *Russian Organised Crime: The New Threat?* London: Frank Cass.
18. Shelley, L., 1996. Post-Soviet Organized Crime: A New Form of Authoritarianism. *Transnational Organized Crime*, 2(3).
19. Tevzadze G, n.d. *Thieves-in-Law: New Facts for the History of Social Control*. Unpublished article.
20. Sterling, C., 1994. *Thieves' world: the threat of the new global network of organized crime*, Simon & Shuster.
21. *Reports and Surveys*
22. Godson, R. et al., 2003. Building Societal Support for the Rule of Law in Georgia, Washington DC: National Strategy Information Center.
23. Caucasus Research and Resource Center, 2004-2007. Caucasus Barometer Survey Datasets 2004-2007. Available at: <http://www.crrccenters.org/caucasusbarometer/> [Accessed 25 August, 2010]
24. International Republican Institute, 2003-2007. Georgian National Voters Survey. Available at: <http://www.iri.org.ge/eng/welcome.htm> [Accessed August 20 2010].
25. GORBI, 2010, Victimization Survey Georgia. Georgian Ministry of Justice.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ՍՈՒԲԿՈՒԼՏՈՒՐԱՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐ. ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՕՐԻՆԱԿԸ ԵՎ ՕՐԵՆՔՈՎ ԳՈՂԵՐԸ

Գավին Սլեյդ

*Փիլիսոփայության դոկտոր, Գիտայցելու,
Իլյա պետական համալսարան, Թիբիլիսի, Վրաստան*

Հոդվածում քննարկում է քրեական սուբկուլտուրայի նորմատիվ գրավչության խնդիրը: Համաձայն Էդվին Սատերլենդի քրեական վարքը սոցիալապես պայմանավորված է, և մարդիկ սոցիալականացվում են իրավախախտումների և հանցավոր ենթամշակույթի համատեքստում: Խորհրդային միության ժամանակաշրջանում ձևավորվեց առանձնահատուկ ուժեղ մի մշակույթ, որը բազմաթիվ գիտնականների կարծիքով լուրջ սպառնալիք էր հետխորհրդային շրջանում իրավական պետություններ կառուցելու ճանապարհին: Այն հայտնի էր որպես հանցավոր աշխարհ, որի պարագլուխը հանցագործներ էին՝ «օրենքով գողերը»: Չնայած քրեական ենթամշակույթների ենթադրվող հզորությանը՝ հատկապես Կովկասում, Վրաստանի կառավարությունը ձեռնամուխ եղավ հարաբերական հաջող մի պայքարի «օրենքով գողերի» դեմ: Հեղինակը փորձ է անում գնահատելու այդ քաղաքականությունը և հարցադրում առաջ քաշում՝ արդյոք մարդիկ չեն գերագնահատում գողերի աշխարհի նորմատիվ լինելը:

РЕЗЮМЕ

ПОСТСОВЕТСКИЕ КРИМИНАЛЬНЫЕ СУБКУЛЬТУРЫ КАК АЛЬТЕРНАТИВЫ НОРМАТИВНОГО МИРА. "ВОРЫ В ЗАКОНЕ" И ПРИМЕР ГРУЗИИ

Гевин Слейд

*Доктор философии, научный исследователь в
Государственном Университете Иль, Тбилиси, Грузия.*

В статье обсуждается нормативная привлекательность криминальной субкультуры. Согласно Эдвину Сазерленду криминальное поведение социально обусловлено и люди социализируются в делинквентной субкультуре правонарушений. В период Советского Союза сформировалась чрезвычайно сильно развитая субкультура, которая по мнению многих ученых рассматривалась как серьезная угроза созданию правовых государств в постсоветском пространстве. Он был известен как воровской мир возглавляемый преступниками - "ворами в законе". Несмотря на предполагаемую силу этой субкультуры, в частности на Кавказе, правительство Грузии начало относительно успешную борьбу против "воров в законе". В данной статье дается оценка этой политике, где автор спрашивает, не переоценивается ли людьми опасность воровского мира.

ОБЩИЕ СОЦИАЛЬНЫЕ МЕРЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КОРЫСТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ (КОРРУПЦИИ В ЦЕЛОМ) В КОНТЕКСТЕ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Анаит Алесян

*Аспирант, Российско-Армянский (Славянский)
Государственный Университет*

Любое государство имеет свою политику, которая направлена на достижение тех целей, которые оно ставит перед собой. Целью, ведь, любого демократического государства, к достижению которого стремится и наше

государство, является обеспечение достойной жизни и свободного развития человека. Для достижения указанных целей государство должно регулировать различные сферы социальной жизни и, следовательно, выделить свою политику в различные направления. Такими направлениями, например, являются функции обороны, национальной безопасности, поддержания (охраны) общественного порядка. Поэтому в Конституции содержатся программные установки, которые определяют необходимость сдерживания коррупции (одним из проявлений которой являются корыстные преступления против государственной власти), как явления, несовместимого с природой правового государства. К направлениям государственной политики является также политика государства в сфере борьбы с преступностью, которая в свою очередь имеет свои направления. Их условно можно разделить на: уголовное направление, уголовно-исполнительное направление и направление предупреждения преступности. Под предупреждением преступности в криминологии следует понимать предотвращение совершения преступлений как отдельными лицами, так и государством и обществом в целом. В криминологии выделяют различные основания классификации мер предупреждения преступности, одним из которых является классификация указанных мер в зависимости от масштаба их применения. На данном основании меры предупреждения преступности подразделяются на:

- общие социальные (общегосударственные) меры, относящиеся к большим социальным группам;
- меры предупреждения, относящиеся к отдельным объектам или микрогруппам;
- индивидуальные.

Исследование же опыта зарубежных государств в предупреждении корыстных преступлений в сфере государственной власти (одна из форм коррупционных проявлений), на наш взгляд, является необходимым, поскольку только благодаря международному сотрудничеству может быть повышена эффективность предупреждения указанных преступлений. Ведь веками коррупция представляла угрозу для общества. Ее разрушительное воздействие на общество не становится меньше и в наши дни. Ныне коррупция, ослабляющая и даже изменяющая направления государственного влияния на многие сферы социальной жизни, является предметом пристального внимания международного сообщества. Международное сотрудничество в этой сфере ведется как на неправительственном уровне,

так и на межправительственном. Основными направлениями деятельности государств в борьбе с коррупцией являются:

- обмен национальным опытом предупреждения актов коррупции;
- преследование за их совершение;
- выработка соответствующих международных норм как рекомендательного, так и обязательного характера;
- оказание правовой помощи в проведении расследования и судебного рассмотрения дел.

К примеру, одним из первых международных документов в рассматриваемой области является принятая Генеральной Ассамблеей ООН резолюция от 15 декабря 1975 года, которая осуждает «все виды коррупции, включая взяточничество, практикуемое транснациональными и другими корпорациями, их посредниками и другими причастными к этому сторонами в нарушение законов и правил принимающих стран» и призывает «правительства в рамках их национальной юрисдикции предпринять все необходимые меры для предотвращения подобной коррупции и наказания правонарушителей». Далее VIII Конгресс ООН в Гаване (1990г.) в своей резолюции, озаглавленной «Коррупция в сфере государственного управления», сформулировал основополагающее руководство «Практические меры борьбы с коррупцией», где констатируется следующий постулат: поскольку коррупция среди государственных должностных лиц может затруднить развитие и создать угрозу для отдельных лиц и групп лиц, в высшей степени важно, чтобы все государства проанализировали адекватность своего уголовного законодательства, разработали необходимые меры для предупреждения коррупции, разработали правовые положения для конфискации приобретенных в результате коррупции средств и имущества, приняли надлежащие меры в отношении предприятий, причастных к коррупции. Итак, как в РА, так и в РФ можно выделить целый ряд и других антикоррупционных международных и внутринациональных документов.

Исследование опыта зарубежных государств в контексте рассматриваемой нами проблемы показывает следующее.

Для реализации функций, направленных конкретно на предупреждение корыстных преступлений в сфере государственной власти необходима разработка антикоррупционной политики. Именно в рамках антикоррупционной политики государства разрабатываются общие социальные меры предупреждения корыстных преступлений в сфере государственной власти.

Антикоррупционная политика – это разработка и постоянное осуществление разносторонних и последовательных мер государства и общества в рамках принятых данным государством основ конституционного строя с целью устранения (минимизации) причин и условий, порождающих и питающих коррупцию в разных сферах жизни[6].

Выделяют разовые и постоянные меры антикоррупционной политики. Разовые меры антикоррупционной политики могут осуществляться в различных сферах государственной и общественной жизни. Они рождаются в зависимости от конкретного состояния политической системы данного государства, масштабов коррупции, состояния законодательства, уровня эффективности юрисдикционной деятельности и так далее. Иначе говоря, разовые меры всегда индивидуальны по отношению к конкретной стране. Разовые меры влияют на определение постоянных мер, поиск новых (последующих) разовых мер и на обогащение опыта антикоррупционной политики в других странах.

Постоянные же меры включают в себя:

- 1.** разработку на определенный период антикоррупционной программы, то есть документа, содержащего основные направления политики на данный период;
- 2.** разработку на определенный период планов по противодействию коррупции, то есть документов, конкретизирующих и структурирующих антикоррупционную программу;
- 3.** контроль за реализацией антикоррупционной программы и планов с внесением в них необходимых изменений и оценка степени их реализованности;
- 4.** деятельность специализированного антикоррупционного органа по противодействию коррупции;
- 5.** деятельность правоохранительных органов по выявлению, пресечению и расследованию фактов коррупции;
- 6.** судебную практику в части применения ответственности за коррупционные деяния;
- 7.** мониторинг состояния коррупции, в том числе посредством статистических, социологических и иных методов;
- 8.** антикоррупционное просвещение и воспитание.

Постоянные меры, как заметно, являются универсальными мерами для разных государств и не зависят от масштабов коррупции, политического и экономического устройства.

Антикоррупционная политика имеет свои направления. Основными являются:

1. коррекция законодательства, причем под законодательством в данном случае следует понимать не только законы, но и подзаконные нормативные акты (например, акты президента, правительства, ведомственные акты);

2. более сбалансированная система сдержек и противовесов между основными институтами власти;

3. упорядочение системы, структуры и функций органов исполнительной власти;

4. изменение принципов государственной службы и контроль за имущественным положением представителей власти;

5. создание условий для эффективного контроля за распределением и расходованием бюджетных средств;

6. укрепление судебной власти;

7. совершенствование правоохранительной системы и полицейской деятельности (деятельности спецслужб);

8. координация антикоррупционной политики.

В перечне основных направлений антикоррупционной политики можно заметить, что, кроме раздела «коррекция законодательства», большинство других направлений связаны с изменением законодательства или принятием новых законов и подзаконных актов. Фактически число основных направлений можно было бы существенно уменьшить, но в этом случае трудно показать их целевое предназначение.

Важным фактором, способствующим расцвету коррупции, является *несовершенство законодательства*. Однако этой проблеме во многих исследованиях, посвященных борьбе с коррупцией, не уделяется должное внимание. Все же некоторые ученые обратились к этой проблеме. Так, например, в работе «Предотвращение и борьба с коррупцией» криминолога Д. Шнайдера говорится, что «коррупция может возникать как из-за пробелов в законодательстве, так и вследствие усложненных и трудно применимых на практике норм права»[6]. Смысл коррекции законодательства применительно к антикоррупционной политике заключается в том, чтобы свести к минимуму легальные условия, способствующие коррупционным проявлениям или облегчающие их. Пробелами законодательства являются то, что:

– нормы права дают должностному лицу слишком большую возможность выбора между различными вариантами поведения по своему усмотрению, то есть должностному лицу предоставлены дискреционные полномочия. Конечно, в государственной деятельности всегда будут существовать такого рода полномочия. Поэтому задача антикоррупционной политики в данной сфере гораздо сложнее, чем, если бы речь шла о полной ликвидации свободного усмотрения. Задача состоит, во-первых, в минимизации таких возможностей, а во-вторых, в компенсировании их жесткими процессуальными нормами и эффективностью института судебного обжалования. Широкие возможности должностного лица полностью действовать по своему усмотрению связаны так же в большинстве случаев с отсутствием норм права, регулирующих поведение должностного лица. Обычно такие нормы появляются как ошибки в нормотворческом процессе, вследствие чего образуются широкие пробелы в законодательстве. В развитой правовой системе такие ошибки нивелируются тем, что государственный служащий прекрасно осознает, что известный принцип правового государства «все, что не запрещено, то дозволено» распространяется только на тех субъектов права, кто не имеет полномочий, то есть тех, кто сам решает, реализовывать или не реализовывать данное субъективное право, но не действует в отношении государственных и муниципальных должностных лиц, обладающих властными полномочиями. А властные полномочия составляют основу компетенции, за пределы которой чиновники не должны выходить.

– Законы нередко наделяют органы исполнительной власти (правительство и ведомства), а также должностных лиц правом принимать подзаконные нормативные акты, либо молчаливо предполагает такое право. Здесь речь идет либо об отсылочных нормах в законах (например, «порядок реализации такого-то права определяется Правительством»), либо о слишком общем законодательном регулировании какого-либо общественного отношения, что нередко делает невозможным реализацию гражданами своих прав без ведомственной конкретизации порядка такой реализации.

Как в РА, так и в РФ, не имеется единого закона или хотя бы отдельных законов в различных сферах общественной жизни, устраняющих либо по крайней мере снижающих коррупционные риски. Так, например, в США имеется целый ряд подобных отдельных законов: закон об административных процедурах, закон о борьбе со злоупотреблениями во

внешнеэкономической деятельности, закон об этике государственной службы, закон о защите осведомителей, законы о ненадлежащих претензиях, законы о свободе информации и о гласности в работе правительства, законодательство о борьбе с отмыванием денег, законодательство о защите чести и достоинства и т.д.

В государстве, где есть *система сдержек и противовесов*, есть взаимозависимости и ограничения ветвей власти, никакие государственные институты не располагают монопольной полнотой власти. В наиболее законченном виде этот принцип воплощен в структуре власти в США, однако и при парламентарной демократии в определенной мере имеет место некоторое разделение полномочий. Согласно законодательству США процесс создания органами исполнительной власти того или иного акта должен быть под контролем общественности. Правительственные ведомства США обязаны сообщать о своих намерениях относительно выработки очередных регулирующих актов принимать во внимание мнение достаточно широкого круга общественности, как отдельных лиц, так и групп, а также в специальном заявлении обосновывать суть и цели готовящегося акта. Новый регулирующий акт может быть оспорен в суде, если он был принят с нарушениями процедурных норм или если его конечный вариант не соответствует действующему законодательству [7].

В Германии, напротив, парламентарная система меньше контролирует исполнительную власть в процессе выработки подзаконных актов, однако и здесь порядок применения отдельными землями нормативных и регулирующих актов общегосударственного значения должен быть одобрен верхней палатой парламента, которая представляет органы власти земель [7].

Одним из направлений антикоррупционной политики является направление *упорядочения системы, структуры и функций органов исполнительной власти*. Это направление считается основной частью тех мер, которые обычно называются *административной реформой*. Однако никакая реформа не может быть непрерывно длящейся. Тем не менее, это направление включается в антикоррупционную политику. А объясняется это тем, что структурное и функциональное упорядочение органов исполнительной власти не обязательно должно описываться понятием «реформа». Речь идет лишь о постоянном общественном и государственном внимании к данному сегменту, где чаще всего и проявляются коррупционные правонарушения. Поэтому речь здесь идет не только о собственно упорядочении,

но и о постоянном изучении исполнительной власти, чьи система, структура и функции не могут быть неизменными. Эта мера вытекает непосредственно из анализа политических систем со слабыми законодательными органами. Так исследуя латиноамериканские системы, можно прийти к выводу о том, что там наиболее сильны исполнительные ветви власти. Вследствие того, что законодательные органы в странах Латинской Америки имеют слабое влияние, в органах исполнительной власти процветает коррупция.

При исследовании и внедрении опыта зарубежных государств в национальную правовую сферу, не следует забывать национальные особенности и реальную действительность соответствующего государства.

Предупреждение коррупции (в целом и отдельных ее проявлений) – главное направление борьбы с этим страшным социальным явлением (антикоррупционной политики). Для правильного осмысления проблемы предупреждения коррупции важным является учение об определяющей роли экономических отношений в жизни общества. Этим и объясняется тот факт, что предупреждение коррупционных преступлений тесно связано с преобразованиями во всех областях общественной жизни, и в особенности в сфере экономики. И именно этим обусловлено то, что важной мерой предупреждения коррупционных преступлений в сфере экономической деятельности (борьбы с ними) является создание эффективного *контроля за распределением и расходованием бюджетных средств*. Ведь именно соприкосновение с бюджетными средствами создает благоприятную почву для коррупционных проявлений. Именно в данной сфере коррупция приобретает наиболее опасный характер, поскольку махинации с бюджетными средствами наносят явный ущерб прежде всего социальным функциям государства, а значит затрагивают интересы наименее защищенных слоев населения. И поэтому еще издревле существовал институт контроля за расходованием «казенных денег». Смысл антикоррупционной политики на этом направлении заключается в поиске и применении все более эффективных форм и методов контроля. В данном направлении антикоррупционной политики можно выделить некоторые важные блоки мер предупреждения коррупционных преступлений в сфере экономической деятельности. Наиболее актуальными подобного рода мерами являются:

1. установление максимально дифференцированной бюджетной классификации. Ведь, чем в более общей форме в законе о федеральном бюджете (и актах о бюджетах других органов) закреплены расходные статьи,

тем больше появляется возможностей для манипулирования бюджетными средствами;

2. введение механизмов финансовой прозрачности при расходовании бюджетных средств государственными, муниципальными органами и учреждениями (принципы составления смет и их исполнения);

3. введение системы специализированных мер ответственности в отношении должностных лиц за нарушения при использовании бюджетных средств, а также персональной ответственности должностных лиц в сфере распоряжения вверенными им средствами и имуществом;

4. законодательное ужесточение требований к финансовой отчетности государственных, муниципальных предприятий;

5. расширение функций и полномочий антимонопольных органов;

6. придание Счетной палате статуса основного органа государственного финансового контроля за расходованием бюджетных средств с расширением ее властных полномочий;

Направление *укрепления судебной власти* не является универсальной, поскольку оно действует не во всех странах. Это означает, что в развитых странах проблемы укрепления судебной власти вовсе не существует. Такая проблема стоит перед странами с переходной экономикой. Укрепление судебной власти подразумевает сразу два равноценных направления: снижение уровня коррупции в самой судебной системе и правовую эффективность этой системы в борьбе с коррупцией «вовне». Так, например, в Италии независимые магистраты сыграли ключевую роль в проведении недавних антикоррупционных расследований. В Индии Верховный суд настоял на расследовании случаев коррупции, которые правительство пыталось скрыть. Тогда суд освободил премьер-министра от должности, оставаясь на которой он бы мог контролировать следствие. В Испании верховный суд принудил чиновников обнародовать информацию о тайных махинациях с банковскими счетами министерства внутренних дел. Суд здесь также настоял на том, что в данном случае неприкосновенность, которой пользуются испанские государственные чиновники, неприемлема, поскольку речь идет о возможности сокрытия ее преступной деятельности, в которой подозреваются чиновники. В Корее апелляционный суд поддержал обвинение в коррупции, выдвинутое против двух экс-президентов страны[7]. Таким образом, честная и авторитетная судебная система имеет особое значение для борьбы с коррупцией на правительственном уровне и для обеспечения законности в стране.

При решении проблемы координации антикоррупционной политики следует учитывать, что речь здесь идет не об одном из направлений антикоррупционной политики, а о методологии ее реализации и контроля за эффективностью. Естественно, антикоррупционная политика накладывает на все государственные и муниципальные органы соответствующие обязанности. В то же время, рассмотрение борьбы с коррупцией как функции государства ведет к необходимости создания публично-властного института, на который может быть возложена ответственность за ее координацию (в каком-то смысле за управление антикоррупционной политикой)[6]. Однако ни одна из функций государства не реализуется каким-то одним единственным государственным органом, тем более в системе, основанной на принципе разделения властей. А поскольку, как в Армении, так и в России нет органа, специализирующегося на функции противодействия коррупции, то можно сделать вывод о том, что эта функция не выделена в качестве одной из главных задач государства. Однако это не значит, что из-за отсутствия функциональной и институциональной обособленности борьба с коррупцией вообще не может вестись. Правоохранительные органы и спецслужбы занимаются выявлением коррупционных проявлений и привлечением коррупционеров к ответственности. Периодически появляются законы и подзаконные нормативно-правовые акты, направленные на ликвидацию некоторых условий, способствующих коррупции. Однако и «репрессивная», и «предупредительная» антикоррупционная деятельность не позволяет достичь необходимой результативности. К тому же, работники прокуратуры часто игнорируют проблемы коррупции, стремясь заниматься менее политизированными проблемами. Поэтому для решения этой проблемы следовать одной из существующих в мире концепций специализированного антикоррупционного органа. Первая предполагает создание специализированного полицейского ведомства (или спецслужбы) по борьбе с коррупцией. Вторая же концепция предполагает создание именно координационного гражданского органа.

Третья концепция, на наш взгляд, является наиболее правильной. Суть данной концепции заключается в том, что создаются независимые антикоррупционные комиссии или же назначаются отдельные ревизоры, подчиняющиеся напрямую только главе исполнительной власти или парламенту. Данного подхода придерживаются важные с рассматриваемой нами точки зрения государства, в частности Сингапур и Гонконг. В обоих

государствах расследование коррупции сопровождалось созданием высшего независимого судебного органа, работающего по строгим правилам, а также занимающегося реформами государственной службы.

В 60-ые годы в Гонконге процветала коррупция и носила системный характер. Вследствие имевшего место громкого скандала, в который был вовлечен один из высших полицейских чиновников, губернатор перешел к конкретным действиям. В 1974г. была учреждена независимая от местной полиции комиссия по борьбе с коррупцией которая подчинялась только непосредственно губернатору. В прямые обязанности комиссии входило расследование случаев коррупции, разработка юридических и административных рекомендаций по проведению реформ, способных снизить побудительные стимулы к взяточничеству, а также проведение широкой информационно-просветительской кампании[7]. Механизм назначения членов комиссии и ее структура, строгая регламентация ее функциональных обязанностей, социальное и материальное обеспечение сотрудников стали гарантией независимости этого органа. Так, члены комиссии назначались губернатором сроком на шесть лет без права переизбрания и подотчетны были только губернатору после тщательной проверки их репутации. Сотрудники комиссии же принимались по контракту на два с половиной года. Сотрудники комиссии находились под неустанным наблюдением. Структура комиссии полностью соответствовала ее трем функциям. В структуре имелись 3 функциональных подразделения: департамент превенции коррупции, департамент негласного сыска и департамент по связям с общественностью. С целью предотвращения злоупотреблений в самой комиссии был создан механизм контроля над деятельностью комиссии со стороны гражданских совещательных комитетов[9]. Такой подход изменил общественное мнение и вернул доверие общества к государству.

Не менее интересен опыт Сингапура. Дело в том, что после Второй мировой войны все государственные чиновники получали очень низкую заработную плату, а их деятельность контролировалась очень слабо. В 1959 г. к власти пришла Партия народного действия, которая объявила борьбу с коррупцией своей основной задачей. Правительство в лице правящей партии усилило существующее Бюро по расследованию коррупционной деятельности, которое с 1970 г. стало подчиняться непосредственно канцелярии премьер-министра[7].

В России и Армении в настоящее время целесообразно будет создание именно независимого специализированного органа по антикоррупционной политике, а не нового правоохранительного органа. Это объясняется тем, что, во-первых, нецелесообразно совмещать сугубо полицейские функции с иными. Во-вторых, акцент на «полицейской» функции нового органа вызывает существенную оппозицию среди существующих правоохранительных органов и спецслужб. Это представляет собой большую опасность, потому что, учитывая, что полицейская система РА и РФ нуждается в серьезном, институциональном, функциональном и кадровом реформировании, добавление в нее еще одного элемента только усложнит и усугубит процессуальную и оперативную неразбериху. И, в-третьих, статус правоохранительного органа предполагает право ведения этим органом оперативно-розыскной деятельности и предварительного следствия. Но это значит, что антикоррупционный орган в качестве полицейской структуры (или спецслужбы) будет поднадзорен прокуратуре. Однако, наоборот, было бы правильнее поставить этот орган в определенном смысле над прокуратурой, чтобы у него была возможность указывать на коррупционные проявления в деятельности самой прокуратуры.

Таким образом, для реализации вышеуказанных мер антикоррупционной политики, а значит и сдерживания корыстных преступлений в сфере государственной власти, необходимы наличие в государстве соответствующего антикоррупционного законодательства и своевременное его исполнение со стороны государства, т.е. необходима **политическая воля** соответствующего государства. В случаях отсутствия политической воли государства непременно должна возрасти роль общества в борьбе с коррупцией. Ведь развитое гражданское общество является важнейшим средством контроля над функционированием органов государственной власти и, соответственно, сдерживания коррупции. В силу слабости институтов гражданского общества и в РА, и в РФ государственный аппарат практически бесконтролен. В настоящее время не предпринимается реальных усилий для введения основных принципов демократии, что потребовало бы со стороны государственных органов публичных обсуждений государственных проблем, удовлетворения запросов граждан и учета общественного мнения при выработке решений. Вместо этого государства не охотно воспринимают общественность в качестве партнера, видя в нем конкурента, посягающего на власть[9].

Важным элементом в антикоррупционной политике государства является также международное сотрудничество в борьбе с коррупцией, которое ведется как на межправительственном, так и на неправительственном уровне. Основным направлением взаимодействия в этой области является обмен национальным опытом предупреждения и пресечения проявлений коррупции, преследование за совершение коррупционных правонарушений, а также выработка соответствующих международных норм, как рекомендательного, так и обязательного характера. Особое место уделяется оказанию правовой помощи в проведении расследования и судебного рассмотрения конкретных дел об актах коррупции. Но тем не менее международное сотрудничество в борьбе с коррупцией играет только вспомогательную роль по отношению к внутригосударственным усилиям.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алекян А.В., Виды общественного контроля за реализацией программ предупреждения преступности. Тольятти: Вектор науки. Специальный выпуск «Правоведение», №2 (5), 2009.
2. Аслаханов А., Особенности российской коррупции. Проблемы борьбы с коррупцией: Сборник статей, М., 1991, №1.
3. Кузнецова Н., Борьба с коррупцией в странах СНГ// Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы, М., 2002.
4. Лунев В., Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы, М., 2001.
5. Максимов С., Коррупция. Закон. Ответственность, М., 2000.
6. Максимов С., Коррупционная преступность России: правовая оценка, источники развития, меры борьбы: Сборник «Проблемы борьбы с коррупцией», М., 1999.
7. Панченко П., Чупрова А., Мизерия А., Коррупция в органах власти: природа, меры противодействия, Международное сотрудничество. Н. Новгород, 2001.
8. Сатаров Г.А., Антикоррупционная политика: Учебное пособие, М., 2004.
9. Роуз-Аккерман С., Коррупция и государство, М., Логос, 2010.
10. Цагикян С.Ш., Коррупция. Причины и последствия, Ер., 2003.

11. Цагикян С.Ш., Противодействие коррупции в Армении, СПб., Антарес, 2006.

12. Цагикян С.Ш., Алекян А.В., The basic criteria of anticorruption policy. Ер.: Ардарадатутюн, 2010.

13. Чуфаровский Ю.В., Криминология. М., Проспект, 2004.

14. Эминов В., Максимов С., Мацкевич И., Коррупционная преступность и борьба с ней, М., 2001.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՈՒՂՂՎԱԾ ՇԱՀԱԴԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՑԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՓՈՐՁԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Անահիտ Ալեքյան

Ասպիրանտ, Հայ-Սլավոնական պետական համալսարան

Պետական իշխանության դեմ ուղղված շահադիտական հանցագործությունների (կոռուպցիոն դրսևորումներից մեկը) կանխարգելման ընդհանուր սոցիալական միջոցների հարցում արտասահմանյան երկրների փորձի ուսումնասիրությունն անհրաժեշտ է, քանի որ միայն միջազգային համագործակցության շնորհիվ կարելի է ապահովել ավելի բարձր մակարդակի արդյունավետությունն նշված հանցագործությունների կանխարգելման հարցում: Կոռուպցիան դարերով եղել է հասարակության ուշադրության կենտրոնում: Առավել մեծ ազդեցություն ունի կոռուպցիան ներկա ժամանակներս, երբ ամբողջ պետական ապարատն է քայքայված այս երևույթից: Ներկայումս կոռուպցիան միջազգային միությունների ուսումնասիրության առարկա է և գտնվում է միջազգային հանրության ուշադրության կենտրոնում: Միջազգային համագործակցությունը այս ոլորտում իրականացվում է ինչպես ոչ կառավարական, այնպես էլ կառավարական մակարդակով:

Կարևոր է նշել, որ ինչպես Ռուսաստանի Դաշնությունում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում գործում են մի շարք միջազգային

և ներպետական հակակոռուպցիոն իրավական նորմեր: Այսպիսով, միայն միջազգային փորձի ու միջազգային նորմերի ուսումնասիրությունը կարող է նպաստել կոռուպցիոն դրսևորումների դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացմանը:

ABSTRACT

GENERAL SOCIAL MEASURES TO PREVENT MERCENARY CRIMES IN THE SPHERE OF STATE AUTHORITY IN THE CONTEXT OF THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Anahit Alekyan

PhD student, Armenian-Russian Slavonic University, Armenia

Now no one state is guaranteed against corruption. Even the countries with the developed market economy and the settled democratic institutes, are not released from a problem of corruption, inspite of the fact that a degree of its prevalence considerably low here. Any state has the functions which represent the primary goals and directions of its activity. Such functions, for example, are the functions of defense, the national safety, the maintenance (protection) of a public order. Therefore Constitutions of many countries contain the program installations which define the necessity of the restraint of corruption as the phenomenon incompatible with the nature of the lawful state. The development of anti-corruption policy is necessary for realization of the specified function.

The anticorruption policy is the development and constant realization of the versatile and consecutive measures of the state and the society within the limits of the bases accepted by the given state constitutional building with the purpose of elimination (minimization) of the reasons and the conditions generating and feeding corruption in different spheres of a life.

So it is necessary to study the experience of the foreign countries for fighting against the corruption. It allows mobilizing the countries in the fighting against corruption. It also allows both Republic of Armenia, and Russian Federation to make more effective the anticorruption policy of the countries. There are many international documents, laws, contracts and conventions of anticorruption policy in the legal systems of RA and RF.

НОРМАТИВНАЯ ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА РЕБЕНКА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Арсен Апроян

*Кандидат юридических наук,
Ассистент кафедры Юриспруденции
Гаварского Государственного Университета*

С 1993 года Республика Армения является участником Конвенции ООН «О правах ребенка» [14].

В соответствии с ст. 6 Конституции РА международные договоры являются составной частью правовой системы Республики Армения. Значит и Конвенция о правах ребенка является частью законодательства Армении. Но, ее нормы не были инкорпорированы во внутреннее законодательство РА, однако, подлежат применению. При возникновении противоречий конвенционных норм с нормами национального права, правоприменителем, отдается предпочтение первым.

Впервые за всю историю человечества ребенок стал рассматриваться не как пассивный объект родительской власти, а, как пассивный субъект родительской заботы, то есть наделенный самостоятельным правовым статусом. Родительскую заботу можно охарактеризовать, как заботу со стороны родителей в области личных и имущественных прав и интересов ребенка, а также дисциплинарную зависимость родителей от детей (например, ответственность родителей за правонарушения ребенка).

Несмотря на то, что права, закрепленные в Конвенции о правах ребенка охватывают, практически, все стороны жизни ребенка, среди них выделяются три фундаментальных права, которые можно рассматривать, как основу всей Конвенции о правах ребенка. Это - принцип «наилучших интересов», «защита от дискриминации» и «право на участие» [21]. В связи с этим Управление Верховного комиссара ООН по делам беженцев использует нормы Конвенции о правах ребенка во всех аспектах своей деятельности и подчеркивает значение такого своеобразного «треугольника прав».

Однако, Т.А.Титова предлагает выделить в качестве общих принципов обеспечения прав ребенка следующие: запрет дискриминации (ст. 2); обеспечение наилучших интересов ребенка (ст. 3); право ребенка свободно выражать свои взгляды по всем вопросам, затрагивающим его интересы и уважение этих взглядов (ст. 12); права и обязанности родителей руководить ребенком в осуществлении им его прав (ст. 5) [28, с.46].

Значение каждого из принципов в своей совокупности способствуют достижению цели - обеспечить «выживание и развитие» ребенка (ст. 6) в соответствии с принципом “наилучших интересов”, который проявляется в двух аспектах применения: во-первых, в политике правительства, и, во-вторых, в решениях, принимаемых в отношении ребенка на индивидуальной основе.

Статья 3 Конвенции о правах ребенка содержит требование – “во всех действиях в отношении детей” государство уделяет первоначальное внимание “наилучшим интересам ребенка”.

Международное сообщество закрепило принцип «наилучших интересов ребенка» в п. 1 ст. 3 Конвенции, таким образом, что во всех действиях в отношении детей, независимо от того, предпринимаются ли они государственными или частными учреждениями, занимающимися вопросами социального обеспечения, судами, административными или законодательными органами, первоочередное внимание уделяется наилучшему обеспечению интересов ребенка.

Принцип “наилучших интересов ребенка” является “краеугольным камнем Конвенции и означает, что, когда возникает конфликт интересов, наилучшим интересам ребенка должно быть уделено первоочередное внимание. В правовой, судебной и административной сферах такой подход требует создания новой установки при принятии решений”[37, с.42].

В связи с этим на наш взгляд, государству стоит провести разграничения интересов ребенка, поскольку не всегда интересы ребенка совпадают с интересами взрослых. Кроме того, изучая последствия любых действий, касающихся или затрагивающих интересы ребенка, обнаруживается вмешательство и в интересы других групп населения, которые тоже надо учитывать. Таким образом, государство должно обеспечивать в лице своих государственных органов защиту наилучших интересов ребенка, не ущемляя интересы социума.

Для определения наилучших интересов ребенка принимаются во внимание многие факторы. Так, “желательность преемственности”, в вопросах языка и культуры (ст. 20), сохранения семейных связей и гражданства (ст. 8), а также пожелания самого ребенка, которые необходимо рассматривать в соответствии с его “возрастом и зрелостью” (ст. 12). Следовательно, целью в определении наилучших интересов ребенка должна служить норма Преамбулы Конвенции о правах ребенка: “расти в семейном окружении, в атмосфере счастья, любви и понимания”.

Конвенция в специальных правовых нормах называет ряд обстоятельств, при которых должен быть соблюден “интерес ребенка”. Среди таких положений можно выделить: усыновление (ст. 21), отделение ребенка от взрослых в случае лишения свободы несовершеннолетнего (ст. 37 “с”), в результате разлучения ребенка со своими родителями (п. 1 ст. 9, п. 1 ст. 20), право поддерживать личные отношения с родителями (п. 3 ст. 9). Кроме того, интересы ребенка могут и не совпадать с интересами взрослых, а, иногда, и противоречить им, в таком случае государство должно разделить интересы различных затронутых групп социума.

Как определить критерий отбора обстоятельств в определении наилучших интересов несовершеннолетнего? Такой вопрос при создании ст. 3 Конвенции не ставился. По мнению Т.А.Титовой, оценочный характер понятия “наилучшие интересы” вполне оправдан, так как в каждом отдельном случае оно наполняется конкретным содержанием с учетом личности ребенка [29, с.58].

По мнению Ю.Ф.Моргун, сотрудника Представительства Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев в Республике Беларусь, принцип «наилучших интересов» проходит красной нитью через весь текст Конвенции о правах ребенка, а каждая ее статья - своеобразная вариация на тему о наилучших интересах ребенка [18, с.3].

С. И. Ожегов толкует понятие «интереса» в двух значениях:

- внимание, возбуждаемое чем-нибудь;
- занимательность, значительность [22, с.245].

Содержание понятия «интерес ребенка» законодатель РА не раскрыл, и классификацию интересов несовершеннолетних не определил.

Можно предположить, что ребенок, развивая свое сознание и жизненный опыт в семье, благодаря этому и реализует принадлежащие ему субъективные права и свободы. Можно сделать вывод, что интерес ребенка формируется под воздействием воспитания родителей или других взрослых. Кроме того, родители должны сами выявить интерес ребенка и строить свое поведение с учетом обнаруженного интереса, а целенаправленное формирование интереса ребенка имеет большое значение в процессе воспитания и обучения. Однако, в семейной жизни трудно бывает определить подлинный интерес ребенка. В зависимости от возраста ребенка, от его развития интересы несовершеннолетнего будут различны. Можно выявить **действительные** (соответствующие реальному положению вещей в семье, в образовании, здоровье и т. д.) и **мнимые** (симпатии и антипатии в понятии

ребенка вполне реальны) интересы ребенка. При осуществлении защиты прав несовершеннолетних в соответствии с их интересами важно определить **главный интерес**, который может и не соответствовать истинному желанию ребенка. В данном случае следует использовать следующие критерии: **объективный** (совпадение интересов несовершеннолетнего с интересами общества, неразрывность их, и предопределение первых вторыми) и **субъективный** (отражает в содержании интереса личные качества индивида, то есть его наклонности, привязанности, симпатии и т. д.).

Интерес, возможно, рассматривать с точки зрения психологии, социологии, философии. Исследуем психологические и социологические аспекты этого понятия, для того, чтобы определить интерес в правовом аспекте: в правах и свободах ребенка.

Категория “интереса” выработана в истории социальной мысли для обозначения реальных причин общественных и индивидуальных действий [13, с.8], так как во всех сферах общественной жизни движущей силой деятельности людей являются в конечном итоге их интересы [7, с.16]. Стимулом к деятельности служит и потребность. Между категориями потребности и интересы много общего. Однако между ними имеются и существенные различия.

Категория «потребности» применима ко всему живому, категория интереса - только к общественной жизни [20, с.77]. Следовательно, категория интереса - социальная категория. Она - тоже потребность, но особого вида, социальная потребность, или потребность, обусловленная социальными условиями жизни.

“Содержание интереса составляет то, что объективно необходимо для жизни и развития общества, класса, человека, для удовлетворения его жизненных потребностей и нужд. Объективность интереса заключается и в том, что он существует независимо от осознания его субъектом-носителем. Осознание интересов ничего не добавляет к их содержанию, так как оно определяется условиями жизни людей” [8, с.18].

Объективность интереса, по мнению Г. Е. Глезерман, означает, что сама природа и положение данного субъекта (общества, класса, человека и т. п.) порождает у него определенные потребности и неодолимо требует от него определенных действий для их удовлетворения, причем эта необходимость порождается не сознанием, а условиями его общественного бытия [10, с.19].

Как замечает Р. Гукасян, не следует, “что между интересом и сознанием нет никакой связи. Такая связь существует. Она проявляется, во-первых, в том, что интерес - категория социальная и существование его предполагает сознательную деятельность. Вне человечества интересы существовать не могут. Во-вторых, интерес может быть реализован только после осознания его носителем, через сознательную практическую деятельность. В процессе реализации объективных интересов достигается единство объективного и субъективного» [11, с.9].

“Реализация объективного интереса включает в качестве необходимого момента осознание интереса носителем в форме стремлений, желаний, мнений, идей, их превращение в идеальные побудительные силы социальных действий людей” [1, с. 167].

“Лишь осознанный интерес выступает как стимул, определенное побуждение к действию. Неосознанный интерес никаких стимулов породить не может. При этом интерес может отразиться в сознании людей не только в виде понятий, раскрывающих его содержание и побуждающих к сознательной деятельности за его удовлетворение, но и в виде инстинктивного влечения к какой-то цели” [9, с.20].

Не все потребности индивида являются интересами. Таковы физиологические потребности (например, потребность в пище). Интересы, как справедливо указывает А. С. Айзикович, - это социальные, то есть экономические, политические, духовные, потребности [2, с.169].

Обратимся к психологической науке.

Интерес (от лат. interest - значение, важно) в психологическом понимании - это отношение личности к предмету как к чему-то для нее ценному, привлекательному [25, с.495].

Можно предположить, что законодатель утверждая принцип “наилучших интересов ребенка” имел в виду, что отношение государства, социума, семьи к личности несовершеннолетнего, должно строиться с учетом провозглашения потребностей ребенка высшим интересом в международном сообществе.

Потребности в психологии - это особое состояние психики индивида, ощущаемое или осознаваемое им “напряжение”, “неудовлетворенность”, - отражение несоответствия между внутренним состоянием и внешними условиями его деятельности, обнаруживающимися во влечениях и мотивах [26, с. 1044].

Юридическая наука, формулирует понятие интереса с позиций данных в социологии и психологии, но до конца, как представляется нам юридическое обоснование интереса дано только в процессуальном праве.

В юридической литературе и судебной практике интерес исследован: Р. Е. Гукасян, Г. Е. Глезерман, Г. М. Гак, А. С. Айзикович и др.

Каково назначение права при реализации «наилучших интересов ребенка»? Право, вводя субъективные права и обязанности для управомоченных лиц, способствует установлению условий, которые нужны для удовлетворения интересов и социальных потребностей детей. Таким образом, правовое регулирование в аспекте удовлетворения интересов несовершеннолетних ограничивается созданием необходимых социальных условий. Ребенок, который заинтересован в удовлетворении своего интереса, может и не осознавать то внешнее обстоятельство, порожаемое правом, поскольку интересы личности ребенка меняются в связи с возрастными особенностями: «это - интересы их правильного физического и умственного развития и воспитания» [15, с.66]. Однако, интересы детей могут, осознаваться ими или нет. Удовлетворение же социальных потребностей или создание социальных условий контролируется со стороны государства в лице указанных в законе субъектов.

Г. М. Гак различает понятия «интерес личности» и «личный интерес». Личный интерес, по его мнению, это то, что необходимо данному индивиду для его личного утверждения и развития. Интерес личности шире личного интереса, так как его содержание составляют как личные, так и общественные интересы. Стимулом к деятельности может быть не только личный, но и общественный интерес, воспринимаемый лицом как свой интерес [6, с.20].

На наш взгляд, «личный интерес» ребенка включает характеристику его потребностей в данный момент времени, в конкретной жизненной ситуации. «Интерес личности» ребенка охватывает, по нашему мнению, весь спектр его желаний и стремлений, связанный как с прошлым, настоящим, так и с будущим временем.

Интерес в праве - это его важнейший правообразующий и правореализующий фактор [31, с.245].

Существует в праве и иная позиция - В.А.Тархов отмечает, что «интерес не входит в содержание права потому, что не является правовой категорией. Интерес - социальное явление, охране которого служит

субъективное право, представляющее специальную форму реализации права» [27, с.87].

Теория интереса Р.Иеринга состоит в том, что субъективное право складывается из двух моментов: момента субстанционального, в котором состоит практическая цель субъективного права, а именно - пользы, выгоды, прибыли, которые должны быть обеспечены правом, и моментом формальным, который относится к упомянутой цели как средство, а именно - из правовой защиты, иска. Первый есть ядро субъективного права, второй - охраняющая его скорлупа. Права - суть юридически защищенные интересы [34, с.339].

Л.Виндшейд отмечает, «что цель субъективных прав состоит в удовлетворении человеческих интересов» [38, с.87].

По мнению А.В.Малько, «законный интерес - это отраженное в объективном праве либо вытекающее из его общего смысла и в определенной степени гарантированное государством простое юридическое дозволение, выражающееся в стремлениях субъекта пользоваться конкретным социальным благом, а также в некоторых случаях обращаться за защитой к компетентным органам в целях удовлетворения своих потребностей, не противоречащих общественных» [23, с.375].

«Правоотношения - важнейшая форма реализации норм права. Оно предопределяет собой определённую связь между лицами, в силу которой одно лицо обладает определёнными субъективными правами, а другое несёт обязанности. Субъективные права дают возможность их обладателю совершать в рамках закона определённые действия, пользоваться определёнными социальными благами, требовать соответствующего поведения от других лиц и обращаться, в случае необходимости, за защитой к органам государства» [17, с.46].

Субъективное право гарантирует создание социальных (правовых) условий для удовлетворения интересов управомоченного лица. Иными словами, субъективное право служит охране интереса, а интерес, охраняемый субъективным правом, есть охраняемый законом интерес [3, с.6]. С. С. Алексеев и другие советские учёные так же отмечают, что сущность субъективного права раскрывается через формулу: «право на что» [4].

Категорию «интересов несовершеннолетних», таким образом, можно обнаружить лишь в процессуальной науке.

Обращаясь к работе М. А. Гурвича [12, с.86], встречаем определение охраняемых законом интересов, которыми являются: социальные потребности, взятые законом под свою охрану не путем предоставления их носителям субъективных материальных прав, а предоставлением им (или же другим лицам) права прибегнуть к судебной или иным правовым формам защиты.

Придерживаясь точки зрения М. А. Гурвича, потребности личности ребенка, взятые под охрану государством, и есть законные интересы, и, на наш взгляд, образуют следующую, иерархическую лестницу:

- физиологические потребности (в пище, воде, одежде, жилье и др.);
- потребности в безопасности (чувство защищенности ребенка);
- потребности в заботе (находиться с людьми, ощущать защиту семьи, быть понятым родителями или лицами, их заменяющими);
- потребности в уважении личности ребенка (получение одобрения и признания ребенка как личности со своими взглядами и идеями);

- потребности социальные (самореализация и самоутверждение). Таким образом, первоочередная задача демократического государства, исходя из принципа «обеспечения наилучших интересов ребенка» - это удовлетворение и защита индивидуальных потребностей несовершеннолетних.

Люди (дети) от природы различаются по полу, возрасту, умственным способностям, таланту, здоровью и т. д. Только с помощью установления определенного объема, уровня конкретных прав для каждого гражданина, государство способно удовлетворить интересы общества. Интересна точка зрения в этом отношении Р. З. Лившица, который считает, что «этот уровень зависит, конечно, от благосостояния общества, степени его экономического и социального и духовного развития. Отступления от такого уровня *вниз* для отдельных групп людей недопустимы, это было бы дискриминацией. Подъем уровня *вверх* для отдельных групп людей возможен, это именуется дифференциацией правового регулирования. Дискриминация - это лишение прав, дифференциация - увеличение прав. Дифференциация заключается в предоставлении льгот (но не отрицательных изъятий), она применяется к людям, нуждающимся в повышенной социальной защите. Таковы женщины, несовершеннолетние, старики, нетрудоспособные и другие категории граждан. Смысл дифференциации заключается в стремлении общества сгладить фактическое неравенство людей путем поддержки более слабых» [16, с.156].

Поэтому, в Конвенции о правах ребенка и закрепляется принцип не дискриминации прав ребенка, что определено в ст. 2 рассматриваемого документа. Ф. Алстон, комментируя указанную статью, приходит к выводу, что «защита ребенка должна включать все ситуации, в которых он подвергается или может быть подвергнут дискриминации или наказан на основании статуса или поведения других лиц. Дети часто являются легко доступной мишенью, подчас большей, чем их родители, члены семьи или опекуны. Более того, дискриминация или наказание ребенка является эффективным способом «поймать двух зайцев». Ребенок страдает непосредственно, а родители или другие лица, ответственные за ребенка, тоже страдают, хотя и косвенно» [32, с. 7]. В связи с этим Т.А. Титова попыталась выделить «прямые» основания дискриминации, вытекающие из личного статуса или деятельности самого ребенка, и «косвенные», связанные с личным статусом или деятельностью родителей или лиц, их заменяющих [30, с.47]. Итак, как следует из текста ст. 2 Конвенции:

1. Государства-участники уважают и обеспечивают все права, предусмотренные настоящей Конвенцией, за каждым ребенком, находящимся в пределах их юрисдикции, без какой-либо дискриминации, независимо от расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального, этнического или социального происхождения, имущественного положения, состояния здоровья и рождения ребенка, его родителей или законных опекунов или каких-либо иных обстоятельств.

2. Государства-участники принимают все необходимые меры для обеспечения защиты ребенка от всех форм дискриминации или наказания на основе статуса, действительности, выражаемых взглядов или убеждений ребенка, родителей ребенка, законных опекунов или иных членов семьи.

Этот принцип приобретает характерную окраску в нынешних условиях нестабильности и беспрецедентных потрясений, внезапное возникновение которых негативно сказывается на физическом, психологическом состоянии детей Армении. Обеспечение не дискриминации прав ребенка в РА относится к задаче конституционного права. Закон РА «О правах ребенка» от 29 мая 1996 г. целями государственной политики в интересах детей ставит:

- осуществление прав детей, предусмотренных Конституцией РА, недопущение их дискриминации, упрочение основных гарантий прав и законных интересов детей, а также восстановление их прав в случаях нарушений;

- формирование правовых основ гарантий прав ребенка;
- содействие физическому, интеллектуальному, психическому, духовному и нравственному развитию детей, воспитанию в них патриотизма и гражданственности, а также реализации личности ребенка в интересах общества и в соответствии с не противоречащими Конституции и законодательству РА, достижениями армянской и мировой культуры.

Таким образом, РА закрепляет и гарантирует основополагающие принципы Конвенции в своем законодательстве. Тем не менее, до конца не отработан механизм защиты прав ребенка.

Свой жизненный опыт ребенок получает в семье, поэтому, семейное законодательство не допускает дискриминацию ребенка в семейных отношениях. В связи с этим интересен опыт, полученный Канадским законодателем. Так, в Акте о правах человека Канады закреплен запрет дискриминации на основании «семейного статуса», под которым понимаются отношения родители - ребенок. В случае, если это имело место, пострадавший ребенок может обратиться в суд [36, с.33].

Поэтому, на наш взгляд, правильным будет расширить принцип не дискриминации на базе «семейного статуса ребенка», поскольку, масштаб нарушений, связанных с основаниями, приведенными в ст. 2 Конвенции огромен, так, из 68 периодических докладов государств-участников было выявлено 53 оснований дискриминаций в отношении детей [35, с.28].

По нашему мнению, характеризуя «семейный статус ребенка» следует выделить его внутреннюю и внешнюю сторону.

К внутренней характеристике «семейного статуса» будем относить отношения родители - дети. Необходимо ввести запрет дискриминации со стороны родителей, родственников, и лиц, заменяющих их, в случае рождения, например, детей-близнецов, или детей, зачатых путем искусственного оплодотворения.

Внешняя характеристика «семейного статуса ребенка» проявляется через отношения семья - социум: запрет дискриминации в отношении детей семей мигрантов; семей, где, родители страдают такими заболеваниями, как алкоголизм, наркомания, ВИЧ-инфекция; а также в отношении тех детей, имущественный и религиозный статус родителей которых, различен.

Интересна точка зрения Р. А. Мюллерсон, на понятие «позитивной дискриминации» среди детей. Ученый считает, что «предоставление определенных преимуществ группам населения, нуждающимся в них для равного участия с остальным населением в общественной жизни страны, не

только не является дискриминацией, но даже свидетельствует о достаточно высокой степени развития международного права. Оно является не только равной мерой для неравных субъектов, но и становится инструментом смягчения отрицательных результатов фактического неравенства...» [19, с.57].

В связи с этим в Преамбуле Конвенции содержится норма: «во всех странах мира есть дети, живущие в исключительно трудных условиях, и что такие дети нуждаются в особом внимании». «Особое внимание», на наш взгляд, требует и особой защиты со стороны государств, где проживают такие категории детей. Поэтому, в целях предотвращения дискриминации по отношению «семейного статуса ребенка», в группу наиболее уязвимых детей или в **группу риска**, включают детей: «принадлежащих к общинам меньшинств или коренных народов, детей-инвалидов, внебрачных детей, детей, являющихся не гражданами, мигрантами, перемещенными лицами, беженцами или лицами, просящими убежища, а также детей, проживающих и/ или работающих на улицах» [24, с.12].

Особая защита детей закреплена в п.1 ст.20 Конвенции: «ребенок, который временно или постоянно лишен своего семейного окружения или который в его собственных наилучших интересах не может оставаться в таком окружении, имеет право на особую защиту и помощь, предоставляемые государством». Также и в п. 2 ст. 23, где «государства-участники признают, что неполноценный в умственном или физическом отношении ребенок должен вести полноценную и достойную жизнь в условиях, которые обеспечивают его достоинство, способствуют его уверенности в себе и облегчают его активное участие в жизни общества».

Таким образом, дети из «группы риска», подвергнутые позитивной дискриминации, требуют особого внимания и особой защиты своих интересов со стороны государства.

Можно сделать вывод, что понятие «дискриминации» в Конвенции о правах ребенка отсутствует. Однако, анализ Общего комментария Комитета по правам человека позволяет определить, что «под дискриминацией следует понимать любое различие, исключение, ограничение или предпочтение, основанное на признаках расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, этнического или социального происхождения, имущественного положения, рождения или иного положения, имеющих целью или следствием уничтожение или умаление признания, использования или осуществления на равных началах прав человека и основных

свобод в политической, экономической, социальной, культурной или иных областях общественной жизни» [33, с. 869].

В тексте Конвенции проходит тема участия. В ст. 12 Конвенции провозглашается, что государства-участники обеспечивают ребенку, способному сформулировать свои собственные взгляды, право свободно выражать эти взгляды по всем вопросам, затрагивающим ребенка, причем взглядам ребенка уделяется должное внимание в соответствии с возрастом и зрелостью ребенка.

Участие может выражаться в различных отношениях. Например, в отношениях: родители - дети (п.1 ст. 7 и ст. 10); социум - дети (ст. 15 и ст. 17); дети из «группы риска» и государство (ст.23).

Участие детей в подготовке и принятии решений помогает взрослым делать более правильный выбор, поскольку это дает им возможность лучше понять мысли, чувства и нужды детей. Поэтому, вводится норма, где государства-участники уважают, право ребенка на свободу мысли, совести и религии (ст.14 Конвенции). Участие отвечает также потребностям развития самого ребенка. Именно путем личного участия дети учатся принимать решения. С этой целью создаются школьные и детские парламенты (Словения, Сенегал, Россия), детские ассамблеи (Испания) [5]. Более того, дети принимают участие в планировании социальной политики (Дания, Финляндия, Норвегия). Обретая уверенность в себе и умение правильно использовать приобретенный опыт, несовершеннолетние становятся в последствии активными участниками общественных отношений.

Таким образом, наблюдается взаимосвязь трех фундаментальных прав: «наилучших интересов ребенка», «запрет дискриминации» и «право на участия» несовершеннолетних в общественных отношениях. Благодаря основополагающим конвенционным принципам по защите прав ребенка в Армении происходит формирование правового статуса несовершеннолетних, в содержании которого в будущем необходимо учитывать права ребенка и защиты требований современного мирового опыта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Айзикович А.С., Важная социологическая проблема, Вопросы философии, №11, 1965, с. 167.
2. Айзикович А.С., Там же с. 169:

3. Алексеев С.С., Социальная ценность социалистического права, как регулятора общественных отношений // Советское государство и право, № 3, 1968, с. 17; Завьялов Ю. Личность, интересы, право // Сов. Юстиция, №15, 1967, с. 6.

4. Алексеев С.С., Об объекте права и правоотношения. // Вопросы общей теории сов. права, М., 1960, с. 289; Матузов Н. И. там же, с. 39; Гукасян Р. Е. там же, с. 18:

5. В Армении первый школьный "Тир Республика» была основана в школе им. Д. Демирчяна № 27 г. Еревана в 1997 году.

6. Гак Г.М., Общественные и личные интересы и их сочетание при социализме, «Вопросы философии», № 4, 1965, с. 20.

7. Глезерман Г.Е., Интерес как социологическая категория, "Вопросы философии", № 10, 1966, с. 16.

8. Глезерман Г.Е., Интерес как социологическая категория, Вопросы философии, №10, 1966, с. 18.

9. Глезерман Г.Е., там же с. 20:

10. Глезерман Г.Е., նշված աշխ., էջ 19:

11. Гукасян Р.Е., Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве, Приволжское книжное издательство, Саратов, 1970, с. 9.

12. Гурвич М.А., Гражданские процессуальные правоотношения и процессуальные действия, Труды ВЮЗИ, Вопросы гражданского процессуального, гражданского и трудового права, т. 3, М., ВЮЗИ, 1965, с. 86.

13. Здравомыслов А.Г., Проблема интереса в социологической теории, "Вестник Ленинградского университета", № 17, Серия экономики, философии, права, Выпуск 3, Л., 1959, с. 8.

14. Конвенция о правах ребенка приняв Организацией Объединенных Наций (ООН) 20 ноября 1989г. в Республике Армения вступила в силу 22 июля 1993 года.

15. Лавриненко В.Н., Интерес как категория исторического материализма, «Вестник Московского университета», Серия VIII, Экономика, философия, 1964, с. 66.

16. Лившиц Р.З., Теория права. Учебник, М.: Издательство БЕК, 1994, с. 156.

17. Матузов Н.И., Субъективные права граждан в СССР, Изд. Саратовского ун-а, Саратов, 1966, с. 46.

18. Моргун Ю.Ф., Беженцы в мире, достижения и проблема, Белорусский журнал международного права и международных отношений, № 2, 2003, с. 3.

19. Мюллерсон Р.А., Права человека: идеи, нормы, реальность, М.: Юрид. Лит., 1991, с. 57.

20. Нестеров В.Г., О соотношении общественного и личного интереса при социализме, с. 77.

21. Общие руководящие принципы в отношении формы и содержания первоначальных докладов. Права человека, Изложение фактов № 10 (Rev/1); Руководство по форме и содержанию периодических докладов государств-участников, CRC/C/58, Раздел III.

22. Ожегов С.И., Словарь русского языка, Изд. Советская энциклопедия, М., 1970, с. 245.

23. Проблемы теории государства и права / Под. ред. Марченко М. Н., Юрист, М., 2001, с. 375.

24. Руководство по форме и содержанию периодических докладов, которые должны представляться государствами-участниками в соответствие с п.1 (Б) ст.44 Конвенции, CRC/C/58, р.12.

25. Советский энциклопедический словарь, М: «Советская энциклопедия», 1983, с. 495.

26. Советский энциклопедический словарь. М.: «Советская энциклопедия». 1983. С. 1044.

27. Тархов В.А., Некоторые вопросы охраны имущественных прав трудящихся по советскому гражданскому законодательству // Учёные труды Саратовского юридического института им. Д. И. Курского, Вып. 2, Саратов, 1965, с. 87.

28. Титова Т.А., Конвенция о правах ребенка в системе общей регламентации прав человека, Дисс. на соискание ученой степени к. ю. н., Екатеринбург, 2000, с. 46.

29. Титова Т. А. Конвенция о правах ребенка в системе общей регламентации прав человека, Дисс. на соискание ученой степени к. ю. н., Екатеринбург, 2000, с. 58.

30. Титова Т.А., $\text{ш2}\text{цш8 ш2}\text{ш. } \text{т2} 47:$

31. Тихомиров Ю.А., Теория концепций, Юринформцентр, М., 2001.

32. Alston P., The legal framework of the Convention on Rights of the Child // Bulletin of Human Rights, 91/2, p. 7.

33. Human Rights Committee General comment 18/37 of 9 November 1989 [Non-Discrimination] para. III Nowak M. Ibid, p. 869.

34. Ihering R., Geist der romischen Rechts. «Der Begriff des Rechts beruht auf der rechtlichen Sicherheit des Genusses. Rechte sind rechtlich geschützte Interessen», 1888. T 3, c. 339.

35. Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child, UNICE, 1998, p. 28.

36. Initial report: Canada; para. 1032 cite on Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. UNICE, 1998, p. 33.

37. Second report: Senegal, para. 43 cite on Implementation Handbook for the Convention on the Child, UNICEF, 1998, p. 42.

38. Windseheid L., Lehrbuch des Pandektenrechts, 1873, c. 87.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆՈՐՄԱՏԻՎ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Արսեն Ապրոյան

*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
Փավառի պետական համալսարանի
Իրավագիտության ամբիոնի ասիստենտ*

Հոդվածում ներկայացված է երեխայի իրավական կարգավիճակի ներպետական նորմատիվ-իրավական սահմանման գործընթացում «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի Կոնվենցիայի և Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նորմերի բացառիկ և կարևոր դերը: Խոսվում է նաև երեխայի իրավական կարգավիճակի իրավահավասարության, խտրականության բացառման սկզբունքների մասին:

ABSTRACT

LEGAL BASIS OF THE FORMATION OF THE LEGAL STATUS OF THE CHILD IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Arsen Aproyan

Candidate of Legal Sciences

Assistant Professor, Department of Jurisprudence

Gavar State University

There is a relationship of the three fundamental rights: "the best interests of the child", "prohibition of discrimination" and "the right to participate" minor in public relations and the Convention's principles with fundamental child rights in Armenia is the formation of the legal status of minors, whose content in the future must take into account the rights child protection requirements of today's world developments. The article examined the key concept of the UN Convention "On the Rights of the Child" and the Constitution of Armenia to the creation of the legal status of the child.

ПОНИМАНИЕ ПРАВОВЫХ ТЕКСТОВ

Алла Ким

Доктор психологических наук,

профессор Национального Университета Казахстана им. Ал

Фарабри, Алма Ата, Казахстан

Психология и право имеют много точек соприкосновения. Одной из них является понимание правовых текстов. Феномен понимания имеет место повсюду, так как он является необъемлемым компонентом человеческих коммуникаций. В современной когнитивной психологии понимание имеет статус парадигмы, то есть, принципиально новой методологической позиции, идущей на смену парадигме решения задач (Kintsch, 1998). В рамках последней человеческое познание можно рассматривать как феномен интеллекта без аффекта. Человек при этом исследуется методом «точечного зондирования», глубоко, но узко, то есть, не как целостное существо, каковым он в действительности является.

Исследуя понимание правовых текстов в контексте целостного, системного подхода к человеку (Ким, 2002), мы должны измерять не только параметры решения задач на понимание, но и аффективную сторону, личностные и когнитивно-стилевые характеристики. Наше исследование выполнено именно в этом ключе.

Интерес современных исследователей понимания привлекают как содержание понимаемого текста, так и те процессы, которые его обеспечивают. С позиций В.В.Знакова, положившего начало изучению понимания в содержательном аспекте, понимание есть операциональный смысл, момент мышления (Знаков, 1995). В рамках реализуемого нами процессуального подхода интерес представляют те базовые процессы, которые реализуют понимание, а именно, понимание-узнавание и понимание-объединение (Ким, 2002). Решая задачу понимания-узнавания, человек должен выделить важное и неважное в предлагаемом тексте, и в этом ему помогают те знания, стереотипы, схемы и паттерны, которые хранятся в его памяти. «Накладывая» их на воспринимаемый текст, человек узнает в данном содержании нечто уже знакомое. При этом качество хранимых в памяти шаблонов, паттернов и схем прямо определяет точность понимания.

Другим процессом понимания является понимание-объединение, где человек решает задачу объединения частей в единое целое. В реальной ситуации имеют место оба процесса понимания, а понимание в целом определяется как макроструктурирование информации в единое целое. Однако, в конкретной ситуации, в зависимости от вида текста, их соотношение различно. Определяя текст как линейную последовательность многомерных стимулов, мы получаем возможность исследовать очень разные виды текстов, начиная от текста на естественном языке, до нотного текста и фильма, в котором тоже имеет место линейная последовательность кадров, объединяемая в целое посредством монтажа.

Правовые тексты представляют собой тот крайний вариант текстов, понимание которых требует преимущественно узнавания нормы закона. Чем выше уровень профессионализма, тем более тонкие нюансы в отступлении от нормы закона понимает человек. Профессионал высокого уровня может «видеть» не только факт отступления от нормы закона, но и интенцию автора, намеренно «заложившего» в текст возможность различных его трактовок.

Правовые тексты пишутся на особом языке (legalise) и имеют стереотипный формат, направленный на достижение единого понимания. Однако, сегодня и этих мер недостаточно и в разных странах ведется работа по дальнейшему улучшению структуры этих текстов. Ведь даже правовой текст может содержать зазор между тем, что в нем действительно есть, и тем, что понимает человек.

В нашем эксперименте использовался текст Закона о Языках Республики Казахстан. Почему именно он? Языковая ситуация в Казахстане резко отличается от ситуации в Армении. В Казахстане проживают более 130 национальностей. Казахский язык обрел статус государственного лишь в 1989 г. К этому моменту им владело лишь 40% населения. Сегодня государственный язык все больше становится языком письменных транзакций в учреждениях. Русский язык является языком межнационального общения. Ожидается, что к 2020 г. более 90% населения будет владеть государственным языком. Таким образом, в связи с неоднородностью общества в отношении к государственному языку, использование в эксперименте текста данного Закона позволило получить более развернутую картину индивидуальных интерпретаций.

В первой серии испытуемые читали законченный отрывок из текста Закона и 5 следующих за ним предложений, представляющих собой различные его интерпретации – от самой правильной до совершенно неправильной. Степень правильности определялась группой экспертов, преподавателей вуза, имеющих опыт проведения тестирования и являющихся авторами статей о "Законе о Языках в Республике Казахстан". Испытуемый знал, что одно из предложений неправильное и должен был отметить его. Потом он должен был найти наиболее правильную интерпретацию и т.д. Разница в его понимании с пониманием экспертов являлась переменной понимания-узнавания.

В другой экспериментальной серии испытуемый должен был принять решение по ситуации, связанной с применением данного закона. В ситуации описывался «отец Вашего друга», который пришел к Вам на консультацию с тем, чтобы прояснить, какие шансы есть у него при обращении в суд. Ранее он послал в городской совет жалобу на работу некоторых городских служб и получил официальный ответ на казахском языке, которым не владеет. Он считает, что это нарушение его гражданских прав.

По данной ситуации мы также имели мнение группы экспертов, в качестве которых выступали специалисты кафедры гражданского права

юридического университета. Они однозначно квалифицировали данную ситуацию как нарушение гражданских прав. Таким образом, если испытуемый давал аналогичный ответ, он получал балл за понимание-узнавание.

Испытуемыми были 200 студентов университета. Измерялись следующие переменные:

1. Переменные понимания-узнавания и понимания-объединения,
2. Переменные когнитивного стиля полезависимость-полenezависимость (H. Witkin) и ширины диапазона эквивалентности (R. Gardner),
3. Общий уровень интеллекта (тест Вандерлика),
4. Переменные личности (16 PF, Cattell).

Особый интерес в рамках нашего исследования представляли когнитивно-стилевые замеры. Общая характеристика когнитивных стилей состоит в представлении о них как об индивидуально-своеобразных способах получения и переработки информации о своем окружении. Важным является то, что эти способы, характеризуя познавательную сферу, в то же время характеризуют и личность, поскольку представляют собой именно индивидуализированные способы. Определяемые на личностном уровне, эти когнитивные характеристики познающей личности выполняют регулирующую функцию, направляя формально-динамические тенденции протекания познавательных процессов, индивидуальные стратегии и стили деятельности человека в соответствии с его внутренними потребностям, мотивами и аффектами.

Статус когнитивного стиля в современной психологии можно определить как медиаторский, опосредующий когнитивную и аффективную стороны психики. Прямые сопоставления многих переменных, например, возрастного фактора, с одной стороны и интеллекта, с другой, без соотнесения с когнитивным стилем как «третьей силой», или промежуточной переменной, снижают экологическую валидность исследований и закономерно приводят к часто встречающимся противоречиям в современных эмпирических когнитивно-психологических исследованиях. Таким образом, понимание в ракурсе его формально-динамических характеристик - как структурирование информации в вертикально-горизонтальном когнитивном пространстве адекватно измеряется двумя соответствующими ортогональными когнитивными стилями. Выбор стилей, релевантных процессу понимания, должен быть

основан на соблюдении норм валидности когнитивно-стилевого показателя как измерительного инструмента при исследовании понимания.

В этой связи можно предположить, что такими стилями являются: в вертикальном направлении – полезависимость-поленезависимость по Witkin, в горизонтальном направлении-ширина диапазона эквивалентности по Gardner [3,6].

Направление исследования полезависимости-поленезависимости связано с именем Witkin, было начато им в 40-ые годы XX столетия и не прерывалось им на протяжении всей жизни. Главным компонентом поленезависимого поведения является способность выделять релевантный элемент, преодолевая организованный контекст, фактически прерывая или прорывая его. Полезависимость – поленезависимость обнаруживает себя в таких достаточно сложных видах деятельности как работа с текстом, причем превосходство поленезависимых учащихся отмечается именно в тех обстоятельствах, когда текст требует своего переструктурирования или реорганизации. Характерно, что показатели понимания текста у поленезависимых испытуемых улучшались тогда, когда в качестве помощи при усвоении текста предлагались вопросы умозаключающего типа, в то время как полезависимые испытуемые в этих условиях ухудшали свои показатели. Вопросы умозаключающего типа требуют осуществления гипотетико-дедуктивного подхода в смысловой перестройке текста.

Обобщая личностную картину проявления полезависимости-полезависимости по данным Shouksmith [5] можно выделить следующие главные черты поленезависимого полюса:

- высокая личностная автономия (более независимое поведение в ситуациях межличностного общения, особенно в условиях неопределенности) и характерная для поленезависимых стабильность образа Я;

- низкий уровень социальных интересов, предпочтение значительных социальных дистанций, меньшая склонность к идентификации с другими, отчужденность и худшее запоминание лиц;

- выраженный контроль над аффективными состояниями, устойчивость при внушении, критичность, компетентность и в целом более объективный, беспристрастный подход к проблемам;

- меньшая импульсивность поведения в детском и подростковом возрасте;

- наличие специализированных и сложных психологических защит в психотравмирующих ситуациях.

Проведенный теоретический анализ понимания как когнитивно-стилевого феномена позволяет высказать гипотезу о том, что понимание, представляющее в содержательном аспекте познавательное отношение, или операциональный смысл, а в структурно-динамическом аспекте – процесс системообразования осуществляется как в вертикальном, так и в горизонтальном измерении когнитивного пространства, в соответствии с чем выделяются понимание-узнавание и понимание-объединение, реализуемые двумя парами базовых мыслительных операций и релевантные двум когнитивным стилям: полезависимости-полenezависимости по Witkin и ширине диапазона эквивалентности по Gardner. В связи со спецификой правовых текстов в рамках данной статьи акцент сделан на когнитивном стиле полезависимость-полenezависимость.

Математико-статистическая обработка проводилась с применением компьютерной программы SPSS. В результате факторного анализа был получен психологический портрет испытуемого, наиболее успешного в понимании правовых текстов. Он включает в себя следующие черты:

- высокий IQ
- полenezависимый
- тонкий «гар-аналитик»
- серьезный
- эмоционально стабильный

Можно предположить, что полученная модель личности человека, хорошо понимающего правовые тексты, может помочь при решении задач профессионального подбора кадров.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Знаков В.В. Психология понимания в познании и общении: Дис. докт. психол.н. в виде научного доклада. М., 1995.-77 с.
2. Ким А.М. Понимание как общепсихологический феномен.-Дис. д-ра психол.н.-Алматы, КазНУ им.аль-Фараби, 2002.-300 с.
3. Gardner R.W., Jackson D.N., Messick S.J. Personality organization in cognitive controls and intellectual abilities.// Psychological Issues. Monograph 8, vol.II, №4, 1960.-148p
4. Kintsch W., (1998) Comprehension: a paradigm for cognition. Cambridge, Cambridge University Press, p.461.

5. Shouksmith G. Intelligence, Creativity and cognitive style. Wiley-Interscience, Inc. N.-Y., 1970.-240 p.

6. Witkin H.A., Goodenough D.R. Cognitive styles: essence and origins. Field dependence and field independence//Psychological Issues. Monograph 51, №4, 1981.-141 p.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԻ ԸՆԲՌՆՈՒՄԸ

Ալլա Կիմ

*Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, Ալ Ֆարաբիի անվան
Ղազախստանի ազգային համալսարանի Ընդհանուր և էթնիկական
հոգեբանության ամբիոնի պրոֆեսոր,
Ղազախստան*

Հոդվածում ներկայացվում է հեղինակի կատարած հետազոտությունը: Ենթադրվում էր, որ օրենքի տեքստը, ի տարբերություն գեղարվեստական գրականության տեքստի, պետք է հասկացվի միանշանակ: Սակայն գործնականում այդպես չէ: Հետազոտության ընթացքում հետազոտվողներին ներկայացվել են ավարտուն հատվածները «Ղազախստանի հանրապետության լեզուների մասին օրենքից» և գործնական իրավիճակների, որոնք հասկանալու համար անհրաժեշտ է իմանալ օրենքի նորմերը: Տեսականորեն ճիշտ հասկացումը գնահատվել է քաղաքացիական իրավունքի մասնագետների կողմից: Հետազոտության միջոցով բացահայտվել են և տեսականորեն հիմնավորվել օրենքի տեքստի հասկացման կոնգնիտիվ ոճական և անձնային մեխանիզմները:

ABSTRACT

COMPREHENSION OF LEGAL TEXT

Alla Kim

*Doctor of Psychological Sciences, Professor
Department of General and Ethnical Psychology,
Kazak National University after Al-Faraby, Almaty, Kazakhstan.*

The paper discusses peculiarities of comprehension of legal texts. As a rule it is expected that the text of the law is understood directly as opposed to text of art. However, it is not always true in practice. In the experiments presented in the paper extracts from the "Law on the Languages of the Republic of Kazakhstan" and a practical situation, the understanding of which required recognition of rule of law. Theoretically right and proper understanding have been revealed among civil law specialists. Cognitive styles and personality mechanisms of understanding of text of law were revealed by experiments and grounded by theory.

**ԴԵՎԻԱՆՏ ՎԱՐՔԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ. ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ
ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

**PROBLEMS OF DEVIANT BEHAVIOR: DIFFERENT
APPROACHES AND PREVENTION**

**ПРОБЛЕМА ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ. ПОДХОДЫ
И ПУТИ ПРОФИЛАКТИКИ**

**ԱՐՏ-ԹԵՐԱՊԻԱՅԻ ԴԵՐԸ ԴԵՎԻԱՆՏ ՎԱՐՔԻ
ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ**

Մարիաննա Ավետիսյան

*Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
ՀՊՄՀ-ի Զարգացման և կիրառական
հոգեբանության ամբիոնի դասախոս*

ՀՀ ներկայիս պայմանները՝ քաղաքական, սոցիալական վայրիվերումներ, կրթական նորամուծություններ, հասարակության ֆրուստրացված վիճակ, արտագաղթ, սոցիալական տագնապներ և անորոշություն, ցածր կենսամակարդակ, բևեռացված հասարակություն, չնահանջող աղքատություն և հասարակության բնականոն զարգացման ընթացքի խեղաթյուրում, դժվարացում են յուրաքանչյուր մարդու կյանքը՝ ազդելով նրա անձի ձևավորման և զարգացման վրա: Հատկապես այս ազդեցությունների նկատմամբ խոցելի են երեխաները: Ձևավորվող անձր նման պայմաններում աստիճանաբար բարոյալքվում է, այլափոխվում են նրա որակները, ձևավորվում է ոչ ադեկվատ գիտակցություն և ինքնագիտացություն: Խաթարվում է հատկապես միջանձնային հարաբերու-

թյունների ոլորտը, անձը մեկուսանում է շրջապատից և ընդդիմանում դրան, չի հարմարվում ընդունված կարգուկանոնին՝ ստեղծելով սեփականը՝ դրանով իսկ առանձնանալով միջավայրից, որը «պարարտ հող է ստեղծում դևիանտ վարքի ձևավորման համար՝ երբեմն քրեաբանական բնույթի: Ուսման մեջ դա դրսևորվում է ցածր առաջադիմությամբ՝ ազդելով նաև ընդունակությունների զարգացման վրա: Երեխաները չեն ցանկանում սովորել, դպրոց գնալ, կորցնում են հետաքրքրությունը գիտելիքի ձեռքբերման, կյանքի նկատմամբ, ունենում են անվստահություն ապագայի հանդեպ, ավելանում են տագնապներն ու վախերը: Այսպիսով, կարող ենք արձանագրել, որ երեխաների մեծ մասն ունեն հոգեբանա-մանկավարժական օգնության կարիք:

Որպես նման երեխաներին հուզական և հոգեբանական օգնության միջոց մենք առաջարկում ենք արվեստը և գեղարվեստական-ստեղծագործական գործունեությունը: Արտ-թերապիայի մեթոդի կիրառումը մանկավարժական գործունեության մեջ մի կողմից կօգնի երեխային ձեռք բերել այլ մարդկանց հետ փոխազդեցության, ռեֆլեքսիայի, ինքնահասկացման և ինքնարճնդունման, ինչպես նաև այլ մարդկանց հասկացման և ընդունման մի շարք հմտություններ, մյուս կողմից՝ կնպաստի երեխայի ընդունակությունների՝ ինտելեկտի և կրեատիվության զարգացմանը, որը ապացուցվել է մեր հետազոտությունների միջոցով:

Հետազոտությանը մասնակցել է 63 դեռահաս ՀՊՄՀ-ի հենակետային վարժարնից, որոնց մոտ եղել են տարբեր տեսակի վարքային շեղումներ: Այսինքն, դրանք այն դեռահասներն են, որոնց վարքից դժգոհում են և՛ ծնողները, և՛ մանկավարժները: Հետազոտվել է ագրեսիվության մակարդակը՝ Ռոզենցվեյգի ագրեսիվության բացահայտման մեթոդիկայով, տագնապայնության մակարդակը՝ Թեյլորի տագնապայնության ախտորոշման մեթոդիկայով, շփվողականությունը՝ Ռենե Ժիլի մեթոդիկայով, ինտելեկտի և կրեատիվության մակարդակը՝ Ռավենի մատրիցաներով և Տորանսի մեթոդիկայով, ինչպես նաև հիշողությունն ու ուշադրությունը՝ Շուլցի աղյուսակներով: Հոգեախտորոշումն անցկացվել է նախքան արտ-թերապիայի թրեյնինգը և թրեյնինգից հետո, որպեսզի պարզենք, թե ինչքանով է հնարավոր կանխել դևիանտ վարքը

դեռահասաների մոտ՝ կիրառելով արտ-թերապիա: Նախքան արդյունքները ներկայացնելը խոսենք արտ-թերապիայի մասին:

Արվեստը դեռ վաղուց մարդկանց համար եղել է հաճույքի աղբյուր, սակայն որպես բուժման միջոց վերջինիս օգտագործումը հարաբերականորեն նոր երևույթ է: Արտ-թերապիա տերմինն առաջին անգամ օգտագործել է Ադրիան Հիլը 1938թ.-ին [1, էջ 216]: Արվեստի միջոցով բուժման արժեքը կայանում է նրանում, որ վերջինիս օգնությամբ հնարավոր է սիմվոլիկ մակարդակում աշխատել տարբեր զգացմունքների հետ, հետազոտել և հնարավորություն տալ արտահայտվել: Մեր նախնիները օգտագործել են սիմվոլիկ պատկերները՝ փորձելով գտնել մարդկային գոյության իմաստը և իր տեղն այս աշխարհում:

Իր զարգացման սկզբնական շրջանում արտ-թերապիան արտացոլում էր հոգեվերլուծական հայացքները, որտեղ այցելուի գեղարվեստական գործունեության վերջնական արդյունքը, լինի դա նկար, թե ծեփակերտում, համարվում էր անգիտակցական հոգեկան գործընթացների արտահայտումը: 20-ական թթ. Պրինցհորնը [5] ուսումնասիրել է հոգեկան հիվանդների նկարները և պարզել, որ այդ նկարներում արտացոլված են նրանց ներքին կոնֆլիկտները: ԱՄՆ-ում արտ-թերապիայով առաջինը զբաղվել է Մարգարետ Նաումբուրգը [4]: Նա աշխատել է Նյու-Յորքի հոգեբուժական ինստիտուտում, մասնավորապես՝ վարքային խնդիրներ ունեցող երեխաների հետ և հասել բավական մեծ հաջողությունների:

Արտ-թերապիան օգտագործվում է որպես թերապևտի և այցելուի հետ շփման միջոց սիմվոլների մակարդակում: Ստեղծագործության արդյունքում ստացված կերպարները արտացոլում են անգիտակցական գործընթացները՝ վախերը, ներքին կոնֆլիկտները, մանկական հիշողությունները, երազները՝ այն բոլոր երևույթները, որոնք վերլուծության են ենթարկվում հոգեվերլուծողների կողմից: Չնայած Ֆրեյդը իր այցելուների հետ աշխատանքում արտ-թերապիա չի օգտագործել, սակայն նա հավանաբար կգար դրան, քանի որ իր աշխատանքներից մեկում նա գրում է. «Մենք ապրում ենք երազները որպես տեսողական կերպարներ: Երազներում կարող են ներկա լինել զգացմունքները և զգայությունները,

նրանում կարող են առաջանալ մտքեր, սակայն **առաջին** հերթին երազները տեսողական կերպարներ են: Եվ մեծամասամբ երազները պատմելիս առաջանում են դժվարություններ, քանի որ դրանց նկարագրության համար օգտագործվում են խոսքերը: «Ես կարող եմ դա նկարել,- արտահայտությունը կարելի է լսել երազ պատմողից,- սակայն չգիտեմ, թե ինչպես նկարագրեմ դա բառերով»[3]:

Արտ-թերապիայի մեթոդիկան հիմնվում է այն մոտեցման վրա, որ ներքին «Ես»-ը սպոնտան արտացոլվում է տեսողական կերպարների ձևով ամեն անգամ, երբ մարդը նկարում է կամ ծեփում: Չնայած Ջ. Ֆրեյդը արտ-թերապիան իր պրակտիկայում չի կիրառել, սակայն այն կիրառել է Կ.Յունգը [3]: Նա առաջարկում էր իր այցելուներին նկարել իրենց երազները, երազանքները և ֆանտազիաները: Յունգի գաղափարները անհատական և ունիվերսալ սիմվոլների մասին, ինչպես նաև ստեղծագործական ուժի օգտագործման հնարավորությունը թերապևտիկ նպատակով մեծ ազդեցություն են թողել արտ-թերապիայի հետագա զարգացման վրա:

Ներկայացնենք մեր կողմից իրականացրած հետազոտության և վերաթեստավորման արդյունքները.

Ազդեսիվություն՝ 65.9%-ից նվազել է 32.9%-ի, տազնապայանություն՝ 54.3%-ից նվազել է 29.8%-ի, շփվողականություն՝ 33.3%-ից բարձրացել է 58.7%-ի, իտելեկտի գործակիցը եղել է 66.3% դարձել է 66.9%: Սա խոսում է այն մասին, որ ինտելեկտը բնածին է, շատ դժվար է զարգանում, կամ կարելի է բարձրացնել ինտելեկտը այլ մեթոդներով, կրեատիվություն՝ 35,6%-ից բարձրացել է 81.4% և ուշադրություն և հիշողություն՝ 42.3%-ից հասել է 68.5%-ի: Ուշադրություն, հիշողություն սանդղակը ներկայացված է միասին, քանի որ կարծում են, որ դրանք շատ փոխկապակցված են և որպեսզի լավ հիշել, անհրաժեշտ է ուշադիր լինել:

Արտ-թերապիան կարող է օգնել հետևյալ նպատակներին հասնելու համար.

1. Հեշտացնում է լավանալու գործընթացը: Հաճախ երեխային ավելի հեշտ է իր ներքին անգիտակցական գործընթացները նկարել, քան արտահայտել բառերով:

2. Տալիս է ինտերպրետացիայի և ախտորոշման համար ինֆորմացիա: Ստեղծագործության արդյունքը փաստ է և երկար կարող է պահպանվել:

3. Աշխատեցնում է այն մտքերն ու զգացմունքները, որոնք երեխան սովոր է ճնշել: Հաճախ ոչ վերբալ միջոցները միակ միջոցներն են, որոնցով հնարավոր է լինում արտահայտել և հասկանալ ուժեղ ապրումներն ու զգացմունքները:

4. Ներքին վերահսկողության զգացման զարգացումը: Երբ աշխատում ես նկարի կամ ծեփակերտման հետ, սկսում ես ուշադրություն դարձնել և կարգավորել գույնը և ձևը: Բացի այդ, հրահանգը տալուց առաջ մասնագետը երեխային խնդրում է, որ մարմնով զգա, ուշադրություն դարձնի մարմնային զգացողությունների վրա:

5. Արտ-թերապիայով աշխատանքը հնարավորություն է տալիս փորձարկել մաշկային և տեսողական զգայությունները և զարգացնում է դրանց ընկալումը: Երեխաները հաճախ ցանկանում են մատերով նկարել կամ հոտ են քաշում նյութերից և այլն:

6. Բարձրացնում ինքնագնահատականը [1, էջ 218]:

Արտ-թերապիա կիրառելու համար հարկավոր չէ հատուկ մասնագիտական գիտելիքներ, այսինքն նկարչական կամ քանդակելու հատուկ հմտություններ: Այստեղ կարևոր է հենց ստեղծագործելու գործընթացը, ինչպես նաև ստեղծագործողի ներքին աշխարհը, որը դրսևորվում է հենց այդ ժամանակ: Հոգեբանը, մանկավարժը պետք է խրախուսի երեխայի սպոնտանությունը, որքան հնարավոր է ազատ արտահայտի իր զգացմունքներն ու մտքերը:

Այսպիսով, արտ-թերապիան ունի շատ դրական ազդեցություն անձի առողջ ձևավորման և զարգացման վրա, որի օգնությամբ հնարավոր է կանխել հնարավոր շեղումները: Արտ-թերապիան հոգեբանական այն մեթոդներից է, որի առանձին տարրեր և ձևեր կարելի է կիրառել նաև տարբեր առարկաների դասավանդման ժամանակ, սակայն այս խնդրին կանդիդատանք մեր հետագա աշխատանքներում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Рудестам К., Групповая психотерапия, Питер, 2000, 376 с..
2. Freud, S. Introductory lectures on psychoanalysis Part II: Dreams, London: Hogarth Press, 1963.
3. Jung C, Collected Works (Vol 6), London, Routledge & Kegan Paul, 1970.
4. Naumburg M., Dynamically oriented art therapy: Its principles and practices. New York, Grune & Stratton, 1966.
5. Prinzhorn, H., Artistry of the mentally ill, New York, Springer, 1972.

ABSTRACT

THE ROLE OF ART THERAPY IN THE PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOR

Marianna Avetisyan,

*Lecturer, Chair of Developmental and Applied Psychology,
Armenian State Pedagogical University*

Current conditions in Armenia, such as political, social instabilities, innovations in education, migration, poverty makes everyone's life difficult affecting development of the personality. Particularly children are very sensitive of those conditions. They affect on the routine of development of child's personality, the child becomes alienated and breaks off communication with fellows and friends, which serves as bases for deviate behaviour and even for criminal behaviour. These problems affect also on the level of educational achievement. Thus, it is important to provide children with pedagogical and psychological support when necessary. The article discusses and suggests implementation of art therapy as a method of psychological support for children with deviant behaviour. Research results had shown that art therapy is a very effective method and helps children to gain communication skills, solve interpersonal conflicts and harmony.

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ АРТ-ТЕРАПИИ В ПРОФИЛАКТИКЕ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Марианна Аветисян

*Кандидат психологических наук, преподаватель кафедры Психологии
развития и прикладной психологии АГПУ*

Армения сейчас находится в переходном периоде. политические, экономические перемены, миграция, финансовые трудности, бедность и т.д., что негативно влияет на каждого отдельно взятого человека. Неблагоприятные воздействия влекут за собой искаженное моральное развитие, психологическое отчуждение от окружения, негативизм, девиантное поведение, иногда и с криминальной окраской. Эти негативные новообразования неизбежно сказываются на учебной деятельности ребенка (потеря интереса к учебе, проявление непослушания, проступки и т.д.). Исходя из данных нашего исследования применения арттерапевтического метода в процессе уроков и ведения группы существенно стимулирует развитие фантазии, воображения, способствует разрешению межличностных и внутриличностных конфликтов учащихся, тем самым предупреждая развитие предпосылок девиантного поведения детей и подростков.

ԴԵՎԻԱՆՏ ՎԱՐՔԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲՈՒԺԱԿԱՆ ԱՍՊԵՎՏՆԵՐԸ

Լիլիթ Գարգրջյան

*Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
Երևանի պետական համալսարանի
Անձի հոգեբանության ամբիոնի ասիստենտ*

Բռնության հիմնախնդիրը առավել ակտուալ է դառնում, երբ այն առնչվում է անչափահասների հետ: Անչափահասների նկատմամբ բռնությունը հրատապ և անհանգստացնող խնդիր է հասարակության համար, սակայն, ոչ պակաս կարևոր և հրատապ է նրանց՝ անչա-

փահասների կողմից դրսևորվող բռնության հարցը: Դեռահասների դաժանությունը, ագրեսիվությունը, շեղվող վարքը հանդիսանում են տարբեր գիտական դիսցիպլինների տեսական, հետազոտական և պրակտիկ գործունեության ակտուալ հիմնախնդիրներից, մասնավորապես իրավաբանության, հոգեբանության և հոգեբուժության:

Իրավաբանական տեսանկյունից վարքային խնդիրները սահմանվում են որպես դելիկվենտ կամ հանցավոր արարքներ, որոնց համար օրենքով պատիժ է նախատեսված:

Հոգեբանական տեսանկյունից վարքային խնդիրները կայանում են գերակտիվ, իմպուլսիվ և ագրեսիվ դրսևորումներում, որոնք հաճախ սահմանվում են որպես արտաքնայնացված վարք: Արտաքնայնացված վարքն ունի երկու փոխկապակցված, բայց անկախ ենթաշափանիշ՝ «դելիկվենտ» և ագրեսիվ: Առաջինը հակասոցիալական վարքն է, որը կայանում է կանոնների խախտման մեջ, օրինակ, փախուստ, հրկիզում, գողություն, ալկոհոլի, թմրանյութերի օգտագործում, վանդալիզմ: Երկրորդը՝ ագրեսիվ վարքը, ուղղված է մարդկանց և/կամ այլ օբյեկտների վնաս պատճառելուն: Ագրեսիվ վարքի օրինակներ են ծեծկոտուքները, դեստրուկտիվությունը, չենթարկվողությունը, սպառնալիքը և այլն: [2]

Ֆուրմանովը գտնում է, որ անկախ վարքի առանձնահատկություններից և ուղղվածությունից, ագրեսիվությունը հանդիսանում է վարքային խնդիրների հիմնական որակական բնութագիրը [4]:

Ագրեսիայի պատճառները մեկնաբանող մի շարք մոտեցումներ կան, որոնցից երեքը ամենատարածվածն են հոգեբանական գրականության մեջ: Առաջին, ագրեսիան բնածին, բնագոյային վարք էին սահմանում հոգեվերլուծության հիմնադիր Ջ. Ֆրոյդը [3] և էթոլոգ Կ. Լորենցը [1]: Հոգեվերլուծական տեսության մեջ ագրեսիան համարվում է մահվան բնագոյի տեղափոխում դեպի ուրիշները [3]: Երկրորդ, «ֆրուստրացիա-ագրեսիա» մոտեցման հեղինակները՝ Ջ. Դոլլարդը և ուրիշները, համարում էին, որ ագրեսիան առաջանում է, երբ անձի նպատակաուղղված վարքը ֆրուստրացիայի է ենթարկվում [9]: Այս պարզ մոտեցումը հետագայում վերանայել է Լ.Բերկովիցը և եկել այն եզրակացության, որ ֆրուստրացիան առաջացնում է ագրեսիվ գործողության նախատրամադրվա-

ծություն, այլ ոչ թե ակտուալ ագրեսիա [7]: Երրորդ, Ա.Բանդուրան՝ սոցիալական ուսուցման տեսության հիմնադիրը, գտնում էր, որ ագրեսիան, ինչպես այլ վարքաձևերը ձեռքբերովի է: Երեխաները սովորում են ագրեսիվ վարքաձևեր՝ դիտելով ագրեսիվ մոդելներ և ընդօրինակելով այն վարքը, որը դրական հետևանք է ունեցել [6]:

Վերջին տարիներին երեխաների և դեռահասաների ագրեսիվ վարքի ուսումնասիրման մեջ հաճախ կիրառվում է ինֆորմացիայի վերամշակման սոցիալ-կոգնիտիվիստական մոդելը, ըստ որի, ագրեսիվ վարքը երեխաների և դեռահասաների համար առօրյա կյանքի սոցիալական խնդիրների հաղթահարման ձևերից մեկն է: Ագրեսիվ վարքի բարձր մակարդակը սոցիալական ինֆորմացիայի (սոցիալական նշանների վերծանման, իրադրությունների մեկնաբանման, նպատակադրման, ռազմավարությունների ստեղծման, հակազդումների գնահատման) վերամշակման բացթողումների հետևանք է, որը մեծացնում է խնդիրների լուծման ագրեսիվ ռազմավարությունների ընտրության հավանականությունը: Սոցիալական ինֆորմացիայի վերամշակման ագրեսիվ ուղղվածության ձևերի զարգացումը պայմանավորված է մի շարք կենսաբանական և միջավայրային գործոններով: [18]

Այս մոտեցումներից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի իրատեսական կողմ և կոնկրետ ագրեսիվ արարքում կարելի է տեսնել այս մոտեցումներից որևէ մեկի արտացոլումը: Այլ հարց է, ագրեսիվ արարքների բազմազանությունը, որը տատանման այնքան մեծ ամպլիտուդ ունի, որ անշուշտ կարիք է զգում գիտական դասակարգման՝ հասկանալու համար, թե արդյոք միմյանցից խիստ տարբերվող երկու վարք կարող ենք կոչել նույն՝ ագրեսիա տերմինով, թե ոչ: Կասկած չի հարուցում, որ մարդասպանությունը ագրեսիայի դրսևորում է, սակայն օրենքը տարբեր պատիժ է սահմանում առանց դիտավորության և բարձր հուզականության պահին իրականացված մարդասպանության և որոշակի նպատակով սառնասրտորեն ծրագրավորված մարդասպանության համար: Վերոհիշյալ երկու արարքները տարբերակելու համար առանձնացնում են իմպուլսիվ կամ հուզական և ոչ-իմպուլսիվ կամ գործիքային ագրեսիա: Ագրեսիայի իմպուլսիվ ձևը անզուսպ և անվերահսկվող է և ուղեկցվում է

բարձր նյարդային գրգռվածությամբ և հույզերով՝ վախով և զայրույթով [20]:

Ագրեսիայի մյուս՝ ոչ-իմպուլսիվ ձևը, նպատակաուղղված է և ուղեկցվում է ցածր նյարդային գրգռվածությամբ [20], [14]:

Բացի մարդկային ագրեսիայի տարբերակումներից, կենսաբանները նույնպես դասակարգել են կենդանիների ագրեսիայի տեսակները: Վարքի տոպոլոգիական բնութագրերի և կենսաքիմիական և նեյրոանատոմիական ասպեկտների հիման վրա առանձնացրել են ագրեսիայի մի շարք տեսակներ՝ մայրական ագրեսիա, տարածական ագրեսիա, դյուրաբորբոք ագրեսիա, վախից խթանված ագրեսիա, գործիքային ագրեսիա, գիշատչային ագրեսիա: Մարդկանց և կենդանիների հետ իրականացված կենսաբանական հետազոտությունները փորձել են ընդհանրացնել այս տեսակները՝ հիմք ընդունելով այն հոգեբանական և նեյրոքիմիական գործընթացների տարբերությունները, որոնք զուգակցվում են այս վարքաձևերի հետ: Տարբերում են ագրեսիվ-պաշտպանական հակազդում այնպիսի ազդակի նկատմամբ, ինչպիսին վտանգն է (իրական կամ թվացյալ), այսինքն՝ հուզական/պաշտպանական ագրեսիա և հարձակողական/գործիքային, լավ կազմակերպված ագրեսիվ հակազդում, որը խթանվում է կանխատեսվող պարզևից, այսինքն, գիշատչային ագրեսիա: Տարբեր աղբյուրներում տարբեր տերմիններ են կիրառվում այս տեսակները սահմանելիս՝ հարձակողական-պաշտպանական, հուզական-գիշատչային, իմպուլսիվ - ոչ իմպուլսիվ: Ագրեսիայի այս երկու տեսակները ուսումնասիրվել են նաև երեխաների շրջանում՝ հոգեբանական և կենսաբանական վերոնշյալ տարբերակումներին հավելելով դրանց մանկական ենթատեսակները՝ ռեակտիվ և պրոակտիվ ագրեսիա անվանումներով: Ռեակտիվ ագրեսիան վտանգի կամ սադրանքի նկատմամբ հակազդումն է, իսկ պրոակտիվ ագրեսիան պարզևատրում ակնկալող վարքն է:

Ագրեսիայի այս երկու տեսակների հետազոտություններում փորձել են չափել նեյրոփոխադրիչների՝ մասնավորապես, սերոտոնինի քանակը և հոգեֆիզիոլոգիական գրգռվածության աստիճանը: Հետազոտության արդյունքները ցույց են տվել, որ իմպուլսիվ ագրեսիա դրսևորող-

ներն ունեն ավելի ցածր սերոտոնիկ ակտիվություն և բարձր հոգե-
ֆիզիոլոգիական գրգռվածություն, քան ոչ իմպուլսիվ ագրեսիա
դրսևորողները: [14]

Քանի որ ագրեսիան բնորոշ է նաև որոշ հոգեկան խանգարումների,
հոգեբանները տարբերակում են պաթոլոգիական և ոչ պաթոլոգիական
ագրեսիա:

Ոչ իմպուլսիվ ագրեսիա դրսևորող մարդկանց որոշակի խումբ
հոգեբույժների և հոգեբանների կողմից դասվում են պսիխոպաթների
շարքին, որոնք ագրեսիան կիրառում են զուտ գործիքային նպատա-
կով [12]:

Տարբեր հեղինակներ առանձնացնում են ագրեսիայի տարբեր
տեսակներ, ըստ որում, ագրեսիայի դասակարգումները բազմազան են,
կախված դասակարգման հիմքից:

Ըստ ուղղվածության տարբերում են արտաքին ագրեսիա (հետերո),
որը կարող է լինել ուղիղ (ագրեսիայի բաց դրսևորում կոնկրետ անձանց
նկատմամբ), կամ տեղափոխված (ագրեսիայի դրսևորում անդեմ հան-
գամանքների, առարկաների կամ սոցիալական շրջապատի նկատմամբ),
ինչպես նաև ներքին ագրեսիա (աուտո), որը դրսևորվում է սեփական
անձին ուղղված մեղադրանքների կամ պահանջների ձևով:

Ըստ արտահայտման միջոցի, տարբերում են կամաձին ագրեսիա,
որն առաջանում է ինչ-որ մեկին խանգարելու, վնասելու, վիրավորելու
ցանկությունից, և ոչ կամաձին ագրեսիա, որը զայրույթի ոչ նպատա-
կաուղղված և արագ դադարող պոռթկում է, որի ընթացքում սուբյեկտը չի
վերահսկում իր գործողությունը և այն ընթանում է անֆեկտի ձևով:

Ըստ վերջնական նպատակի, տարբերում են գործիքային
(կոնստրուկտիվ) ագրեսիա, երբ գործողություններն ունեն դրական
կողմնորոշում և ուղղված են չեզոք բնույթի նպատակին հասնելուն, իսկ
ագրեսիան կիրառվում է միայն որպես միջոց (այս տեսակը բաժանվում է
անհատական-գործիքային ագրեսիայի՝ շահադիտական և անշահա-
խնդիր, և սոցիալապես պայմանավորված գործիքային ագրեսիայի՝
ասոցիալ և պրոսոցիալ), ինչպես նաև թշնամական (ապակառու-

ցողական) ագրեսիա, երբ գործողություններն առաջանում են բռնության ձգտումից, իսկ դրանց նպատակը վնաս պատճառելն է:

Ըստ արտահայտման ձևի տարբերում են ֆիզիկական, վերբալ, անուղղակի ագրեսիա և նեգատիվիզմ: [4]

Հոգեբուժական տեսանկյունից, վարքային խնդիրները դիտարկվում են որպես որոշակի հոգեկան խանգարումներ, հիմնված DSM-IV-TR-ի կամ ICD-10-ի ախտանիշների վրա: Դրանք կոչվում են Կազմալուծված վարքագծի խանգարումներ և ներառում են Հակադրման-անհնազանդության խանգարումը և Վարքի խանգարումը ըստ DSM-IV-TR-ի [5] և Հիպերկիներտիկ խանգարումն ու Վարքի խանգարումը (Հակադրման-անհնազանդության խանգարումը որպես ենթատիպ) ըստ ICD-10-ի [22]:

Հիպերկիներտիկ խանգարումը համապատասխանում է DSM-IV-TR-ի Ուշադրության պակասի, գերշարժունության խանգարմանը, բայց ի տարբերություն վերջինիս պահանջում է ախտանիշների ավելի սաստիկ արտահայտվածություն: Այս խանգարումը բնութագրում է այն երեխաներին, որոնք դրսևորում են մշտական և իրենց տարիքին անհամապատասխան անուշադրության, գերշարժունության և իմպուլսիվության ախտանիշներ [5]: Վարքի խանգարումը բնութագրում է այն երեխաներին, որոնք դրսևորում են ագրեսիվ և հակասոցիալական արարքներ, այդ թվում մարդկանց նկատմամբ դաժանություն, գողություն, վանդալիզմ: Դա վարքի մշտական և կայուն պատտերն է, որի ժամանակ խախտվում են ուրիշների իրավունքները կամ տվյալ տարիքին համապատասխան սոցիալական նորմերը կամ կանոնները: Հակադրման-անհնազանդության խանգարումով երեխաները (նախադպրոցականներ և կրտսեր դպրոցականներ) դրսևորում են տարիքին անհամապատասխան համառություն, դյուրագրգիռություն և հրահրող վարք ունեն [5]: Այս խանգարումը ներառվել է DSM-IV-ում նախադպրոցականների և կրտսեր դպրոցականների հակասոցիալական և ագրեսիվ վարքի վաղ դրսևորումները բացահատելու համար: Քանի որ երեխաները հաճախ են դրսևորում գայրույթի պոռթկումներ, դյուրագրգիռություն, կռիվներ, մասնագետների շրջանում կասկած է հարուցում Հակադրման-անհնազանդության խանգարում կատեգորիայի օբյեկտիվությունը: Այնուամեն-

նայնիվ, բազմաթիվ փաստեր ապացուցում են, որ գոյություն ունի հստակ տարբերակում բացահայտ ոչ դեստրուկտիվ վարքի (օրինակ, չենթարկվողություն և կռիվներ) և Հակադրման-անհնազանդության խանգարման միջև [11]: Բացահայտվել է, որ Հակադրման-անհնազանդության խանգարումը չափազանց բացասական ազդեցություն է ունենում ծնող-երեխա փախհարաբերությունների վրա, և հոգեբանական աջակցության հայցով համապատասխան հաստատություններ եկած նախադպրոցականների երեք քառորդը համապատասխանում են DSM-IV-ի Հակադրման-անհնազանդության խանգարման չափանիշներին [10]: Ախտորոշումը կատարվում է միայն այն դեպքում, երբ նման վարքն արտահայտվում է ավելի հաճախ, քան դա դիտվում է համապատասխան տարիքի և զարգացման մակարդակի մյուս երեխաների մոտ:

Վարքի խանգարումով երեխաների բնորոշ առանձնահատկություններից են. լուրջ զանցանքներ, անհնազանդություն և դյուրագրգիռության պոռթկումներ:

Վարքի խանգարման առաջացման տարիքը կարևորվում է այդ խանգարման ախտորոշման և բուժման տեսանկյունից [17], [19]: DSM-IV-ում հստակ տարբերակվում են խանգարման մանկական ենթատիպը, որի դեպքում ախտանիշներից նվազագույնը մեկը պետք է դրսևորվի մինչև 10 տարեկանը, և դեռահասության ենթատիպը, երբ վերոհիշյալ պայմանը չի ապահովում: Բազմաթիվ փաստեր վկայում են, որ խանգարման մանկական ենթատիպի դեպքում (հիմնականում տղաներ) առավել ազդեալի ախտանիշներ և դրանով պայմանավորված հակաօրինական գործունեություն են դրսևորվում, և վարքի ազդեալվությունը հարաբերականորեն կայուն է լինում ժամանակի մեջ: Դեռահասության ենթատիպի դեպքում (և՛ տղաներ, և՛ աղջիկներ) դրսևորվում է ավելի թույլ հոգեպաթոլոգիա, քան մանկական ենթատիպի դեպքում: Այս երեխաների հակասոցիալական վարքն ու ազդեալվությունը տարիքի հետ նվազում է [15]: Մասնագետների շրջանում քննարկվում է նաև Վարքի խանգարման տարիքային յուրահատկության հարցը. DSM-IV-ի չափանիշները կիրառելի են դպրոցական տարիքից սկսած կամ ավելի ուշ՝ դեռահասության տարիքում: Սակայն, խանգարման վաղ ախտորո-

շումը նշանակալի ազդեցություն ունի դրա հետագա ընթացքը կարգավորելու համար, այդ պատճառով առաջարկվում է DSM-V-ում ներառել նախադպրոցականների ախտորոշման համար նախատեսված չափանիշներ [19], [21]:

Մանկական տարիներին կայուն ագրեսիվ հակասոցիալական վարքին կարող են հաջորդել Անձի հակասոցիալական խանգարումները, որոնք դրսևորվում են ուրիշների նկատմամբ հարգանքի բացակայությամբ, նրանց իրավունքների խախտմամբ, բազմաթիվ օրինախախտումներով: [13]

Դեհիանտ և ագրեսիվ վարքի նկատմամբ մոտեցումները բազմազան են, ինչն էլ իր հերթին պայմանավորում է հոգեախտորոշիչ գործիքների և հոգեբանական միջամտության ձևերի բազմազանությունը: Կասկած չի հարուցում այն, որ դեվիանտ վարք ցուցաբերող երեխաները, ինչպես նաև նրանց մտերիմներն ունեն մասնագիտական աջակցության կարիք, քանի որ երեխայի վարքային խնդիրները գործունեության և շփման դժվարություններ են ստեղծում ոչ միայն իր կյանքում, այլ նաև իր ծնողների, սիրելիների և ուսուցիչների կյանքում: Մասնագետների խնդիրը յուրաքանչյուր առանձին դեպքի խոր և նրբանկատ գնահատումն է՝ միջամտության արդյունավետ ուղիներ ընտրելու համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Лоренц К., Агрессия. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Lorenc/_Agress_Index.php
2. Мэш Э., Вольф Д., Детская патопсихология. <http://bookap.info/genpsy/kidspat/load/doc.shtm>
3. Фрейд З., Психология бессознательного. М., Прогресс, 1990
4. Фурманов И.А., Психологические основы диагностики и коррекции нарушений поведения у детей подросткового и юношеского возраста: Психологические основы диагностики и коррекции нарушений поведения у детей подросткового и юношеского возраста.– Мн.: НИО, 1997.
5. American Psychiatric Association. (2000). Diagnostic and statistical manual of mental disorders DSM-IV-TR (Text Revision). Washington, DC: Author.

6. Bandura, A. (1983) Psychological mechanisms of aggression. In: Green RG, Donnerstein EI (eds) *Aggression: Theoretical and empirical views*. New York: Academic Press, pp 1–40
7. Berkowitz, L., (1983) The experience of anger as a parallel process in the display of impulsive, “angry” aggression. In: Green RG, Donnerstein EI (eds) *Aggression: Theoretical and empirical views*. New York: Academic Press, pp 103–134
8. Burke, JD., Loeber, R., Birmaher, B., Oppositional defiant disorder and conduct disorder: A review of the past ten years, part II. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 2002;41:1275–93.
9. Dollard, J., Doob, CW., Miller, NE., Mowrer, OH., Sears, RR., (1939) *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press
10. Farrington, D. (1995) The development of offending and antisocial behaviour from childhood: key findings from the Cambridge Study in Delinquent Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 929–964.
11. Frick, P., Jackson, Y., (1993), Family functioning and childhood antisocial behavior: yet another reinterpretation. *J Child Clin Psychol* 22 (p.410-419)
12. Hare, R. D., (1999) Psychopathy as a risk factor for violence. *Psychiatry Q* 70:181–197.
13. Hinshaw, S., Lahey, B.B., & Hart, E. (1993). Issues of taxonomy and comorbidity in the development of conduct disorder. *Development and Psychopathology*, 5, 31–50.
14. Kempes, M., Matthys, W., de Vries H., van Engeland H. (2005), Reactive and proactive aggression in children. A review of theory, findings and the relevance for child and adolescent psychiatry. *Eur Child Adolesc Psychiatry* 14:11–19
15. Lahey, B.B., & Waldman, I.D. (2003). A developmental propensity model of the origins of conduct problems during childhood and adolescence. In B.B. Lahey, T.E. Moffitt & A. Caspi (Eds.), *Causes of conduct disorder and serious delinquency* (pp. 76–117). New York: Guilford Press.
16. McEllistrem, J., (2004) Affective and predatory violence: A bimodal classification system of human aggression and violence. *Aggression and Violent Behavior* 10 1–30
17. Moffitt, T., and others., (2008) Research Review: DSM-V conduct disorder: research needs for an evidence base. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 49:1, pp 3–33

18. Pakaslahti, L., (2000) Children's and adolescents' aggressive behavior in context: the development and application of aggressive problem-solving strategies. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 5, No. 5, pp. 467–490,
19. Rappaport, N., Thomas, Ch., (2004) Recent Research Findings on Aggressive and Violent Behavior in Youth: Implications for Clinical Assessment and Intervention. *Journal of Adolescent Health*; 35:260–277
20. Vitiello, B., Stoff, DM., (1997) Subtypes of aggression and their relevance to child psychiatry. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 36:307–315
21. Wakschlag, L., and others., (2010) Research Review: 'Ain't mis-behavin': Towards a developmentally-specified nosology for preschool disruptive behavior. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry* 51:1, pp 3-22
22. World Health Organization (1992) Tenth Revision of the International Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD–10). Geneva: WHO.

ABSTRACT
PSYCHOLOGICAL AND PSYCHIATRIC ASPECTS
OF DEVIANT BEHAVIOR

Lilit Gargrtsyan

*Candidate of Psychological Sciences,
Assistant Professor, Chair of Personality Psychology,
Yerevan State University*

Deviant behavior of adolocents is studied by many disciplines, such as law, psychology and psychiatry.

From the legal point of view behavioral problems are delinquent or criminal acts which are penalised by law.

In psychology externalized behavior in form of hyperactive, impulsive and aggressive manifestations are considered as behavioral problems. Externalized behavior has 2 interconnected, but independent subcriteria – delinquent behavior and aggressive behavior. There are three main theories of aggression: Psychoanalytical theory where aggression is regarded as inborn, instinctive behavior, Frustration-aggression theory where it is regarded as a reaction to frustration and Social learning theory where aggression is regarded as a result of imitation and modeling.

The article discusses differnet types of aggression. It states that as aggression is common for some psychiatric disorders psychologists distinguish pathological and non pathological aggression.

In psychiatry behavioral problems are considered disorders based on symptoms described in DSM-IV-TR or ICD-10. These are Disruptive Behavior Disorders and include Oppositional-Defiant Disorder and Conduct Disorder according DSM-IV-TR and Hyperkinetic disorder and Conduct disorder (ODD as subtype) according ICD-10.

Thus, the article emphasises the fact that there are many approaches to the phenomenon of deviant behavior and each case requires proper psychological and psychiatric diagnosis.

РЕЗЮМЕ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПСИХИАТРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Лилит Гаргриян

*Кандидат психологических наук,
ассистент кафедры Психологии личности ЕГУ*

Проблемы поведения подростков являются одной из актуальных проблем теоретической, исследовательской и практической деятельности многих научных дисциплин, в частности юриспруденции, психологии и психиатрии.

С юридической точки зрения проблемы поведения делинквентные или криминальные поступки, для которых предназначено законное наказание.

С психологической точки зрения проблемы поведения заключаются в сверхактивных, импульсивных и агрессивных проявлениях, которые часто называются экстернализированным поведением. Экстернализированное поведение состоит из двух взаимосвязанных, но независимых подпараметров - «делинквентность» и агрессивность. В рамках трех основных теорий трактующих агрессию она определяется как врожденное, инстинктивное поведение (психоанализ), реакция на фрустрацию (теория фрустрации-агрессии), результат подражания и моделирования (теория социального научения). Выделяют разные виды агрессии, типологии агрессии разнообразны в зависимости от того, что лежит в их основе. Так как агрессия свойственна многим психическим расстройствам, психологи различают патологическую и непатологическую агрессию.

С психиатрической точки зрения проблемы поведения рассматриваются как психические расстройства на основе симптомов, описанных в DSM-IV-TR или ICD-10. Они называются расстройствами социального пове-

дения и включают расстройство поведения и оппозиционно-демонстративное расстройство по DSM-IV-TR и гиперкинетическое расстройство и расстройство поведения (оппозиционно-демонстративное расстройство в качестве подтипа) по ICD-10.

Существуют разные подходы к объяснению девиантного поведения, следовательно, каждый отдельный случай требует деликатной психологической и психиатрической диагностики.

**ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԱՆՁՆԱՅԻՆ
ԿՈՄՊԵՏԵՆՑԻԱՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՈՒՄ
ՎԱՐՔԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ՈՒՆԵՑՈՂ ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ
ՀԵՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔՈՒՄ**

Նաիրա Հարությունյան

*Ասպիրանտ, ՀՊՄՀ Հոգեբանության գիտահետազոտական
լաբորատորիայի գիտաշխատող*

Կրթությունը պետք է համարվի ցանկացած անձի մարդկային և ֆունկցիոնալ զարգացմանը նպաստող միջոց՝ անկախ ֆիզիկական, անձնային կամ այլ խոչընդոտներից:

Մեր հանրապետությունում վերջին տարիներին կատարված բարեփոխումներից է ներառական կրթության քաղաքականության որդեգրումը, որը հնարավորություն է տալիս նախկինում հանրակրթությունից դուրս մնացած երեխաներին ներգրավել կրթական գործընթաց՝ բոլորի հետ միասին և բոլորի հետ հավասար: Ներառական կրթությունը հնարավորություն է ընձեռում ֆիզիկական, հոգեբանական և այլ կարիքներով երեխաներին ստանալ իրենց կարիքին հարմարեցված կրթություն: Սա կրթական այնպիսի ծրագիր է, որը բացառում է ամեն տեսակ խտրականություն երեխաների նկատմամբ, ապահովում է հավասար վերաբերմունք բոլոր մարդկանց հանդեպ, կրթական համակարգում ստեղծում է ուրույն պայմաններ առանձնահատուկ կրթական կարիքներ

ունեցող անձանց համար: Ներառումը մի մոտեցում է, որի դեպքում հաշվի է առնվում աշակերտների բազմազանությունը, այս դեպքում ուսումնական պլաններն ու նպատակները հարմարեցվում են սովորողների ընդունակություններին և պահանջմունքներին: Այս պրոցեսում կարևոր է ուսուցիչների և բոլոր նրանց դերը, ովքեր իրենց փորձն ու գիտելիքներն են ներդնում, որպեսզի յուրաքանչյուր երեխա կարողանա սովորել իր համար առավելագույնս շահավետ պայմաններով: [1, էջ 3]

Ներառական կրթության ծրագիր ներգրավվում են նաև ռիսկի խմբի երեխաներ, որոնցից շատերն ունեն վարքային շեղումներ:

Վարքային խնդիրներ ունեցող երեխաները մշտապես գտնվում են շրջապատողերի հետ կոնֆլիկտային հարաբերություններում, որոնք սկզբում սկսվում են ծնողներից կամ մանկավարժներից մեկի հետ, ապա կոնֆլիկտային միջավայրը ընդլայնվում է՝ ներառելով համադասարանցիներին, ընկերներին և այլ անձանց: Հիմնականում այս երեխաները և դեռահասները ընդդիմանում են հասարակությանը՝ ձգտելով առավելագույնս վնասել նրան: Ներառական կրթության համակարգում հաճախ են հանդիպում վարքային խնդիրներով երեխաներ, որոնք բնութագրվում են բարոյական զարգացման մեջ որոշակի շեղումներով, վարքում ամրապնդված բացասական տարրերի առկայությամբ, անկարգապահությամբ: Նրանք վատ են սովորում, հազվադեպ և անկանոն են կատարում տնային աշխատանքները, հաճախ բաց են թողնում դասերը կամ փախչում են դպրոցից: Անկարգ են դասերի ընթացքում, հաճախ կռիվներ են հրահրում: Նրանց շարքում կարելի է հանդիպել երկտարեցի աշակերտների: Որպես կանոն այս երեխաների դաստիարակությամբ հաճախ ոչ ոք չի զբաղվում, հանձնված են «իրենք իրենց»: Երբեմն ստիպված են գողությամբ և մուրացկանությամբ զբաղվել, ագրեսիվ են, հիմնականում ծանոթ են կյանքի մութ կողմերին, վաղ են սկսում ծխախոտ և ալկոհոլ օգտագործել, երբեմն ունենում են այլ աղդիկցիաներ:

Կրթական համակարգում կատարված նորարարությունները ոչ պիտանի են դարձրել նախկին շատ մանկավարժական մոտեցումներ և մեթոդներ, և միաժամանակ կարևորել են նորերը: Թե ինչպես մանկավարժը կհարմարվի նորարարություններին և կրթության ոլորտում

հասարակության պահանջին, ինչպես նա կկարողանա արդյունավետորեն կիրառել նոր մեթոդները և մոտեցումները իր մանկավարժական պրակտիկայում, մեծապես կախված է ուսուցչի անձնային և մասնագիտական կոմպետենցիաներից:

Իսկ ինչպիսի՞ մասնագիտական և անձնային կոմպետենցիաներ պետք է ունենա ուսուցիչը, որպեսզի լիարժեք կատարի իր պարտականությունները և ապահովի ուսումնական գործունեության բարձր արդյունավետությունը հանրակրթական դպրոցում վարքային նման խնդիրներ և զարգացման մեջ հապաղումներ ունեցող երեխաների հետ աշխատանքում:

Ներառական կրթության համակարգում կրթության կառուցվածքն ու բովանդակությունը ունի յուրահատուկ գծեր, իսկ ուսումնական նյութի յուրացման բնույթը այդ սովորողների կողմից տարբերվում է սովորական դպրոցականների իմացական հնարավորություններից: Վերջինս էլ ուսուցիչներ մոտ առաջ է բերում համապատասխան բարդություններ ուսումնական գործընթացի կազմակերպման և իրականացման գործում, դժվարեցնում է ուսումնական – իմացական գործունեության իրականացումը և սովորողների հետ դաստիարակչական աշխատանքը: [2, էջ 4]

Չնայած, ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները և մանկավարժական պրակտիկան, ոչ բոլոր ուսուցիչներն են ընդունակ արդյունավետորեն կիրառել մանկավարժական ներգործության բավական հարուստ զինանոցը: Ոչ յուրաքանչյուր ուսուցչին է հնարավորություն ընձեռվում արդյունավետորեն կազմակերպել մանկավարժական գործընթացը և հասնել շոշափելի արդյունքների սովորողների վարքի փոփոխության գործընթացում: Ոչ բոլոր ուսուցիչներին է բավականացնում մասնագիտական – մանկավարժական պատրաստությունը և հուզական – հոգեբանական կայունությունը դժվար երեխայի հետ աշխատանքը տրամաբանական ավարտին հասցնելու համար:

Ինչպես ցույց են տալիս անցկացված ուսումնասիրությունների արդյունքները, ուսուցիչների 47 - 70% - ը դժվարություններ են ունենում զարգացման և վարքագծային տարբեր շեղումներ ունեցող երեխաների հետ դաստիարակչական և շտկողական աշխատանքում: Նրանք

դժվարանում են շփում և վստահելի հարաբերություններ հաստատել երեխայի հետ: Նրանք չեն կարողանում գտնել ոչ ստանդարտ ելքեր դաստիարակչական խնդիրների լուծման համար: Նրանք դժվարություններ են ունենում վարքային դնիացիաներով դեռահասների հետ վերականգնողական աշխատանքների կազմակերպման և իրականացման համար: [5]

Հարց է առաջանում՝ ուսուցիչների ո՞ր անձնային և մասնագիտական կոմպետենցիաներն են ավելի կարևոր ներառական կրթության համակարգում վարքային շեղումներ ունեցող երեխաների հետ արդյունավետ աշխատանք իրականացնելու համար: Հարցին ինչ – որ չափով բավարարող պատասխան ստանալու համար հարցման են ենթարկվել ներառական կրթության համակարգի մի շարք ուսուցիչներ, որոնք դասավորել են ուսուցչի կոմպետենցիաները՝ ըստ կարևորության և արդյունավետության: Ստորև ներկայացվում են այն կոմպետենցիաները, որոնք, ըստ ուսուցիչների, առավելագույնս կարևոր են ներառական կրթության համակարգում վարքային և այլ խնդիրներ ունեցող երեխաների հետ արդյունավետ աշխատանքում:

Նախաձեռնողականությունը կողմնորոշումն է դեպի խնդիրների կանխարգելումը, վարքում և գործունեության մեջ փոփոխությունների կատարումը, պահանջկոտ վերաբերմունքը մանկավարժական գործունեության արդյունքների նկատմամբ, կրեատիվ մոտեցումը: Այս կոմպետենցիան դրսևորվում է հետևյալ կերպ՝

- Համառություն, հուսահատության բացառում՝ բարդ իրավիճակների բախվելու կամ անհաջողության դեպքում:
- Հնարավորությունների գիտակցում և դրանց տիրապետում,
- Վարքային խնդիրներ ունեցող երեխաների հետ նոր մեթոդների և մոտեցումների կիրառում:

Ինֆորմացիայի որոնում – սա մշտական հետաքրքրասիրությունն է, իրերի, երևույթների, մարդկանց մասին որքան հնարավոր է շատ ինֆորմացիա հավաքելու ցանկությունը: Վարքային խնդիրներ ունեցող երեխաների հետ աշխատանքում սա արտահայտվում է երեխայի անձի, ընտանիքի և սոցիալական միջավայրի մասին նոր և անհրաժեշտ

տեղեկություններ հավաքելու, վարքային շեղումների աղբյուրների որոնման ընդունակության մեջ: Ինֆորմացիայի որոնման կոմպետենցիայի զարգացման բարձր մակարդակ ունեցող ուսուցիչը դիմում է այլ անձանց, որպեսզի օգտվի նրանց պատրաստվածությունից, տեղեկացվածությունից, հեռանկարներից և փորձից, որոնք այս կամ այն կերպ կարող են օգնել և ելքեր առաջարկել ներառական կրթության մեջ ներգրավված դժվար երեխայի մոտ վարքային փոփոխություններ կատարելու համար:

Միջանձնային հասկացումն այլ աշակերտին հասկանալու ցանկությունն է, էմպատիան, ինչպես նաև երեխային ուշադիր լսելու և չարտահայտված կամ մասամբ արտահայտված մտքերի, զգացմունքների ընկալումն է: Այն հիմնականում դրսևորվում է երեխաների տրամադրության և հույզերի ըմբռնմամբ, ունկնդրման կամ դիտարկման վրա հիմնված հասկացմամբ, որը թույլ է տալիս կանխատեսել նրանց վարքը: Սա անչափ կարևոր կոմպետենցիա է, որը ուսուցչին թույլ է տալիս իրեն պատկերացնել երեխայի փոխարեն, հասկանալ նրա երբեմն անբացատրելի վարքը, բացահայտել թաքնված պատճառները: Միայն միջանձնային հասկացման միջոցով մանկավարժը կարող է ճիշտ և արդյունավետ հարաբերություններ հաստատել վարքային շեղումներ ունեցող երեխաների հետ:

Ազդեցիկությունը արտահայտում է շրջապատողներին համոզելու, նրանց վրա ներգործելու կամ տպավորություն գործելու մտադրությունը, որը վարքային խնդիրներ ունեցող երեխայի հետ աշխատանքում կարևոր պայման է: Մասնագետը պետք է օժտված լինի ազդեցիկության ինչ – որ մակարդակով, որպեսզի կարողանա անհրաժեշտ կառուցողական ներգործություններ գործել երեխայի վրա:

Հարաբերությունների ստեղծումը երեխաների հետ ջերմ, վստահելի հարաբերություններ ստեղծելուն ուղղված աշխատանքներն են, առանց որոնց դժվար երեխայի կամ դեռահասի հետ անհնար է աշխատելը: Այս կոմպետենցիայի բնորոշ դրսևորումներն են՝

- Փոխհասկացման վրա ուղղված աշխատանք,
- Անձնական ինֆորմացիայի փոխանակում, ինչը ապահովում է կողմերի փոխհասկացումը, վստահության ստեղծումը և ամրապնդումը,

Պետք է նշել, որ սա վարքային դեհագիաներ ունեցող երեխայի հետ աշխատանքի առաջին, սակայն ամենաբարդ փուլերից մեկն է, քանի որ նման երեխաները փակ են հասարակության համար, չեն վստահում և հազվադեպ են ցուցադրում իրենց իսկական հույզերը և ապրումները: Մասնագետին մեծ համբերություն, անձնային համապատասխան որակներ և մասնագիտական վարպետություն է անհրաժեշտ նման հարաբերություններ ստեղծելու համար: [8]

Որիշների զարգացումը վարքային խնդիրներ ունեցող երեխաների հետ աշխատանքում կարևոր կոմպետենցիա է, քանի որ հիմնական բովանդակությունը երեխաների ուսուցումն է ու զարգացման նպատումը, երեխային կյանքի համար անհրաժեշտ գիտելիքներով ապահովումը, սովորողների որոշակի անբարենպաստ որակների փոփոխումը և դրանց փոխարեն բարենպաստ որակների ձևավորումը և զարգացումը: Այս կոմպետենցիան դրսևորվում է հետևյալ կերպ. սովորողների նկատմամբ դրական սպասումների արտահայտում, նրանց նկատմամբ հավատի առկայություն, նրանց ուսումնական կարողություններին համապատասխան կրթության տրամադրում, ուսումնական ծրագրի՝ նրանց կարիքներին հարմարեցում:

Թիմային աշխատանքը և համագործակցությունը ներառական կրթության համակազում վարքային խնդիրներով երեխաների հետ աշխատանքի կարևորագույն կոմպետենցիաներից է, քանի որ միայն այլ անձանց և մասնագետներին ընդհանուր նպատակաուղղված աշխատանքում ներգրավելու դեպքում կարելի է հասնել բարձր արդյունքի: Հաճախ միայն մեկ ուսուցչի միջոցով հնարավեր չէ հասնել ցանկալի արդյունքներին և վարքային համապատասխան փոփոխություններին: Մանկավարժը պետք է համագործակցի այլ մանկավարժների, ներառական կրթության բազմամասնագիտական թիմի, ծնողների, համայնքի և այլ սոցիալական և իրավական աջակցող օղակների հետ: Միայն այս դեպքում կարելի է ակնկալել արդյունավետության բարձր մակարդակ և վարքային խնդիրների հաղթահարում:

Ինքնավերահսկումը սեփական հույզերը վերահսկելու և երեխայի կողմից դիմադրության կամ թշնամանքի հանդիպելու կամ սթրեսային

պայմաններում աշխատելու դեպքում բացասական գործողությունները գապելու կարողությունն է: Սա ենթադրում է՝ իմպուլսիվության բացակայություն, սթրեսային իրավիճակներում հանգստության պահպանում, բացասական հույզերի ադեկվատ արտահայտում, խնդիրներին կառուցողական հակազդում:

Ինքնավստահությունը ուսուցչի հավատն է սեփական կարողություններին: Այստեղ ներառվում են նաև որոշումների ընդունումը՝ նույնիսկ այլ անձանց անհամաձայնության դեպքում, հստակ և վստահորեն արտահայտում է իր տեսակետը կոնֆլիկտային իրավիճակներում, հավատում է իր հաջողություններին և դրված նպատակների իրականացմանը:

Ճկունությունը հարմարվելու և տարբեր իրավիճակներում արդյունավետ գործելու կարողությունն է, դա տարբեր տեսակետների հասկացման և գնահատման, նոր պայմաններին կարճ ժամանակում համապատասխանելու, նորարարությունները ընկալելու և դրանց շրջանակներում էֆեկտիվ աշխատելու կարողությունն է: Հիմնական դրսևորումներն են՝ ընդունում է հակադիր տեսակետների հիմնավորվածությունը, հեշտ հարմարվում է աշխատանքում փոփոխություններին, ճկուն կերպով ընդունում է պայմանները՝ կախված անհատական իրավիճակի առանձնահատկություններից, փոխում է սեփական վարքը կամ մոտեցումը՝ ելնելով կոնկրետ խնդրից: [8]

Գոյություն ունեն մի շարք հնարներ և մեթոդներ, որոնց կիրառումը նպաստում է ուսուցիչների կոմպետենցիաների զարգացմանը: Նախ ուսուցիչներին անհրաժեշտ է տեսական գիտելիքների մեծ պաշար, ինչը ավելի պարզ և հասկանալի կդարձնի ներառական կրթության համակարգում ընդգրկված յուրաքանչյուր երեխայի կարիքը և բնորոշ գծերը, այս կամ այն խնդրի առաջացման աղբյուրները, նրանց հետ վարվելու տարրական կանոնները և եղանակները: Սրան կարելի է հասնել տարբեր սեմինարների, թեմատիկ ընթերցումների, դասախոսությունների, ինչպես նաև մասնագիտական անհրաժեշտ գրականության ծանոթացման միջոցով:

Մնացած կոմպետենցիաները կարելի է զարգացնել՝ կիրառելով մի շարք պարզ և արդյունավետ մեթոդներ: Դրանցից մեկը «Ես երեխա եմ» մեթոդիկան է: Մանկավարժին առաջարկվում է մի որոշ ժամանակ իրեն պատկերացնել երեխայի կամ դեռահասի դերում: Այս մեթոդիկան օգնում է ուսուցչին երեխայի հետ վարվելու արդյունավետ և համեմատաբար ճիշտ եղանակներ ընտրել, վերահսկել դիրեկտիվությունը, ձայնի ինտոնացիան, խրախուսման և պատժի միջոցները և այլն: [5, էջ 9]

Հաջորդ հնարը, որը շատ արդյունավետ է վարքային խնդիրներով երեխաների հետ աշխատանքում, քննադատություններից և գնահատականներից խուսափումն է: Մեզնից շատերը շրջապատողներին տեսնում են սահմանափակ դիտակետից, որը թույլ է տալիս տեսնել մարդուն ոչ ամբողջական, այլ միայն այն գծերը, որոնք մեր գիտակցության մեջ հակադրվում են մեր պատկերացումներին և նորմերին: Քննադատությունը ուսուցչի առօրյայում նվազագույնի հասցնելու համար առաջարկվում է մի որոշ ժամանակ իրերը, երևույթները և մարդկանց ընդունել այնպես, ինչպիսին կան՝ առանց քննադատության, գնահատականների և պիտակների: Ժամանակը օրեցօր ավելացվում է, մինչև սա չի դառնում մանկավարժի անձին բնորոշ գիծ: [7]

«Իրավիճակի լուծում» մեթոդը թույլ է տալիս ուսուցչին գիտակցել սեփական բացասական հույզերը, ընդունել դրանք և տալ դրանց ադեկվատ ելք: Այս հնարի էությունը նրանում է, որ ուսուցչին թույլ է տալիս հասկանալ, որ սեփական գայրույթի պատճառը ոչ թե աշակերտն է, այլ նրա գործողությունները: Ուսուցչին անհրաժեշտ է սովորել գայրույթի հաղթահարման առավել կիրառելի և արդյունավետ եղանակներ, որոնք չեն խանգարի աշակերտի հետ վստահելի հարաբերությունների ստեղծմանը և չեն վնասի սեփական առողջությանը: Դրա համար առաջարկվում է նկարել, լսել հանգիստ երաժշտություն, սովորել շնչառական որոշակի վարժություններ և ռելաքսացիոն տեխնիկաներ: [6, 7]

Էմպատիայի և միջանձնային հասկացման կոմպետենցիաների զարգացման արժեքավոր մեթոդ է աշակերտի անունից մենախոսության պատրաստումը: Յուրաքանչյուրիս կյանքում հանդիպում են այնպիսի մարդիկ, որոնք շնորհակալ են նրանց նկատմամբ սիրո, ուշադրության և

օգնության ցուցաբերման համար: Ուսուցիչների կյանքում նման անձինք շատ են»: Մեթոդի իմաստն այն է, որ ուսուցիչը պետք է պատկերացնի այդ անձին և հանդես գա մենախոսությամբ նրա անունից:

Գործընկերների կողմից գնահատվում են այն մենախոսությունները, որոնք առավել համապատասխանում են իրականությանը, ունեն հումորային և պոզիտիվ երանգավորում:

Վերոնշյալ մնացած կոմպետենցիաների զարգացման համար կիրառվում են լսելու հմտության զարգացման, աջակցող հարաբերությունների ստեղծման, անձնային աճի, մանիպուլյացիաներից պաշտպանվելու, ինքնավստահ վարքի, շփման զարգացման վարժություններ և թրեյնինգներ:

Ներառական կրթության անցումը բավականին դժվար և երկարատև գործընթաց է, ինչը ենթադրում է կրթության ողջ համակարգի փոփոխություն, նոր մեթոդների և մոտեցումների որդեգրում, անձնային և մասնագիտական որակների զարգացում, պատկերացումների և կարծրատիպերի վերանայում: Այս ամենը անհրաժեշտ և պարտադիր պայմաններ են, որոնք ապահովում են յուրաքանչյուր անձի լիարժեք ներգրավումը կրթության համակարգ և ընդհանրապես հասարակություն՝ անկախ նրա ֆիզիկական, վարքային, ուսումնական, հոգեբանական և սոցիալական կարիքներից և առանձնահատկություններից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Բաց ֆայլ ներառական կրթության մասին, 2004 թ.
2. Հատուկ կարիքների կրթության զարգացման Եվրոպական գործակալություն, «Ներառական կրթության մեջ որակի խթանման հիմնական սկզբունքները, առաջարկություններ քաղաքականություն մշակողների համար», Օդենս, Դանիա, 2009թ.
3. Ներառական կրթություն (Վերապատրաստման դասընթացների բովանդակային նյութերի փաթեթ),
4. Ներառման ուղեցույց՝ կրթություն բոլորի համար, «Հուլիսի կամուրջ», Յունեսկո 2005,

5. Гонеев А.Д., Лифинцева Н.И., Ялпаева Н.В. Основы коррекционной педагогики. 3-е издание- М.: Academia.- 2004.
6. Зимняя И.А., Педагогическая психология, 2004 г. 384 стр,
7. Кайгородова Л.А, Грамматика общения. Пять уроков психолога Кайгородовой. Учебно-методическое пособие психологии для студентов, слушателей курсов и преподавателей,
8. Лайл М., Спенсер-мл. и Сайн М. Спенсер. Компетенции на работе. Пер. с англ. М: НИРО, 2005. - 384 с.
9. Молева С.А., Тренинг для педагогов образовательных учреждений "Секреты эффективной педагогики", <http://festival.1september.ru>

ABSTRACT

THE ROLE OF PROFESSIONAL AND PERSONAL COMPETENCIES OF A SECONDARY SCHOOL TEACHER WORKING WITH STUDENTS WITH BEHAVIORAL PROBLEMS

Naira Harutyunyan

*PhD student, junior researcher,
Psychology Research Laboratory of ASPU*

The paper discusses the problem of competencies of teachers working with students with behavioural problems especially in the system of inclusive education.

Inclusive education is a general education process, which provides equal access to the education for all children. Inclusive education regards to the people with special educational needs. The author distinguishes and discusses personal and professional competences of teachers which are necessary to develop in order to work with students with behavioural problems.

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ЛИЧНОСТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГА СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ В РАБОТЕ С УЧАЩИМИСЯ С НАРУШЕНИЯМИ ПОВЕДЕНИЯ

Наира Арутюнян

Аспирантка, младший сотрудник научно-исследовательской лаборатории психологии при АГПУ

Инклюзивное образование процесс развития общего образования, который подразумевает доступность образования для всех, в плане приспособления к различным нуждам всех детей, что обеспечивает доступ к образованию для детей с особыми потребностями. Инклюзивное образование старается разработать подход к преподаванию и обучению, который будет более гибким для удовлетворения различных потребностей в обучении. В статье автор поднял вопрос о компетентности учителей в работе с поведенческими проблемами учащихся в системе инклюзивного образования. В статье выделены те компетенции учителя, которые особо важны и эффективны в работе с поведенческими проблемами детей и подростков.

ԹՐԱՏԻՎԻՆԳԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ (ՀՀ ՕԳԻՆԱԿՈՎ)

Մարիամ Մեհրաբյան

ՀՊՄՀ Զարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի դասախոս

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Հայաստանը կանգնեց մի շարք ճգնաժամերի՝ էներգետիկ, քաղաքական, տնտեսական փոփոխությունների առջև, որոնք իրենց հերթին հանգեցրեցին բազմաթիվ հասարակական հարաբերությունների փոփոխմանը: Ազատականացման և շուկայական տնտեսության անցնելու ժամանակաշրջանում բազմաթիվ լատենտ երևույթներ դուրս եկան «թաքնված» վիճակից և արագորեն վերածվեցին

շուկայական հարաբերությունների յուրօրինակ տեսակների: Շուկայական տնտեսության անցումային փուլի արդյունքում արձանագրված խիստ աղքատացումն ու պատշաճ վճարվող աշխատատեղերի բացակայությունը հատկապես կանանց դարձրեցին անպաշտպան: Բարոյական արժեքների անկման արդյունքում կտրուկ աճեցին այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են մարմնավաճառությունը և կավատությունը, բացվեցին բազմաթիվ սոցիալական խոցեր: Եվ այստեղ էլ հենց սկսեց գործել պահանջարկի և առաջարկի հանրաճանաչ մեխանիզմը: Ապրուստ հայթհայթելու անհրաժեշտության ֆոնի վրա, կարևորվում է կանանց ու տղամարդկանց դերերի բաշխումը և առկա անհավասարությունը աշխատանքային շուկայում, ինչը ստիպում է կանանց փնտրել զբաղվածության նոր ուղիներ, նոր ոլորտներ և նույնիսկ նոր երկրներ և շուկաներ: Առաջ է գալիս կանանց միգրացիայի խնդիրը, որն ունի իր օրինական և անօրինական դրսևորումները:

Երկրի անկայուն վիճակը նպաստեց մարդկանց խոշոր արտագաղթին: Շատացավ նաև անօրինական միգրանտների թիվը: Այս ամենին հաջորդեց նոր մի երևույթ՝ մարդկանց անօրինական վաճառքը՝ թրաֆիկինգը: Ցավոք, այս երևույթը շուրջ տաս տարի է, ինչ զարգացում է ապրում Հայաստանում, և առ այսօր այդ երևույթի վերաբերյալ չկան հստակ հոգեբանական տվյալներ ու հետազոտություններ:

Հոգեբանական հետազոտության տվյալները կարևոր են այն պարզ պատճառով, որ «թրաֆիկինգ» երևույթը կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ ինչպես անհատական, այնպես էլ գլոբալ, համաշխարհային հարթություններում: Թրաֆիկինգի հիմնական զոհ են դառնում կանայք և երեխաները, որը ենթադրում է մարդու հիմնարար իրավունքների ոտնահարում, զենդերային խտրականություն, բռնություն կանանց և երեխաների հանդեպ:

Թրաֆիկինգը որպես հանցատեսակ իրենից ներկայացնում է շատ մեծ հասարակական վտանգ, որն օժտված է բարձր լատենտությամբ: Ինչպես քրեաբաններն են հաստատում, որ եթե պաշտոնական վիճակագրական տվյալների մեջ ներառված և գրանցված սեռական բռնության, սեռական շահագործման բազմաթիվ փաստերը ներկայացնենք այսբերգի

տեսքով, ապա մենք կստանանք միայն այդ այսբերգի մի փոքր մասը: Ըստ որոշ քրեաբանական տվյալների ամբողջ աշխարհում անչափահաս աղջիկների նկատմամբ սեռական բռնությունները կազմում են ընդհանուր հանցավորության 36.3%-ը [5, էջ58]:

Ն. Գայդարենկոն բռնության ենթարկված տարբեր տարիքային խմբերի ներկայացուցիչների նամակ-պատմությունների վերլուծության հիման վրա հաստատել է, որ միայն 3% դեպքերում են զոհերը դիմում իրավապահ մարմիններին, ինչից հետևում է, որ 97% դեպքերը մնում են պաշտոնական վիճակագրական սահմաններից դուրս [3, էջ 47]:

Մարդկանց թրաֆիկինգը հաճախ բնութագրվում է որպես ժամանակակից ստրկություն, այն դարձել է գլոբալ աղետ և ուղղակիորեն մարդկանց առևտուրն է՝ հիմնականում սեռական շահագործման նպատակով: ԱՄՆ-ի Պետդեպարտամենտի տվյալներով թրաֆիկինգի զոհերի միայն 2%-ն են կազմում տղամարդիկ ընդհանուր զոհերի քանակից: Նույնատիպ պատկեր ենք տեսնում ՌԴ-ում [4, էջ 2]:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանից թրաֆիկինգի հիմնական խորքային պատճառներն են տնտեսական դժվարությունները և, դրանց հետևանքով արտերկրում աշխատանք փնտրելու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև Հայաստանում դեռ շարունակվող գենդերային անհավասարությունը: Հայաստանում թրաֆիկինգի մասին տեղեկությունները ստացվել են հիմնականում թրաֆիկինգից տուժած ՀՀ քաղաքացիներից, որոնք կարողացել են հետ վերադառնալ: Նրանց մեծ մասը կանայք են, ովքեր թրաֆիկինգի են ենթարկվել սեռական շահագործման նպատակով:

Թրաֆիկինգը Հայաստանում հաճախ չի ընկալվում որպես ստրկությանը նմանվող վիճակ, և շփոթվում է մարմնավաճառության հետ: Տարածված տեսակետ կա, որ այն կինը, որը համաձայնվել է աշխատել որպես մարմնավաճառ չի կարող թրաֆիկինգի զոհ համարվել, քանի որ նա պարզապես մարմնավաճառ է՝ վատ կին, որը պետք է իմանար իր «գլխին գալիքը»:

Հայաստանում թրաֆիկինգի վերաբերյալ առկա բոլոր փաստաթղթերում ներկայացվում է, որ թրաֆիկինգը սովորաբար սկսվում է

Հայաստանում, մասնավորապես Գյումրիից և Վանաձորից, որտեղից հավաքագրված զոհերը թրաֆիկինգի են ենթարկվում Թուրքիայում, Միացյալ Արաբական Էմիրություններում: Ձոհերի 80-90%-ը ենթարկվել են սեռական շահագործման: Նախկին ԽՍՀՄ-ի տարածքի երկրներից Հայաստանը երկրորդ տեղն է զբաղեցնում որպես թրաֆիկինգի ակտիվ գոտի [8]:

Ցավալի է արձանագրել այն փաստը, որ սեռական շահագործման ենթարկված զոհերի 55%-ը իրենց ապագա գործողությունների մասին իմացել է արտասահմանում, 10%-ը միայն կասկածել է հնարավոր շահագործման մասին:

Մեր կողմից ուսումնասիրված կանանց 27%-ը ենթարկվել է ծեծի, ծաղրանքների, 24%-ին մեկուսացրել են՝ նրանց զրկելով շահագործումից խուսափելու հնարավորությունից, 23%-ը եղել է բռնաբարված, 20%-ին ստիպողորբար թմրանյութեր են ներարկել:

Հոդվածում փորձել ենք ներկայացնել թրաֆիկինգի սահմանումը հոգեբանաքրեաբանական վերլուծության հիման վրա, մշակել սեռական շահագործման ենթարկված զոհերի տիպաբանությունը և այն վիկտիմոլոգիական իրավիճակները, որոնցում նա ենթարկվել է սեռական շահագործման, մշակել ենք այն անձանց տիպաբանությունը, ովքեր իրականացրել են սեռական շահագործումը:

Նշված հետազոտությունները անց են կացվել անկախ բնութագրերի, փաստաթղթերի վերլուծության, Անձի ուսումնասիրության ստանդարտացված բազմագործոն մեթոդիկայի (MMPI), «Վիկտիմ վարքի հանդեպ հակվածության», բնավորության շեշտվածության մեթոդների օգնությամբ: Հետազոտվել են «Աբովյան» քրեակատարողական հիմնարկում ՀՀ Քր. օր. 132-րդ հոդվածով իրենց պատիժը կրող կին հանցագործները: Ընդհանուր առմամբ կիրառվել է համակարգված վերլուծություն:

Գրականության ուսումնասիրությունը Ս. Արզումանյան, Վ. Սարգսյան, Յու. Անտոնյան, Կ. Բարտոլ, Ա. Ֆրեյդ և այլոք) [1, 2, 6], իրականացված փորձարարական հետազոտությունները թույլ են տալիս

առանձնացնել սեռական շահագործման սահմանումը և զոհերի ու շահագործողների տիպաբանությունը:

Սեռական շահագործումը ներառում է մարդու կամքին հակառակ նրա ֆիզիկական, հոգեբանական և սոցիալական հնարավորությունների օգտագործումը այլ մարդու պահանջմունքների բավարարման համար, որը կարող է հանդես գալ որպես շահագործող կողմ [6, էջ 582]: Որպես սեռական շահագործման ձևեր կարող են հանդես գալ խաբեությունը, ֆիզիկական և հոգեբանական պարտադրումը, ոչ կամային կամ անձի կախվածության վիճակները՝ բացառելով նրա կողմից սեփական կամքի որևէ դրսևորում [7, էջ 24]:

Փորձել ենք առանձնացնել նաև սեռական շահագործման տեսակները. որպես չափանիշ ընտրվել է զոհի վրա «ճնշում գործադրելու ձևերը»:

-բռնարարքային շահագործում, որտեղ կիրառվում է ֆիզիկական կամ հոգեբանական բռնություն կամ բռնություն կիրառելու վտանգ;

-ոչ բռնարարքային շահագործում, որտեղ կիրառվում է անձի սեռական որակները խաբեության, նյութական բարիքներով գայթակղելու միջոցով;

-ինքնակամ շահագործում, որտեղ կիրառվում է հոգեբանական կախվածությունը:

Սեռական շահագործման նպատակով թրաֆիկինգի մեջ ներգրավված հանցագործների տիպաբանությունը առանձնացվել է՝ հաշվի առնելով սեռական շահագործման իրականացման միջոցը:

-Շահագործող-գայթակղիչ, ովքեր զոհին գայթակղում են սեռական շահագործման իրավիճակի մեջ՝ խաբեության, խոստումների, զոհի վստահության չարաշահման ուղիով:

-Շահագործող- պարտադրող, ովքեր զոհին ներքաշում են սեռական շահագործման իրավիճակի մեջ ֆիզիկական բռնության կիրառմամբ՝ ֆիզիկական սեռական շահագործողներ և նրանք, ովքեր օգտագործում են հոգեբանական ճնշման ձևերը՝ շանտաժ, տարատեսակ սպառնալիքներ՝ հոգեբանական սեռական շահագործողներ:

- Շահագործող-կազմակերպիչներ, անձինք, ովքեր կազմակերպում են մարմնավաճառների և պատվիրատուների հանդիպումները կամ իրագործում են շահագործումը այլ ձևերով: Կարևորագույն հանգամանքը այն է, որ նրանք ստեղծում են պայմաններ սեռական շահագործման իրականացման համար:

Վերը նշված տիպաբանության հիման վրա մենք փորձել ենք առանձնացնել սեռական շահագործման զոհերի հետևյալ տեսակները.

- Ինքնակամ զոհեր, ովքեր զբաղվում են մարմնավաճառությամբ կամ սեռական ծառայություններ են մատուցում այլ ձևերով:

- Պարտադրված զոհեր, ովքեր ենթարկվել են սեռական շահագործման ֆիզիկական կամ հոգեբանական ճնշման ուղիով:

- Խաբված զոհեր, ովքեր հայտնվել են սեռական շահագործման մեջ խաբեության, վստահության չարաշահման, ինտելեկտուալ անբավարար զարգացվածության պատճառով:

Վիկտիմոլոգիական գրականությունում ներկայացված են սեռական շահագործման, սեռական բռնության ենթարկված անձանց վիկտիմոլոգիական իրադրություններ: Վերջիններիս վրա հիմնվելով՝ մենք կարող ենք առանձնացնել սեռական շահագործման նպատակով թրաֆիկինգի ժամանակ հանդիպող իրադրությունները:

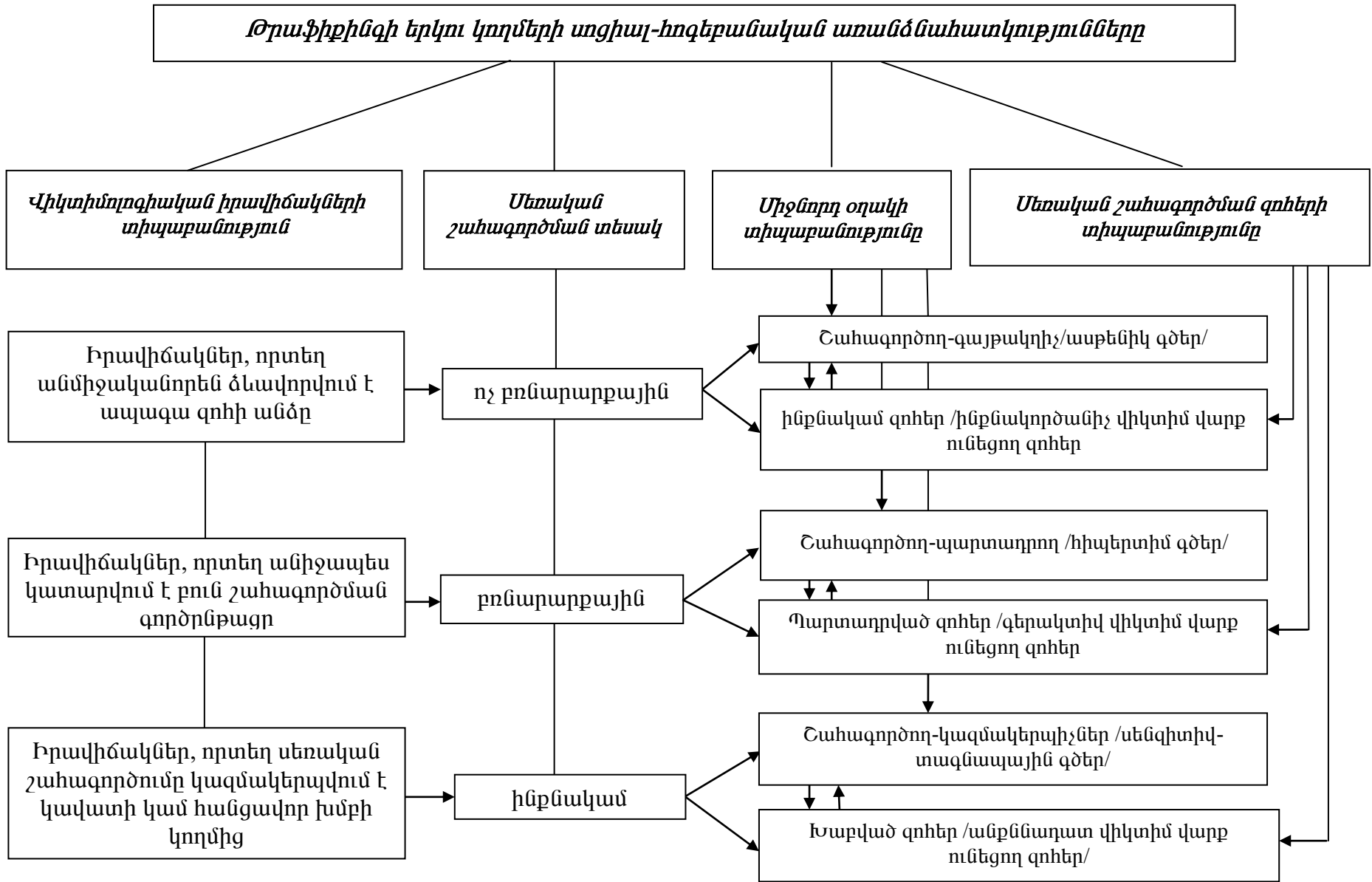
Դրանք են՝

- Իրավիճակներ, որոնցում ձևավորվում է սեռական շահագործման ապագա զոհի անձը՝ ի հաշիվ նրա դիմադրության ճնշման, երբ նա փորձում է խուսափել սեռական ոտնձգությունից: Սուբյեկտները, որոնք իրականացնում են անձի վիկտիմիզացիայի գործընթացը կարող են հանդես գալ նաև սեռական շահագործողների դերում, ովքեր օգտվում են նրա սեփական անձը պաշտպանելու անկարողությունից և ներքաշում են սեռական շահագործման տարբեր ձևերի մեջ:

- Իրավիճակներ, որոնց ժամանակ անմիջականորեն կատարվում են գործողություններ՝ կազմելով հենց սեռական շահագործման բուն գործընթացը: Դրանք կարող են լինել երկարատև, ունենալ բազմաթիվ դիպվածներ, զոհը ենթարկվում է շահագործման բազմիցս շահագործողի

պահանջումները հետ կապված, կամ մեկ դիպվածային՝ կարճա-
ժամկետ, որտեղ տեղ ունի մեկ համապատասխանող դիպված:

- Իրավիճակներ, որտեղ սեռական շահագործումը իրականացվում
է մեկ սուբյեկտի կամ կազմակերպված հանցավոր խմբի կողմից
միաժամանակ մեկ կամ մի քանի գոհերի հանդեպ(տես՝ սխեմա 1):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՑԱՆԿ

1. Արզումանյան Ս. Ջ., Դեռահասների հանցածին վարքի դիրքորոշումների կազմավորման գենեզիսի հոգեբանական նախադրյալները, Հոգեբանություն և կյանք, թ. 1, 2001թ.
2. Антонян Ю.М., Самович Е. К., Неблагоприятные формирования личности в детстве и вопросы предупреждения преступления, М., 1983г.
3. Бебнева Т.Н., Сексуальное насилие и вопросы контрацепции, Журнал для практических врачей, 2002, N 1.
4. Буряк М.Ю., Торговля людьми и борьба с ней (криминологические и уголовно-правовые аспекты). Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Владивосток, 2005.
5. Буряк М.Ю., Новое в международном законодательстве о торговле людьми, Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Азиатско-Тихоокеанском регионе» 29-31 марта 2001г. – Хабаровск, 2001.
6. Бартол К., Психология криминального поведения,
7. Малкина-Пых И. Г., Психология поведения жертвы, Справочник практического психолога, М., 2006.
8. Action against Trafficking in Human Beings: Prevention, protection and prosecution, Council of Europe, 2007.

РЕЗЮМЕ

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕТЕРМИНАЦИИ ТРАФФИКИНГА

Мариам Мезрабян

*Преподаватель кафедры Психологии развития
и прикладной психологии АГПУ*

Траффикинг часто характеризуется как современное рабство, торговля людьми, главной целью которого является сексуальная эксплуатация. Основными причинами траффикинга, по мнению автора, являются социально-экономические трудности. Высокий уровень безработицы, гендерное неравенство в Армении вынуждает женщин искать работу за рубежом. Данные исследования были получены от лиц - жертв траффикинга,

вернувшихся домой. Это женщины, подвергнувшиеся сексуальной эксплуатации. Траффикинг в Армении часто не воспринимается как рабское порабощение, вследствие чего его часто путают с проституцией. Это объективные причины. Однако автор у жертв траффикинга выделяет также психологические особенности личностного характера.

Из вышеизложенного можно обобщить, что каждому типу жертвы присущи особые психологические личностные особенности, по которым автор выделяет особый тип эксплуататора со свойственными ему психологическими личностными особенностями. Следовательно, каждый тип жертвы имеет свой тип эксплуататора, они взаимосвязаны и действуют в конкретных виктимологических ситуациях, которые тоже имеют свои типы и особенности.

Исследования показали, что у жертв есть специфический психологический механизм, который образуется еще в детском возрасте под влиянием родителей, когда в семьях имеет место домашнее насилие. Это у Анны Фрейд называется «идентификация с агрессором». У наших жертв наблюдается психологическая зависимость от агрессора-эксплуататора. Как показывают данные исследования, каждый эксплуататор подвергался в детстве насилию, то есть на лицо идентификация с агрессором, что усложняет предупреждение преступления, в данном случае траффикинга.

Такие дети всегда имеют недостаток материнской любви, когда она напрямую отвергает потребности, желания ребенка. На этом фоне формируется психология личности будущей жертвы траффикинга, в генезисе которого лежит склонность к виктимному поведению. Именно на этом этапе необходима профилактическая помощь специалистов.

ABSTRACT

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF TRAFFICKING

Mariam Mehrabyan

*Lecturer at the Chair of Developmental and Applied Psychology,
Armenian State Pedagogical University*

Trafficking is frequently characterized as modern slavery, trade of human beings. The main purpose of trafficking is sexual exploitation. According to the author, the main reasons of trafficking are social and economic difficulties. High

unemployment level, gender inequality in Armenia force women to look for jobs abroad. The participants of the study are the victims of trafficking who returned home. They are women who have undergone sexual exploitation. In Armenia, trafficking is not considered as slavery, therefore it is frequently confused with prostitution. However, the author also highlights several personal psychological characteristics which are specific for the victims of trafficking.

Based on the specific psychological peculiarities of each type of victims, the author distinguishes a special type of exploiter with his/her individual psychological traits. Hence, each type of victims has his/her own type of exploiters. They are interconnected and act in specific victimological situations which also have their types and features.

The results of the study indicate that the victims have a specific psychological mechanism which was formed in childhood and was influenced by parents. This mechanism develops in families where the domestic violence often occurs. Ann Freud calls that phenomenon 'identification with the aggressor'. Our victims have psychological dependence on the aggressor-exploiter. According to the results of the study, each person who exploits was a victim in his/her childhood. There is an obvious identification with an aggressor and it makes difficult to prevent trafficking.

These kind of children always have a lack of maternal love – the mother directly rejects her child's needs and desires. The psychology of the future victim of trafficking is usually formed based on that experience. Therefore, it's crucial to take preventive measures at this stage.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ НЕУСТОЙЧИВОСТЬ КАК ФАКТОР ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У МОЛОДЕЖИ

Елена Середа

*Кандидат психологических наук, доцент,
Псковский государственный педагогический университет, Россия,*

Девиантное поведение как феномен жизни современного общества одновременно относится к различным областям социальных наук: психологии, социологии, философии, праву и т.д. В связи с этим, психологи, изучающие девиантное поведение как одну из форм неудачной социали-

зации молодежи, все в большей мере отдают предпочтение междисциплинарному подходу в области психологической коррекции и профилактической работы с данной социальной группой. Поскольку девиантное поведение тесно связано с нарушением социальных норм, то в рамках этого подхода большой практический интерес представляют исследования, посвященные психологической устойчивости молодежи по отношению к различным формам негативного социального влияния.

В данной статье приводятся результаты исследования типов психологической устойчивости студенческой молодежи к такому влиянию социальной среды. В исследовании принимали участие 55 студентов различных факультетов Псковского государственного педагогического университета в возрасте от 18 до 20 лет, имеющих опыт переживания кризисных ситуаций. У этой группы студентов исследовались состояния и свойства личности, имеющие первостепенное значение для процесса социальной адаптации и регуляции поведения, и показатели активности. К ним относятся показатели индивидуально-личностной (методика FPI) и социальной устойчивости (методики «Склонность к отклоняющемуся поведению» «Склонность к отклоняющемуся поведению», авт. А.Н. Орел и методики «Социальная идентичность», авт. В.А. Ядов, Е. Данилова, С. Климова); индивидуально-личностной (методики - ОФДСИ В.М. Русалова, УСК, мотивационных источников Е.В. Сидоренко, «Стиль саморегуляции поведения-98» В.И. Моросановой, активности различных состояний «Я» - «Эгограмма» Д. Дюсея в адаптации М. Гюрса и К. Новака) и социальной активности.

На основе обобщенных характеристик с помощью кластерного анализа выявлены следующие типы устойчивости молодежи к принятию негативных моделей поведения:

1 кластер (28,4%) – «относительно социально-неустойчивые» (выраженные тенденции к нарушению социальных норм, к положительной самоидентичности и негативной идентичности «не-Я», к обращению за поддержкой к другим в трудных жизненных ситуациях, к общей интернальности и интернальности в сфере достижений, к активности состояний «Я» - «критический родитель» и «адаптированный ребенок»).

2 кластер (17%) – «эмоционально-устойчивые» (выраженная эмоциональная устойчивость, отсутствие признаков депрессивности, выраженные тенденции к переживанию эмоционального благополучия и отрицанию негативных эмоциональных состояний в трудных жизненных ситуациях, к

восприятию отношения других как справедливого; к отрицанию саморазрушительного поведения, эмоциональности, состояния «Я» - «естественный ребенок»; выраженная низкая мотивация практически по всем показателям и высокая гибкость поведения; выраженные навыки произвольной саморегуляции в форме моделирования и программирования).

3 кластер (17%) – «эмоционально-неустойчивые зависимые» (сильно выраженные невротичность, агрессивность, депрессивность, эмоциональная неустойчивость, общая экстернальность и экстернальность в сфере достижений, интеллектуальная ригидность и пассивность; выраженные тенденции к аддиктивности, деликвентности, эмоциональному неблагополучию и негативным эмоциональным состояниям в трудных жизненных ситуациях, несамостоятельности и неумению предвидеть последствия своих поступков).

4 кластер (30%) – «социально не определившиеся» (выраженная тенденция к положительной идентичности «не-Я», или идентичности чужой группы; тенденции к негативной самоидентичности, эмоциональной устойчивости; выраженные тенденции к внешне-ориентированной мотивации).

5 кластер (7,6%) – «социально-неадекватные» (сильно выраженные неадекватная оценка и восприятие своего поведения, негативная самоидентичность, или идентичность «своей» группы; отрицание всех источников мотивации и активности всех состояний «Я», ригидность, психомоторная активность; выраженные тенденции к эмоциональной устойчивости и стрессоустойчивости, общей экстернальности и экстернальности в личных отношениях, эмоциональной нечувствительности, восприятию отношения других как несправедливого, отрицанию поддержки от окружения; отрицанию склонности к нарушению норм и аддиктивности).

Таким образом, на основе анализа соотношения основных факторов устойчивости и активности в структуре психологической устойчивости учащейся молодежи, имеющей опыт переживания кризисных ситуаций, мы можем выделить социальные типы устойчивости (неустойчивости) – относительно социально-неустойчивый, социально не определившийся и социально-неадекватный и эмоциональные типы – эмоционально-устойчивый и эмоционально-неустойчивый зависимый. Каждая выделенная группа характеризуется своей спецификой, что дает определенные ориентиры как для дальнейших исследований в этой области, так и для практического использования полученных результатов в профилактике девиантного поведения у молодежи.

Например, с «относительно социально-неустойчивыми» студентами профилактическая работа предполагает фокусирование внимания: а) на тех социальных нормах, которые они принимают, б) на тех нормах, которые они отвергают; в) на тех потребностях, которые молодые люди и девушки удовлетворяют, нарушая доминирующие социальные нормы, в) на поиске других, более социально-нормативных способов удовлетворения этих потребностей. С «социально не определившимися» студентами, профилактическую работу в большей степени имеет смысл сосредоточить: а) на исследовании тех качеств и характеристик представителей «чужих» (в первую очередь, околоскриминальных или асоциальных) групп, с которыми они хотят идентифицироваться и для достижения каких своих целей; б) на осознании тех социальных и психологических факторов, которые приводят к формированию у них негативной самоидентичности. С «социально-неадекватными» студентами профилактические мероприятия уже будут запоздалыми, эта группа студентов нуждается в психологической помощи другого рода – проблемно-ориентированном консультировании, поддержке, психокоррекции и т.д. Аналогичным образом, с «эмоционально-неустойчивыми зависимыми» студентами требуется не профилактическая, а психокоррекционная и даже психотерапевтическая работа, направленная, в первую очередь, на расширение их осознанности в отношении собственных эмоциональных реакций в трудных жизненных ситуациях. Достаточно эффективными для такой работы являются гештальт-терапия, арт-терапия и психодрама. Для осуществления этих мероприятий необходима организация в структуре ВУЗа психологической службы (социально-психологического центра) или создание такого подразделения, если его пока нет.

Комплексный подход к профилактике девиантного поведения в группах студентов с социальным типом неустойчивости предполагает проведение междисциплинарных исследований в области предпочитаемых и отвергаемых такой молодежью социальных норм; в сфере того, как близкое (семья, друзья) и дальнее (учебные заведения, СМИ) социальное окружение формирует те и другие нормы; в отношении тех социальных и правовых институтов, которые на эти процессы влияют непосредственно и опосредованно. В частности одной из «новоиспеченных» норм последних двух десятилетий в России и в странах на постсоветском пространстве является норма полного отсутствия цензуры в СМИ и книгоиздании. Результатом этого стало распространение нецензурных выражений в некоторых издаваемых литературных произведениях и СМИ. В связи с чем возникает

вопрос, требующий на наш взгляд, обсуждения не только специалистами, но и общественными организациями: «Не является ли такая новая «норма» своеобразной формой ухода от социальной ответственности тех персон и социальных институтов, чьи функции заключаются в поддержании норм, сохраняющих психологическое и социальное здоровье общества?». Пока этот вопрос остается открытым, а сама проблема взаимосвязи между девиантным поведением у молодежи, факторами, влияющими на процессы формирования новых нездоровых социальных норм, и границами социальной ответственности представителей различных групп общества за эти процессы нуждается в дальнейшем более детальном и всестороннем изучении.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р., Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. – СПб.: прайм–ЕВРОЗНАК, 2002. – 560 с.
2. Гарднер Г., Искусство и наука влияния на взгляды людей: пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс»; 2008. – 256 с.
3. Гюрс М., Новак К., Умение договариваться: руководство для ирренеров. – СПб. – М.: Вершина, 2006. – 416 с.
4. Клейберг Ю.А., Психология девиантного поведения. – М.: Сфера, 2001. – 160 с.
5. Косарецкая С.В., Косарецкий С.Г., Синягина Н.Ю., Неформальные объединения молодежи: профилактика асоциального поведения. – СПб.: КАРО, 2006. – 400с.
6. Московичи С., Социальная психология, 7–е изд./Под ред. С. Московичи. – СПб.: Питер, 2007. – 592 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
7. Психологическая устойчивость молодежи к негативным социальным влияниям. Монография. /Под ред. Е.И. Середа. – Псков: «Гименей», 2010. – 406 с.
8. Тернер Дж. Социальное влияние. – СПб.: Питер, 2003 – 256 с.

ԱՄՓՈՓՈԳԻՐ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆԵՐԻ ԴԵՎԻԱՆՏ ՎԱՐՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Ելենա Սերեդա

*Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
Պսկովի պետական մանկավարժական համալսարան, Ռուսաստան*

Երիտասարդների դևիանտ վարքը սերտորեն կապված է սոցիալական նորմերի խախտումների և տարաբնույթ բացասական երևույթների նկատմամբ նրանց հոգեբանական անկայունության հետ: Հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է կլաստերային վերլուծության արդյունքում առանձնացված սոցիալապես անկայուն ուսանողների երեք տիպ՝ հարաբերականորեն սոցիալապես անկայուն, սոցիալապես չկողմնորոշված և սոցիալապես ոչ համարժեք: Հեղինակն առաջարկում է կանխարգելման մոդելներ և ընդգծում երիտասարդների դևիանտ վարքի ձևավորման վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրությունն նորագույն մոտեցումներով:

ABSTRACT
PSYCHOLOGICAL INSTABILITY AS A FACTOR OF DEVIANT
BEHAVIOR AMONG YOUTH

Elena Sereda

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Pskov State Pedagogical University, Russia*

Deviant behavior of youth is strongly connected with the violation of social norms and psychological instability to various forms of negative influences. In the paper the author presents the results of cluster analyses and discusses the three types of social instability students – relatively socially instable behaviour, socially indecisive and socially inadequate. The author suggests models of preventive actions and emphasises contemporary approaches to the research on the factors of deviant behaviour of youth.

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ՀՈԳԵՍՈՑԻԱԿԱՆ ԸՆԿԱԼՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

ISSUES OF PSYCHOSOCIAL PERCEPTIONS OF STATE
AND LEGAL SYSTEM

ПРОБЛЕМА ПСИХОСОЦИАЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

ԼԳԵՓ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ԱՐՏԱԳԱԼՈՒՍՏԸ. ՀՈԳԵԲԱՆԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Արեն Միմոնյան

*հոգեբանության մագիստրոս
ՀԽՄ «ՍՕՍ Մանկական Գյուղեր» ՀԲՀ*

Արտագալուստը մարդու՝ սեռական կամ գենդերային փոքրամասնությանն իր պատկանելիությունն ընդունելու ինքնական փաստն է և այս կամ այն չափով դրա բացահայտումն է ինքն իր և իրեն շրջապատող մարդկանց համար՝ ծնողներ, բարեկամներ, դասընկերներ, համակուրսեցիներ, ընկերներ, աշխատանքային գործընկերներ և այլոք: Արտագալուստ տերմինը հիմնականում կիրառվում է լեսբուհիների, գեյերի, երկսեռականների, փոխսեռականների և փոխգենդերների (հապավումը՝ ԼԳԵՓ) վերաբերյալ, ովքեր շրջապատից չեն թաքցնում իրենց ոչ ավանդական սեռական կողմնորոշվածությունը կամ հոգեբանական սեռի անհամապատասխանությունը կենսաբանականին: «Արտագալուստ» տերմինը փոխառնված է անգլերեն «coming out of the closet» արտահայտությունից, որը բառացիորեն թարգմանվում է «դուրս գալ

նկուղից» և նշանակում «չթաքնվել», «բացվել»: Երբեմն հայերենում կիրառվում է նաև «քամինգ-աութ» եզրույթը:

Համաձայն Է. Էրիքսոնի՝ մարդն իր հոգեկան զարգացման ընթացքում անցնում է ութ հիմնական փուլերով՝ լուծելով որոշակի հոգեբանական խնդիրներ: Ըստ նրա տեսության, հոգեպես առողջ մարդու համար շատ կարևոր է սեռականության ներգրավումը ամբողջական «Ես»-ի կերպարի մեջ: Միննույն ժամանակ Էրիքսոնը պնդում է, որ այդ ձևավորումն անձի և հասարակության փոխազդեցության համալիր գործընթաց է (Ericson; p. 359-396): Հիմնվելով Էրիքսոնի դրույթների վրա՝ հոգեթերապևտ Դ. Դեխը եզրակացնում է. «Քանի որ նույնասեռականների նույնականացման ձևավորումը նույնավախ (հոմոֆոբ) հասարակությունում ընթանում է այլ կերպ, քան տարասեռականների մոտ, ապա նրանց հոգեկան զարգացումը նշանակում է պիտակավորված սեռականության ներգրավում իրենց «Ես»-ի կերպարի մեջ» (Дэвис, Нил; с. 124): 1970-ականներին ուսումնասիրողների կողմից ձևակերպվել են արտագալուստի գործընթացի տարբեր հոգեբանական ձևաչափեր, որոնցից առավել լայն տարածում գտավ ամերիկացի սոցիոլոգ Ռ. Տրոյդենի կողմից առաջարկված տեսությունն իր չորս հիմնական փուլերով՝

- **Կանխազգացում**, մյուսներից տարբերվելու զգացողությունն է, որն ի հայտ է գալիս մինչ սեռական հասունությունը:

- **Կասկած**՝ տարասեռական նույնականացման վերաբերյալ, որն արտահայտվում է դեռահասունության տարիքում:

- **Ընդունում** սեփական սեռականության պատկանելիությունը ոչ ավանդական սեռական կողմնորոշվածությանը կամ գենդերային նույնականացմանը, որին հնարավոր է և չհասնել՝ հաշվի առնելով հասարակությունում առկա թշնամական դիրքորոշումները:

- **Ինքնանույնականացում**՝ որպես սեռական փոքրամասնության ներկայացուցիչ, սեռականության և հուզականության հետ կապի հաստատում, սեփական սեռականության ներգրավումը «Ես»-ի ամբողջական կերպարի մեջ (Troiden; p. 43-74):

Քանի որ սեռական կողմնորոշվածության և գենդերային նույնականացման (ՄԿԳՆ) հստակ պատճառները բացահայտված չեն, ապա

վիճարկելի են մնում նաև արտագալուստի գործընթացը և դրա տեսական հիմնավորումները: Սակայն բոլոր առկա վարկածները համընկնում են նրանով, որ արտագալուստի գործընթացը չի կարող ընթանալ գծային կերպով, քանի որ մարդը միաժամանակ կարող է լուծել մի քանի հոգեբանական հիմնախնդիրներ, որոնք վերաբերում են այդ գործընթացի տարբեր փուլերին:

Պատմական ակնարկ

Առաջին անգամ «արտագալուստ» հասկացությունը առաջ է քաշվել 1869թ. գերմանացի փաստաբան, լրագրող և սեռական փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպան Կարլ Հենրիխ Ուլրիխսի կողմից, որպես իրավունքների հավասարեցման տարատեսակ: Նա կարծում էր, որ սեռական փոքրամասնությունների գաղտնի գոյատևումը հնարավորություն չէր տալիս ազդելու հասարակության կարծիքի վրա և կոչ էր անում նույնասեռականներին ապրել ավելի բացահայտ՝ դիմելով քամինգ-աութի:

Հայտնի մարդկանցից առաջինը, ով արտագալուստ կատարեց, ամերիկացի գրող Ռ. Դունկան էր: 1941թ. թվականին հայտարարելով իր սեռական կողմնորոշվածության մասին՝ նա հեռացվեց բանակից: 1944թ. «Politics» ամսագրում տպագրված իր հոդվածում նա հայտարարեց, որ նույնասեռականները ճնշված փոքրամասնություն են:

1951թ. Դ. Քորին հրատարակեց «Նույնասեռականը ԱՄՆ-ում» աշխատանքը, որտեղ ընթերցողի հետ կիսվում է իր ապրումներով. «Հասարակությունն ինձ տվեց դիմակ, որը ես ստիպված եմ կրել մշտապես... Ուր էլ գնամ, ես դեր եմ խաղում...»: Նրա զգացումների անկեղծ նկարագրությունը խթան հանդիսացավ, որպեսզի նույնասեռականներն իրենց գիտակցեն որպես հասարակության անքակտելի մաս:

1950-ականների վերջում «քամինգ-աութ» տերմինը նույնասեռականների բառապաշարից փոխառնվեց և սկսեց կիրառվել գիտական գրականության մեջ: Առաջինը դա արեց ամերիկացի հոգեբան Է. Հուքերը, ով հետազոտությունների մի ամբողջ շարք նվիրել է նույնասեռականների համայնքների ուսումնասիրմանը: Համաձայն Հուքերի՝

շատ հաճախ, երբ մարդն արդեն գիտակցել է իր նույնասեռական լինելը, սակայն հասարակության կարծիքի ճնշման տակ շարունակում է պայքարել այդ մտքի հետ, արտագալուստի է դիմում միայն այն ժամանակ, երբ առաջին անգամ իրեն որպես նույնասեռական է նույնականացնում՝ հայտնվելով նույնասեռականների հավաքատեղիում: (Hooker; p. 83-107)

1960 թվականներին Ֆրենկ Կամենի անունով մի մարդ դարձավ առաջին բացահայտ նույնասեռական ակտիվիստը, ով առաջնորդում էր ԱՄՆ-ում նույնասեռականների իրավունքների պայքարը: Կամենին հեռացրել էին աստղաբանի աշխատանքից նույնասեռական վարքի համար: Նա բացահայտորեն բողոքարկում էր իրեն գործից ազատելը և գործը հասցրեց մինչև ԱՄՆ-ի Գերագույն Դատարան: Կամենին կոչ էր անում նույնասեռականներին ոչ թե պաշտպանվել, այլ ակտիվ հրապարակային գործողությունների դիմել: Կամենիի կարգախոսն էր՝ «Նույնասեռական լինելը լավ է» («Gay is Good»):

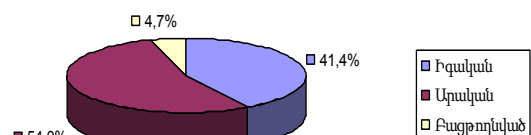
Արտագալուստի իրավիճակի ուսումնասիրմանն ուղղված հետազոտության արդյունքները

Հետազոտությունը բաղկացած է երկու հիմնական մասերից: Առաջին մասի նպատակն էր պարզել հարցվողների անձնային և որոշ ժողովրդագրական տվյալներ: Երկրորդ մասը նվիրված է արտագալուստի իրավիճակի ընդհանուր վերլուծական հետազոտությանը:

Հարցվողների 41,4 %-ն իրենց կենսաբանական սեռը բնորոշել են որպես իգական, 54,0 %-ը՝ արական, իսկ 4,7 %-ը չեն պատասխանել այդ հարցին (Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Հարցվողների կենսաբանական սեռը		
	Քանակը	Տոկոս
Իգական	89	41,4
Արական	116	54,0
Բացթողնված	10	4,7
Ընդամենը	215	100,0

Հարցման մասնակիցների միայն 91,2%-ն է պատասխանել, թե ինչ ՄԿԳՆ ունեն (տես՝ Աղյուսակ 2): Հարցվողներից իգական սեռին պատկանող 41 հոգին երկսեռական է և 12 հոգի՝ փոխգենդեր, իսկ արական սեռին պատկանում են 44 երկսեռական և 7 փոխգենդեր (տես՝ Աղյուսակ 3):

Աղյուսակ 2

Հարցվողների ՄԿԳՆ		
	Քանակը	Տոկոս
Գեյ	56	26,0
Լեսբուհի	26	12,1
Երկսեռական	93	43,3
Փոխգենդեր	21	9,8
Բացթողնված	19	8,8
Ընդամենը	215	100,0

Աղյուսակ 3

Հարցվողների հարաբերակցությունն ըստ կենսաբանական սեռի և ՄԿԳՆ:		
Սեռ	Սեռական կողմնորոշվածություն	
	Երկսեռական	Փոխգենդեր
Իգական	41	12
Արական	44	7
Ընդամենը	85	19

Աղյուսակներից երևում է, որ 8 երկսեռական և 2 փոխգենդեր չեն ցանկացել իրենց վերագրել որևէ կենսաբանական սեռի:

Այն հարցին, թե երբ հարցվողների ընտանիքն իմացավ իրենց ՄԿԳՆ վերաբերյալ, պատասխանել են 204 մասնակից, ընդ որում հարցվողների 50,2%-ը ծնողներից գաղտնի է պահում իր ՄԿԳՆ, իսկ 35,8%-ը որոշ ժամանակ անց ասել է նրանց այդ մասին և ընդամենը 3,3%-ն է, որ անմիջապես է տեղյակ պահել ծնողներին: (Աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4

Հարցվողների ՄԿԳՆ վերաբերյալ նրանց ծնողների տեղեկացվածությունը						
		Երբ իմացան ծնողները				
		Անմիջապես	Զգիտեն	Որոշ ժամանակ անց	Այլ պատասխան	Ընդամենը
ՄԿԳՆ	Գեյ	0	31	23	2	56
	Լեսբուհի	0	11	9	3	23
	Երկսեռական	4	59	24	3	90
	Փոխգենդեր	3	2	14	2	21
	Ընդամենը	7	103	70	10	190

Ինչ վերաբերում է ընկերական շրջապատին, ապա պարզվում է, որ հարցվողներն այդքան էլ հակված չեն թաքցնել իրենց ՄԿԳՆ ընկերներից (տես՝ Աղյուսակ 5):

Աղյուսակ 5

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստը ընկերական շրջապատում						
		ՄԿԳՆ				
		Գեյ	Լեսբուհի	Երկսեռական	Փոխգենդեր	Ընդամենը
Ընկերական շրջապատ	Ամենամոտ ընկերոջս	19	10	33	11	73
	Որոշ ընկերներիս	32	21	39	9	101
	ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչներին	16	9	23	14	62
	Բոլորին	13	0	16	2	31
	Ոչ մեկին	2	3	9	0	14
	Այլ պատասխան	2	0	0	3	5
	Ընդամենը	54	26	90	21	191

Ի հակադրություն դրան, աշխատավայրում շատերը հակված են թաքցնելու իրենց ՄԿԳՆ այն պարզ պատճառով, որ վախենում են կորցնել աշխատանքը (տես՝ Աղյուսակ 6):

Աղյուսակ 6

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստը աշխատավայրում						
		ՄԿԳՆ				
		Գեյ	Լեսբուհի	Երկսեռական	Փոխգեղորդեր	Ընդամենը
Աշխատակիցներ	Աշխատակիցներից ոմանց	15	7	21	4	47
	Անձնակազմի ղեկավարներից ոմանց	7	0	4	2	13
	Բոլորին	10	3	7	2	22
	Ոչ մեկին	18	14	49	2	83
	Այլ պատասխան	4	0	0	5	9
	Ընդամենը	52	24	77	13	166

Կրթական հաստատությունում գրեթե նույն պատկերն է, քանի որ ուսանողները միշտ հաստատությունից հեռացվելու վտանգ են զգում: Ակնհայտ է, որ շատերը վստահում են իրենց համակուրսեցիներին՝ ելնելով ընկերական նկատառումներից, սակայն ոչ դասախոսական անձնակազմին (տես՝ Աղյուսակ 7):

Աղյուսակ 7

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստը կրթական հաստատություններում						
		ՄԿԳՆ				
		Գեյ	Լեսբուհի	Երկսեռական	Փոխգեղորդեր	Ընդամենը
Կրթական հաստատությունում	Համակուրսեցիներից ոմանց	12	10	25	9	56
	Դասավանդող անձնակազմից ոմանց	14	0	12	2	28
	Բոլորին	5	0	0	0	5
	Ոչ մեկին	29	13	56	4	102
	Այլ պատասխան	4	0	0	4	8
	Ընդամենը	54	23	84	15	176

Անվատահությունն անհամեմատ բարձր է հարևանների նկատմամբ, քանի որ նրանք տեղեկության տարածման, այսինքն՝ բամբասանքի հիմնական հրահրողներն են: Սակայն կարևոր է նշել նաև, որ որոշ հարևաններ վատահության արժանանում են: Տրամաբանորեն բացատրելի է այն, որ 19 փոխգեղերներից 14-ը հարևաններից չեն թաքցնում գեղերային նույնականացումը, քանի որ դա հիմանակնում ակնառու է (Աղյուսակ 8):

Աղյուսակ 8

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստը հարևանների միջավայրում						
		ՄԿԳՆ				
		Գեյ	Լեսբուհի	Երկսեռական	Փոխգեղեր	Ընդամենը
Հարևաններ	Ոմանց	19	4	17	14	54
	Բոլորին	2	0	3	0	5
	Ոչ մեկին	33	19	67	2	121
	Այլ պատասխան	4	0	0	3	7
	Ընդամենը	54	23	87	19	183

Հաջորդ աղյուսակների շարքը նվիրված է այն հոգեբանական և իրավական հիմնախնդիրներին, որոնց հաճախակի բախվում են ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչները: Հոգեբանական դժվարությունների գերակշռող մասը հենց ընտանիքում է, որտեղ թվում է թե անձը պետք է գտներ իր հոգեկան լիարժեք ներդաշնակությունը (Աղյուսակ 9):

Աղյուսակ 9

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստից առաջացած խնդիրներն ընտանիքում					
		Ընտանիքում առաջացած խնդիրները			Ընդամենը
		Հոգեբանական	Իրավական	Հոգեբա/իրավական	
ՄԿԳՆ	Գեյ	26	0	2	28
	Լեսբուհի	10	0	8	18
	Երկսեռական	42	3	12	57
	Փոխգեղեր	10	0	0	10
	Ընդամենը	88	3	22	113

Հայաստանում ընկերական շրջապատը այն միակ միջավայրն է, որտեղ ԼԳԵՓ անհատը հնարավորություն է ունենում ազատ արտահայտվելու և դրսևորելու իրեն:

Աղյուսակ 10

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստից առաջացած խնդիրներն ընկերական շրջապատում					
		Ընկերական շրջապատում առաջացած խնդիրները			
		Հոգեբանական	Իրավական	Հոգեբա/իրավական	Ընդամենը
ՄԿԳՆ	Գեյ	20	0	6	26
	Լեսբուհի	8	0	0	8
	Երկսեռական	29	3	0	32
	Փոխզենդեր	12	3	0	15
	Ընդամենը	69	6	6	81

Ժամանցի վայրերում, ի համեմատ այլ վայրերի, ԼԳԵՓ համայնքը բավականին ազատ է և բացահայտ, սակայն դա հիմնականում վերաբերում է այն վայրերին, որտեղ ի սկզբանե առկա է հանդուրժողական և ոչ խտրական վերաբերմունք (gay-friendly):

Աղյուսակ 11

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստից առաջացած խնդիրները ժամանցի վայրում					
		Ժամանցի վայրում առաջացած խնդիրները			
		Հոգեբանական	Իրավական	Հոգեբա/իրավական	Ընդամենը
ՄԿԳՆ	Գեյ	11	6	7	24
	Լեսբուհի	9	6	0	15
	Երկսեռական	24	19	4	47
	Փոխզենդեր	9	3	0	12
	Ընդամենը	53	34	11	98

Միայն այն ԼԳԵՓ անհատները, ովքեր աշխատում են սպասարկման, արվեստի կամ ժամանցի ոլորտում, համեմատաբար ավելի բացահայտ են դրսևորում իրենց աշխատավայրում:

Աղյուսակ 12

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստից առաջացած խնդիրներն աշխատավայրում					
ՄԿԳՆ		Աշխատավայրում առաջացած խնդիրները			
		Հոգեբանական	Իրավական	Հոգեբա/իրավական	Ընդամենը
	Գեյ	13	4	2	19
	Լեսբուհի	3	0	8	11
	Երկսեռական	12	8	5	25
	Փոխզենդեր	0	0	2	2
	Ընդամենը	28	12	17	57

Կրթական հաստատություններում ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչները բախվում են ինչպես իրավական, այնպես էլ հոգեբանական հիմնախնդիրների:

Աղյուսակ 13

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստից առաջացած խնդիրները կրթական հաստատությունում					
ՄԿԳՆ		Կրթական հաստատությունում առաջացած խնդիրները			
		Հոգեբանական	Իրավական	Հոգեբա/իրավական	Ընդամենը
	Գեյ	7	9	2	18
	Լեսբուհի	3	0	7	10
	Երկսեռական	19	8	6	33
	Փոխզենդեր	12	2	0	14
	Ընդամենը	41	19	15	75

Բժշկական հաստատություններում ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչները հիմնականում առնչվում են հոգեբանական հիմնախնդիր-

ների հետ, քանի որ շատ դեպքերում, նույնիսկ բժշկական անձնակազմը խտրականորեն է վերաբերվում նրանց:

Աղյուսակ 14

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստից առաջացած խնդիրները բժշկական հաստատությունում					
ՄԿԳՆ		Բժշկական հաստատությունում առաջացած խնդիրները			
		Հոգեբանական	Իրավական	Հոգեբա/իրավական	Ընդամենը
	Գեյ	16	3	2	21
	Լեսբուհի	14	0	0	14
	Երկսեռական	22	6	0	28
Փոխզենդեր	12	5	0	17	
Ընդամենը	64	14	2	80	

Ինչ վերաբերում է իրավաբանական հաստատություններին, ապա, հասկանալի է, որ հիմնական հիմնախնդիրները այստեղ իրավական բնույթի են:

Աղյուսակ 15

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստից առաջացած խնդիրներն իրավապաշտպան հաստատությունում					
ՄԿԳՆ		Իրավաբանական հաստատությունում առաջացած խնդիրները			
		Հոգեբանական	Իրավական	Հոգեբա/իրավական	Ընդամենը
	Գեյ	11	16	4	31
	Լեսբուհի	0	6	0	6
	Երկսեռական	4	18	4	26
Փոխզենդեր	0	3	0	3	
Ընդամենը	15	43	8	66	

ԼԳԵՓ համայնքի հիմնական մասը թաքցնում է իր ՄԿԳՆ տարբեր հասարակական վայրերում գտնվելու ժամանակ, քանի որ բախվում է ինչպես հոգեբանական ճնշման, այնպես էլ իրավական դժվարությունների և խնդիրների հետ:

Հարցվողների ՄԿԳՆ արտագալուստից առաջացած խնդիրները հասարակական վայրերում					
Մեռական կողմնորոշվածություն		Հասարակական վայրերում առաջացած խնդիրները			
		Հոգեբանական	Իրավական	Հոգեբա/իրավական	Ընդամենը
	Գեյ	28	2	14	44
	Լեսբուհի	8	3	0	11
	Երկսեռական	30	3	4	37
	Փոխգեղարկ	6	0	2	8
	Ընդամենը	72	8	20	100

Այսպիսով, հստակ երևում է, որ ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչները տարբեր վայրերում ամենից հաճախ ենթարկվում են հոգեբանական ճնշման, ինչը բերում է հոգեբանական անկայուն վիճակի առաջացման: Ակնհայտ է նաև, որ իրավունքների պաշտպանության դաշտում ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչներն իրենց զգում են խոցելի, հակառակ դեպքում նրանց հոգեբանական հիմնախնդիրները միանշանակ կնվազեն, քանի որ ապահովության և պաշտպանվածության զգացումը հոգեբանական կայուն իրավիճակի գրավականն է: Այս պարագայում չի կարելի տարանջատել հոգեբանական և իրավական հիմնախնդիրները, քանի որ մարդը որպես հասարակության անդամ, լինելով պաշտպանված արդարացի գործող օրենքներով և ունենալով հավասար իրավունքներ, իրեն հոգեբանորեն ավելի կայուն և վստահ է զգում այդ միջավայրում:

Համաձայն հետազոտության արդյունքների՝ Հայաստանում ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչների մեծամասնությունը հիմնականում գտնվում է արտագալուստի վաղ, այսինքն՝ կասկածի փուլում: Միայն եզակի թվով անհատներ են, որ հաղթահարել են արտագալուստի բոլոր փուլերը: Ընդհանուր առմամբ իրավիճակը բավականին քառտիկ է, քանի որ ԼԳԵՓ անհատները դիմում են արտագալուստի տարբեր իրավիճակներից ելնելով՝ ընտանեկան, սոցիալական, աշխատանքային, և, հիմնականում, արտագալուստի սուբյեկտի անհատական որակները

կարևորելով: Որպես կանոն, Հայաստանում ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչները բախվում են ոչ ինքնակամ նրանց ՄԿԳՆ բացահայտման հետ, ինչը խոչընդոտում է նրանց արտագալուստի փուլերի ներդաշնակ ընթացքին:

Ընտանիքում արտագալուստի հիմնական վստահության սուբյեկտները մայրը կամ քույրն է, ինչը վկայում է այն մասին, որ իգական սեռի ներկայացուցիչները Հայաստանում ավելի հանդուրժողական են և պատրաստակամ ԼԳԵՓ համայնքին որպես այդպիսին սատարելու: Չնայած այս հանգամանքին, ԼԳԵՓ անհատները հիմնականում հակված են գաղտնի պահել իրենց ՄԿԳՆ ընտանիքի անդամներից, քանի որ ավանդապաշտ տղամարդու կերպարը հատուկ է հայկական ընտանիքների մեծամասնությանը: Ավանդականորեն հայկական ընտանիքում ծնողները ներգրավված են երեխաների անձնական կյանքում, ինչը ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչների համար դառնում է դրդապատճառ կամ դիմելու արտագալուստի, կամ էլ հեռանալու ընտանիքից և ապրելու ինքնուրույն կյանքով, ինչը լի է դժվարություններով և հոգեխռով հետևանքներով: Շատ դեպքերում առաջին տարբերակի ընտրության հետևանք է դառնում այն, որ ծնողները, չհասկանալով այդ երևույթը, լինելով նույնավախ և կարծատիպերով կաղապարված, դուրս են վռնդում ԼԳԵՓ անհատին՝ թողնելով նրան «բախտի քմահաճույքին»: Այդ իրավիճակում հայտնված անհատները դառնում են մեծ ռիսկային խումբ, երբեմն ստիպված լինելով մատուցել առևտրային սեքս ծառայություններ կամ զբաղվել թափառաշրջիկությամբ: Հաճախ նրանք չեն կարողանում շարունակել ուսումը կրթական հաստատությունում և, հետևաբար, ձեռք բերել մասնագիտություն:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչների մեծամասնությունը աշխատում է, քանի որ դա միակ հնարավորությունն է սեփական ազատությունը և անկախությունը ապահովելու համար: Այնուամենայնիվ, դա չի նշանակում, որ աշխատավայրում նրանք կարողանում են հեշտությամբ հաղթահարել արտագալուստի այս փուլը: Աշխատավայրում ԼԳԵՓ անհատների վստահության մակարդակը գործընկերների կամ վերադասի նկատմամբ

շատ ցածր է, քանի որ ՄԿԳՆ պատճառով նրանք կարող են հեռացվել աշխատանքից:

Գրեթե նույն իրավիճակն է նաև կրթական հաստատություններում, մասնավորապես ԲՈՒՀ-երում ԼԳԵՓ անհատը խուսափում է արտագալուստից՝ ելնելով կրթական հաստատությունից հեռացվելու վախից, սակայն համակուրսեցիների ավելի մտերմիկ շրջապատում շատերը նախընտրում են ազատ խոսել իրենց ՄԿԳՆ վերաբերյալ:

Ինչ վերաբերում է ընկերական շրջապատին, ապա շատերը հակված են անցնել արտագալուստը մտերիմ ընկերական շրջապատում, առավել ևս, եթե այդ շրջապատում արդեն կան բացահայտ ԼԳԵՓ անհատներ: Չնայած այդ հանգամանքին, ԼԳԵՓ համայնքի մի մասը չի վստահում որոշ բացահայտ ԼԳԵՓ անհատներին, ինչը խոսում է ներքին նույնավախության առկայության մասին:

ԼԳԵՓ համայնքի ներկայացուցիչները տարբեր հասարակական վայրերում բախվում են նույնավախության տարրերի հետ, ինչը ամենալուրջ խոչընդոտն է հանդիսանում արտագալուստի ներդաշնակ գործընթացի համար:

Հայաստանում առանձնահատուկ տեղ է հատկացվում հարևանության ինստիտուտին: Այն կարելի է դիտարկել նաև որպես արտագալուստի հաղթահարման փուլերից մեկը: Քանի որ հայկական մշակույթին բնորոշ է հարևանին, որպես «ընտանիքի անդամ» ընդունելը, ապա նրանք բավականին ներգրավված են լինում արտագալուստի գործընթացի մեջ: Եվ հետաքրքիր է այն հանգամանքը, որ փոխզենդերները չեն թաքցնում իրենց ՄԿԳՆ և զենդերային ինքնաարտահայտումը հարևաններից, քանի որ այս դեպքում իրականությունն ակնհայտ է:

Այսօրվա պատկերի համաձայն, ԼԳԵՓ համայնքի զգալի մեծամասնությունը ցանկություն ունի գոնե ժամանակավորապես հեռանալու Հայաստանից, ինչը վկայում է, որ արտագալուստի հնարավորություն նրանց չի տրվում մեր նույնավախ և կարծրատիպերով հարուստ հասարակության կողմից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Бэйрд В., Достоверный гид в мир сексуального многообразия. - Кишинев, 2004.
2. Дэвис Д., Нил Ч., Розовая психотерапия: руководство по работе с сексуальными меньшинствами. - СПб: Питер, 2001.
3. Ericson E. Ego development and historical change: The Psychoanalytic Study of the Child. – USA, PSCh, 1946.
4. Hooker E. Male Homosexuals and Their Worlds. Sexual Inversion: The Multiple Roots of Homosexuality / ed. by Judd Marmor. - New York: Basic Books, 1965.
5. Troiden R. R. (1989). «The formation of homosexual identities». Journal of Homosexuality, vol. 17, № 1/2/3/4

ABSTRACT

LGBT COMMUNITY’S COMING-OUT: THE ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL-LEGAL SITUATION IN ARMENIA

Aren Simonyan, MA

MCP in “SOS Children’s Villages” ACF

This article is dedicated to ‘coming-out’ issues of LGBT community in Armenia. The term ‘coming-out’, the historical perspectives of ‘coming-out’ and its stages are discussed in the article. The results of the study show the stage of ‘coming-out’ that Armenian LGBT community is located in and why that group has a tendency of hiding from our society and identifying itself as LGBT community. The results of the research show that the main cause of that tendency is the psychological and legislative situation in Armenia.

РЕЗЮМЕ

КАМИНГ-АУТ ЛГБТ СООБЩЕСТВА: АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ-ПРАВОВОЙ СИТУАЦИИ В АРМЕНИИ

*Арен Симонян,
Магистр психологии
ОКП в “СОС Детские Деревни” АБФ*

Данная статья посвящена вопросам каминг-аута ЛГБТ сообщества в Армении. В частности, в ней говорится о понятии каминг-аута, ее истории и тех этапах, из которых каминг-аут состоит. На основе проведенного исследования представлены результаты, которые показывают на каком этапе каминг-аута находится ЛГБТ сообщество в Армении и почему данная группа склонна скрываться от общества, как ЛГБТ сообщество. Анализ исследования показал, что основной причиной “скрывания” является психологическая-правовая ситуация в Армении.

NEUTRALIZATION TECHNIQUES USED BY NON- CRIMINALS: AN INTRODUCTION OF NEUTRALIZATION TECHNIQUES RESEARCH DESIGN

Michaela Borovanska, Marketa Jankovska
Department of Psychology, Faculty of Social Studies, Masaryk University,
Czech republic*

This paper is focused on introduction of research design and particular results of study occupied by neutralization techniques used by non-criminals. An understanding of the neutralization process of guilt or shame following conventional norms violating behaviour by non-criminal population has both theoretical and practical implications for society. Such as, *preventive programs* within the framework of the *social security, psychological counselling, personnel selection, psychotherapy*. The neutralization process of guilt or shame used by

---

* For correspondence *contac* michaela.borovanska@gmail.com.

non-criminals has been, to some degree, already studied, for example, by victims of crime (Ahmed) students (Haines et al., 1986, Zito and McQuilan, 2010), politicians (Cohen, 2001), and police officers (Champion, 2001). However, this has not been studied more globally in wider range of acts and in conjunction with the study of actor's personality, intellect commitment to conventional norms and self-concept.

Neutralization techniques

In 1957 in their neutralization theory, Sykes and Matza introduced five basic neutralization techniques used by juvenile delinquents (denial of responsibility, denial of injury, denial of the victim, condemnation of the condemners and appeal to higher loyalties) to protect from self-blame and self-image damage. Sykes and Matza believed that everyone retains some commitment to the dominant cultural system. Copes and Williams (2005) suggested that the assertion that all people are committed to the dominant culture is overstated. Matza (1964) agreed that a small proportion of people become highly committed to delinquent values and relatively unattached to mainstream values, as there may be nothing for them to neutralize (Copes and Williams, 2005).

However, not only criminals (with some commitment to the dominant cultural system) use the neutralization techniques. Maruna and Copes (2005) suggested that the idea that 'good people' do not make excuses is simply unsubstantiated. The neutralization theory has 'universal applicability' and it can be applied to any situation where there are inconsistencies between one's actions and one's beliefs (Maruna and Copes, 2005).

On other hand, several researchers show that the absence or low level of neutralization should be associated with people who are hypercommitted to dominant moral values. Their neutralization is simply ineffective. It suggests that there is a curvilinear relationship between use of neutralization and commitment to conventional norms (Copes & Williams, 2007).

The neutralizations occur after the act as a part of attribution style, a motive attributed to behaviour in response to questions about why it happened (Hamlin, 1988), before committing the act as a part of decision-making while contemplating it (Agnew, 1994) or before contemplating the act as a part of readiness releasing the actor to be morally free to choose the act (Matza, 1964).

In the past, many researchers used inventories to study the neutralizations. The respondents were asked if they agree with statements such as 'it's right to get around the law if you can get away with it' or 'to get ahead, you have to do some things which are not right.' The respondents who agreed more with those

statements were more likely to report having violated the law. However, according to Hirchi's suggestion, it could simply mean that those respondents were less committed to conventional norms (Sampson, 1999). It is clear, that it is necessary to study the neutralization techniques in conjunction with study of respondent's commitment to conventional norms, as these two concepts should not be seen as the same.

Basic information about the research project

Grant Project of the Specific Research 2011 '*Neutralization Techniques used by non-criminals in context of personality and intellect*' is realized by research team of Department of Psychology, Faculty of Art, Masaryk University, Czech Republic.

The research is focused on neutralization techniques (in terms of type and frequency) associated with actor's conventional norms violating behaviour in context of his commitment to the conventional norms, self-concept, personality and intellect. In addition to neutralization techniques, other concepts such as, Moral disengagement (Bandura, 1990) and Cognitive distortions (Barriga and Gibbs, 1996) are taken in account in this research.

Particular questions include: Which neutralization techniques (NTs) are common in our population? Do some 'typical' NTs for certain situation's exist? How the use of NTs (in terms of type and frequency) relates to other psychological aspects such as personality, intellect, age, education, gender? Are there any relations between the frequency of NTs, commitment to conventional norms and one's own self-concept?

The methodological framework combines the qualitative and quantitative approach. Combination of qualitative and quantitative methods enables us to use the advantages of both methods and to gain complex information with regards to the studied topic.

The test battery includes questionnaire in order to gain data with regards to basic information and demographic data (age, gender, education, employment, etc.), Neutralization test created for this research in the form of semi-structured questionnaire which offers to the participants' space for spontaneous answers and supports variability of the answers. Verbalized frameworks of situations, visual (comics) and video situations are developed for the neutralizations searching. The neutralization test includes situation frameworks such as lying, verbal aggressive behaviour, physical harm, partner cheating, cheating at school, theft or property damaging. Other psychological aspects will be finding through standardized or

modified tests and questionnaires (Cloninger Temperament and Character Inventory, IQ test).

The research includes gathering data through a web application, from adults from the Czech Republic. Subjects participate in the research voluntarily and they earn their partial results immediately after questionnaires completion. On-line design of data collection supports participant's openness to questions and provides the possibility to collect more data during a short time period than face to face interview. More valid information can be expected. The face to face interviews are problematic because of the situational demands of the interview situation. Sometimes the respondents may believe that they are forced into a position where they must defend themselves. Thus, the neutralizations they offer may be artificially created for the interviewer (Maruna and Copes, 2004). The developed software is also applicable for future international study (the neutralization techniques are culturally conditioned). Further the possibility of comparison of two groups of non-criminals (police officers, civilians) will also enable the researchers to gain insight into the psychological process of neutralization.

Methods – Neutralization Test

Verbalized frameworks of situations

The main part of the neutralization test proposes to participant 10 verbalized frameworks of situations which offers a space to find concrete situation he/she experienced in his/her life, the concrete situation of his/her act. The participant is asked to describe this situation, to explain why it happened, to describe his/her (positive or/and negative) emotions during or/and immediately after the act and the current emotions related to this action, to evaluate this behaviour and to describe circumstances which allow or defend him/her to act this way in the future.

During the research design and methods development we were looking for the 10 situational frameworks. It was necessary to find which acting occurs in our everyday life. We asked 36 respondents (27 women and 9 men) about situations they experienced guilt or shame or they violated some norms or rules and level of experienced guilt.

Table 1: Situations related to guilt or shame or/and norms violating

Act - category	Particip.		All (n=36)			Men (n=)			Women (n=27)		
	answ.	guilt	answ.	guilt	SD	answ.	guilt	SD	answ.	guilt	SD
Traffic violation, driving offence	26	72%	35	1,686	1,008	8	1,875	0,927	27	1,630	1,024
Neglect of duty	23	64%	43	3,047	1,401	9	3,111	1,523	34	3,029	1,366
Verbal aggression	17	47%	25	3,320	1,085	1	4,000	0,000	24	3,292	1,098
Lying or concealment of important information	13	36%	21	3,333	1,168	2	3,500	1,500	19	3,316	1,126
Theft or property damaging	9	25%	12	2,542	1,108	1	3,000	0,000	11	2,500	1,148
Miss out needs of others, self-interest	7	19%	7	3,143	0,990	2	3,500	1,500	5	3,000	0,632
Other law violation	5	14%	5	1,400	0,800	1	1,000	0,000	4	1,500	0,866
Disoblige others	5	14%	5	2,600	0,490	1	2,000	0,000	4	2,750	0,433
Partner cheating	5	14%	5	3,200	1,327	3	3,000	1,633	2	3,500	0,500
Other unacceptable behaviour	4	11%	6	2,833	1,572				6	2,833	1,572
Fail to provide care or protection	4	11%	4	2,250	1,299	2	2,500	1,500	2	2,000	1,000
Eating habits	4	11%	4	2,500	0,500	1	3,000	0,000	3	2,333	0,471
Alcohol and drugs use and abuse	3	8%	4	2,750	1,479	2	4,000	1,000	2	1,500	0,500
Leak secret	3	8%	4	2,625	1,083				4	2,625	1,083
"Bothering" others	3	8%	3	2,667	1,247				3	2,667	1,247
Physical attack	2	6%	2	5,000	0,000				2	5,000	0,000
Cheating at school	2	6%	2	2,000	0,000				2	2,000	0,000
Total	36		187(207)	2,710	1,331	33(41)	2,707	1,384	154(166)	2,711	1,317

As we can see in table 1, the most frequently occur in the answers traffic violation and driving offences (72 % of all the respondents). However, the respondents reported only low level of experienced guilt. They felt more guilty after their expressed verbal aggression (47 % of the respondents, $m=3,320$, $sd=1,085$) or after lying (36 %, $m=3,333$, $sd=1,168$). Those results provided to us an inspiration to choose the situational frameworks which relate to the everyday life of Czech population.

The situational frameworks are focused on the intentional and conscious acts (he/she decided to behave this way, for example “he/she was lying to somebody or concealing some important information” but not “said the false information which is believed to be true”) and on active (he/she was doing what he/she shouldn’t) as well as on passive acts (he/she wasn’t doing what he/she should). The situation frameworks are related to various interpersonal relationships (for example to the family members, partners, colleagues, strangers, etc.). The most of the selected frameworks ask for situations where we can expect a high rate of occurrence of such behaviour. We included also several frameworks which can be probably related to situations experienced by only a small number of respondents.

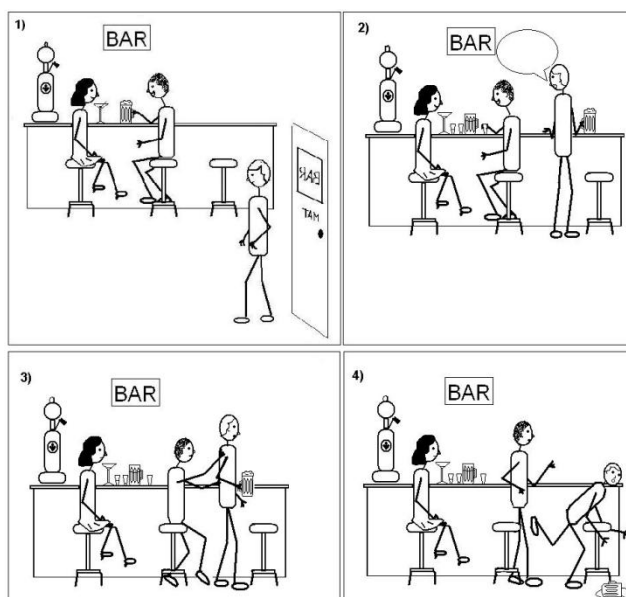
In this part of neutralization test, frameworks of situations are included, such as: theft of thing or money, keep lost property or money, lying or

concealment of important information, fail to provide a help to close friend/close relative, cheating in exam or test, partner cheating, etc.

Comics and video situations

In another part of the neutralization test are presented five hypothetical situations (stories) presented in the form of comics (each comics includes 4 – 5 pictures). We assume lower level of occurrence of the illustrated behaviour in the studied population or higher degree of denial. These situations include the acts such as physical attack, sexual harassment, corruption, theft, dealing with racial context.

Picture 1: First comics of physical attack

In the pilot phase of the research were the story illustrated a physical attack in bar presented to 46 respondents. We asked them to evaluate the behaviour of the man in the middle (dark-haired man) and try to report why he could act in this way.

Table 2: The physical attack in bar justification

JUSTIFICATION	stat. (55)	Participants					
		All (n=46)		Men (n=21)		Women (n=25)	
Denial (minimizing) of responsibility	17	15	33%	7	33%	8	32%
Denial (minimizing) of injury	0	0	0%	0	0%	0	0%
Denial of the victim/injured	38	37	80%	14	67%	23	92%
Condemnation of condemner	0	0	0%	0	0%	0	0%
Appeal to higher loyalties	0	0	0%	0	0%	0	0%
Condemning - no justification	5	5	11%	5	24%	0	0%
počet NT/osoba		1,196		1,095		1,280	

Table 2 shows that the illustrated behaviour of the attacker was most frequently justified by the denial of the injured and denial or minimizing of aggressor's responsibility. The denial of the injured is related to blaming of the victim (injured man) who is seen as expressed verbal aggression (including verbal attack against lady, 23 respondents) or other undesirable behaviour (attempt to flirt with the lady, 13 respondents). Thus, the attacker is seen as defended the lady or his territory. The denial of responsibility is related to justification by external circumstances (alcohol/drunkenness, 9 respondents) or bad luck (mistake or accident, statements such as „he pushed him by mistake“; „he got scared and fell down“, „he ran and fell down“, „he just pushed him aside“, 7 respondents).

The particularly interesting is the finding that none of the women condemned the behaviour of attacker without justification (condemnation + no justification). The contrary, 24 % men reported this combination (see in table 3).

Table 3: Justification or/and condemnation

All (n=46)	With Condemning		Without Condemning		Total	
1 justification type	12	26%	20	43%	32	70%
Combination of 2 justification types	4	9%	5	11%	9	20%
No justification	5	11%	0	0%	5	11%
Total	21	46%	25	54%	46	100%

Men (n=21)	With Condemning		Without Condemning		Total	
1 justification type	8	38%	4	19%	12	57%
Kombinace více kategorií NT	2	10%	2	10%	4	19%
No justification	5	24%	0	0%	5	24%
Total	15	71%	6	29%	21	100%

Women (n=25)	With Condemning		Without Condemning		Total	
1 justification type	4	16%	16	64%	20	80%
Combination of 2 justification types	2	8%	3	12%	5	20%
No justification	0	0%	0	0%	0	0%
Total	6	24%	19	76%	25	100%

It is also evident that men condemned the behaviour of the attacker (in combination with justification or separately) more frequently (71 %) than women (24 %), All of the women justified it, 76 % of them justified it without any condemnation.

However, the differences between men and women indicate a probable important role of a woman in the presented story. Women more often than men reported justification related to the role of this woman in the pictures or to the relationship between her and the attacker. Although the gender effect seems to be important, we decided to replace the woman with an man. There is the gender

aspect included in other presented story. For the further research were also more professional pictures created (see picture 2).

Picture 2: Developed comics of physical attack

The last part of the neutralization test includes three videos from police environment. The stories illustrate misconducts of police officers during their duty. Findings of differences between police officers and civilians related to their justifications are expected.

Commitment to Conventional Norms Inventory

Although we do not understand the commitment to conventional norms as part of neutralization techniques, and therefore we do not see this inventory as part of the neutralization test, we understand the commitment to the conventional norms as an important and inseparable aspect of neutralization process. As we mentioned above it is necessary to study the neutralization techniques in conjunction with the study of the respondent's commitment to the conventional norms.

For the measurement was the inventory developed during the pilot phase of our study. The respondents were asked to agree or disagree with statements using 5-point Likert scale. Commitment to norms inventory includes 29 items (Cronbach alpha = 0,842). We found 3 dimensions through factor analysis. In the first dimension *acceptance of external conventional norms* respondents achieving high score accept the norms with opinion that the existence of such standards and rules is meaningful and it is important to respect them. Respondents achieving low score disregard the norms and sometimes they might violate the norms just for fun. Dimension *tendency to (not) violate the conventional norms to achieve own targets* can be seen as showing a level of acceptance of 'instrumental norms violating'. Respondents achieving high score do not tend to violate the norms to achieve their own targets and they do not accept instrumental norms violating. Respondents achieving low score tend to (or they might be ready to) violate the norms, cheat, lie and 'play unfair' to get ahead. In dimension *tendency to take responsibility vs. displace or minimize it* respondents achieving high score report

lower tendency to displace or minimize the responsibility for their conventional norms violating behaviour. Respondents achieving low score tend to lack responsibility for their norms violating behaviour. They rather externalize locus of control and misattribute blame to outside sources. Thus, this dimension can be seen as showing a level of acceptance of submitted neutralization statements and level of readiness to neutralize.

Conclusion

Findings of the pilot study provided us partial outcomes for creating and development of the research design and methods usable for the neutralization techniques research. Results of such research can be wide applicable. First, a psychodiagnostics method for police officers selection will be created. This neutralization test would provide basic information for deeper diagnostics interview. The findings about the neutralization techniques can be also usable during psychological care and development such as education, coaching, consulting, counselling, and psychotherapy.

REFERENCES

1. AGNEW, R. (1994). The Techniques of Neutralization and Violence. *Criminology*, 32(4), 555-580. doi: 10.1111/j.1745-9125.1994.tb01165.x.
2. CHAMPION, D. J., 2001, Police misconduct in America: a reference handbook. ABC-CLIO. Retrieved from <http://books.google.cz/books?id=Z0LjiK4doJYC>.
3. COPEs, H., VIERAITIS, L., & JOCHUM, J., 2007, Bridging the Gap Between Research and Practice: How Neutralization Theory Can Inform Reid Interrogations of Identity Thieves. *Journal of Criminal Justice Education*, 18(3), 444-459.
4. COPEs, H., WILLIAMS, J. P., 2007, Techniques of Affirmation: Deviant Behavior, Moral Commitment, and Subcultural Identity. *Deviant Behavior*, 28(3), 247-272.
5. FERRARO, K. J., JOHNSON, J. M., 1983, How Women Experience Battering: The Process of Victimization. *Social Problems*, 30(3), 325-339. Society for the Study of Social Problems. Retrieved June 4, 2011, from <http://www.jstor.org/pss/800357>.
6. HAMLIN, J. E. (1988). The Misplaced Role of Rational Choice In Neutralization Theory. *Criminology*, 26(3), 425-438. Blackwell Publishing Ltd. doi: 10.1111/j.1745-9125.1988.tb00849.x.

7. KLING, K.C., HYDE, J.S., SHOWERS, C.J., BUSWELL, B.N., 1999, Gender Differences in Self-Esteem: A Meta-Analysis, Psychological Bulletin, 120, 4, 470-500.
8. MARUNA, S., COPEL, H., 2005, What have we learned from five decades of neutralization research? Crime Justice, 32, 221-320.
9. MATZA, D., 1964, Delinquency and drift. Transaction Publishers. Retrieved from http://www.google.com/books?id=Nw_zNXfHkkQC.
10. McCABE, D., TREVINO, L. K., BUTTERFIELD, K., 2001, Cheating in Academic Institutions: A Decade of Research. Ethics & Behavior, 11(3), 219-232.
11. OSECKÁ, L., BLATNÝ, M. 1993, Gender and self-esteem. Studia psychologica, 35, 4-5, 327-330.
12. QUATMAN, T., WATSON, C.M., 2001, Gender Differences in Adolescent Self-Esteem: An Exploration of Domains, The Journal of Genetic Psychology, 162(1), 93-117
13. SAMPSON, R. J., 1999, Techniques of Research Neutralization. Theoretical Criminology, 3(4), 438-451.
14. SYKES, G. M., MATZA, D, 1957, Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. American Sociological Review, 22(6), 664.
15. TOPALLI, V., 2005, When Being Good Is Bad: an Expansion of Neutralization Theory*. Criminology, 43(3), 797-836.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

**ՉԵԶՈՔԱՑՄԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ԻՐԱՎԱՀՆԱԶԱՆԴ
ԱՆՁԱՆՑ ԿՈՂՄԻՑ. ՉԵԶՈՔԱՑՄԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՆԵՐՈՎ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ**

*Միքայելա Բորովանսկա,
Մարկետա Յանկովսկա*

*Հոգեբանության դեպարտամենտ, Հասարակական
գիտությունների ֆակուլտետ, Մասարիկի համալսարան, Չեխիա*

Հոդվածում ներկայացվում են չեզոքացման տեխնիկաներով հետազոտության կառուցման ու իրականացման առանձնահատկությունները: Իրավահնազանդ անձանց մոտ վարքի համընդհանուր նորմերի

խախտմանը հետևող մեղավորության կամ ամոթի զգացումների չեզոքացման գործընթացի հասկացումն ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն հասարակության համար: Հեղինակները գտնում են, որ դրանք կարող են, օրինակ, օգտակար լինել սոցիալական ապահովության, հոգեբանական խորհրդատվության, անձնակազմի ընտրման և հոգեթերապիայի բնագավառներում: Իրավահնազանդ անձնաց կողմից մեղքի կամ ամոթի զգացման չեզոքացման մեխանիզմների օգտագործումը որոշ չափով ուսումնասիրված է (տուժողների՝ (Ahmed), ուսանողների՝ (Haines et al.,1986, Zito and McQuilan, 2010), քաղաքական գործիչների՝ (Cohen, 2001), ոստիկանության աշխատակիցների՝ (Champion, 2001)): Այնուամենայնիվ, այն դեռևս համապարփակ ուսումնասիրության առարկա չի դարձել, չի դիտարկվել տարաբնույթ գործողությունների համատեքստում, ինչպես նաև գործող անձի անձնավորության, համընդհանուր նորմերում ինտելեկտուալ տարրի ընդգրկման և ինքնակառավարման ուսումնասիրության հետ համակցված:

РЕЗЮМЕ

ТЕХНИКИ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ НЕ-ПРЕСТУПНИКАМИ: ВВЕДЕНИЕ В ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕХНИК НЕЙТРАЛИЗАЦИИ

*Микаэла Борованска,
Маркета Янковска*

*Департамент психологии, Факультет социальных наук,
Университет Масарыка, Чешская Республика*

В статье представляются построение и конкретные результаты пилотного исследования техник нейтрализации используемые не-преступниками. Понимание процесса нейтрализации чувства вины или стыда следующее за нарушением общепринятых (конвенциональных) норм правопослушным населением имеет как теоретическое, так и практическое значение для общества. Этого можно достигнуть *в рамках превентивных программ в сфере социального обеспечения, психологического консультирования, подбора персонала, психотерапии.* Процесс нейтрализации чувства

виновности или стыда используемые не-преступниками в какой то мере уже изучен. В частности изучен процесс нейтрализации у жертв преступлений (Ahmed), у студентов (Haines et al., 1986, Zito and McQuilan, 2010), политиков (Cohen, 2001), и у полицейских (Champion, 2001). Тем не менее оно не стало предметом многостороннего изучения, особенно в контексте широкого спектра действий в сопоставлении с установками на общепринятые нормы и уровень Я-концепции действующей личности.

THE EFFECT OF JOB SECURITY ON MENTAL HEALTH UNDER LABOR LAW OF IRAN

Mehdi Shabannia Mansour*

National University of Malaysia (UKM), Faculty of Law, PhD candidate

Mohammad Javad Shabannia Mansour

Shahid Beheshti University, Iran, LLM Student

Mohammad Askarinejad Amiri

Lawyer and Legal Adviser, Iran

Job security and mental health intertwine together while it is impossible to separate them. These concepts are related directly and undeniable. Because of the weakness and ambiguity of the labor law, wrong and illegal employer's performance, lack of job and the high number of job seekers, uncontrolled growth of temporary contracts, weakness of the social security and asthenia of the trade unions, the level of job security in Iran is low. Therefore, it led to mental health in Iran be lower than international standards. This study wants to identify the legal weaknesses of the Labor Law of Iran in job security with examining the relationship between job security and mental health and provide appropriate legal solutions. Thereby it will increase the mental health workers in Iran automatically. To solve this problem should reforms in Labor Law of Iran and provide cultural and social infrastructure to promote job security and mental health accordingly.

Keywords: Job security, mental health, Labor Law of Iran, employer, employee.

---

* For correspondence contact to Mehdi.shabannia@gmail.com.

Introduction

Today's mental health becomes hot debates in the worlds. The main goal of the each society is providing condition without stress and any problems for people. However new lifestyles led to appearing several mental problems. Before the Industrial Revolution, people were engaged in agriculture and animal husbandry, while after the Industrial Revolution, farmers and villagers were employed in industrial factories (Phyllis, 2000). Gradually poor working conditions led many countries to adopt protective acts for workers' benefit.

Nowadays, having an appropriate job for earning money is one of fundamental requirements of human. All people try to collect good job and then keep it, with this way led to survival themselves and their families. According to Abbasi A. "most people must work for surviving and people must be able to keep their works to protect themselves from existing risks in each society". Therefore, the theory of workers protection causes to perform the new criteria, rules and rights for weak class people.

According to Mathias Riss "The Labor Law is one of the most important rules that involve three aspects of economics, social and political. Labor rights are important, but the interests they protect do not appear many people as compelling as, for instance liberty, security, and subsistence." Therefore, all above element are effective in mental health. Ideally, the theory should justify the existence and weight of such typical rules and principles of labor law as minimum wages, safety regulations, and maximum hours of work, the outlawing of discrimination against particular groups, and the recognition of a trade union which are impress on mental health of people.(Hugh Collins,2006) Having these factors leads to job security and consequently increasing the mental health.

Job security

According to economist website "Job security is one part of quality of life factors to determine a nation's score" and "lack of job security is an adverse excitement that led to disorder the body and mind."(Shakerinia,1993) The main goal of the employment process is establishing correlation of workers and employers to construct and enhance the society .In fact the job security are essential to manufacture ideal society. Therefore, Society tries to ensure social justice for workers by establishing labor standards. Generally, we can say that the job security is weak in Iran and "the process of job security index shows that the Labor Law of Iran ranked 35 among 37 countries that surveyed." (Shakerinia,1993) Thus, it automatically decreases mental health accordingly.

In the international literature, Article 23 of the Universal Declaration of Human Rights and Article 6 of UN Covenant of Economic, Social and Cultural Rights have been considered workers protection legislation against dismissal and unemployment. Also several documents of the International Labor Organization emphasis on prohibition of unjustified expulsion, payment of unemployment damage, unemployment insurance that are granted the job security. Yet we should notice that the universal human rights count as a foundation for labor law makes one important presupposition. (Charles R Beitz,2004)

Unfair dismissal is a broad topic and one which is almost guaranteed to appear in any employment law examinations in one guise or another.(Andrew C.Bell,2006) Unfair dismissal happens easily in Iran and “dismissal criteria are not clear in contemporary labor law and just Disputes Resolution Commission distinguishes it.(Ezzatollah Araghi,2010) It means that expulsion relies on the Disputes Resolution Commission ideas not the criteria or rules. Likewise, “over 70% of claims’ cases of dismissal in Disputes Resolution Commission led to affirm the dismissal in Iran”.(Mahjoub,2002) While in other countries labor laws do not act like this. For instance “one of the importance protection regulations of Britain’s Labor law is that preventing unfair dismissal and in case of any dispute which led to contract termination and worker expulsion by the employer, the employer must prove the legal reasons”(Lewis Porter Featherstone,1982). Therefore, he cannot fire the workers easily and that’s a way to protect the right of job security for employee.

In addition, in ILO Convention No.158 survey to fundamental principle of worker’s expulsion and justify dismissal with these two reasons: behavior or ability of the workers and vicissitude in manufactory handling.(Tangestani et al,2010) It means that the dismissal reasons are limit. Likewise, the main aims of dismissal legislation is to provide job security; not by giving absolute protection, but protection against arbitrary managerial decision making.(Alison Bone & Marnah Suff,1999) Also, in ILO Recommendation No.166 that adopted after ILO Convention No.158 “it present some unfair dismissal reasons and it provide the rights for workers to informed about the reason of firing before dismissal.”(Araghi,2010) In fact, ILO emphasis on reason for expulsion and provide the limitation for wrongful and unfair dismissal indirectly. These restrictions cause to enhance the job security in society. But unfortunately in Iran acts against the ILO and the main criterion are the employer and Disputes Resolution Commission ideas.

Mental health

In fact defining the mental health problem is really difficult and there are several definitions about it. According to Medilexicon's medical dictionary, mental health is "emotional, behavioral, and social maturity or normality; the absence of a mental or behavioral disorder; a state of psychological well-being in which one has achieved a satisfactory integration of one's instinctual drives acceptable to both oneself and one's social milieu; an appropriate balance of love, work, and leisure pursuits". Based on this definition, job security can be one of efficient root of mental health. WHO (World Health Organization) indicate that mental health is "a state of well-being in which the individual realizes his or her own abilities, can cope with the normal stresses of life, can work productively and fruitfully, and is able to make a contribution to his or her community". WHO stresses that mental health "is not just the absence of mental disorder". As it mention there are several dimensions for mental health illnesses such as stress, lack of security, lack of job, lack of money and etc which can cover by job security. It means that lack of job security cause to destructive effects on body and mind which increase the stress of the people. Therefore low income and financial problem lead to increase stress of people and sometimes mental problem accordingly. The main aim of job security is providing suitable condition for workers that led to protect them against mental health disorder.

Lack of job security in iran

Labor Law of Iran has not clearly defined the concept of job security. Admitting, Job security is the probability that an individual will keep his or her job; a job with a high level of job security is such that a person with the job would have a small chance of becoming unemployed. Because of unbalanced economic relationship between the workers and the employers, and also the vulnerable position of workers, it must consider arrangement and protection for the job security of the workers.

Instability of employment, rapid change of demands and intensification of work pressure are widely prevalent consequences of economic globalization and technological change.(Landsbergis,2003) Thus, there are different reasons of lack of job security in Iran which the most important of them are lack of independent unions and increasing the temporary contract.

1. Increasing temporary contract:

Approximately 80% of Iran's labor contracts are temporary contracts while Labor Law that adopted in 1990 does not consider the specific arrangements and protections for them. Also it doesn't define the concept of job security in Iran

accurately. Therefore, employers are being exploited from these legal gaps, and workers face many damages in job security issue.

In addition, another important issue is about converting of temporary contracts into permanent contracts that the labor law of Iran does not clearly express it. Despite this legal gap, employers frequently extend the contract with the interim period. Therefore, it causes workers to work such as permanent employers without profit of the permanent contracts. Admittedly it is not adoptable with ILO and led to spoil the workers right.

In some provisions of Labor Law of Iran, it can interpret differently because of the ambiguity and led to abuse of employer's (Bahman abadi, 2009). It indicates the big gap in Labor Law of Iran. "Basically, replacement of temporary contracts instead of permanent contracts disaffirms Labor Law because of the expiration possibility of the temporary contract make employer's jobbery. For instance, according to Article 25 of Iran's Labor Law, however prohibit to unilateral cancellation of contract in temporary contract, but termination of the contract recognized as a valid and legal reason for accepting the worker's dismissal. Administrative Justice Tribunal of Iran, in precedent of 23/10/1996 confirms it and increases the employer's abuse.

Totally, it results in providing the way for employers to escape from protectionist regulations of workers and this method has substantial differences with performance of the many countries' labor law, such as Great Britain and international context specially ILO standards.(Mojtahedi, 2006) It provides easily expulsion of the workers."(Mahjoub, 2004) All in all, it causes the decrease in the worker's job security. Therefore, it accomplishes many problems and stress of job and life for workers which led to many mental problems.

To sum up, it provides difficult condition for workers and has consequences such as failure to achieve jobs' benefits, insurance, social security, lower wages than legal stipend and illegal expulsions. And it predisposes mental disorder for workers who are the main part of society.

2. Lack of independent unions

Forming of trade unions in Iran is an incomplete copy of the industrialized countries' unions. They establish them without necessary foundation and the current unions in Iran don't act actually. So, workers can't achieve to job security and they aren't able to promote their social and economic conditions.

Briefly with study and analysis research of union's rights and existence literature we can say that there are some problems in trade union of Iran:

- *Scattering and lack of coherent regulations:*

In labor law that enacted in 1990 present 3 different guild's institute while it doesn't adopted coherent regulations. So, it led to wrong interpretations for union performance. It has been leading to decrease job security in Iran.

- *Lack of properly explain of the legal status of organizations:*

In Labor Law of Iran, labor organization described ambiguously. According to Chapter VI of the Iran's Labor Law workers' collective actions limited to the Guild Association, Labors' Islamic Council of and employers' representatives. It only permits to form one of them in the workshop while each of these institutions has their own characteristics and different concept.

- *The Labors' Islamic Council is not union :*

According to Article 1 Formation of Labor's Islamic Councils Act, the goals of the Council are providing Islamic justice, corporate the program preparing and creating coordinate to improve. On the other hand, it shows that the goals of Labor Islamic Council are different with real aims of unions.

- *Indirect coercion to workers to join the Labor's Islamic Councils:*

Note of Article 1 Formation of Labor's Islamic Councils Act consider the general meeting of the Council consisting of all employees except management. Thus, automatically all workers are members of the council; Also Article 17 of this Law mention that the criterion of council members depends on the total number of employees and workers. Totally, all workers of are considered as components of Labor's Islamic Councils indirectly.

However, Article 178 of the Labor Law shows that everyone is free to joining or being the member of trade union and the freedom for joining of unions is a fundamental principle of the union's goals.

- *Attend of Supreme Leader representative in unions:*

According to Article 138 of Labor law, the Supreme Leader can have a representative in any of these organizations and unions. This act shows that none of the labor organizations in Iran can't be considered as independent labor organizations because the law provide the present of non-workers in these organizations. So it's enormous asthenia that led to increase the job security in Iran.

Conclusion and recommendation

Nowadays mental disorder is one of the common illnesses in society. As it mentioned there are different dimension on reasons of mental illnesses. Hence, lack of job security in society is one of direct reason of mental illnesses. Likewise, providing job security is the main goals of the each labor system in world. But there are some barriers that prevent to applying the job security in Iran accurately.

Increasing the temporary contract, lack of independent unions, abusing employers and weaknesses of the unions in Iran led to decreasing the factor of job security in Iran. This research tries to identify the reasons of it and presents some recommendation to increase the job security and mental health accordingly. Below the researchers indicate some recommendations:

1. To pass the coherent provisions which provide the main position of the unions accurately under ILO standards and it defines job security clearly for increasing labor's mental health.

2. To adopt new protection rules for workers to decrease the temporary contract.

3. Workers to be able to form the trade unions freely and optionally and they could to join or leave the unions without any material and intangible damage while there isn't any direct and indirect compulsion.

4. Preventing to join the non workers in union can also help the power of the Trade Unions and led to have independence unions, because real unions are also independent from government or other institutions.

5. To pass new rules about mental health and considering the condition of the people under international standards.

In conclusion, job security has a direct role in preventing the mental disorders in society in any country, especially Iran. It means that, promoting this concept and applying it accurately led to increase the stress of people and consequently providing mental health for society. Strong and independence unions and increasing permanent contract will promote job security certainly. Nowadays in Iran due to poor performance of job security because the lack of independent unions, government intervention in unions, the destructive performance of Ministry of Labor on unions, weak and fragmented provisions, economic problems, lack of jobs, increasing the temporary contract and outward and inward employer's pressure on workers in Iran lead to weakness of labor system and decreasing job security accordingly. Thus, these reasons led to decrease mental health in Iran.

REFERENCES

1. Abbasi, Aliasghar . (2004). *A global strategy to work*. Taavon's journal. Tehran. p26-30.
2. Mahjoub, Alireza.(2002). *Employment and labor law*, 1, Institute for Labor Education. Tehran.P 26.

3. Mahjoub, Alireza.(2004) *Temporary Contracts in Iran*. 3. Vajeh Publication. Tehran.p 31.
4. Bone, Alison & Suff , Marnah.(1999) *Essential employment law*.2 . Cavendish Publishing Limited . London.p119-120.
5. Andrew C, Bell. (2006) *Nutshells Employment law*.3. Sweet & Maxwell Limited.London. p 70.
6. Article 1 Formation of Labor's Islamic Councils Act 1985.
7. Article 138 Labor Law of Iran 1990.
8. Article 17 Formation of Labor's Islamic Councils Act 1985.
9. Article 178 Labor Law of Iran 1990.
10. Charles ,R Beitz.(2004) *Human Rights and The Law of Peoples' in DK Chatterjee , The Ethics of Assistance: Morality and the Distant Needy* .Cambridge University Press. United Kingdom.p 193.
11. Araghi, Ezzatollah.(2010) *Labor rights*. 1. Samt publication. Tehran. p 275-272.
12. http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf access in 10th October of 2011.
13. Collins, Hugh.(2006).*Theories of Rights as Justifications for Labor Law*. OUP CORRECTED PROOF – FINAL.p137.
14. Shakerinia, Iraj.(1993).*Security and job satisfaction and mental health*. 72.Tadbir Journal. p32-35.
15. Landsbergis, P.(2003). **The changing organization of work and the safety and health of working people: a commentary**. *J Occup Environ Med* .p61-72.
16. Featherstone, Lewis. (1982). *Ten years of Unfair Dismissal legislation in Great Britain*. 121(6). International Labor Review.p700.
17. Ghasemi, Mahmoud & Mohammad, Ghasemi.(2006). *Indicators of employment protection in Iran*.71.Journal of Economic Research. p67-102.
18. Riss, Mathias.(2009).*A Right to Work? A Right to Leisure ? Labor Rights as Human Rights*. 3(1) Law & Ethics of Human Rights 1. p 6.
19. Tangestani, Mohammadghasem et al.(2010).*The cost of job security regulations: labor markets of Latin America*. Unpublished.
20. Mojtahedi ,Mohammadreza.(2006). *Legal strategies against workers dismissal in Britain Compared to Iran*.11, faculty of Law and Political Science of Tehran University's journal, p 273-274.
21. Deane, Phyllis. (2000).*The first industrial revolution*. Cambridge University Press. UK.p 1.

22. Universal Declaration of Human Right, Art' 23(adopted 10 December 1948) U.N.Doc.A/810 p 71 (1948) (UDHR).

23. Bahman abadi, Yousof.(2009). *Job security and temporary contract'* .6(92).Tosee Journal.p4.

24. <http://www.medilexicon.org/medilex.php> Access in 10th September 2011.

25. http://www.who.int/mental_health/en/ Access in 15th September 2011.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈԳԵԿԱՆ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ ԻՐԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ:

*Մեհրի Շաբանի Մանսուր,
Մալազիայի ազգային համալսարանի
Իրավաբանության ֆակուլտետի ասպիրանտ:
Մոհամադ Ջավադ Շաբանի Մանսուր,
Շահիդ Բեհեշտի Համալսարան, Իրան
Մոհամադ Ասկարիներժադ Ամիրի,
Իրավաբան, իրավական խորհրդատու, Իրան*

«Աշխատանքի անվտանգություն» և «հոգեկան առողջություն» հասկացությունները անքակտելիորեն կապված են միմյանց հետ: Աշխատանքային օրենքների թուլության ու անկատարության, գործատուների սխալ, անօրինական գործելաոճի, գործազրկության և աշխատանք փնտրողների մեծ թվի, ժամանակավոր պայմանագրերի անկառավարելի մեծ քանակի, սոցիալական ապահովության և արհմիությունների թույլ լինելու պատճառով աշխատանքի անվտանգության մակարդակն Իրանում շատ ցածր է: Այդ իսկ պատճառով հոգեկան առողջության վիճակն Իրանում միջազգային ստանդարտներից ցածր մակարդակի վրա է գտնվում: Հողվածում ներկայացվում են Իրանի աշխատանքային օրենսգրքի իրավական թույլ կողմերը կապված աշխատանքային անվտանգության հետ, քննարկվում աշխատանքային անվտանգության և

հոգեկան առողջության հարաբերակցությունը՝ ներկայացնելով իրավական տեսանկյունից ճիշտ լուծումներ: Այս պարագայում հոգեկան առողջության ոլորտում աշխատողների քանակը Իրանում ինքնաբերաբար կերպով կավելանա: Այս խնդիրները լուծելու համար Իրանի աշխատանքային օրենսգրքում պետք է բարեփոխումներ կատարվեն և մշակութային ու սոցիալական ինֆրաստրուկտուրաներին հնարավորություն տան զարգացնելու աշխատանքային անվտանգությունը և հետևաբար հոգեկան առողջությունը:

РЕЗЮМЕ

ВЛИЯНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ТРУДА НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ В РАМКАХ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ИРАНА

Мееди Шабани Мансур

*Аспирант юридического департамента Малазийского
Национального Университета, Иран*

Мохамад Джавад Шабани Мансур

Магистрант, Иран

Мохамад Аскаринеджад Амири

юрис-консультант, Иран

Обеспечение безопасности труда и психическое здоровье настолько переплетены друг с другом, что просто невозможно их разделить. И существует прямая и неоспоримая связь между этими понятиями.

Из-за слабости и неоднозначности трудового законодательства, также, из-за неправильных и нелегальных действий работодателя, из-за отсутствия рабочих мест и большого количества людей ищущих работу, из-за роста количества временных контрактов, из-за слабости системы социального обеспечения и слабости профсоюзов, уровень обеспечения безопасности труда в Иране является низким.

Вследствии чего, все это привело к тому, что уровень психического здоровья населения в Иране ниже международных стандартов.

Этим исследованием хочется определить слабые стороны трудового законодательства Ирана в обеспечении безопасности труда изучая существующие взаимосвязи между обеспечением безопасности труда и

психическим здоровьем, также предоставить соответствующие правовые решения. Тем самым автоматически увеличится количество работников психического здоровья в Иране.

Для решения этой проблемы необходимо произвести реформу существующего трудового законодательства Ирана и обеспечить культурную и социальную инфраструктуру для обеспечения безопасности труда и психического здоровья соответственно.

ФАКТОРЫ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ УЗБЕКИСТАНА

Эркин Бабамуратов

Доктор философских наук, профессор

Гайрат Кудратов

научный сотрудник

Термезский государственный университет, Узбекистан

В настоящее время в стране проживает свыше 28 млн человек. Из общего количество населения молодежь до возраста 30 лет составляет 64 процента или 17 млн 80 тысяч.

Изучение факторов и особенностей формирования общественной психологии современной молодежи Узбекистана в качестве исходной позиции требует, прежде всего, учета закономерностей возникновения и развития психической формы отражения действительности. Президент Узбекистана И.А.Каримов, определяя цели и задачи построения независимого государства, особо подчеркивает, что главной опорой в достижении республикой великого будущего является личность, вобравшая в себя вершинные рубежи культурного и исторического наследия, гуманистические традиции народа. Именно личность выдвигается на первый план политических и экономических реформ, на это и направлено реформирование социально-политического и экономического пространства нашего государства [3, стр. 48].

В своих обычных суждениях о молодежи мы довольно часто стремимся выявить эволюцию личности, изменение черт характера, интересов, потребностей, увлечений, видов деятельности и образа жизни.

Разумеется, эти перемены не всегда положительны. Нередко они свидетельствуют о деградации, перерождении личности, появлении антиобщественных целей и форм поведения. По этому выявление факторов и механизмов изменения человека – важная научная и социальная проблема.

Данные современной науки и практики констатируют правильный, на наш взгляд, на уровне сегодняшнего дня, факт генезиса психики животных, психики быденного и научного уровней сознания человека и общества, основные отличия психики человека от психики животных [7, стр. 227-240]

Вообще формирование психики как идеального явления по теории антропогенеза как естественной эволюции человека [7, стр. 229] связано с усложнением и развитием форм жизни в качестве взаимосвязанных переходов от менее сложных биологических систем к более сложным, с образованием качественно новых элементов по принципу преемственности и, соответственно, с усложнением форм взаимодействия живых систем с окружающей средой.

Особенность психики молодежи – осознание действительности, обеспечивающее социальное предвидение и на этой основе возможность планирования своих действий. Кроме того, переход к высшей форме развития психики в процессе формирования человека и общества и соответственно сознания человека как высшей формы отражения действительности в идеальных образах был связан с глубокими качественными перестройками органов психики, в первую очередь мозга. У человека механизмы нервной деятельности дополнялись механизмами второй сигнальной системы – сигнализацией действительности словом, речью. В этом плане человек как личность есть продукт общественного, исторического развития. Важное значение для развития личности имеет процесс непрерывного образования, который, как указывает Ж.Т.Туленов, «включает такие важные характеристики, как: пожизненность процесса приобретения знаний; постоянное обновление их содержания; единство подготовки к жизни и самой жизни; перманентный характер революционных преобразований в образовании; непрерывность процессов превращения образования в самообразование и т.д.» [4, стр.90]. Сознание молодого человека обладает особой пластичностью, податливостью, восприимчивостью, способностью к усвоению огромного блока информации. В этот период оформляются и приобретаются навыки политического мышления, формируется мировоззрение, возникают профессиональные интересы, развивается самосознание, складывается новый образ жизни, меняются стиль поведения,

положение молодого человека в обществе и т.д. Вместе с тем, особенно на ранних стадиях юности, продолжают действовать некоторые стереотипы и установки, типичные для отрочества. Неверно недооценивать влияние этого прошлого опыта и считать, что в молодости жизнь начинается сначала. В юности разнообразие интересов достигает максимума. Образование здесь уже расширило репертуар интересов, а профессиональная деятельность еще не сузила его. В этот период развиваются критичность мышления, стремление дать явлению собственную оценку, требование обоснованной аргументации позиции, нежелание принимать что-либо на веру, интерес к проблемной постановке вопроса, поиск оригинального решения. В молодежной среде часто вспыхивают дискуссии на различные темы, обсуждения не только узкопрактических проблем, но и вопросов, связанных со смыслом жизни, свободой и ответственностью, счастьем и долгом. Так что этот период можно назвать «возрастом споров». Некоторые исследователи в области экспериментальной психологии отмечают наличие в этом процессе «способности к предвидению, к решению противоречивых ситуаций, которые могут рассматриваться как предпосылки формирования черт философского стиля мышления: умения выделять в вещах и явлениях существенное, способности выйти за рамки стереотипа в решении задач, т.е. гибкость, подвижность мышления, способность к предвидению, решению противоречивых проблемных ситуаций и т.д.», [1, стр. 100]. Эти особенности молодежной психологии и сознания важно учитывать как в научной, так и в практической деятельности по руководству развитию молодежного сознания. Вместе с тем недостаточная устойчивость убеждений молодежи, использование противоречивой информации, малый жизненный опыт могут стать основой для проявлений крайнего негативизма, нигилизма, пренебрежения к авторитетам, нетерпимости к суждениям других, категоричности, завышенной требовательности.

В становлении личности большую роль играют среда, круг сверстников, их увлечения, интересы. В молодые годы товарищество, дружба, любовь приобретают особую значимость, вызывают массу различных переживаний, изменяют мир чувств, углубляют процесс формирования самосознания личности [2, стр.12]. Повышается интерес к внутреннему миру другого человека, стремление к пониманию людей, способность к саморегулированию, самоконтролю, самооценке своих действий. Проявляются некоторая независимость от домашней среды,

отмирание прежних интересов и форм поведения, переключение в другую, собственную сферу обитания, молодежных интересов своих сверстников.

Социально-психологическое развитие в период молодости представляет картину чрезвычайно динамичного изменения, которое не всегда совершается плавно, а может сопровождаться внутренней противоречивостью, дисгармоничностью. Продолжение биосоматического развития оказывает психологическое влияние на состояние молодого человека, проявляется в ощущении прилива сил, энергии, общего жизненного подъема, стремлении к переменам, максимализме.

Однако, психологическая готовность к действию нередко может сталкиваться с неясностью целей, узостью жизненного опыта, непоследовательностью, неумением направить энергию в нужное русло. Известный ученый-психолог С.Холл, например, отмечает 12 противоречивых состояний в психологии юношества: чрезмерная активность может привести к изнурению, безумная веселость сменяется унынием, уверенность в себе переходит в застенчивость и робость, альтруизм и эгоизм в крайних формах чередуются попеременно, страсть к общению сменяется страстью к уединению, тонкая чувствительность – апатией, живая любознательность – умственным равнодушием, сумасбродство – тупостью, страсть к чтению – пренебрежительным к нему отношением, страсть к реформаторству – любовью к рутине и т.д.

Неустойчивость как черта психологии молодежи может оказать влияние и на ее поведение. Но ее нельзя рассматривать лишь негативно, так как в ней содержатся и стимулы к разрешению этих противоречий. Основанием для этого служит деятельность в ее различных проявлениях – учебе, спорте, труде и т.д. Она способствует направлению энергии, воспитывает настойчивость в достижении целей, упорство, закаляет волю. В ней реализуются потребность в энергетической разрядке, выносливость, способность переносить физические перегрузки. И, наоборот, незанятость, вакуум в деятельности, соединенные с отсутствием культуры интересов, пагубно влияют на молодого человека, могут привести к антиобщественному поведению. Все это значительно деформирует личность, грозит ее деградацией.

Многие исследователи отмечают как характерную черту психологии молодежи «эмоциональную избыточность», остроту чувств, многообразие переживаний.

Отмеченные особенности психологии молодежи, бесспорно, не являются

исчерпывающими. Важным остается изучение всех микропериодов молодости, своеобразия биопсихологического и социального развития, особенностей сознания и психологии, поведения и образа жизни.

Исследование молодежной психологии как социального феномена предполагает изучение тех социально-экономических, общественно-политических и других исторических условий, которые оказывают влияние на формирование молодежи.

Несомненно, главным является выявление тех особенностей молодежи, которые зависят от общественного строя. Вместе с тем важно вскрыть социально-психологические особенности, типичные для каждого возрастного периода, связь и взаимодействие биологического и социального [4, стр. 86-92].

В качестве своеобразного критерия развития личности, результата включения индивида в общественную жизнь выступает его социальная зрелость, которая приходит постепенно. Следует учитывать, что воспитательная деятельность представляет собой сознательное воздействие субъекта на объект воспитания с целью развития у него определенных социальных качеств. В качестве субъекта воспитания могут выступать отдельный человек, семья, дошкольные учреждения, общеобразовательная школа, средние специальные и высшие учебные заведения, трудовые коллективы, государственные и общественные организации [5; 17,18] Социальная зрелость совпадает с завершением основного образования, приобретением профессии и трудовой активности, возможностью выполнять руководящие функции, нести важные обязанности, иметь политические права, отвечать перед законом, заключать брак, воспитывать детей. Иначе говоря, социальная зрелость выражает такое положение личности в системе общественных отношений, когда она выступает полноправным субъектом прав и обязанностей, в том числе реализует их в различных видах деятельности. Не меньшее значение для характеристики социальной зрелости личности имеет и этика на уровне сознания: политических позиций, мировоззрения, нравственных убеждений, эстетического вкуса.

Социальная зрелость не только многомерна, но и исторически обусловлена. Она зависит от тех конкретно-исторических требований, которые общество предъявляет молодежи и считает главными, определяющими ее положение в обществе [6; 76 – 78, 80 – 81].

Когда речь идет о структуре общественной психологии, нельзя обойти вопрос о влиянии национальных обычаев, традиций, культуры на

психический склад молодежи. Данный вопрос особенно актуален в современных условиях, когда идет интенсивный процесс возвращения к национальным корням, национальной духовности, обретения исторической памяти, возрождения национального самосознания, национальной гордости.

На основе вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

1. Достижение государственной независимости, политического суверенитета и экономической самостоятельности Узбекистана стали тем радикальным средством, благодаря которому наше общество получило возможность активно воздействовать на формирование сознания и психологии молодежи. Структура общественной психологии молодежи состоит из множества взаимосвязанных и взаимообусловленных компонентов, определяемых системой общественных отношений, в частности характером производственных отношений, и всецело зависит от механизмов реализации ее интеллектуального, трудового и творческого потенциалов. К ним относятся переживания, мотивации, интересы, представления и идеалы, традиции, обряды, обычаи и нравы, позиции и склонности.

2. Становление и развитие общественной психологии молодежи – длительный, противоречивый процесс, обусловленный как объективными экономическими и социально-политическими, так и субъективно-психологическими факторами.

3. Для понимания сущности общественной психологии молодежи необходимо учитывать связь психического отражения и деятельности субъекта, поскольку первое детерминировано деятельностью, осуществляющей связи субъекта с предметной действительностью. Большое влияние на общественную психологию молодых людей оказывают мировоззренческие установки, а также национальные обычаи, традиции и культура. В силу объективных и субъективных причин, резкой смены одних общественных отношений другими для молодого поколения естественны процессы пересмотра мировоззренческих, трудовых и нравственных ценностей.

4. Психология и сознание молодежи в целом обладают особой пластичностью, податливостью, восприимчивостью, способностью к усвоению огромного блока информации. В молодости оформляется и приобретает устойчивость политических взглядов, мировоззрения, возникают профессиональные интересы, развивается самосознание, складывается образ жизни, меняется стиль поведения. В основе таких процессов лежат изменение положения молодого человека в обществе, расширение его прав и обязанностей, переориентация на новые ценности в новых условиях при

оценке и определении полезности, значимости и престижности новых видов занятий, в чем немаловажную роль играют природная тяга молодежи к новизне, желание применить свои возможности и способности в новом деле, на недоступном ранее поприще.

5. В качестве своеобразного критерия развития личности молодого человека, результата включения его в общественную жизнь выступает его социальная зрелость. Она совпадает с завершением им основного образования, приобретением профессии и трудовой активности, возможностью выполнять руководящие функции, нести важные обязанности, иметь политические права, отвечать полностью перед законом, заключать брак, воспитывать детей. Иными словами, социальная зрелость переходит в такое положение личности в обществе, когда она выступает полноправным субъектом прав и обязанностей и реализует их в различных видах деятельности. И от того, какие нравственно-духовные основы будут заложены в содержательно-смысловой фундамент воспитания молодежи, зависит, насколько цивилизованный облик обретет она в недалеком будущем.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бабатаев А., Углубление навыков философского мышления в общеобразовательной школе // Методологическая подготовка личности. Ташкент: ТГПУ им. Низами, 1993.
2. Гримак Л.П., Общение с собой: Начало психологии активности. М.: Политиздат, 1991.
3. Каримов И.А., Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология. Т.1. Ташкент: Узбекистан, 1996.
4. Туленов Ж.Т., Системный и непрерывный характер мировоззренческой подготовки личности // Мировоззренческое воспитание личности. Ташкент: ТГПУ им. Низами, 1991.
5. Чориев А., Ижтимоий тарбия // Мулоқот. 1995. №1 – 2. 17 – 18 - б.
6. Эргашев И., Мустақиллик, сиёсат ва қишлоқ. Тошкент: Фан, 1996.
7. Юлов В.Ф., Концепции современного естествознания, Киров: ВГПУ, 1997.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ
ՈՒԶԲԵԿՍՏԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ԳՈՐԾՈՆՆԵՐՆ ՈՒ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Էրկին Բաբամուրատով
Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Գայրատ Կուդրատով
գիտաշխատող Թերմեզի պետական համալսարան, Ուզբեկստան

Հոդվածում պատմական և ժամանակակից նյութի հիման վրա վերլուծվում են ժամանակակից երիտասարդության սոցիալական հոգեբանության ձևավորման ընդհանուր և անհատական գործոններն ու առանձնահատկությունները:

ABSTRACT
THE FACTORS AND PECULIARITIES OF FORMATION OF
MODERN YOUTH SOCIAL PSYCHOLOGY IN UZBEKISTAN

Erkin Babamuratov
Doctor of Philosophy, Professor,
Gayrat Kudratov
Researcher, Termez State University, Uzbekistan

In the article the factors and peculiarities, general and individual aspects of development of youth social psychology is analyzed on the basis of historical and present-day materials.

РОЛЬ, ЗНАЧЕНИЕ И ВЛИЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СОЦИАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОСОЗНАНИЯ

Гаяне Хачикян

*Кандидат психологических наук,
Доцент кафедры Психологии развития и прикладной психологии АГПУ*

Человек – существо общественное. Поэтому ничего нельзя понять в нем, нельзя правильно объяснить особенности развития его личности, пути, формы и методы ее духовного обогащения, если рассматривать человека вне общественных условий его жизнедеятельности. Лишь при этих условиях перед нами остается возможность проникнуть в суть механизма формирования правового сознания как явления внутреннего мира человека, как преобразованной формы проявления социальных по своей природе правовых отношений, реализуемых и осуществляемых деятельностью личности в его социально-предметном мире.

Правовое сознание хотя и характеризуется "своим" предметом отражения, но тем не менее, в сознании личности оно – всего лишь его часть, обладающая теми же исходными свойствами, что и целое, т.е. сознание вообще.

Процесс формирования правового сознания представляется в литературе главным образом как познавательный процесс, обусловленный воздействием на человека правовой информации поступающей из самых различных, внешних по отношению к его сознанию, источников. В результате этого воздействия, в кору головного мозга поступает определенная чувственная и словесная правовая информация, в следствии чего и возникают образы и правовые понятия, соответствующие отображаемым объектам. Процесс восприятия правовой информации осуществляется с помощью различного рода эмоциональных и ассоциативных связей и приведенного в действие аналитико – синтетического аппарата мышления, обеспечивающего в формировании правосознания человека понятийного аппарата, т.е. определенных правовых понятий и категорий, которыми завершается процесс познания отдельных правовых явлений.

Раскрыть и понять закономерности формирования правового сознания людей мы можем, лишь, опираясь на исходный методологический принцип понимания сущности самого человека, тех связей и отношений, в которых он

постоянно пребывает в процессе своей предметно-практической, преобразующей деятельности.

Будучи активным по своей природе, а эти свойства заданы ему природой в виде задатков и способностей, человек, не удовлетворяясь порядком вещей, изменяет его и создает собственный, отвечающий своим потребностям порядок.

Деятельность – атрибут прежде всего человека, форма его бытия и способ существования. Присущая личности активность и созидательная деятельность обуславливаются и развиваются как собственный, родовой и специфический признак, как принадлежащее человеку средство освоения предмета, какова бы ни была сущность и мера этого предмета.

Следовательно, можно сказать, что человеческая деятельность – непрерывный процесс созидания, процесс преобразования окружающей действительности.

Роль и значение деятельности в формировании и развитии сознания вообще и интересующей нас правовой формы, в частности, станет более очевидной, если мы перейдем на социально – психологический уровень ее рассмотрения, исследуя при этом непосредственные причины, лежащие в основе целеполагающей деятельности личности, с одной стороны, и с другой – структуру самой деятельности.

По структуре и своему содержанию деятельность человека неоднородна, однако любой вид деятельности человека обладает особыми характеристиками, обусловленными не только тем местом, которое человек занимает в окружающем его социальном мире (обществе), и не только теми условиями, в которых эта деятельность протекает, но и личностными особенностями самого человека.

И вместе с тем деятельность человека общественна по своему содержанию и направленности. Она протекает всегда среди окружающих человека людей, возникает и развивается в постоянном взаимодействии с ними. Это обстоятельство "надо всегда иметь введу, поскольку люди своей деятельностью в значительной степени определяют особенности формирования сознания (правового в том числе) общественного человека: сознание не дано человеку изначально, а формируется, производится обществом". [5]

Человека, а значит и его сознание, следует рассматривать в единстве не только с его деятельностью, но и со всей системой (совокупностью) общественных отношений.

Деятельность и общественные отношения выступают как детерминирующие факторы. Трудовая деятельность – основа формирования многих качеств личности. На этой основе формируется сложнейшая система общественных связей и отношений. В данном случае система общественных отношений не есть нечто навязанное человеку, а результат его деятельности.

Единство деятельности и общественных отношений предопределяется их взаимной обусловленностью. В основе многообразных общественных отношений лежит человеческая деятельность. И наоборот, деятельность, является условием развития общественных отношений, вместе с тем сама формируется и организуется под воздействием последних.

Любая деятельность, как известно, внутренне обусловлена определенной системой целей и задач, структура и содержание которых предопределяется уровнем ее осуществления. В этом смысле деятельность, рассматриваемая как целостное явление, еще не может служить в качестве предпосылки формирования правового сознания человека.

К периоду социальной зрелости у каждого человека формируется своеобразная жизненная программа, в соответствии с которой он и осуществляет свою деятельность. Эта программа, несмотря на воздействие целей и задач, вытекающих из общих условий жизнедеятельности людей, уникальна и неповторима, насколько уникален и неповторим сам человек, как личность. Но вместе с тем данная программа направляя и организуя деятельность человека, содержит в себе в структурном отношении единое, недифференцированное духовное образование, выступающее как его идеал, смысл всей его жизни. Здесь мы имеем дело с самым высоким уровнем целеполагания, связанного со стремлением человека осуществить "самопроецирование в будущее" с включением этого будущего в свое реальное бытие. Составляющими этой жизненной программы являются главным образом общие ценностные ориентации, определенные предпочтения и притязания. Поэтому деятельность, осуществляющаяся на этом уровне, представляющаяся исследователю как «единый и нерасчлененный процесс, еще не связана с предметной, в данном случае правовой, формой сознания. Последняя каждый раз актуализуется при переходе человека к определенным, конкретно направленным действиям, каждое из которых, имея своим содержанием особую цель, выступает как своеобразная структурная единица его деятельности». [1]

Таким образом, формирование правового сознания связано не со всякой деятельностью человека, а главным образом с теми уровнями ее

проявления, которые облекаются в форму социально – значимых поступков, составляющих содержание его социально – правового поведения. В основе такого рода поведения, как и всей деятельности, лежат потребности и интересы человека.

Установлено, что сама потребность несет в себе как бы два уровня измерения. Прежде всего она проявляется как состояние нужды человеческого организма. Этот уровень локализуется ненаправленным поисковым движением, проявление которого можно наблюдать не только у человека. Во втором измерении потребность становится предметом психологического отражения и познания человеком. Именно акт ее осознания превращает потребность в интерес человека, побуждающий его к активным, целенаправленным действиям и поступкам. Все, за что борется человек, связано с его интересом.

В содержании своих интересов, в своем поведении человек уникален. Однако наряду с этим в его поведении проявляются те общие закономерности, которые фиксируются в правовых нормах. В реальной действительности нет и быть не может уникальных мер поведения, которые были бы адекватны любым условиям жизнедеятельности человека. Нестандартные ситуации, которыми так полна реальная жизнь человека, обязывают его каждый раз исходить из конкретных условий. Правовые установления в данном случае служат общим ориентиром, руководствуясь которыми он определяет меру своего поведения.

В правовых нормах отражаются условия общественного бытия, социальные закономерности, потребности, интересы и цели людей на определенном этапе общественного развития. Степень адекватности отражения в правовых нормах социальной действительности в своей основе определяется уровнем развития общественного прогресса. Чем выше уровень социально-экономического и политического развития общества, тем в большей степени в правовых нормах отражаются интересы людей, объективные условия их жизнедеятельности [3]. Условия жизнедеятельности человека, его интересы, поведение и правовые нормы оказываются, таким образом, взаимообусловленными факторами. Последние, т.е. правовые нормы, в данном динамическом ряду выступают как особые средства его развития, поскольку в системе правовых норм всегда находят свое отражение основополагающие, значимые интересы личности.

Право, его нормы и институты сами по себе, как известно, не создают ни интересов, ни целей деятельности человека, но они вводят определенный

порядок, гарантирующий их достижение и осуществление. Стремление к удовлетворению потребностей и интересов как бы "втягивает" личность в определенную, конкретную форму деятельности, в процессе которой его сознание фиксирует не только сам процесс или акт удовлетворения интереса, но весь путь к нему, все те связи и отношения, которые опосредуют этот интерес. Для человека живущего в обществе, правовые связи и отношения представляются как наличные условия его жизнедеятельности, а поэтому они и воспринимаются с точки зрения поиска средств и методов решения жизненно важных для него задач. [2]

Следовательно, правовое сознание как одна из форм сознания формируется под непосредственным воздействием правовых отношений, связей и норм, которые своим содержанием ставят личность в состояние оценочного отношения к ним. Образ жизни людей как бы сообщает праву, его нормам и институтам статус основополагающей ценности. Глубина и уровень усвоения этой ценности предопределяется конструктивным, активно-деятельным отношением человека к окружающей его действительности, с одной стороны, и с другой – адекватностью, степенью совершенства самой системы права, утверждающей и регулирующей эти условия, другими словами, ценностным содержанием самого права. Социальное общение в связи с этим всегда и во всех случаях-существенный и необходимый компонент правовых отношений. Причем в общение по поводу права люди вступают не только тогда, когда объектом возникающих правовых отношений становятся конкретные права одной стороны и вытекающие из этих прав обязанности другой, но и в тех случаях, когда личность, опираясь на предоставленные ему права и возложенные на него обязанности, своей деятельностью реализует собственные или общественные интересы, не включаясь в конкретные правовые отношения. Можно признавать или не признавать правомерность выделения так называемых общих правовых отношений в самостоятельную научную категорию, но остается неоспоримым тот факт, что именно в этой форме осуществляется интенсивный процесс общения людей по поводу их прав и обязанностей; преимущественно в процессе этого общения личность познает основополагающие правовые понятия и категории, постигает и усваивает общественно выработанное значение права, ценность его норм и институтов.

Органическая связь человека с обществом оборачивается для него раздвоением его деятельности на собственно личную и личностно-общественную. Прочность связи между этими видами деятельности

предопределяется многими переменными, но при всех условиях социальная роль или социальная функция человека по своей сущности есть не что иное, как объективный и необходимый элемент общественных отношений.

Свою социальную функцию (роль) личность может реализовать лишь в условиях взаимодействия с другими людьми. Везде и всюду люди вступают в общение, и только через общение они вступают в те или иные виды общественных отношений. Потребность в социальном общении – одна из ведущих потребностей человека. Поэтому закономерности формирования и развития правового сознания естественно искать в социальном общении. Человек вступая в общение с другими по поводу реализации собственных интересов, как правило, опосредуемых многочисленными нормами права, становится неотъемлемым элементом общественных правовых связей. ‘В общении происходит не только обмен мыслями, суждениями и оценками права и правовых явлений, но и обмен действиями и поступками, имеющими социально-правовое содержание и характеристики. И эта сторона в социально-правовом общении индивидов при всей важности информационного аспекта имеет определяющее значение в процессе формирования их правового сознания’’. [4]

Постоянное столкновение с интересами и поступками других людей формирует у человека определенное чувство меры в его собственных действиях. Последнее, основываясь на нравственных и правовых оценках, позволяет ему дифференцировать собственное поведение. Действия и поступки участвующих в общении людей, затрагивая их интересы, становятся источником активного переживания права, вызывают определенное оценочное отношение к нему.

Интенсификация социального общения, расширяющиеся круги связей и отношений, обусловленные динамически развивающимися процессами общественной жизни, ставят каждого человека перед необходимостью познания и усвоения все новых и новых аспектов проявления права. Правовое общение как социальный феномен в своем функционировании и развитии всецело предопределяется теми или иными параметрами общественных правовых отношений. Однако в воздействии на процессы, связанные с формированием правового сознания людей, оно характеризуется определенной самостоятельностью и независимостью от них. Межличностные связи, формирующиеся между общающимися людьми, могут отражать, традиции, привычки и нормы поведения. Поэтому, на состояние и уровень развития правового сознания людей оказывает существенное влияние

реальная жизнь права, последовательное осуществление в обществе тех или иных правовых принципов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арзуманян С.Д., Грин Э., Юридическая психология – Ереван 2004г. стр. 124
2. Апиян Н.А., Правосознание. Правовое воспитание. Правовая культура – Ереван 2000г., стр 105
3. Кудрявцев В.Н., Современная социология права – Москва 1995г., стр 70
4. Хачикян Г.А., Формирование правового сознания "Закон и действительность" 2006г.
5. Чуфаровский Ю., Правосознание и ответственность личности – Москва, 2005г., стр 137.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ ԴԵՐԸ ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Գայանե Խաչիկյան

Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, ՀՊՄՀ Չարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ

Անձի հետ կապված ոչինչ չի կարելի հասկանալ և բացատրել նրա կենսագործունեության հասարակական պայմաններից դուրս: Միայն այդ պայմաններում է մեզ հնարավորություն տրվում հասկանալ իրավական գիտակցության ձևավորման մեխանիզմները:

Հոդվածում փորձ է արվում վերլուծել իրավական գիտակցության ձևավորումը սոցիալ-հոգեբանական մակարդակում:

Մասնավորապես հաստատում ենք այն դրույթը, որ մարդու իրավական գիտակցության ձևավորումը կապված չէ նրա յուրաքանչյուր գործողության հետ, այլ գերազանցապես դրա դրսևորման այն մակար-

դակների հետ, որոնք ստանում են սոցիալապես նշանակալի արարքների ձև, և վերջիններս էլ կազմում են սոցիալ-իրավական վարքի բովանդակությունը:

Նաև ընդգծվում է այն կարևոր հանգամանքը, որ իրավական գիտակցության ձևավորման և զարգացման օրինաչափությունները փնտրել սոցիալական հաղորդակցման մեջ: Հաղորդակցման ընթացքում տեղի է ունենում ոչ միայն մտքերի, դատողությունների, գնահատականների, այլև սոցիալ-իրավական բովանդակություն և բնութագրեր ունեցող գործողությունների և արարքների փոխանակում: Անձանց սոցիալ-իրավական հաղորդակցման այդ կողմը տեղեկատվության առումով որոշիչ նշանակություն ունի նրանց իրավական գիտակցության ձևավորման գործընթացում:

ABSTRACT

THE ROLE OF ACTIVITY AND SOCIAL COMMUNICATION IN THE DEVELOPMENT OF LEGAL CONSCIOUSNESS

Gayane Khachikyan

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Chair of
Developmental and Applied Psychology,
Armenian State Pedagogical University*

There is nothing connected with personality that can be understood and explained outside of social conditions of personality's life. Only these conditions enable to understand the mechanisms of formation of legal consciousness. The paper is an attempt to analyze the formation of legal consciousness in the social-psychological level. Particularly, the author states that the formation of legal consciousness is not always associated with any kind of actions, but only with socially significant once which acquire the content of socio-legal behavior.

The author also emphasizes the fact that development of mechanisms or patterns of legal consciousness are revealed during communication. Exchange of ideas, judgements, assessments as well as actions with socio-legal content takes place in the process of communication. Socio-legal communication of people is very important for the development of legal consciousness.

ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆՈՒՄ. ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ
ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ՓՈՐՁԸ, ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ
ՆՈՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

**JUVENILE JUSTICE IN THE REGION AND
DEVELOPMENTAL PERSPECTIVES: HIGHLIGHTING
BEST PRACTICES, POLICES AND INNOVATIONS**

**ЮВЕНАЛЬНАЯ ЮСТИЦИЯ В РЕГИОНЕ И
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ. ПЕРЕДОВОЙ ОПЫТ,
СТРАТЕГИИ И ИННОВАЦИИ**

ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ՎԱՐՔԻ ՔՐԵԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՐՈՇ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ
ԴՐԱՆՑ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԱԶԳԱՅԻՆ
ՄՏԱԾԵԼԱԿԵՐՊԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

*Զարգանդ Ասատրյան
Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
ՀՊՄՀ Զարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի
ասիստենտ, փոխգնդապետ*

Հայաստանի Հանրապետությունում կատարվել են բազմաթիվ հոգեբանական հետազոտություններ անչափահասների կողմից կատարված հանցագործությունների հոգեբանական պատճառականության վերաբերյալ: Առանձնացված են բազմաթիվ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներ, որոնք մտահոգության տեղիք են տալիս, քանի որ ցանկացած պետության կայունություն պայմանավորված է նաև անչափահասների շրջանում առկա վարքի քրեականացման կանխարգելման համալիր

ծրագրերի իրականացմամբ: Պետության գերակա խնդիրն է անչափահասների շրջանում ձևավորել իրավական օրենքների, սոցիալական նորմերի անմիջական ազդեցությամբ կայուն, պետության գաղափարաբանությանը համահունչ արժեհամակարգ՝ բացառելով քրեածին տարրերի ներթափանցումը:

ՀՀ-ում անչափահասների հանցավորությունը պետության անվտանգությանն ուղղված լուրջ սպառնալիք է, որը պայմանավորված է նաև սոցիալ-տնտեսական զարգացման դանդաղ տեմպերի հետ: Ըստ իրավական վիճակագրության տվյալների դեռահասների հանցավորությունը բնութագրվում է ոչ կայուն նվազման տեմպերով: Եթե 2005թ. 192 անչափահասներ էին կատարել տարբեր տեսակի հանցագործություններ, ապա 2006թ այդ թիվը նվազում է՝ հասնելով մինչև 178-ի, սակայն 2007-2008 այդ թիվն աճում է՝ 179-178-ի, իսկ 2009 թվականին նորից իջնում է մինչև 169(2):

Անցումային շրջանում հասարակության մեջ սկսեց ձևավորվել սոցիալական կյանքին բնորոշ հայացքների, համոզմունքների, արժեքային կողմնորոշումների նոր համակարգ: Սոցիալական, կրթական և այլաբնույթ բարեփոխումները ընթանում են ոչ բարենպաստ պայմաններում, քանի որ դրանք ուղեկցվում են ցածր կենսապայմանների առկայությամբ: Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական ծանր իրավիճակը նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց բացասական երևույթների՝ հանցավորության համար, այդ թվում նաև մանկական անխնամության, մուրացկանության, թափառաշրջիկության, անչափահասների իրավախախտումների և հանցագործությունների համար:

Մեր կողմից 2010-2011թթ. կատարվել են հետազոտություններ ՀՀ տարբեր մարզերում 50 անչափահասների շրջանում՝ բացահայտելու վարքի քրեականացման սոցիալական պատճառները: Հետազոտության մեջ ընդգրկված էին 13-15 տարեկան երեխաներ: Այլ մեթոդների հետ մեկտեղ անցկացվեց նաև նորմատիվային կողմնորոշման հակվածության բացահայտման մոդիֆիկացված գրույցի մեթոդը: Առանձնացված էին քրեածին սուբկուլտուրային բնորոշ «ժարգոնային» 15 իմաստային

բառեր. Խնդրում էինք տալ դրանց իմաստային բացատրությունները: Ցավոք, նրանց գրեթե մեծ մասը ոչ միայն գիտեր այդ բառերի իմաստը, այլև իմպրովիզներ անելով, ջանում էին ամեն գնով «լավ տղու» կերպարի մեջ մտնել: Անչափահասները, գտնվելով սոցիալական որոշակի խմբի ներգործության պայմաններում, ձևավորում են այն յուրահատուկ արժեհամակարգը, որը պատճառ էր դառնում քրեաձին նորագոյացությունների և դիրքորոշումների ձևավորման համար: Քրեական սուբկուլտուրայի ազդեցությամբ պայմանավորված ժարգոնային բառերի մեծ մասը օտարաձին է, հետևաբար՝ հայ մարդու մտածելակերպին ոչ բնորոշ:

ԽՍՀՄ փլուզման և անկախ պետականության կերտման ժամանակահատվածում նկատվեցին պետական վերահսկողության թուլացում, հասարակական ինստիտուտների կազմալուծում, և դրանց զուգահեռ սկսվեց տարբեր սուբկուլտուրաների ներթափանցումը: Դեռ Խորհրդային Միության տարիներին նոր թափ ստացած քրեական սուբկուլտուրան ձևավորել էր յուրահատուկ արժեհամակարգ և փորձում էր այն գերակա դարձնել սոցիալական հարաբերություններում: Նախկինից ժառանգած այս արատավոր երևույթը պետության անվտանգությանը ուղղված ներքին սպառնալիք է: Հետևաբար այդ երևույթի դեմ պայքարելու համար պետք է առաջատար փորձի հիմքի վրա մշակել այնպիսի ուղիներ, որոնք համահունչ կլինեն ազգային մտածելակերպին:

Այդ ոլորտում կատարված հետազոտությունները վկայում են, որ անչափահասների շրջանում առկա քրեական նորագոյացությունների, շեղվող վարքի հոգեբանական կանխանգելման համար պետք է մշակել այնպիսի սցենարներ, որտեղ ընդգրկված կլինեն տվյալ երեխայի համար հեղինակություն վայելող մարդիկ՝ մասնավորապես ծնողները: Կարևոր է նաև ներգործության ճիշտ վեկտորի ընտրությունը, որն ուղղված պետք է լինի արժեհամակարգի, այլ ոչ անձնավորության հոգեկան որակների և հատկություններին՝ փոփոխություն առաջացնելով հենց արժեհամակարգի մեջ [1, 82-84]:

Անչափահասների վարքի քրեականացման, քրեական սուբկուլտուրայի կանխման գործում առանձնահատուկ դերակատարություն է

տրված դպրոցին: Դպրոցը ոչ միայն գիտելիքներ է փոխանցում, այլև մշակում է դաստիարակչական ներգործության արդյունավետ մեխանիզմներ՝ նրանց շրջանում ձևավորելով դրական դիրքորոշումներ իրավական և սոցիալական նորմերի նկատմամբ: Ուսուցիչը պետք է ճանաչի աշակերտին, ուսուցումը կազմակերպի՝ հաշվի առնելով աշակերտների հոգեկանի հասունության մակարդակը: Դաստիարակչական աշխատանքների արդյունավետությունը պայմանավորված է նաև այս բնագավառում սերունդների փորձի ուսումնասիրությունը: Այսինքն՝ դաստիարակչական աշխատանքները պետք է ուղեկցվեն ազգային մշակույթին, էթնոսին բնորոշ կյանքի, գիտության ամբողջական կառուցվածքի հիմքի վրա: Հայտնի է, որ ծնողի մասնակցությունը երեխայի դաստիարակության գործում մեծ է: Այս ոլորտի հարուստ փորձը փոխանցվում է սերնդեսերունդ: Մեր ժողովրդի շրջանում ձևավորվել են սերունդների միջև փոխադարձ պատասխանատվությամբ յուրահատուկ փոխհարաբերություններ, որոնք անգամ հասցված են արարողակարգային մակարդակի: Ծնող-երեխա ավանդական փոխադարձ պատասխանատվությունը վերաճել է միմյանց նկատմամբ վարքի վերահսկողության յուրահատուկ մեխանիզմի: Հայ մանուկը կրթություն ստանում է ոչ միայն դպրոցում, այլև ընտանիքում՝ ծնողներից, պապիկներից ու տատիկներից: Հետևաբար, երեխան օգտվում է կյանքի բանավոր դպրոցի հազարամյակների փորձից՝ համադրելով ազգային ու համամարդկային արժեքները: Այսպիսով՝ ժողովրդի պատմական անցած ուղին, պահպանված արժեքները, հոգեբանության և մանկավարժության բնագավառում ձեռք բերված հարուստ փորձն իրենց մեջ ներառում են անչափահասների քրեածին վարքի կանխարգելման արժեքավոր գործիքարան:

Արժեքանորմատիվային համակարգի համատեքստում անչափահասների վարքի քրեականացման պատճառների և նրանց անձնային որոշ հոգեբանական առանձնահատկությունների, սովորությունների դիտարկումը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու դեստրուկտիվ վարքի հաղթահարման որոշ ուղիներ:

Ինչպես գիտենք, հանցագործ և իրավահնազանդ անձի հիմնական տարբերությունը նրանց արժեքանորմատիվային համակարգի մեջ է:

Հանցագործին բնորոշ են կայուն բացասական որակները, և վերջիններիս գուգակցումը արժեքանորմատիվային տարրերի հետ ստանում է քրեական բովանդակություն:

Քրեածին վարքի նկատմամբ հակումներ ունեցող անչափահասների որակական հատկությունները մեծացնում են հանցագործություն կատարելու հավանականությունը: Անձի այս կամ այն բացասական որակի հանցածինության գործակիցը ցույց է տալիս մարդու կողմից վարքի հանցավոր ձևերի հնարավոր ընտրության վրա նրա (բացասական որակի) ազդեցության ինտենսիվության աստիճանը (3):

Անչափահասների քրեածին վարքի պատճառականության հոգեբանական բնութագրի նկարագրությունը ավելի ամբողջական կդառնա, եթե անդրադառնանք անչափահասների բնավորության այնպիսի հատկանիշների վերլուծությանը, որոնք որոշակի իրավիճակներում իրավախախտումների և նույնիսկ հանցագործությունների պատճառ են դարձել:

Քրեածին վարք ունեցող անձանց մեջ ցայտունորեն է արտահայտված եսասիրությունը: Այն սոցիալական դիրքորոշման և բնավորության գիծ է: Այդ պատճառով էլ նրանց ինքնագնահատականը շատ բարձր է, ինչը կարող է լուրջ խոչընդոտ դառնալ սոցիալականացման համար: Եսակենտրոն մարդն անընդհատ պահանջում է իր նկատմամբ ուշադրություն, հիացմունք, զարմանք, կարեկցանք: Ստախոսությունը և երևակայությունը ծառայում են նրա «ես»-ի գունագարդմանը, հուզական դրսևորումները կրում են ցուցադրական և ձևական բնույթ: Հորինելով կեղծ պատմություններ՝ հեշտությամբ են մտնում կերպարի մեջ, ինչը մոլորության մեջ կարող է զգել մարդկանց: Երբ բացահայտվում է նրա էությունը, ապա նա հայտնվում է խիստ անհարմար վիճակում: Իր վարքի պատճառով ունենալով անախորժություններ, ենթարկվելով կշտամբանքների՝ նա կարող է ունենալ անլիարժեքության զգացում, ինչն իհարկե, բացասաբար է անդրադառնում նրա ուսման և առաջադրանքների կատարման արդյունավետության վրա: Անլիարժեքության զգացողությունը հանգեցնում է անվճռականության, որի հետևանքով մենք կունենանք այնպիսի անձնավորություն, որը չի տիրապետի իրեն, չի

կարողանա կառավարել իր գործողությունները և գնահատել իր արարքներն ու դրանց հետևանքները:

Անչափահասների քրեաձին վարքի բնութագրման համար առավել մեծ նշանակություն ունի սոցիալ-հոգեբանական որակները: Եթե մենք գիտենք, թե ինչ է ուզում մարդը, ինչի է նա սովոր և ինչի է ընդունակ, ապա մենք գործնականում նրա մասին գիտենք ամենակարևորը, այսինքն՝ այն, ինչը թույլ է տալիս բավական օբյեկտիվ կերպով պատասխանել այն հարցին, թե ինչպիսի մարդ է կանգնած մեր առջև: Եվ հենց համոզմունքներն են բնութագրում անձի բուն էությունը: Չուր չէ, որ որոշ հեղինակներ համոզմունքների հանրագումարը դիտարկում են որպես անձի ուղղվածություն: Հենց անձնավորության համոզվածությունից է կախված նրա ցանկությունների և դրանք բավարարելու ընդունելի միջոցների շրջանակը: Եթե մարդը համոզված է անբարոյական արարքների անթույլատրելիության մեջ, եթե նրա մեջ ձևավորված է այլ մարդկանց կարծիքի նկատմամբ հարգալից վերաբերմունք, նա երբեք իրեն թույլ չի տա նրանց նկատմամբ անթույլատրելի արարք: Համոզմունքների ազդեցության ներքո որպես կանոն ձևավորվում են անձի սովորությունները: Սովորությունները, վարքի կարծրատիպերը կարելի է համարել համոզմունքների պրոյեկցիաներ անգիտակցականի մակարդակում. սկզբում մարդը գիտակցաբար ընտրում է վարքի այս կամ այն գիծը, հետո այն դառնում է սովորական: Բայց սովորությունները չի կարելի երկրորդական ինչ-որ բան համարել: Մեկ անգամ ձևավորվելով՝ նրանք վարքի շարժառիթավորման մեջ սկսում են խաղալ ինքնուրույն և շատ կարևոր դեր, ուժեղ կերպով ներգործում են համոզմունքների վրա, խոչընդոտում են փոփոխություններին, հայացքներում նորույթների ներդրմանը: Միաժամանակ սովորությունները երբեմն ձևավորվում են ոչ թե համոզմունքների, այլ հարկադրանքի հիմքի վրա. օրինակ՝ սոցիալական պայմաններում, երբ անչափահասը ի գործու չէ փոխելու միջավայրը, նա ստիպված է դրան հարմարվել սկզբում՝ ռեֆլեքսիվ (հակազդման) մակարդակում, ապա և համոզմունքներն են հարմարվում արդեն ձևավորված սովորություններին: Նման դեպքերում սովորությունները կարող են նպաստել նոր համոզմունքների ձևավորմանը:

Համոզմունքների ձևավորման հիմքը հայացքներն են, գիտելիքները: Սկզբում մարդն ինչ-որ բան է իմանում, նա դրսևորում է իր գիտելիքներին համապատասխան վարք և, կախված այն բանից, թե որոշակի վարքը բավարարում է նրան թե ոչ, նա համոզվում է իր գիտելիքների ճշտության մեջ: Առաջին դեպքում գիտելիքները վերածվում են համոզմունքների, երկրորդ դեպքում կորցնում են վարքը շարժառիթավորելու ունակությունը: Այսպիսով՝ համոզմունքը կարելի է համարել գիտելիք, որն ունի շարժառիթավորող ուժ, գիտելիք, որի ճշտության մեջ մարդը համոզված է: Սակայն, եթե համոզմունքով պայմանավորվում է մարդու ընդհանուր նպատակասլացությունը, ապա թե ինչպիսին կլինի նրա վարքագիծը, մեծ մասամբ կախված է նրա կարողություններից: Անչափահասը կարող է համոզված լինել օրենքի խախտման անթույլատրելիության մեջ, սակայն փողոցի հեղինակության ազդեցության, կամ մյուսներից հետ չմնալու մտավախությունը կարող է դրդել նրան անօրինական արաքի: Նա կարող է հասկանալ, որ չի կարելի ձեռք բարձրացնել մարդկանց վրա, սակայն կոնֆլիկտային իրավիճակում իրեն չտիրապետելու պատճառով կարող է բռնություն կիրառել (օրինակ՝ ի պատասխան վիրավորանքի): Դրանով է պայմանավորված կարողությունների կարևոր դերը վարքի շարժառիթավորման մեջ: Վարքի շարժառիթավորման մեջ գերիշխող են համոզմունքները, հայացքները, սովորությունները, քանի որ հենց դրանք են ձևավորում կամ չեզոքացնում մշակութային այն արժեքները, որոնք դաստիարակության, իրավունքի և տարբեր կազմակերպական միջոցառումների շնորհիվ ձևավորվել են մարդու մեջ: Քրեաձին որակներ ունեցող անչափահասների մեծամասնությունը հանցագործություն չի կատարում, որովհետև հանցագործություն կատարելուց նրանց հետ է պահում կա'մ ընտանիքի, հարազատների նկատմամբ պատասխանատվության զգացումն ու խիղճը, կա'մ քրեական պատժի, կա'մ հասարակության կողմից դատապարտվելու վախը: Մեր իրականության մեջ առանձնահատուկ հեղինակություն են վայելում ծնողները, որոնց միջամտությունը երեխաների համոզմունքների, սովորությունների ձևավորման գործում բավական մեծ է: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ քրեաձին վարքի ձևավորման

գործում այդ արգելքները կարող են չեզոքացնել քրեաձին համոզմունքները, վատ սովորությունները կամ փոխարինել դրանք այլ հակաքրեաձին կարողություններով: Այս տեսանկյունից մարդու քրեաձին որակները կարելի է բաժանել 4 խմբի.

1. քրեաձին որակներ, որոնք չեզոքացնում են խղճի զսպող ներգործությունը,

2. քրեաձին որակներ, որոնք չեզոքացնում են քրեական պատժի զսպող ներգործությունը,

3. քրեաձին որակներ, որոնք չեզոքացնում են հասարակական պարսավանքի (դատապարտման) զսպող ներգործությունը,

4. այն կարողությունների բացակայությունը, որոնք անհրաժեշտ են նշված 3 գործոնների զսպող ազդեցության իրացման համար:

Հասարակական դատապարտման զսպող ներգործությունը չեզոքացնող քրեաձին որակների թվին կարելի է դասել այն համոզվածությունը, որ երեխաները ինքնահաստատման այլընտրանք չունենալու պատճառով, փորձում են հետ չմնալ մյուսներից, տեղ է ունենում վարքի ընդօրինակման յուրահատուկ գործընթաց:

Քրեական դատապարտման և հասարակական պարսավանքի նկատմամբ վախի զսպող ազդեցության իրացման համար անհրաժեշտ են անչափահասների շրջանում ձևավորել հետևյալ հմտությունները՝

- իր արարքների հեռավոր հետևանքները կանխատեսելու կարողություն,

- այլ անձանց բացասական ազդեցությանը հակադրվելու կարողություն,

- ինքնատիրապետման կարողություն, իմպուլսիվ պոռթկումների զսպում:

Վերը նշված կարողությունների բացակայությունը ձևավորում է անձի որոշակի քրեաձինություն:

Մարդու այս կամ այն բացասական որակի քրեաձինության աստիճանի մեծությունը կախված է ոչ միայն նրա բովանդակությունից, այլ նաև նրա հոգեբանական կայունության աստիճանից: Նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ոչ ավանդական մոտեցմամբ վերլուծելու

հանցագործ անձնավորությանը, և բացատրելու, թե ինչու մարդը, որը չունի բացասական հայացքներ և համոզմունքներ, կարող է բացասական արարքներ գործել: Քրեաձին համոզմունքների կայունության աստիճանի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս ավելի ճշգրիտ գնահատելու հանցավոր վարքի ձևավորման վրա դրանց ներգործության ինտենսիվությունը: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ, եթե հաջողվում է մարդու մեջ սասանել կայուն քրեաձին համոզմունք, հանցագործություն կատարելու հավանականությունը նվազում է:

Առավել հակաքրեաձին են.

- օրենքների արդարացիության, այդ օրենքները խախտելու անկարելիության և դրանք խախտելու համար պատժի անխուսափելիության վերաբերյալ համոզվածությունը,

- օրենքը խախտելու դեպքում կոլեկտիվի վստահությունը կորցնելու վախը,

- համոզմունքը, որ օրինազանցների մեծամասնությունը պատասխանատվության է ենթարկվում (նույնիսկ աննշան սանկցիաներով), ունի զսպող (կասեցնող) ուժ. անպատժելիությունը ձևավորում է քրեաձին մթնոլորտ:

Այսպիսով՝ անչափահասների շրջանում վարքի քրեականացման, դրանց կանխարգելման, հաղթահարման ուղիների արդյունավետությունը պայմանավորված է միայն առաջատար փորձի և ազգային մտածելակերպի հիմքի վրա մշակված, գիտականորեն հիմնավորված ծրագրերով: Նման գործելաոճը հնարավորություն է տալիս արդյունավետությամբ կանխելու անչափահասների շրջանում վարքի քրեականացման հնարավոր զարգացումները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ասատրյան Զ.Դ., Զինվորական կոլեկտիվում միջանձնային գծությունների առաջացման և կարգավորման որոշ հարցեր: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2002, հմ. 4, էջ 82–84:

2. Իրավական վիճակագրություն. (<http://www.armstat.am/file/doc/99461583.pdf>):

3. Александров Ю.К., Очерки криминальной субкультуры, М. 2004, 148 с.
4. Кайзер Г., Криминология., Введение в основы. М., 1979, 319 с.
5. Клейберг Ю.А., Психология девиантного поведения. М., 2003, 110 с.
6. Кудрявцев В.Н., Закон. Поступок. Ответственность. М., 1986, 448 с.

ABSTRACT

SEVERAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMINOGENIC BEHAVIOUR OF JUVENILES IN THE CONTEXT OF NATIONAL MENTALITY

Zarzand Asatryan

*Candidate of Psychological Sciences, Assistant Professor at the Chair of
Developmental and Applied Psychology,
Armenian State Pedagogical University, Armenia.*

The article discusses several social causes of the criminalization of juvenile behaviour and the psychological ways of its prevention. The primary task of the state is to develop the stable laws system, in harmony with social norms and the state ideology, which will eliminate the penetration of criminal patterns into society. The mechanisms and methods of psychological intervention in prevention of juvenile criminalization are described. The effectiveness of the prevention and negotiation of juvenile delinquency is strongly connected with the methodology and methods developed based on the international experience and national mentality.

РЕЗЮМЕ

НЕКОТОРЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КРИМИНАЛИЗАЦИИ ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНТАЛИТЕТА

Зарзанд Асатрян

*Кандидат психологических наук, ассистент кафедры
Психологии развития и прикладной психологии”, подполковник*

В статье рассматриваются ряд социальных причин криминализации поведения несовершеннолетних и некоторые психологические пути их преодоления. Первоочередной задачей государства является под непосред-

ственным влиянием социальных норм формировать устойчивую, созвучную идеологии государства ценностную систему правовых законов в области несовершеннолетних, исключая проникновение в виде криминальной субкультуры в общественные взаимоотношения криминогенных элементов. Описываются механизмы и методы некоторых психологических воздействий предотвращения криминализации поведения в области несовершеннолетних.

Эффективность путей предотвращения и преодоления криминализации поведения в области несовершеннолетних обусловлена методологией и методами, разработанными на основе передового опыта и национального менталитета.

ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄՈՂԵԼ

Արմեն Բեջանյան

*Երևանի «Համայնքային վերականգնողական կենտրոնի»
համակարգող*

Ի՞նչ է Համայնքային Վերականգնողական Կենտրոնը (ՀՎԿ-ն): ՀՎԿ-ն կազմակերպություն է, որի հիմնական նպատակներից է վերականգնողական ծառայության մատուցումը, իրավախախտին, տուժողին և համայնքին: Սա մի կառույց է, որտեղ գործում է Վերականգնողական Խորհուրդը (ՎԽ), որի առաքելությունն է իրավախախտների, տուժողների և համայնքի համատեղ համագործակցության միջոցով որոշել, թե ինչպես լուծել իրավախախտման հետևանքով առաջացած խնդիրները, վեր հանել ծնող պատճառներն ու պայմանները, ապահովել վերջիններիս սոցիալ-հոգեբանական վերականգնումը:

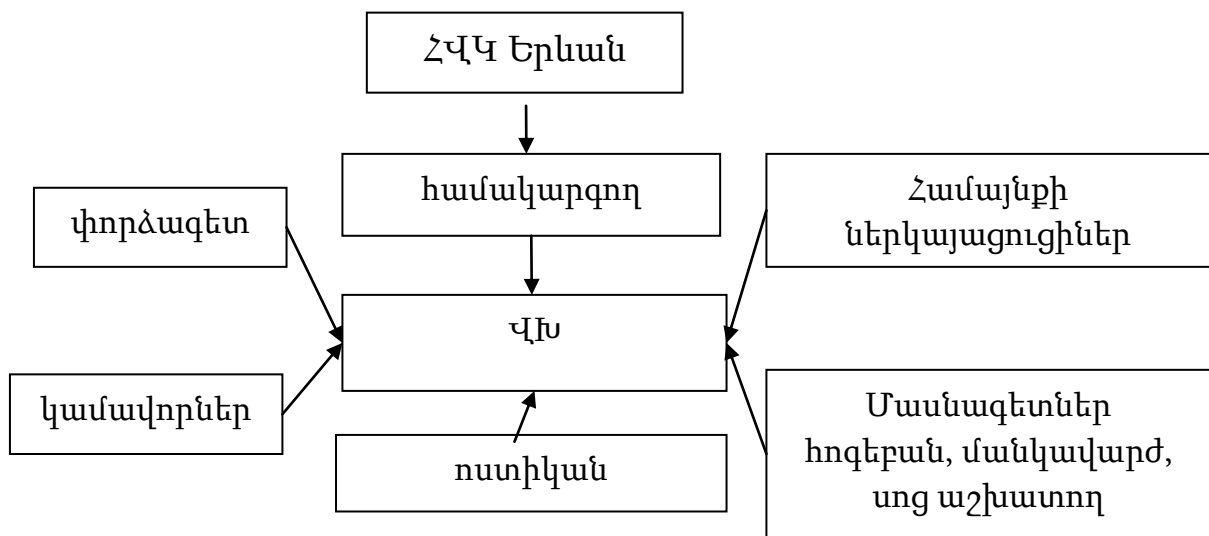
ՀՎԿ-ի նպատակն է ստեղծել համակարգ, որը կապահովի

- իրավախախտների, տուժողների և համայնքի իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունը,

• իրավախախտումը ծնող պատճառների ու պայմանների վեր հանումը

- հետևանքների հնարավորինս մեղմումը,
- հետագա զանցանքների և հանցանքների կանխումը,
- իրավախախտի ինտեգրումը հասարակության մեջ որպես լիարժեք քաղաքացու,
- Հայաստանի Հանրապետությունում այլընտրանքային, համայնքային վերականգնողական մոդելի զարգացումը:

ՀՎԿ-ի օրինակելի կառուցվածքը (տես սխեմա 1)

ՀՎԿ-ի գործունեության ռազմավարության հիմքում դրված են հետևյալ սկզբունքները

Սկզբունք 1

Հանցագործությունը նախ և առաջ մարդկային հարաբերությունների դեմ ուղղված հանցանք է, և ապա միայն, օրենքի ոտնահարում (քանզի օրենքները գրված են մարդկային հարաբերություններում անվտանգությունն ու արդարությունը պաշտպանելու համար):

Սկզբունք 2

Վերականգնողական գործընթացը համարում է, որ հանցագործությունը կազմալուծող կոնֆլիկտի արդյունք է, մարդկային ոչ ցանկալի հարաբերություններ՝ երևույթ, որը չպետք է տեղի ունենա: Սակայն եթե հանցագործությունը կատարվել է, ապա կան ինչպես վտանգներ,

այնպես էլ հնարավորություններ (կոնֆլիկտի ճիշտ լուծումը ապահովում է կառուցողական ելք, ինչը ապահովում է հարաբերությունների դրական զարգացում):

Սկզբունք 3

Վերականգնողական գործընթացը կարևորում է

ա) իրավախախտի կողմից կատարված արարքի վնասի գիտակցումը,

բ) հանցանքի հետևանքով ի հայտ եկած կարիքների բավարարումը,

գ) վնասների և հարաբերությունների վերականգնումը,

դ) հանցանքը ծնող պատճառների վերհանումը:

Սկզբունք 4

Հանցագործության առաջնային զոհեր են համարվում նրանք, ովքեր անմիջականորեն են տուժել հանցանքից: Երկրորդային ընտանիքի անդամները, ընկերները, համայնքը:

Սկզբունք 5

Իրավախախտի, տուժողի և հասարակության հետ առնչվող խնդիրները բավարարելուց հետո, վերականգնողական խորհուրդը տվյալ իրավիճակը իրավախախտի համար դիտում է իբրև ուսուցանող:

Սկզբունք 6

ՀՎԿ-ն նախընտրում է հանցագործությանն արձագանքնել հնարավորինս վաղ փուլում՝ կիրառելով առավելագույնս կամավոր համագործակցության սկզբունքները, քանզի հարաբերությունների բարելավումը և նոր դասեր քաղելը կամավոր և համագործակցություն ենթադրող գործընթաց է:

Սկզբունք 7

ՀՎԿ-ն նախընտրում է հանցագործությունների մեծ մասը դիտարկել համագործակցային մեխանիզմով՝ հանցանքից առավել տուժածներին ներգրավել աջակցելու և հաշվետու լինելու նպատակով: Այս գործընթացին կարող են մասնակցել անմիջական և երկրորդային տուժողները ու նրանց ընտանիքները (կամ նրանց փոխարինողները, եթե վերջիններս չեն ցանկացել մասնակցել), իրավախախտը և նրա

ընտանիքը, համայնքի, կառավարության, կրոնական համայնքի, դպրոցի ներկայացուցիչները:

Մկգբունք 8

ՀՎԿ-ն ընդունում է, որ ոչ բոլոր իրավախախտները կրնտրեն համագործակցության ճանապարհը: Հետևաբար ընդունում է, որ կարող է լինել իշխանության միջամտության անհրաժեշտություն, որը որոշումներ կկայացնի իրավախախտի փոխարեն:

Մկգբունք 9

ՀՎԿ-ի գործողությունները պետք է լինեն պատճառաբանված, ուղղիչ և հարգալից՝ զոհերի, իրավախախտների և համայնքի համար:

Մկգբունք 10

ՀՎԿ-ն նախատեսում է շարունակականության, հաշվետվողականության մեխանիզմներ՝ հնարավորինս օգտագործելով համայնքի հնարավորությունները, քանզի վստահող համայնք կառուցելու ամենակարևոր պայմաններից է ձեռք բերված համաձայնությունների կատարումը:

Ի՞նչ է Վերականգնողական Խորհուրդը (ՎԽ), ո՞րն է վերականգնողական խորհրդի գործունեության նպատակը:

Վերականգնողական Խորհուրդը՝ տարբեր մասնագետներից բաղկացած խումբ է (ՀՎԿ-ի մասնագետներ 3-4 անձ, համայնքից 1-2 ներկայացուցիչ, անչափահասների բաժանմունքի ուստիկան, կամավորներ 1-3 անձ և 1 փորձագետ՝ ցանկալի է երեխաների իրավունքների պաշտպանության կառույցից), որի նպատակն է՝

✓ համագործակցելով իրավախախտի և տուժողի հետ մեղմել և վերացնել իրավախախտման բացասական հետևանքները,

✓ հասնել իրավախախտի գիտակցմանը, առ այն, որ իրավախախտումը ոտնձգություն է, և՛ անհատի, և՛ համայնքի նկատմամբ,

✓ ստեղծել պայմաններ վնասի հետևանքների գիտակցմանը բոլորի կողմից (իրավախախտ և նիստի մասնակիցներ),

✓ հասնել իրավախախտի կողմից պատասխանատվության ընդունմանը կատարվածի վերաբերյալ

Վերականգնողական խորհրդի մասնակիցները իրենց գործունեության ընթացքում առաջնորդվում են հետևյալ արժեքներով ու մոտեցումներով՝ *մարդասիրություն, ապրումակցում, գաղտնապահություն, ստեղծագործական և այլընտրանքային մոտեցում, ստուգողի, «դատավորի», «դատախազի», մեղադրողի կեցվածքի բացակայություն, խորհրդի մասնակիցները համահավասար են, խորհրդի նիստին հրավիրված անձինք ունեն խորհրդատվական ձայնի իրավունք:*

Վերականգնողական խորհրդում կամավորների և հրավիրված անձանց ընտրության չափորոշիչներ են՝

- ✓ վերոհիշյալ աշխատանքներ կատարելու համար բարձր մոտիվացիայի /պատրաստակամության/ առկայությունը,
- ✓ երեխաների հետ տարվող աշխատանքային փորձը,
- ✓ համագործակցային մեթոդներով գործունեության հմտությունների առկայությունը,
- ✓ համայնքում հարգանք և հեղինակություն վայելողը:

Վերականգնողական կենտրոնում ընդգրկված անչափահասների շրջանակն ընդգրկում է.

I. Հանցագործություն կամ այլ իրավախախտում կատարած, սակայն հաշվառման տարիքի չհասած (մինչև 11 տարեկան) երեխաներ.

- ✓ բացասական վարքի դրսևորում,
- ✓ գույքի դիտավորյալ ոչնչացում,
- ✓ դասերից խուսափում,
- ✓ մարմնական վնասվածք հասցնել (դիտավորությամբ կամ անզգուշությամբ),
- ✓ անձնական և պետական ունեցվածքի հափշտակության դեպքեր:

II. Ոստիկանության ԱԳ ծառայություններում հաշվառված անչափահասներ՝

- ա) քրեական գործի վարույթը կարճաժամ դեպքերով,
- բ) մերժված նյութերով:

1.Դատախազի որոշմամբ քրեական գործ չհարուցելու և քրեական հետապնդում չիրականացնելու դեպքում՝

- ✓ գործում զղջալու,
- ✓ ոչ մեծ ծանրության հանցագործություն կատարելու,
- ✓ ոչ էական վնաս պատճառելու:

2.Քրեական գործի վարույթը կամ քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանքներ`

- ✓ հանցակազմի բացակայություն,
- ✓ մինչև քրեական պատասխանատվության տարիքի հասնելը իրավախախտում կատարածները,
- ✓ դիմողի բողոքի բացակայություն,
- ✓ հանցագործություն կատարած, բայց վարչական կամ հասարակական ներգործության ենթարկելու հետևանքով քրեական պատասխանատվությունից ազատվածներ,
- ✓ համաներման հետևանքով քրեական պատասխանատվությունից ազատվածներ,
- ✓ տոքսիկ նյութեր, հոգեմետ դեղեր, ոգելից խմիչք օգտագործողներ,
- ✓ ընտանիքը կամ հաստատությունը մինչև 16 տարեկան ինքնակամ լքողներ,
- ✓ պարտադիր ուսումից չարամտորեն խուսափողներ,
- ✓ ազատագրկման դատապարտված անչափահասները` պատիժը կրելուց հետո:

III.Վարչական կամ հասարակական ներգործություն առաջացնող իրավախախտումներ կատարած անչափահասներ:

Դաստիարակչական միջոցառումների շրջանակն ընդգրկում է.

1. հանրօգուտ աշխատանքներ, որոնք ընտրում կամ առաջարկում է անչափահասը

- ✓ մանկատուն,
- ✓ ծերանոց,
- ✓ նախակրթական կրթական հաստատություններ,
- ✓ ՀԿ-ներ,
- ✓ համայնքի այլ կառույցներ:

2. Փոխհատուցում կամ վնասի վերականգնում՝ ապահովելով անչափահասի իրավունքները, շահերը և արժանապատվությունը՝

- ✓ նյութական,
- ✓ բարոյական :

3. Ուսուցողական գործունեություն՝

- ✓ մասնակցություն դպրոցում իրականացվող դասընթացներին,
- ✓ մասնակցություն ՀԿ-ներում իրականացվող դասընթացներին,
- ✓ մասնակցություն եկեղեցում իրականացվող դասընթացներին,
- ✓ ՎԽ- կողմից տրվող նյութերի ուսումնասիրում և քննարկում, օրինակ՝ «Իրավական խճանկար», «Ես և իմ միջավայրը» և այլն,
- ✓ «նամակ-շարադրություն»՝ հետագա քննարկումով կենտրոնի ՎԽ-ի անդամների հետ:

4. Մասնագիտություն սովորելու ուղղորդում հետևյալ կազմակերպությունների և անհատների մոտ՝

- ✓ ՀԿ-ներ,
- ✓ կրթօջախ,
- ✓ արհեստանոցներ և մասնավոր անձինք:

5. Մասնակցություն որևէ մանկական կազմակերպության կամ խմբակի՝

- ✓ սպորտային,
- ✓ գեղագիտական,
- ✓ երաժշտական,
- ✓ թատերական:

Վերականգնողական խորհրդի նիստի նախապատրաստում:

Նախապատրաստական փուլում կենտրոնի համակարգողը հրավիրում է նիստ, որտեղ ուսուցիչները ներկայացնում է «գործը»: Դեպքի ներկայացումից հետո խորհրդի մասնակիցները մշակում են կայանալիք նիստի ռազմավարությունը, մոտեցումները, պլանավորում են այն հարցադրումները, որոնք կօգնեն իրավախախտին գիտակցել իր մեղավորությունը, մշակում են վնասի փոխհատուցման այլընտրանքները ինչպես տուժողի, այնպես էլ համայնքի նկատմամբ:

Նախապատրաստվում են բոլոր այն փաստաթղթերը (նյութը, որը ներկայացնում է ոստիկանը, իրավախախտի հետ ՎԽ-ի համաձայնագիրը, վնասի այլընտրանքային փոխհատուցման և հանրօգուտ այլընտրանքային գործունեության ցանկը, որտեղ իրավախախտին հնարավորություն է տրվում կատարել առաջարկներ, և նիստի համար նախատեսված պարագաներ՝ թուղթ, գրիչներ և այլն):

ՎԽ-ի նիստի նախագահի պարտականություններն են՝ վարել նիստը՝ հնարավորություն տալով բոլորին արտահայտվել քննվող հարցի վերաբերյալ: Նիստի վարման կարգը բխում է դեմոկրատական կառավարման սկզբունքից:

ՎԽ-ի նիստի քարտուղարի պարտականություններն են՝ գրի առնել նիստը նախապատրաստել նյութերը և պարագաները նիստի համար, կապ պահպանել մասնակիցների հետ:

Այժմ ներկայացնենք վերականգնողական խորհրդի նիստի ընթացքը:

Նիստի մասնակիցները, իրավախախտը և խնամակալը նստում են ընդհանուր սեղանի շուրջ, իսկ դիտորդները, նստում են առանձին:

Բոլոր մասնակիցների (ներառյալ իրավախախտի և խնամակալի) ներկայանալուց հետո նախագահողը ներկայացնում է իրավախախտին, թե ինչի համար են հավաքվել, արդյոք իրավախախտը կցանկանա համագործակցել նիստի մասնակիցների հետ և համատեղ համագործակցության միջոցով փորձել ելք գտնել ստեղծված իրավիճակից:

Նախագահողը ներկայացնում է թե համագործակցելուց հրաժարվելու դեպքում ինչ է սպասվում իրավախախտին (գործը կուղարկվի ոստիկանության համապատասխան բաժին և այլն):

Իրավախախտի և նրա շահերի ներկայացուցչի կողմից համաձայնություն ստանալուց հետո ոստիկանը ներկայացնում է դեպքը, որից հետո քննարկվում են բոլոր այն հարցերը, որոնք առնչվում են վերականգնողական գործընթացին (հաշվի առնելով բոլոր այն քայլերը և սկզբունքները, որոնք ներկայացված են հարակից նյութերում):

Վերականգնողական գործընթացը արդյունավետ իրականացնելու համար, անհրաժեշտ է նիստի մասնակիցների շրջանում՝ (ներառելով

հատկապես իրավախախտին) ձևավորել համագործակցության «ընդհանուր հիմք»: Համագործակցության «ընդհանուր հիմք» ասելով հասկանում ենք այն ընդհանրությունները, որոնք առկա են իրավախախտի, վերականգնողական խորհրդի նիստի մասնակիցների և տուժողի միջև: Օրինակ՝ ապրում են նույն բակում կամ նույն տրանսպորտային միջոցից են օգտվում, կամ երկրպագում են նույն դերասանին և այլն: «Ընդհանուր հիմք» ձևավորելը, ըստ էության, համագործակցային մթնոլորտի, վստահության միջավայրի ձևավորումն է, ինչը իրավախախտին հնարավորություն կտա անկեղծ արտահայտվելու միջոցով գիտակցել իր կատարած արարքի հետևանքներն ու պատասխանատվություն ստանձնել դրանց վերաբերյալ:

Քանի որ իրավախախտները հաճախ հանդիպման են ներկայանում արդեն իսկ կասկածամտորեն տրամադրված և դիրքորոշված, նույնիսկ փոքրիկ նշանն առ այն, որ նրան դիտում են լիովին մեկուսի կամ առանձնացնում են համայնքից, կարող է վտանգել և նույնիսկ խաթարել գործընթացը: Օրինակ՝ շատ կարևոր է մինչ գործընթացը (նիստը) սկսելը դեռահասին ծանոթացնել ՀՎԿ-ի տարածքին, պատմել այն գործառույթների մասին, ինչով զբաղվում է կենտրոնը: Ներկայանալու ընթացքում կարևոր է խնդրել իրավախախտին նույնպես ներկայանալ: Իրավախախտին ներկայանալու հնարավորություն չտալն իրականում ուժի ցուցադրության ենթատեքստ ունի, որն ենթադրում է. «Մենք գիտենք դու ով ես: Կարիք չկա, որ անունդ մեզ ասես: Դու հանցագործ ես»: Նման դրսևորումները կարող են անջրպետ ստեղծել իրավախախտի և նիստի մասնակիցների միջև և նվազեցնել իր վարքի հետևանքով պատճառված վնասի պատասխանատվության ստանձնումը:

Իրավախախտի հետ ընդհանուր հիմք ձևավորելու համար խորհրդի անդամներն առաջին հերթին իրավախախտի կյանքում այնպիսի դրվագներ կամ տարրեր են բացահայտում, որոնք նման են կամ խաչաձևվում են իրենց սեփական կյանքի դրվագներին: Դա հնարավոր է իրագործել, եթե խորհրդի անդամները դիտում են իրավախախտին, որպես համայնքի անդամ և մի շարք նախնական հարցեր են տալիս վերջինիս կյանքի վերաբերյալ, և զրույցի ընթացքում հենվում այդ դրվագ-

ների վրա՝ ձևավորելով հետագա համագործակցության ընդհանուր հիմք:

Վերականգնողական արդարադատության գործընթացներն արժևորում են հետևյալ սկզբունքը. տարանջատել արարքը կատարողի անձից: Այսինքն ինչ-որ մեկը կարող է սխալ քայլ կատարել, բայց դա չի բնութագրում նրան որպես միանգամայն անվստահելի անձնավորություն: Իրավախախտն ամեն դեպքում համայնքի անդամ է, նույնիսկ եթե խաթարել է համայնքի հետ ունեցած իր հարաբերությունները, և պետք է դրանք վերականգնելու հնարավորություն տալ, քանզի իրավախախտի մոտ համայնքի նկատմամբ պարտավորության զգացողության ձևավորումը հատկապես կարևոր է այլընտրանքային արդարադատության գործընթացում: Կենսական կարևորություն ունի իրավախախտին հասկացնելը, որ վերջինս նախևառաջ համայնքի անդամ է, որն իր արարքով վնաս է պատճառել համայնքի այլ անդամների:

Նիստի սկզբում արված ամեն մի խոսք, հարցադրում, կարող է ինչպես խթանել գործընթացը, այնպես էլ խաթարել այն: Ուստի կարևոր է չափազանց զգույշ լինել արտահայտություններում, որ չվնասել դեռահասի ինքնաստիքությունը, արժանապատվությունը, և խնդիրներ չառաջացնել հետագա գործունեության համար: Այս առումով կարևոր ենք համարում, որ նիստի հիմնական մասնակիցները ուսումնասիրեն, կամ թրեյնինգ - սեմինար անցնեն «արդյունավետ հաղորդակցում» թեմայով: Օրինակ՝ «Մի քիչ պատմեք Ձեր մասին ...», կամ Ինչ կցանկանայիք պատմել մեզ Ձեր մասին...» արտահայտությունները կարող են դրական ազդեցություն ունենալ, իսկ՝ «Ասա տեսնեմ չամաչեցի՝ր նման բան անել» հարցապնդումը կարող է խաթարել իրավախախտի հետ հաղորդակցման գործընթացը:

Եթե իրավախախտին հասկանալ են տալիս, որ նա առաջին հերթին հենց իրավախախտ է և համայնքի անդամ դառնալու համար պարտավոր է կատարել վերականգնման պայմանագրի պայմանները, ապա ողջ գործընթացը կախման մեջ է դրվում հիմնականում արտաքին շահագրգռությունից: Նման պայմաններում օրինապահությունն ավելի շատ կարտացոլի չարյաց փոքրագույնը՝ ընտրելու (ոստիկանության բաժան-

մունքում հաշվառումից խուսափելու) կամ պատժից խուսափելու ցանկությունը, քան մարդկային հարաբերությունների վերաարժևորումն ու փոխհատուցման ապահովումը:

Այսինքն, եթե գործընթացում անհատը դիտվում է իր ամբողջության մեջ, վերջինիս համար ավելի դյուրին է դառնում սեփական արարքներում իր բարոյական և վարքային անհամաձայնությունը նկատել: Արդյունքում, շատ ավելի մեծ է հավանականությունը, որ իրավախախտը ներքին շահագրգռություն կունենա համայնքում կարևորված լինել վնասը վերականգնելով և արդյունավետ վարք դրսևորելով:

Ի վերջո, վերականգնող խորհրդի ողջ գործընթացը պիտի ներհամայնքային փորձառություն լինի և դրա իրականացման համար ընդհանուր հիմքի ստեղծումը անհրաժեշտ հենակետ է:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Դուրյան Ն., Հովհաննիսյան Կ., Երիցյան Ֆ., Բեջանյան Ա. «Իրավական խճանկար» ձեռնարկ ուսուցիչների և անչափահասների հետ աշխատող ոստիկանների համար Երևան 2005:

2. Ավանեսյան Հ., Պապոյան Վ., Գալստյան Ա., Բեջանյան Ա., Ղազարյան Գ., Հովակիմյան Գ. «Հոգեբանական և սոցիալական աշխատանքները ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայությունում: Երևան 2005թ:

3. Հայաստանի Հանրապետության երեխայի իրավունքների պաշտպանության Ազգային Ծրագիր 2004-2005 թթ: UNICEF Երևան 2005թ:

4. Դուրյան Ն., Ալեքսանյան Լ., Երիցյան Ֆ., Գմյուռ- Կարապետյան Ա., «Ձեռնարկ ՀՀ ոստիկանության անչափահասների գործերով աշխատակիցների համար» Երևան 2005թ:

5. «Երեխայի իրավունքներին առնչվող միջազգային փաստաթղթերի ժողովածու», UNICEF. Երևան 2005թ:

ABSTRACT
THE COMMUNITY REHABILITATION CENTER
AS AN ALTERNATIVE MODEL OF THE DEVELOPMENT OF THE
JUVENILE JUSTICE SYSTEM

Armen Bejanyan

*Coordinator of "The Community Rehabilitation Center"
Organization: "Armenian Center of Health and Education"*

Since 2005 with the initiative of the police of the Republic of Armenia and support of *PH International* our organization has been actively involved in prevention of juvenile delinquency, development and implementation of the juvenile justice model in Armenia which is stated in the national program of children's rights (2004-2015) and state program of crime prevention. The purpose of our organization is to develop and implement the alternative system of legal socialization in Armenia, to prevent juvenile delinquency and to integrate offenders in the social life.

The novelty of the program is that both the offender and the victim have a chance to get professional assistance, rehabilitate in special and social organizations. The whole process is conducted in cooperation with the police, offender, victim and community representatives (children rights organizations, schools, local governments etc.).

The proposed program gives the solution of the following issues:

- ✓ Protection of rights and interests of offenders and victims
- ✓ Revelation and elimination of the reasons and conditions that cause violation of the law
- ✓ Prevention of delinquency
- ✓ The offender realizes that the violation of the law is the infringement of not only the victim but also the community
- ✓ Acceptance of responsibility for the violation of the law
- ✓ Creation of conditions for cooperation between the offender and the victim, which will alleviate and eliminate the negative consequences of the delinquency.

The results show that the implemented project is very effective.

1. Out of 310 juvenile offenders only 5 did not continue the rehabilitation activities due to various reasons (1.6%). The remaining 305 children completed

the rehabilitation activities, which provided their harmonious integration in the society. Thus, the efficiency of the rehabilitation activities is 98.4% .

2. In the recent years, oriented children's ratio by police and community representatives of the Legal Socialization Project- is 42% and 58% respectively. Thus, the police as well as the community center understand the importance of the center activities and actively participate in the juvenile offender asocial behavior and prevention of violation.

3. In recent years, the crime rate committed by juveniles has been decreasing, which is also the result of the Legal Socialization Project , but minor violations are still a concern for us.

4. The responses and suggestions made by the police, children, parents, teachers and community representatives about the above-mentioned activities are positive and full of expectations for the project to continue.

РЕЗЮМЕ

ОБЩИННЫЙ РЕАБИЛИТАЦИОННЫЙ ЦЕНТР, КАК АЛЬТЕРНАТИВНАЯ МОДЕЛЬ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ

Армен Беджаниян

Координатор Ереванского реабилитационного центра

С 2005-го года по инициативе полиции республики Армении и поддержки РН **International** наша организация активно участвует в работах по профилактике детской преступности, разработке и внедрении концепции развития модели ювенальной юстиции в Армении, что зафиксирована в 2004-2015 г.г. национальной программе по правам ребенка и Государственной программе по предупреждению преступности.

Цель данного назначения - разработать и внедрить в Армении альтернативную систему правовой социализации. Обеспечить предупреждение и профилактику детской преступности в стране и интеграцию правонарушителей в общественную жизнь.

Новизна, которая была апробирована с 2006 года, заключается в том, что, как правонарушитель, так и потерпевший имеют возможность получить специализированную профессиональную помощь, проходить реабилитацию в специализированных и общественных организациях. Весь процесс

осуществляется в сотрудничестве с правоохранительными органами, правонарушителем, потерпевшим и представителями общественности (детских правозащитных организаций, школ, учебных заведений, органов местного самоуправления и др.).

Предлагаемая программа обеспечивает решение следующих задач:

- ✓ Защита прав и интересов потерпевших и правонарушителей
- ✓ Выявление и устранение причин и условий правонарушения
- ✓ Предупреждение и профилактика правонарушений
- ✓ Осознание правонарушителем того, что правонарушение – это посягательство не только на потерпевшего, а на общество в целом
- ✓ Принятие ответственности за правонарушение
- ✓ Создание условий для сотрудничества между правонарушителем и потерпевшим, что облегчит и устранил негативные последствия правонарушения.

Необходимо так же отметить, что об эффективности данной деятельности неоднократно отзывались и родители правонарушителей, и сотрудники правоохранительных организаций, и учителя, и администрация школ, и сами несовершеннолетние.

ԱՆՉԱՓԱՀԱՄԱԵՐԻ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՍ ՊԱՅՔԱՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Արա Գաբրիելյան

*Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, ԵՊՀ Քրեական
իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի վարիչ*

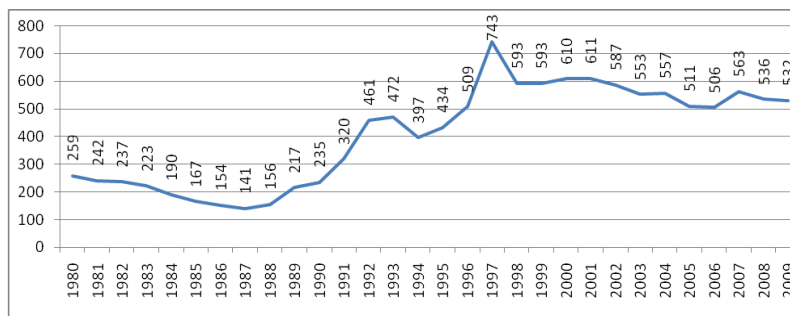
Անչափահասների հանցավորությունը քրեաբանական լուրջ հիմնախնդիր է: Բանն այն է, որ անչափահասների հանցավորության ներկա վիճակից, դրա միտումներից է կախված ընդհանուր հանցավորության ապագա վիճակը: Ուստի հանցավորության նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն հաստատելու, հանցավորության քիչ թե շատ բարենպաստ միտումներ ապահովելու համար կարևոր է անչափահասների հանցավորության կանխման արդյունավետ միջոցառումների մշակումը:

ՀՀ պաշտոնական վիճակագրության համաձայն ՀՀ-ում նկատվում է հանցավորության աճ: 1980 թ.-ի համեմատ 2009 թ.-ին հանցավորությունը բացարձակ թվերով աճել է 1.9 անգամ:

Բնական է, որ հանցավորության նման աճի պարագայում հանցավորության զարգացման օրինաչափություններից չէր կարող անմասն մնալ նաև անչափահասների հանցավորությունը: Բացարձակ թվերով դրա դինամիկ փոփոխությունը ներկայացված է գրաֆիկ 1-ում:

Գրաֆիկ 1

Անչափահասների հանցավորությունը ՀՀ-ում 1980-2009 թթ

Անչափահասները ավելի արագ են արձագանքում հասարակությունում տեղի ունեցող դրական և բացասական փոփոխություններին, ինչն էլ իր անմիջական արտացոլումն է ստանում հանցավորության դինամիկայում [1, էջ 5]: Ասվածի ապացույցն է 1980 թ.-ի համեմատ 2009 թ.-ին անչափահասների հանցավորության բացարձակ ցուցանիշների գրեթե կրկնապատկումը:

Անչափահասների հանցավորության կառուցվածքի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ պաշտոնական վիճակագրության համաձայն, անչափահասների կողմից առավել հաճախ կատարվում են շահադիտական հանցագործություններ: Իր տեսակարար կշռով գերակայողը գողությունն է, որը 1993 թ.-ին կազմել է անչափահասների հանցավորության 60.8%, իսկ 2008 թ.-ին՝ 77.2% -ը: Անչափահասների կողմից կատարվող մյուս շահադիտական հանցագործությունների մասնաբաժինը ևս աճի միտում է դրսևորում, հատկապես նրանցը, որոնք ուղեկցվում են բռնության գործադրմամբ: Օրինակ, եթե 1993 թ. կողոպուտը կազմում էր անչափահասների հանցավորության 5.1%-ը, ապա 2009թ.-ին՝ 7.7%:

Պաշտոնական վիճակագրության համաձայն անչափահասների կողմից բռնությամբ կատարվող հանցագործությունները մեծ տեսակարար կշիռ չունեն, մինչդեռ անչափահասների շրջանում իրականացված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ անչափահասների շրջանում այն լայն տարածում ունի, հատկապես տարածված է ծեծը [3]:

ՀՀ ոստիկանության կողմից տրամադրված վիճակագրության համաձայն 1993 թ. համեմատ մի քանի անգամ աճել են անչափահասների կողմից մարմնական վնասվածքների պատճառման դեպքերը. եթե 1993թ.-ին այս հանցագործությունները կազմում էին անչափահասների հանցավորության միայն 1.5%-ը, ապա 2009 թ.-ին՝ 8.8%-ը: Անչափահասների հանցավորության կառուցվածքում աճել է նաև խուլիգանությունների մասնաբաժինը՝ 1993 թ.-ին 0.8%-ից 2009 թ.-ին դառնալով 3.6%:

Նկատվում է նաև իգական սեռի անչափահասների կրիմինալ ակտիվացում. 1993թ. համեմատ 2009թ. նրանց մասնաբաժինը անչափահասների հանցավորության մեջ գրեթե երեք անգամ ավելացել է:

Նման վիճակն անհանգստացնող է, որովհետև վկայում է ՀՀ-ում անչափահասների շրջանում բարոյահոգեբանական ոչ պատշաճ մթնոլորտի առկայության, անչափահասների վարքագծի նկատմամբ ոչ ֆորմալ վերահսկողության թուլացման, անչափահասների արժեքային համակարգում տեղի ունեցող բացասական փոփոխությունների մասին:

Ստեղծված իրադրությունը պահաջում է անչափահասների հանցավորության կանխմանն ուղղված արդյունավետ միջոցառումների մշակում:

Ներկայումս անչափահասների հանցավոր և շեղվող վարքագծի կանխմամբ զբաղվող հիմնական մասնագիտացված կառույցը ոստիկանության անչափահասների գործերով բաժանմունքներն են կամ խմբերը: Բացի նշված մասնագիտացված կառույցներից անչափահասների հանցավոր և շեղվող վարքագծի կանխարգելման գործունեություն են իրականացնում (պետք է իրականացնեն) դպրոցները, այլ ուսումնական հաստատությունները, մարզպետարանների երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինները, հասարակական կազմակերպություններ:

րը, համայնքային վերականգնողական կենտրոնները, սոցիալական աշխատողները, հոգեբանները:

Պետք է նշել, որ ոստիկանության նշված ստորաբաժանումները և մյուս կառույցները համագործակցում են միմյանց հետ: Անչափ կարևոր դերակատարում ունեն համայնքային վերականգնողական կենտրոնները: Առկա են ոստիկանության համապատասխան ստորաբաժանումների և նշված կենտրոնների միջև արդյունավետ համագործակցության շատ օրինակներ: Այսօրվա դրությամբ չորսհարյուրից ավելի անչափահաս իրավախախտներ ուղղարկվել են ՀՎԿ-ներ և պաշտոնական տեղեկատվության համաձայն՝ վարքի զգալի դրական փոփոխություն են ցուցաբերել: Կարծում ենք ՀՎԿ-ների աշխատանքը կարող է իրոք դրական արդյունք տալ, որովհետև այստեղ երեխաների հետ աշխատում են սոցիալական աշխատողներ, հոգեբաններ, որոնք մասնագիտական պատշաճ և անհրաժեշտ ուղղվածության պատրաստվածություն ունեն: Այս առումով ճիշտ կլիներ դրանց ցանցի հետագա ընդլայնումը և աշխատանքի որակի բարձրացումը, ՀՎԿ-ների և ոստիկանության անչափահասների գործերով բաժանմունքների կամ խմբերի համագործակցության խորացումն ու ընդլայնումը:

Միևնույն ժամանակ անչափահասների շեղվող կամ հանցավոր վարքի կանխման ոլորտում առկա են նաև թերացումներ ու բացթողումներ, որոնք հիմնականում հանգում են հետևյալին:

Որոշ դեպքերում շեղվող վարքագիծ դրսևորող անչափահասին հաշվառման վերցնելը ձևական բնույթ է կրում. անչափահասին իրական օգնություն չի ցուցաբերվում, անչափահասի հետ համապատասխան մանկավարժական, հոգեբանական աշխատանք չի տարվում, հաշվառման վերցնելը սահմանափակվում է միայն անչափահասի նկատմամբ խիստ հսկողություն սահմանելով: Նշենք նաև, որ այս կարգի թերություններ կան նաև այլընտրանքային պատիժների կատարման ստորաբաժանումների աշխատանքում: Անչափահասին պատժից պայմանականորեն վաղաժամկետ ազատելու, նրա պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու կամ նրա նկատմամբ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու դեպքում պետք է համապատասխան վերականգնողա-

կան, կանխարգելիչ աշխատանք իրականացվի: Մինչդեռ շատ հաճախ վերը նշված ստորաբաժանումների աշխատանքները սահմանափակվում են հսկողություն իրականացնելով՝ պարբերաբար ներկայանալ բաժանմունք, հայտնել բնակության վայրի փոփոխության մասին և այլն, իսկ իրական կանխարգելիչ, վերականգնողական աշխատանք չի տարվում: Իզուր չէ, որ հետազոտության ընթացքում պարզվեց, որ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու շատ դեպքերում տեղի է ունենում ռեցիդիվ:

Կարծում ենք, որ նշված թերությունների վերացման համար ճիշտ կլիներ, որ բոլոր դեպքերում անչափահասների գործերով ոստիկանության բաժանմունքները կամ խմբերը, այլընտրանքային պատիժների կատարման ստորաբաժանումները անպայման համագործակցեին համայնքային վերականգնողական կենտրոնների հետ, համենայն դեպս առայժմ գոնե այն վայրերում, որոնցում դրանք կան:

Անչափահասի շեղվող կամ հանցավոր վարքագծի կանխարգելման արդյունավետությունը կախված է ոչ միայն անչափահասի հետ տարվող աշխատանքից: Շատ կարևոր է, որ ծնողները ներգրավվեն այդ աշխատանքին: Մինչդեռ շատ ծնողներ իրենց բարոյահոգեբանական առանձնահատկություններով, մանկավարժական գիտելիքների մակարդակով պատրաստ չեն դրան: Ուստի համապատասխան դեպքերում աշխատանք պետք է տարվի նաև ծնողների հետ: Բայց այդպիսի աշխատանք ըստ էության չի տարվում: Դեպք արձանագրեցինք, երբ ծնողը ուղղակի տեղյակ չէր, որ իր երեխան հաշվառման է վերցվել: Նման գործելակերպը իհարկե անընդունելի է:

Ինչպես ցույց տվեց մեր կողմից իրականացված ուսումնասիրությունը, ծնողների մանկավարժական գիտելիքների ցածր մակարդակը էական նշանակություն ունի երեխայի բացասական սոցիալիզացիայի համար, ուստի, կարծում ենք, ճիշտ կլիներ ծնողներին մանկավարժական տարրական գիտելիքներին հաղորդակից դարձնելուն ուղղված միջոցառումներ իրականացնել: Կարելի էր, օրինակ, մինչև ամուսնության գրանցումը քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններում նրանց համար դասընթացներ կազմակերպել, անվճար համապատաս-

խան գրականություն տրամադրել, կամ նույն միջոցառումներն իրականացնել հղիության ընթացքում՝ բուժհաստատություններում:

Մյուս հիմնական ինստիտուտը, որը կարևոր դերակատարում ունի անչափահասի սոցիալիզացիայի ու նրա հանցավոր կամ շեղվող վարքագծի կանխարգելման առումով՝ դպրոցն է:

Դպրոցում ըստ էության որևէ շոշափելի աշխատանք չի տարվում: Դպրոցը չունի ո՛չ ֆինանսական, ո՛չ էլ կադրային ապահովվածություն: Աշակերտների անհարգելի բացակայությունների նկատմամբ չարդարացված լոյալ վերաբերմունք է առկա: Իհարկե, երբ խոսքը վերջին դասարանների մասին է, ապա բացակայությունների հիմնական պատճառը շատ դեպքերում բուհական քննություններին պատրաստվելու նպատակով կրկնուսույցների մոտ պարապմունքներն են: Բայց ավելի ցածր դասարաններում հաճախակի անհարգելի բացակայությունները կարող են վկայել անչափահասի մեջ հակասոցիալական դիրքորոշման ձևավորման սկզբնական շրջանի մասին: Մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ բացակայությունների և անչափահասների շեղվող վարքագծի միջև ուղիղ համեմատական կապ է առկա: Ուստի նման դեպքերում դպրոցի համապատասխան արձագանքը խիստ անհրաժեշտ է: Կարծում ենք, որ պետք է վերանայել անհարգելի բացակայությունների նկատմամբ արձագանքի ձևերը: Միգուցե ճիշտ կլիներ որոշակի հերթականությամբ պատասխանատվության միջոցներ նախատեսել ու կիրառել: Մասնավորապես՝ նախազգուշացում և զրույց երեխայի ու նրա ծնողների հետ, այնուհետև կրկնվող բացակայությունների փաստի դեպքում այդ մասին ոստիկանության համապատասխան ստորաբաժանմանը տեղեկացում, որը կնախազգուշացներ երեխային ու նրա ծնողներին՝ նման վարքագիծը շարունակելու դեպքում երեխային հաշվառման վերցնելու մասին: Կարծում ենք, որ բացակայությունների դեմ պայքարելու կարևոր միջոց կարող էր հանդիսանալ դպրոցական կյանքը, ուսուցման գործընթացը հետաքրքիր դարձնելը:

Անչափահասների շեղվող և հանցավոր վարքագծի կանխարգելման ցածր արդյունավետությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ շատ դեպքերում ընտանիքի ու դպրոցի միջև պատշաճ կապն ու

համագործակցությունը բացակայում է: Անչափահասների շեղվող ու հանցավոր վարքագծի կանխարգելման առումով բացասական երևույթ է նաև այն, որ հաճախ բացակայում է պատշաճ համագործակցությունը դպրոցի ու ոստիկանության համապատասխան ստորաբաժանումների միջև: Սրանում մեղքի բաժինն ունեն թե՛ դպրոցը, թե՛ նշված ստորաբաժանումները: Դպրոցը մասնավորապես ժամանակին չի ահազանգում այն իրավիճակների մասին, երբ երեխայի վարքագծում այնպիսի փոփոխություններ են ի հայտ գալիս, որոնք քրեաբանական առումով անբարենպաստ կանխատեսման հիմք են: Հիմնախնդիրն ավելի արդիական է դառնում ներկայումս՝ ավագ դպրոցների ստեղծման կապակցությամբ: Ավագ դպրոցներում հավաքվում են տարբեր վայրերից, տարբեր ուսումնական հաստատություններից եկած բարձր դասարանցիները: Նկատի ունենալով այդ տարիքի երեխաներին՝ հատկապես տղաներին հատուկ սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները, կարելի է պատկերացնել թե միջանձնային հարաբերությունների առումով ինչ խնդիրների առաջ կարող է կանգնել ավագ դպրոցը: Ուստի, կարծում ենք, որ ժամանակն է մտածել դպրոցում, ընդ որում, ոչ միայն ավագ դպրոցում, անվտանգության ծառայություն ներդնելու մասին:

Անչափահասների գործերով ոստիկանության բաժանմունքների ու խմբերի աշխտակիցների հետ կապված հարկ է նշել նաև, որ ճիշտ կլինի, եթե նրանք անչափահասների հետ աշխատելիս ներկայանային ոչ թե ոստիկանության աշխատակցի, այլ քաղաքացիական համագգեստով, իրենց հիմնական գործառույթը համարելին ոչ թե անչափահասին հարկադրանքի ենթարկելն ու պատժելը, այլ օգնելը, նրա հետ մտնելին ոչ թե պաշտոնական, այլ ընկերական, ոչ ֆորմալ հարաբերությունների մեջ, փորձելին պարզել հետաքրքրությունների շրջանակը, ընդունակությունները, հնարավորությունները: Իհարկե հարկ եղած դեպքում անհրաժեշտ է նաև հարկադրանքը, խիստ հսկողությունը: Բայց հսկողությունը, մեր կարծիքով, պետք է իրականացվի ոչ կոշտ, ոչ բացահայտ, այլ կողմնակի անձանց համար հնարավորինս աննկատ: Հակառակ դեպքում դա կարող նպաստել անչափահասի ստիգմատիզացիային և հակառակ արդյունք տալ: Նույն սկզբունքների վրա պետք է իրենց աշխատանքը կառուցեն

նան այլընտրանքային պատիժների կատարման ստորաբաժանումները: Նշված սկզբունքներով աշխատանքը կազմակերպելու համար անչափ կարևոր է, որ ուստիկանության և այլընտրանքային պատիժների կատարման ստորաբաժանումների աշխատակիցները համապատասխան մասնագիտական պատրաստվածություն ունենան. նրանք պետք է ոչ միայն իրավաբան կամ քրեաբան լինեն, այլև սոցիալական աշխատող, հոգեբան, ունենան գոնե տարրական մանկավարժական գիտելիքներ: Ուստի շատ կարևոր է նշված աշխատակիցների մասնագիտական վերապատրաստումը, ինչպես նաև համապատասխան կադրերի պատրաստումը: Կարևոր կանխարգելիչ նշանակություն կարող է ունենալ այն անչափահանների հայտնաբերումը, որոնց վարքագծային առանձնահատկությունները անբարենպաստ քրեաբանական կանխատեսման հիմք են: Շատերը մինչև հանցանք կատարելը աչքի են ընկնում շեղվող վարքագծով, բայց նրանց մեծ մասի հետ ոչ մի լուրջ աշխատանք չի տարվում, դուրս են մնում հսկողությունից ու կանխիչ, դաստիարակչական ներգործությունից: Այս հարցերում էլ անչափ կարևոր է տեղամասային տեսուչների աշխատանքը: Մինչդեռ բոլոր հիմքերը կան ենթադրելու, որ նշված ուղորտներում բավարար աշխատանք չի տարվում: Դատապարտված անչափահասների 10%-ը հարցման ժամանակ նշեց, որ նախկինում բազմիցս հանցանք է կատարել: Կարելի է եզրակացնել, որ տեղամասային տեսուչների աշխատանքը բավարար չէ, բավարար չէ նաև նրանց ու անչափահասների գործերով բաժանումներին միջև համագործակցությունը:

Անչափահասների հանցավորությանը նպաստող գործոններից է ձանձրույթը [2, էջ 167]: Դրա համար էլ նրանց հանցավորության կանխարգելման գործում մեծ նշանակություն ունի ազատ ժամանցի կազմակերպումը: Այս ոլորտում էլ մեր հանրապետությունում դեռևս անելիքները շատ են: Կարելի է ասել, որ հանրապետությունում ոչ մի հստակ քաղաքականություն չի տարվում: Անչափահասների ազատ ժամանցի հիմնական ձևերն են ինտերնետ ակումբները, ընկերների հետ շփվելը, զբոսնելը: Ինտերնետից օգտվելն էլ չի կարող միանշանակ դրական գնահատվել, որովհետև հաճախ ենք ծնողներից կամ այլ անձանցից լսում, որ ան-

չափահասները այնպիսի կայքեր են մտնում, որոնք չեն կարող դրական ազդեցություն ունենալ նրանց բարոյահոգեբանական նորմալ ձևավորման վրա: Ուստի ճիշտ կլիներ որոշակի հսկողություն սահմանել ինտերնետ ակումբների նկատմամբ: Էական նշանակություն կարող է ունենալ նաև ուստիկանության պարեկապահակային ծառայության գործունեության ինտենսիվացումը, այն հաշվով, որ ավելի ու ավելի շատ օբյեկտներ ու ժամանցի վայրեր գտնվեն հսկողության տակ:

Կարևոր կանխիչ նշանակություն կարող էր ունենալ սոցիո-մշակութային և վերականգնողական հաստատությունների ցանցի (սպորտ-հրապարակներ, մարզադաշտեր, հոգեբանական օգնության կենտրոններ, ակումբներ ըստ հետաքրքրությունների), ընդլայնումը և դրանց մատչելիության ապահովումը: Շատ երեխաներ չեն հաճախում երաժշտական, գեղանկարչական, մարզական և այլ հաստատություններ դրանց թանկ լինելու պատճառով: Ուստի ճիշտ կլիներ համայնքային բյուջեից միջոցներ առանձնացնել նման հաստատություններ նյութապես անապահով ընտանիքների երեխաների անվճար հաճախումը ապահովելու համար:

Անչափահասների ռեցիդիվային հանցավորության կանխարգելման համար մեծ նշանակություն ունի նրանց նկատմամբ նշանակվող պատժի արդարացիությունը, պատիժ նշանակելիս անչափահասի առանձնահատկությունները հաշվի առնելը: Մինչդեռ դատարանները հաճախ հաշվի չեն առնում այս հանգամանքները: Մեր կողմից ուսումնասիրված 100-ից ավելի դատավճիռներում այդպես էլ չհանդիպեցինք անչափահասի հոգեբանական առանձնահատկությունների, կյանքի պայմանների լուրջ վերլուծություն, ինչը պետք է ընկած լիներ նշանակվող պատժի հիմնավորման մեջ: Քրեական օրենսդրությունը նախատեսում է դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառմամբ անչափահասներին քրեական պատասխանատվությունից ու պատժից ազատելու ինստիտուտը, բայց այն ըստ էության չի գործում: Մինչդեռ անչափահասների ռեցիդիվային հանցավորության կանխման առումով, մեր կարծիքով, այն բավականաչափ մեծ պոտենցիալ ունի: Ուստի անհրաժեշտ է միջոցառումներ իրականացնել նշված ինստիտուտի կիրառումն ընդլայնելու և դրա կիրառման գործունե մեխանիզմներ մշակելու համար:

Նշվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ժամանակն է մտածել անչափահասների արդարադատության հատուկ համակարգի ստեղծման մասին:

Կարծում ենք, որ անչափահասների հանցավորության կանխման մեր կողմից առաջարկվող միջոցառումների համակարգը կարող է էական դրական ազդեցություն ունենալ, և նպաստել ՀՀ-ում անչափահասների հանցավորության նկատմամբ վերահսկողության արդյունավետությանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Бакаев А. А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних. М., 2004, էջ 5
2. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения. М., 1991 էջ 167
3. Gabuzyan, A., Margaryan, A., Killias, M., Josine Junger Tas, etc. Juvenile Delinquency in Europe and Beyond: Results of the Second International Self-Reported Study. Springer 2009, ISBN – 978-0-387-95982-5, pp 369-389:

ABSTRACT

JUVENILE DELINQUENCY AND PREVENTION STRATEGIES IN ARMENIA

Ara Gabuzyan

*Doctor of Law, Head of the Chair of Criminal Law and Criminology,
Faculty of Law, Yerevan State University, Armenia*

In the last decade juvenile crime has been growing steadily in Armenia. In addition to male juvenile offenders, the number of female juvenile criminals and juvenile gang crime has increased in the recent years. The factors influencing juveniles' criminal behavior are discussed in the article. Some of the factors are: socioeconomic conditions of families, ineffective methods of upbringing in families and schools, lack of interest in education, conflicts with neighbors, lack of proper control, lack of effective outdoor activities, negative influence of media and ineffective prevention of juvenile criminal behavior by law enforcement

officers. Based on the research, several recommendations are made to increase the effectiveness of juvenile crime prevention.

РЕЗЮМЕ
ПРЕСТУПНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ И
ПРЕВЕНТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ В АРМЕНИИ

Արա Գաբուջյան

*Доктор юридических наук, зав.кафедрой
Криминального права и криминалистики ЕГУ*

В Армении в течение последних десяти лет наблюдается неуклонный рост преступности среди несовершеннолетних. Можно также отметить, что кроме роста числа мужчин-несовершеннолетних правонарушителей, увеличилось число несовершеннолетних правонарушителей женского пола, а так же несовершеннолетних, объединяемых в организованные преступные группы. В статье обсуждаются факторы, влияющие на преступное поведение несовершеннолетних.

ԱՆՉԱՓԱՀԱՄԱՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ ՊԱՏԺԻ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ
ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ. ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

Միսակ Մարկոսյան

*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի քրեական
իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի դասախոս,
ոստիկանության կապիտան*

ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 1985 թ. նոյեմբերի 29-ի 40/33 բանաձևով հաստատված՝ Անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու նվազագույն ստանդարտ կանոնների 5.1 կետի համաձայն՝ «Անչափահասների վերաբերյալ արդարադատության

համակարգը ուղղված է առաջին հերթին անչափահասի բարեկեցության ապահովմանը, որպեսզի անչափահաս իրավախախտների վրա ազդեցություն գործող ցանկացած միջոց միշտ համաչափ լինի ինչպես իրավախախտի անհատական առանձնահատկություններին, այնպես էլ իրավախախտման հանգամանքներին» [4, էջ 131]: Երեխայի իրավունքների մասին 1989թ. նոյեմբերի 20-ի Կոնվենցիայի 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ մասնակից պետություններն ապահովում են, որ ոչ մի երեխա չզրկվի ազատությունից անօրինական կամ կամայական կերպով: Երեխայի ձերբակալությունը, կալանքը կամ ազատազրկումն իրականացվում են համաձայն օրենքի և գործադրվում են միայն որպես ծայրահեղ միջոց և որքան հնարավոր է՝ կարճ ժամանակամիջոցով [3, էջ 201]:

Ըստ այդմ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում (այսուհետ՝ քր.օր.) անչափահասների քրեական պատասխանատվության և պատժի առանձնահատկություններին նվիրված է առանձին բաժին: Քր.օր.-ի 5-րդ բաժինն անվանվում է «Անչափահասների քրեական պատասխանատվության և պատժի առանձնահատկությունները»: «Առանձնահատկությունները» բառն օգտագործելով՝ օրենսդիրն ընդգծել է անչափահասների քրեական պատասխանատվության և պատժի նշանակման հարցում հատուկ մոտեցում ցուցաբերելու անհրաժեշտությունը, ինչը պայմանավորված է սոցիալական, բարոյաէթիկական և հոգեբանական բնույթի գործոններով:

Անչափահասների նկատմամբ արդարադատության հատուկ կարգի ամրագրման սոցիալական անհրաժեշտությունը կայանում է նրանում, որ անչափահասների նկատմամբ անհրաժեշտ և բավարար քրեաիրավական ներգործությունը կարող է ապահովվել միայն ներգործության ավելի մեղմ և առանձնահատուկ միջոցների կիրառմամբ [5, էջ 18]: Սակայն ինչպես իրավագիտորեն նշվել է գրականության մեջ, անչափահասների նկատմամբ պատիժ նշանակելու ընդհանուր հարցերը կարգավորող քրեաիրավական նորմերը և դրանց կիրառման դատական պրակտիկան լուրջ վերանայման կարիք ունեն [2, էջ 22]:

Մույն հոդվածի շրջանակներում կանդրադառնանք անչափահասների նկատմամբ որոշակի ժամկետով ազատազրկման ձևով պատժի նշանակման խնդրին:

Քր.օր.-ի 85-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ անչափահասները քրեական պատասխանատվության են ենթարկվում, և նրանց նկատմամբ պատիժ է նշանակվում քր.օր.-ի դրույթներին համապատասխան՝ հաշվի առնելով քր.օր.-ի 5-րդ բաժնում նախատեսված կանոնները: Սակայն քր.օր.-ի 5-րդ բաժնում նախատեսված որոշ կանոններ ձևակերպված են այնպես, որ վերջիններիս և քր.օր.-ի այլ դրույթների միջև առաջանում են հակասություններ, որոնք հանգեցնում են իրավակիրառման բարդությունների: Խոսքը, մասնավորապես, անչափահասների նկատմամբ որոշակի ժամկետով ազատազրկման ձևով պատժի նշանակումը կարգավորող կանոնների մասին է, որոնք հակասության մեջ են մտնում քր.օր.-ի Հատուկ մասի որոշ հոդվածների սանկցիաների հետ:

Քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ ազատազրկումն անչափահասների նկատմամբ նշանակվում է՝

1) ոչ մեծ ծանրության հանցագործության համար՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով, իսկ միջին ծանրության հանցագործության համար՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով.

2) մինչև տասնվեց տարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքի համար՝ առավելագույնը յոթ տարի ժամկետով.

3) տասնվեցից մինչև տասնութ տարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքի համար՝ առավելագույնը տասը տարի ժամկետով:

Ինչպես տեսնում ենք, քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածը բովանդակում է դրույթներ անչափահասների նկատմամբ որոշակի ժամկետով ազատազրկման ձևայնացված սահմանների մասին, ինչը կարող է հանգեցնել քր.օր.-ի Հատուկ մասի հոդվածների հարաբերական-որոշակի սանկցիաների ձևափոխմանը բացարձակ-որոշակի սանկցիաների՝ բացառելով արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքի իրագործման հնարավորությունը: Իսկ ինչպես իրավացիորեն նշվում է գրականության մեջ՝ նույնիսկ ըստ էության ճիշտ կայացված

դատական որոշումը կորցնում է իր դաստիարակչական նշանակությունը, եթե այն չի ընկալվում որպես արդարացի [6, էջ 111]:

Ասվածը պատկերավոր ներկայացնելու համար բերենք տեսական մեկ օրինակ: Ենթադրենք, 15 տարեկան անչափահասը կատարել է հասարակ սպանություն (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 104-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետի ուժով նրա նկատմամբ նշանակվող ազատազրկումը չի կարող գերազանցել 7 տարի ժամկետը, իսկ քր.օր.-ի 104-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված սանկցիան է՝ 8-15 տարի ժամկետով ազատազրկում: Արդյունքում ստացվում է այնպիսի իրադրություն, որում անչափահասի նկատմամբ նշանակվող ազատազրկման ժամկետը պետք է լինի 8 տարուց ավելի, սակայն 7 տարուց պակաս:

Փաստորեն, քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետի և 104-րդ հոդվածի 1-ին մասի սանկցիայի միջև առկա է կոլլիզիա, որը պետք է լուծվի «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 24-րդ հոդվածի («Իրավական ակտերի ստորադասությունը») դրույթներին համապատասխան: Նշված հոդվածի 5-րդ մասը սահմանում է, որ նույն իրավական ակտի ընդհանուր և հատուկ մասերի միջև հակասության դեպքում գործում են ընդհանուր մասի դրույթները: Իսկ նույն հոդվածի 7-րդ մասը սահմանում է, որ հավասար իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերի կամ նույն իրավական ակտի տարբեր մասերի միջև հակասության դեպքում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց հետ հարաբերություններում պետք է կիրառեն ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար նախընտրելի նորմատիվ իրավական ակտը կամ դրա մասը: Այսինքն, «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի նշված դրույթներից ելնելով՝ քննարկվող իրավիճակում անչափահասի նկատմամբ նշանակվող ազատազրկման ժամկետը չպետք է գերազանցի 7 տարին: Սակայն մինչնույնն է, բաց է մնում նշանակվող ազատազրկման նվազագույն ժամկետի հարցը:

Տեսականորեն այդ հարցին հնարավոր է տալ երկու պատասխան՝

1. Պատժի նվազագույն ժամկետը հենց 7 տարին է, և դրանից մեղմ պատիժ նշանակվել չի կարող, քանի որ քր.օր.-ի 104-րդ հոդվածի 1-ին մասի սանկցիայով նախատեսված պատժի նվազագույն սահմանը առանց այդ էլ իջեցվել է մեկ տարով: Սակայն հարցի նման լուծումը հակասում է քր.օր.-ի 10-րդ հոդվածով նախատեսված՝ արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքի պահանջներին, քանի որ քննարկվող իրավիճակում դատարանը չի կարող քրեական գործի հանգամանքներին համապատասխան անհատականացնել անչափահասի նկատմամբ նշանակվող պատիժը: Բանն այն է, որ տվյալ պարագայում 16 տարին չլրացած անչափահասների կողմից հասարակ սպանություն կատարելու բոլոր դեպքերի համար քրեական օրենքով նախատեսված է բացարձակ-որոշակի սանկցիա՝ 7 տարի ժամկետով ազատազրկում:

2. Պատժի նվազագույն ժամկետը 3 ամիսն է՝ ելնելով նրանից, որ քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետը նշանակվող ազատազրկման նվազագույն ժամկետը չի կարգավորել, ուստի որպես նվազագույն սահման պետք է ընդունվի քր.օր.-ի 59-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված՝ որոշակի ժամկետով ազատազրկման նվազագույն ժամկետը՝ 3 ամիսը: Սակայն նման մոտեցումն էլ հղի է չափազանց մեղմ պատիժ նշանակելու վտանգով, քանի որ 3 ամսից 7 տարի ժամկետով ազատազրկում նշանակելու օրենսդրորեն թույլատրված հնարավորությունը խիստ ընդլայնում է դատական հայեցողության սահմանները: Անվիճելի է, որ սպանության համար 3 ամիս ժամկետով ազատազրկում նշանակելու թեկուզ ձևական-օրենսդրական հնարավորությունը, մեղմ ասած, չի բխում արդարության սկզբունքի պահանջներից:

Պետք է նշել, որ քր.օր.-ի 104-րդ հոդվածի 1-ին մասի սանկցիան միակը չէ, որի նվազագույն սահմանն ավելի մեծ է, քան քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված ազատազրկման առավելագույն ժամկետի ձևայնացված սահմանները: Այսպես, քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ միջին ծանրության հանցագործության համար անչափահասի նկատմամբ նշանակվող ազատազրկման առավելագույն ժամկետը 3 տարին է: Իսկ քր.օր.-ի 242-րդ («Ճանա-

պարհային երթևեկության և տրանսպորտային միջոցների շահագործման կանոնները խախտելը») հողվածի 3-րդ մասով նախատեսված սանկցիան է՝ 4-10 տարի ժամկետով ազատազրկում: Կամ, օրինակ, քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ տասնվեցից մինչև տասնութ տարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքի համար նշանակվող ազատազրկման առավելագույն ժամկետը 10 տարին է: Իսկ քր.օր.-ի 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված սանկցիան է 12-20 տարի ժամկետով ազատազրկում կամ ցմահ ազատազրկում:

Նշենք, որ քր.օր.-ում բացարձակ-որոշակի սանկցիաների գոյությանն են հանգեցնում նաև այն դեպքերը, երբ քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածով նախատեսված պատժի ձևայնացված առավելագույն սահմանը հավասար է քր.օր.-ի Հատուկ մասի այս կամ այն հոդվածի սանկցիայի նվազագույն սահմանին: Օրինակ, քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ միջին ծանրության հանցագործության համար անչափահասի նկատմամբ նշանակվող ազատազրկման առավելագույն ժամկետը 3 տարին է, իսկ քր.օր.-ի 238-րդ հոդվածի («Զենք, ռազմամթերք, պայթուցիկ նյութեր կամ պայթուցիկ սարքեր հափշտակելը կամ շորթելը») 1-ին մասի սանկցիան է 3-5 տարի ժամկետով ազատազրկում: Ստացվում է, որ անչափահասի կողմից տվյալ հանցագործության կատարման դեպքում դատարանը կարող է նշանակել միայն երեք տարի ժամկետով ազատազրկում, այսինքն՝ նորից գործ ունենք բացարձակ-որոշակի սանկցիայի հետ:

Իհարկե, բացարձակ-որոշակի սանկցիայի կիրառումից դատարանը կարող է խուսափել՝ կիրառելով քրեափրավական ներգործության այլ միջոցներ, ինչպիսիք են, օրինակ, պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը կամ քրեական պատասխանատվությունից ազատելը: Սակայն ակնհայտ է, որ անչափահասի նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու կամ նրան քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար անհրաժեշտ են համապատասխան փաստական և իրավական հիմքեր, և քրեափրավական ներգործության այլ միջոցների կիրառումը չպետք է պայմանավորված լինի «տեխնիկական պատճառներով»: Ուստի անհրաժեշտ է ոչ թե խուսափել բացարձակ-որոշակի սանկցիաների

կիրառումից, այլ լուծել դրանց բացառման խնդիրը: Տեսականորեն այդ խնդիրը կարող է լուծվել երկու ճանապարհով՝

1. քր.օր.-ի Հատուկ մասի սանկցիաների նվազագույն սահմանների վերանայում,

2. քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածով կատարված՝ անչափահասների նկատմամբ որոշակի ժամկետով ազատազրկում նշանակելու կարգի վերանայում:

Կարծում ենք, որ քր.օր.-ի Հատուկ մասի սանկցիաներում փոփոխություն կատարելը ճիշտ չի լինի, քանի որ դրանք կառուցվել են՝ հաշվի առնելով հանցագործության հանրային վտանգավորությունը: Ուստի չի կարելի առանց հանցագործության հանրային վտանգավորությունը վերագնահատելու դրա համար նախատեսված սանկցիան «հարմարեցնել» անչափահասների նկատմամբ պատիժ նշանակելու կարգին: Մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է փոփոխության ենթարկել անչափահասների նկատմամբ որոշակի ժամկետով ազատազրկում նշանակելու այն կանոնները, որոնք սահմանված են քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածում: Պետք է հրաժարվել պատժի ձևայնացված սահմանների մասին դրույթներից և նախատեսել պատիժ նշանակելու այնպիսի կարգ, որը դատարանին չի զրկի արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքի իրագործման հնարավորությունից: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է սահմանել ոչ թե հանցագործության առանձին տեսակների համար ազատազրկման առավելագույն ժամկետը, ինչպես դա արված է քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածում, այլ՝ նախատեսել այն համամասնությունը, որին համապատասխան պետք է մեղմացվի անչափահասների նկատմամբ նշանակվող՝ քր.օր.-ի Հատուկ մասի սանկցիաներով նախատեսված պատիժը:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկում ենք քր.օր.-ի 89-րդ հոդվածը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ՝

«Հոդված 89. Ազատազրկումը

1. Մինչև տասնվեց տարին լրանալը կատարած հանցագործության համար նշանակվող ազատազրկման ժամկետը չի կարող գերազանցել սույն օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հոդվածով

կամ հողվածի մասով որոշակի ժամկետով ազատագրկման ձևով նախատեսված պատժի առավելագույն ժամկետի մեկ երրորդը և չի կարող պակաս լինել սույն օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հողվածով կամ հողվածի մասով որոշակի ժամկետով ազատագրկման ձևով նախատեսված պատժի նվազագույն ժամկետի մեկ երրորդից:

2. Տասնվեցից մինչև տասնութ տարին լրանալը կատարած հանցագործության համար նշանակվող ազատագրկման ժամկետը չի կարող գերազանցել սույն օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հողվածով կամ հողվածի մասով որոշակի ժամկետով ազատագրկման ձևով նախատեսված պատժի առավելագույն ժամկետի կեսը և չի կարող պակաս լինել սույն օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հողվածով կամ հողվածի մասով որոշակի ժամկետով ազատագրկման ձևով նախատեսված պատժի նվազագույն ժամկետի կեսից:

3. Անչափահասների նկատմամբ նշանակվող ազատագրկման նվազագույն ժամկետը չի կարող պակաս լինել երեք ամսից»:

Առաջարկվող օրենսդրական կարգավորման պարագայում դատարանն արդեն հնարավորություն կունենա հաշվի առնելով գործի հանգամանքները անհատականացնել պատասխանատվությունն ու նշանակել արդարացի պատիժ: Օրինակ, եթե 15 տարեկան անչափահասը կատարի հասարակ սպանություն, ապա քր.օր.-ի 104-րդ հողվածի 1-ին մասի սանկցիայում նշված պատժի նվազագույն և առավելագույն սահմանները պետք է համամասնորեն մեղմացվեն մեկ երրորդի չափով՝ 8-15 տարի ժամկետով ազատագրկման փոխարեն նրա նկատմամբ կարող է նշանակվել 2 տարի 8 ամսից 5 տարի ժամկետով ազատագրկում: Կամ, օրինակ, եթե 17 տարեկան անչափահասը կատարի ծանրացուցիչ հանգամանքներում սպանություն, ապա 12-20 տարի ժամկետով ազատագրկման փոխարեն նրա նկատմամբ պետք է նշանակվի 6-10 տարի ժամկետով ազատագրկում: Ինչ վերաբերում է առաջարկվող խմբագրությամբ քր.օր.-ի 89-րդ հողվածի 3-րդ մասին, ապա դրա էությունն այն է, որ եթե քր.օր.-ի Հատուկ մասի համապատասխան հողվածով կամ հողվածի մասով որոշակի ժամկետով ազատագրկման ձևով նախատեսված պատժի նվազագույն ժամկետի մեկ

երրորդը կամ կեսը ավելի փոքր է, քան երեք ամիսը, ապա նշանակվող պատժի նվազագույն ժամկետը չի կարող պակաս լինել երեք ամսից: Օրինակ, եթե 17 տարեկան անչափահասը հոգեկան խիստ հուզմունքի վիճակում կատարի սպանություն (քր.օր.-ի 105-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված սանկցիան է՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով ազատազրկում), ապա նրա նկատմամբ կարող է նշանակվել ազատազրկում՝ երեք ամսից երկու տարի վեց ամիս ժամկետով:

Կարծում ենք, որ առաջարկվող օրենսդրական կարգավորումը, բացառելով անչափահասների նկատմամբ նշանակվող պատժի ձևայնացված սահմանները, կնպաստի արդարության սկզբունքի լիարժեք իրագործմանը և անչափահասների նկատմամբ քրեական արդարադատության արդյունավետության բարձրացմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՀՀ քրեական օրենսգիրք
2. Ա.Գաբուլյան, Անչափահասների նկատմամբ պատիժ նշանակելու մի քանի հիմնախնդիրների մասին//Պետություն և իրավունք, 2008, թիվ 3 (41):
3. Միջազգային քրեական իրավունքը փաստաթղթերում: Ուսումնական ձեռնարկ /ՀՀ Ոստիկանության ակադեմիա; Կազմ.՝ Գ.Թ. Գրիգորյան.- Եր.: Լիմուշ, 2011:
4. Քրեական արդարադատության ոլորտի միջազգային ստանդարտները փաստաթղթերում: Փաստաթղթերի ժողովածու/ՀՀ Ոստիկանության ակադեմիա; Կազմ.՝ Գ.Թ. Գրիգորյան.- Եր.: Լիմուշ, 2011:
5. Трунов И.Л., Айвар Л.К., Вопросы уголовного права и уголовной политики в отношении несовершеннолетних// "Журнал российского права", N 10, 2005 г.:
6. Эскимов А.И., Справедливость и социалистическое право. Л., ЛГУ, 1980:

ABSTRACT
LEGISLATIVE REGULATION ON IMPOSING PENALTY
UPON MINORS IN THE REPUBLIC OF ARMENIA:
DEVELOPMENTAL PROSPECTS

Misak Markosyan

*Lecturer, Chair of Criminal Law and Criminology,
Academy of RA Police Educational Complex, PhD, Police Capitan*

The article is dedicated to the issues of the imposition of imprisonment on minors.

Principle of individualization of responsibility requires courts to consider the gravity of crime and circumstances of committing the crime and the personality of the criminal.

The analysis of the legal norms regulating the imposition of imprisonment on minors, leads to conclusion that these norms do not ensure the full application of principle of individualization.

In the final part of the article the author suggests recommendations on legislative amendments related to the imposition of imprisonment on minors. In the opinion of author these amendments will ensure the full realization of the discussed principles in Juvenile Justice system.

РЕЗЮМЕ
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НАЗНАЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ:
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Мисак Маркосян

*Кандидат юридических наук, преподаватель кафедры
уголовного права и криминологии Академии Образовательного
комплекса полиции РА, капитан полиции*

Статья посвящена вопросам назначения наказания несовершеннолетним в виде лишения свободы. Исходя из принципа справедливости и индивидуализации ответственности, суд при назначении наказания за преступление должен учитывать характер и степень общественной опасности преступления, обстоятельства его совершения, а также личность

виновного. На основе анализа уголовно-правовых норм, регулирующих назначение наказания в виде лишения свободы, автор приходит к выводу, что установленный законом порядок данной меры наказания не позволяет полностью реализовать принцип справедливости.

В заключительной части статьи автор излагает конкретное предложение по законодательному изменению о назначении наказания несовершеннолетним в виде лишения свободы, что позволит реализовать принцип справедливости и поспособствует повышению эффективности правосудия в отношении несовершеннолетних.

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՂԻ ԴԵՐԸ ԱՆՉԱՓԱՀԱՍՆԵՐԻ ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՎԱՐՈՒՅԹՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՆՈՂ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

Եվգինե Վարդանյան

*ԵՊՀ Սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական
տեխնոլոգիաների ամբիոնի դասախոս*

Իրավախախտումներն այնպիսի վարքաձևեր են, որոնք բնորոշ են ոչ միայն չափահաս անձանց, այլ նաև անչափահասներին: Ընդհանրապես, շատ դժվար է տալ «անչափահաս իրավախախտ» կամ «օրենքի հետ կոնֆլիկտի մեջ գտնվող անչափահաս» հասկացության ստույգ սահմանումը, քանի որ տարբեր երկրներում այս հարցի շուրջ առկա մոտեցումները բավականին տարբեր են: Ավելին, այն, թե անչափահասի վարքը կդիտվի որպես իրավախախտ վարք թե ոչ, կախված է դատարանից, ոստիկանությունից, ընտանիքից, համայնքից, երեխայի խնամքի և դաստիարակության համար պատասխանատվություն կրող այլ հաստատություններից:

Անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոններում (Պեկինյան կանոններ), որոնք ընդունվել են 1985 թ.-ին, անչափահաս իրավախախտ է

համարվում այն երեխան կամ դեռահասը, ով կասկածվում է կատարված իրավախախտման մեջ կամ, ըստ սահմանման, կատարել է այն [2; էջ 26]: Նույն այդ կանոնները սահմանում են, որ անչափահաս իրավախախտման համար կարող է ենթարկվել այնպիսի պատասխանատվության, որը կտարբերվի չափահասի հանդեպ սահմանվող քրեական պատասխանատվությունից:

Անչափահասների իրավախախտումները չափահասների կողմից գործած իրավախախտումներից կարելի է տարբերել հետևյալ դրույթների միջոցով.

1. Նախ, դա իրավախախտում գործած անձի տարիքն է: Այսինքն, անչափահաս իրավախախտ է համարվում այն անձը, ում չափահասության տարիքը իրավախախտում գործելու պահին դեռ չի լրացել:

2. Սովորաբար անչափահասների կողմից իրականացվող գործողությունները հստակ գիտակցված չեն լինում իրենց իսկ կողմից, քան չափահասներինը, հետևաբար, անչափահասների իրավախախտումները, օբյեկտիվ պատճառներից ելնելով, համարվում են ավելի քիչ դատապարտելի: Այդ իսկ պատճառով բազմաթիվ երկրների արդարադատության համակարգի շրջանակներում գործում է *«քրեական պատասխանատվության տարիք»* հասկացությունը: Այդ տարիքից ցածր տարիքային խմբում գտնվող անչափահասները գործած իրավախախտումների համար քրեական պատասխանատվության չեն ենթարկվում, քանի որ տարիքային առանձնահատկություններից ելնելով՝ ի վիճակի չեն լիովին գիտակցել ու վերահսկել իրենց վարքը և պատասխանատվություն կրել վերջինիս համար: Համաձայն ՀՀ Քրեական օրենսգրքի՝ ՀՀ-ում քրեական պատասխանատվության տարիքը 16-ն է, իսկ որոշ դեպքերի համար՝ 14-ը:

3. Դեպքերի մեծամասնության համար անչափահասներին իրավախախտ վարք դրսևորելու «դրդում» է սոցիալական միջավայրը, օրինակ՝ ծնողները, ծնողների հետ ունեցած հարաբերությունները, ընտանիքում առկա կոնֆլիկտային իրավիճակները, սոցիալական և ֆինանսական ծանր վիճակը, դպրոցում ունեցած կոնֆլիկտները կամ հանցավոր խմբավորումները, որոնց մեջ ներգրավվում են անչափահասները:

4. Անչափահասների իրավախախտումների առանձնահատկություններից բխում են նաև նրանց հանդեպ սահմանվող պատժաձևերի առանձնահատկությունները: Պետք է նշել, որ միջազգային մոտեցումն այս հարցի շուրջ շեշտադրում է անչափահասների հետ վերականգնողական աշխատանքների իրականացումը, քան ազատազրկումը, որն ավելի է նպաստում իրավախախտ վարքի խորացմանը: Անչափահասների գործերով արդարադատության այս մոտեցումը կոչվում է *վերականգնողական արդարադատություն*, որը հիմնվում է այնպիսի գաղափարների վրա, ինչպիսիք են՝ կանխարգելում, այսինքն, անչափահասների շրջանում իրավախախտումների կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումների իրականացում, սոցիալական վերականգնում, այսինքն՝ անչափահաս իրավախախտի կամ օրենքի հետ կոնֆլիկտի մեջ գտնվող անչափահասի՝ հասարակության մեջ վերաինտեգրվելու և հասարակության լիարժեք անդամ հանդես գալու համար անհրաժեշտ նախադրյալների ստեղծում, և պաշտպանություն, որը ենթադրում է քրեական արդարադատության հետ առնչություն ունեցող երեխաների իրավունքների պաշտպանություն՝ միջազգային փաստաթղթերին և իրավական ակտերի դրույթներին համապատասխան [9]:

Սակայն անչափահասների կողմից իրականացվող իրավախախտումները ոչ միշտ են դիտվել որպես սոցիալական առանձին հիմնախնդիր: Մինչ 19-րդ դարի կեսը թե՛ չափահաս և թե՛ անչափահաս իրավախախտները ենթարկվել են միևնույն օրենքներին և միևնույն պատժաձևերին [7, էջ 8]: Հետագայում Եվրոպայում և Միացյալ Նահանգներում սկսեցին արձարծվել այն գաղափարները, համաձայն որոնց անչափահասների ազատազրկումը նպաստավոր հող է ստեղծում հանցագործ վարքի զարգացման համար, և որ անչափահասների կողմից հետագա իրավախախտումների իրականացումը կարելի է կանխել նրանց հետ համապատասխան աշխատանքներ իրականացնելու միջոցով: Վերոգրյալ գաղափարները հիմք հանդիսացան տարբեր երկրներում անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգի ստեղծման համար:

«Անչափահասների գործերով արդարադատություն» ասելիս հասկանում են անչափահաս իրավախախտին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու ողջ գործընթացը, ընդհուպ ներգործության համապատասխան միջոցների կիրառումը [1, էջ 145]: Անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգը բնորոշվում է նաև որպես համապատասխան օրենսդրության, նորմերի, ստանդարտների, գործընթացների, մեխանիզմների, ինստիտուտների համակարգ, որը ստեղծված է անչափահաս իրավախախտների կամ կոնֆլիկտի մեջ գտնվող անչափահասների հետ գործ ունենալու համար [5, էջ 39]: Սակայն անչափահասների գործերով արդարադատությունը կարելի է մեկնաբանել նաև ավելի լայն և նեղ իմաստներով: Լայն իմաստով անչափահասների արդարադատության համակարգ է համարվում դատական գործընթացներում վկա և տուժող անչափահասների իրավունքների պաշտպանությունը, իսկ նեղ իմաստով անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգը անչափահասների կատարած հանցագործությունները քննող դատարաններն են, որոնք էլ իրականացնում են անչափահասների գործերով արդարադատությունը: Անչափահասների քրեական գործերի վարույթն իրականացնող դատարանները հիմնադրվել են 19-րդ դարի վերջին: Այդ դատարանների ստեղծման համար նախադրյալներ հանդիսացան ԱՄՆ-ում և եվրոպական երկրներում ներգաղթի աճը և բնակչության աղքատության մակարդակի բարձրացումը, ինչի արդյունքում զգալիորեն աճեց իրավախախտումների թիվն անչափահասների շրջանում, ովքեր դուրս մնալով ընտանիքի և համայնքի վերահսկողությունից և չստանալով վերջիններիս աջակցությունը՝ ներքաշվում էին հանցավոր խմբավորումների մեջ [6; էջ 5]:

«Անչափահասների գործերով արդարադատություն» տերմինը Հայաստանում շրջանառության մեջ դրվեց այն ժամանակ, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը միացավ երեխայի իրավունքների վերաբերյալ մի շարք միջազգային փաստաթղթերի: Դրանք են՝

1. ՄԱԿ-ի՝ Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան,
2. Անչափահասների արդարադատության կառավարման ՄԱԿ-ի ստանդարտ նվազագույն կանոնները (Պեկինի կանոններ),

3. Ազատագրկված անչափահասների պաշտպանության ՄԱԿ-ի կանոնները,

4. Անչափահասների իրավախախտումների կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղենիշերը:

Այդ ժամանակաշրջանից ՀՀ-ում սկսվեց անչափահասների արդարադատության համակարգի ձևավորման բարդ գործընթացը: Սակայն պետք է նշել, որ, ՀՀ-ում դեռևս ձևավորված չեն անչափահասների քրեական գործերի վարույթն իրականացնող դատարանները, հետևաբար, անչափահասների գործերով արդարադատության ներկայիս համակարգը չի ենթադրում նաև համապատասխան մասնագետների՝ սոցիալական աշխատող, հոգեբան, սոցիալական մանկավարժ, մասնակցությունը անչափահասների քրեական գործերի վարույթին: Սակայն միջազգային, մասնավորապես ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի և եվրոպական մի շարք այլ երկրների փորձը վկայում է այն մասին, որ սոցիալական աշխատողը հանդիսանում է այն մասնագետը, ով կարող է ակտիվորեն ներգրավվել անչափահասների քրեական գործերի վարույթի մեջ, քանի որ նա, լինելով դատարանի աշխատակիցը և գործելով ի նպաստ արդարության վերականգման, միևնույն ժամանակ կարող է նաև հաղես գալ որպես անչափահասի օրինական ներկայացուցիչ և անչափահասի բարեկեցության ապահովման նպատակով համապատասխան գործունեություն ծավալող մասնագետ:

Սոցիալական աշխատողներն անմիջական մասնակցություն են ունեցել անչափահասների քրեական գործերի վարույթն իրականացնող դատարանների ստեղծման գործում, քանի որ սոցիալական աշխատանքի այնպիսի կարկառուն ներկայացուցիչներ, ինչպիսիք են Ջեյն Ադամսը և Ջուլիա Լաթրոփը, հանդիսացել են ԱՄՆ-ում անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգի բարեփոխումների և անչափահաս իրավախախտների ու հանցագործությունների զոհ դարձած անչափահասների համար սոցիալական ծառայությունների հիմնադրման գործընթացների ակտիվ մասնակիցները [4; էջ 8]: Սոցիալական աշխատանքի նվիրյալների ջանքերի շնորհիվ 1904 թվականից սոցիալական աշխատողները մուտք գործեցին քրեական

արդարադատության համակարգ: Այդ պահից ի վեր սոցիալական աշխատողն էական դեր և կարևոր մասնակցություն ունի բազմաթիվ երկրների քրեական արդարադատության համակարգերում [8; էջ 2]:

Հիմնվելով այդ երկրների փորձի վրա և ուսումնասիրելով անչափահասների գործերի քրեական վարույթն իրականացնող դատարաններում սոցիալական աշխատողի գործառույթները՝ պետք է նշել, որ սոցիալական աշխատողն է այն մասնագետն է, ով նպաստում է *դատավարական գործընթացների և արդարադատության համակարգի անհատականացմանը*: Դա նշանակում է, որ սոցիալական աշխատողի միջոցով դատարանը հնարավորություն է ունենում տվյալ իրավախախտման և այն գործած անչափահասի վերաբերյալ ստանալու բավարար և օբյեկտիվ տեղեկատվություն և հիմնվելով այդ տեղեկատվության վրա՝ անհատական ու տարբերակված մոտեցում ցուցաբերել տվյալ քրեական գործի և անչափահաս մեղադրյալի հանդեպ:

Սոցիալական աշխատողը, հանդիսանալով դատարանի աշխատակիցը, կազմում և դատարանին է ներկայացնում յուրօրինակ հաշվետվություն, որը կոչվում է սոցիալական ուսումնասիրության հաշվետվություն (Social Enquiry Report) կամ նախադատավճռային զեկույց [5; էջ 82]: Այդ գործառույթը ենթադրում է, որ երբ անչափահասը հայտնվում է դատարանում, սոցիալական աշխատողի մասնագիտական պարտականությունների մեջ է մտնում ուսումնասիրել և դատարանին անհրաժեշտ տեղեկատվություն տրամադրել տվյալ անչափահասի սոցիալական, առողջական, հոգեբանական վիճակի, ծնողների և ընտանիքի այլ անդամների հետ ունեցած հարաբերությունների, հասակակիցների, ուսուցչական անձնակազմի և համայնքի ներկայացուցիչների հետ ունեցած հարաբերությունների վերաբերյալ: Սոցիալական աշխատողը զեկույցում տեղեկատվություն է ներկայացնում նաև անչափահասի քրեական գործին վերաբերող այն գործոնների և հանգամանքների մասին, որոնք էական ազդեցություն են ունեցել տվյալ վարքի դրսևորման վրա: Այդ տեղեկատվությունը կարևոր է այնքանով, որ կարող է հանդիսանալ մեղմացուցիչ հանգամանք, որը հաշվի առնելով՝ դատարանը կարող է կայացնել տվյալ արարքին և անչափահասի անհատական

առանձնահատկություններին համապատասխան դատավճիռ: Այսպիսով, սոցիալական աշխատողի կողմից պատրաստվող և ներկայացվող զեկույցն ուղղված է մեղմելու անչափահասի դատավճիռը, սակայն այդ տեղեկատվությունը պետք է լինի օբյեկտիվ և առանց չափազանցությունների:

Սոցիալական ուսումնասիրության հաշվետվության նպատակն է նաև անհրաժեշտ տեղեկատվություն տրամադրել դատարանին այն մասին, թե որքանով է օրենքի հետ կոնֆլիկտի մեջ գտնվող անչափահասը կարողացել գիտակցել իր կատարած արարքի լրջությունը և որքանով կարող է պատասխանատվություն կրել այդ արարքի համար: Դատարանը սոցիալական աշխատողի կողմից ներկայացվող զեկույցի միջոցով ակնկալում է ստանալ նաև այնպիսի տեղեկատվություն, որը վերաբերում է այն հանգամանքին, թե այս կամ այն պատժաձևն ինչպիսի ազդեցություն և հետևանքներ կունենա տվյալ անչափահասի և նրա շրջապատի վրա:

Սոցիալական աշխատողի գործառույթներից են հանդիսանում նաև այն, որ սոցիալական աշխատողն ապահովում է բոլոր այն մասնագետների ներգրավումն ու արդյունավետ մասնակցությունն անչափահասների քրեական գործերի վարույթին, ովքեր կարող են սոցիալական, հոգեբանական, իրավաբանական ծառայություններ մատուցել դատարանի առջև հայտնված անչափահասին և նրա ընտանիքին: Սոցիալական աշխատողը նաև կարող է վերահսկել կամ համակարգել դատարանում գտնվող անչափահասին և նրա ընտանիքին մատուցվող ծառայությունները, ապահովել անչափահաս մեղադրյալի և նրա ընտանիքի կողմից անհրաժեշտ ծառայությունների ստացումը, ինչպես նաև հանդես գալ որպես անչափահասի օրինական ներկայացուցիչ թե՛ դատավարական գործընթացներում, թե՛ դրանցից դուրս: Սակայն սոցիալական աշխատողը, ընդգրկվելով անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգի մեջ, նաև բախվում է բազմաթիվ խնդիրների և մասնագիտական երկրնտրանքների հետ: Մասնավորապես, սոցիալական աշխատողը, լինելով այն մասնագիտության կրողը, որի սկզբունքներն են ինքնորոշումը, կոնֆիդենցիալությունը, շահառուի

հանդեպ հարգանքի և անկեղծության սկզբունքները, անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգում հաճախակի բախվում է այնպիսի իրավիճակների հետ, երբ տվյալ համակարգին բնորոշ առանձնահատկությունների, ընթացակարգերի և սոցիալական աշխատողի մասնագիտական արժեքների ու սկզբունքների միջև ծագում են որոշակի հակասություններ, և նույնիսկ առաջանում են բախումներ: Որպես նմանատիպ մասնագիտական երկրնտրանք կարելի է նշել նաև սոցիալական աշխատողի կողմից դատավարական գործընթացներում անչափահասի օրինական ներկայացուցչի և նրա հետ աշխատանքներ իրականացնող մասնագետի դերի համատեղումը դատարանի աշխատակցի պարտականությունների հետ, դատավարական գործընթացներում ներառված այլ մասնագետների հետ համագործակցության անհրաժեշտությունը, իսկ այդ համագործակցությունը ոչ միշտ կարող է հարթ ընթանալ՝ հաշվի առնելով տվյալ ոլորտում որոշ մասնագետների գերակա դիրքը կամ մասնագիտական ու գաղափարական կողմնորոշումների միջև առաջացող հակասությունները: Լուրջ խնդիր է նաև սոցիալական աշխատողի մասնագիտական պատրաստվածությունը և կոմպետենտության մակարդակը, քանի որ սույն ոլորտում մասնագիտական արդյունավետ գործունեություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ են բավականաչափ գիտելիքներ և մասնագիտական հմտություններ ոչ միայն դատական սոցիալական աշխատանքից, այլ նաև տվյալ երկրում գործող դատական համակարգի, ինչպես նաև այդ համակարգում ներառված այլ մասնագետների գործունեության բնույթի և առանձնահատկությունների վերաբերյալ: Բնականաբար, վերոգրյալ խնդիրների և մասնագիտական երկրնտրանքների արդյունավետ լուծումը հեշտ գործընթաց չէ, և սոցիալական աշխատողից պահանջում է որոշակի ջանքերի ներդրում, սակայն դա հնարավոր է իրականացնել սոցիալական աշխատողի կոմպետենտության մակարդակի, փորձառության աստիճանի, ինչպես նաև անձնային հատկանիշների միջոցով:

Այսպիսով, միջազգային փորձը ցույց է տալիս. սոցիալական աշխատողը կարող է արդյունավետորեն ներգրավվել անչափահասների հանդեպ իրականացվող արդարադատության համակարգի մեջ և դառ-

նալ անչափահասների քրեական գործերի վարույթի ակտիվ մասնակից: Այդ պարագայում նա նաև նպաստում է վերականգնողական արդարադատության իրականացմանը, քանի որ սոցիալական աշխատանքը անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգի շրջանակներում ունի այնպիսի նպատակներ, ինչպիսիք են՝

1. նպաստել, որ օրենքի հետ կոնֆլիկտի մեջ գտնվող անչափահասը կարողանա և ցանկանա պատասխանատվությամբ վերաբերվել իր արարքներին և գործողություններին,

2. աջակցել անչափահասների սոցիալական վերականգմանը և ապահովել հասարակության անվտանգությունը,

3. համայնքի և ռիսկային ընտանիքների հետ իրականացվող աշխատանքների միջոցով նպաստել անչափահասների շրջանում իրավախախտումների կանխարգելմանը:

Վերոգրյալ նպատակների իրագործման ճանապարհին սոցիալական աշխատանքը հնարավորություն է ընձեռում անչափահասների հանդեպ վերականգնողական արդարադատության իրագործման համար:

2011 թվականին Երևանում իրականացվեց հետազոտություն, որի նպատակն էր պարզել ՀՀ-ում անչափահասների քրեական գործերի վարույթն իրականացնող դատարանների ստեղծման հեռանկարները և այդ դատարաններում սոցիալական աշխատանքի ներդրման հնարավորությունները: Հետազոտության արդյունքների վերլուծության միջոցով պարզ դարձավ, որ անչափահասների քրեական գործերի վարույթի իրականացման գծով մասնագիտացված դատարանների հիմնադրման նպատակահարմարության հարցը ներկայումս բացարձակապես ակտուալ չէ, ինչը պատճառաբանվում է նրանով, որ մեր երկրում անչափահասների կողմից իրականացված հանցագործությունների թիվն այնքան էլ մեծ չէ, և, հետևաբար, չկա հիմնավոր դրդապատճառ նման դատարանների ստեղծման համար: Հետազոտության մեջ ընդգրկված փորձագետները նշեցին նաև, որ մեր երկիրը կարող է բավարարվել միայն արդարադատության համակարգում անչափահասների քրեական վարույթի գծով մասնագիտացած դատավորների, իրավաբանների և այլ

մասնագետների ներգրավմամբ: Մյուս կողմից նշվեց այն կարծիքը, որ չնայած ՀՀ-ում անչափահասների կողմից իրավախախտումներն այնքան էլ տարածված չեն, սակայն էլնելով միջազգային փորձից, ինչպես նաև այն միջազգային պայմանագրերի կողմից ներկայացվող պահանջներից, որոնց միացել է Հայաստանը, և այդ պահանջներին համապատասխան գործունեություն իրականացնելու անհրաժեշտությունից, անչափահասների քրեական գործերի վարույթի իրականացման գծով մասնագիտացված դատարանների տարանջատումը կարևոր է: Դա առաջին հերթին բխում է հենց անչափահասների շահերից, քանի որ, այդ դատարաններում, մի կողմից, ընդգծվում է երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը, իսկ մյուս կողմից այդ դատարանները առավել նպաստավոր են անչափահասների կողմից հանցագործությունների կանխարգելման և անչափահասների՝ հասարակության մեջ վերաընդգրկվելու առումով:

Այն հարցի շուրջ, թե որքանով է անհրաժեշտ անչափահասների արդարադատության համակարգում սոցիալական աշխատողի հաստիքի ներդրումը, որոշ փորձագետներ նշեցին, որ դրա անհրաժեշտությունն ընդհանրապես չկա: Փորձագետների մեծ մասն էլ խուսափեց պատասխանից՝ ընդգծելով, որ տեղեկացված չէ այդ մասնագիտությունից և չի կարող կարծիք հայտնել այդ մասին:

Այսպիսով, ամփոփելով սույն հոդվածը, պետք է նշել, որ ՀՀ-ում անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգի զարգացման հետագա ընթացքը և միջազգային հանրույթի առջև ՀՀ ստանձնած պարտավորությունները կարող են նպաստավոր հիմք դառնալ այդ համակարգում սոցիալական աշխատանքի ներդրման և արդյունավետ իրականացման համար: Սոցիալական աշխատանքն ունի արժեքավոր պատմություն և հարուստ փորձ անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգում, որը կարող է հաշվի առնվել ՀՀ-ում անչափահասների հանդեպ արդարադատության համակարգի բարեփոխման ընթացքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Անտոնյան Մ., Խաչատրյան Ա., Դուրյան Ն., Գմյուր-Կարապետյան Ա., Հովհաննիսյան Ա., Սարգսյան Ս., Երեխաների պաշտպանություն: Ուսումնասովանդակ ձեռնարկ երեխաների պաշտպանության ոլորտի մասնագետների համար: Երևան, UNICEF, «Հայաստանի մանուկներ» բարեգործական հիմնադրամ (COAF), 2009:
2. Երեխայի իրավունքներին առնչվող միջազգային փաստաթղթերի ժողովածու, Երևան, 2005:
3. ՀՀ Քրեական օրենսգիրք, Երևան, 2003:
4. David Springer, Albert R. Roberts, *Juvenile Justice and Delinquency*. Jones and Bartlett Publishers LLC, 2011.
5. John Pitts, *Working with Young Offenders*. London, the MacMillan Press LTD, 1990.
6. Roberts, A.R., *Social Work in Juvenile and Criminal Justice Settings*. Illinois, Charles C Thomas Publisher LTD, 1997.
7. *Social Work and the Courts/Howard Parker*. London, “Edward Arnold Publishers” LTD, 1979.
8. Wilson, M. *Criminal Justice Social Work in the United States: Adapting New Challenges*. National Association of Social Workers, 2010.
9. [www.interagency panel of Juvenile Justice](http://www.interagencypanelofjuvenilejustice.org), 2011.
10. [www.juvenile justice panel.org](http://www.juvenilejusticepanel.org). 24.10.2011.

ABSTRACT

THE ROLE OF SOCIAL WORKER IN JUVENILE COURTS

Yevgine Vardanyan

*Lecturer at the Chair of Social Work and Social Technologies
Yerevan State University*

The international practice shows that social workers can effectively work with juveniles who are in conflict with the law. Social workers are also involved in juvenile courts presenting social enquiry report to magistrates and helping them to pass sentence corresponding to the offence committed by juvenile and taking into consideration his/her social, psychological and physical peculiarities.

The aim of the article is to explore in detail the social worker's role in juvenile courts and the possible consequences of his/her professional activities in those courts. The article is also focused on studying the perspectives of development of juvenile courts in Armenia and social workers' involvement in those courts.

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО РАБОТНИКА В СУДАХ ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Евгине Варданян

*Преподаватель кафедры Социальной работы
и социальных технологий,
Ереванский Государственный Университет*

Международная практика показывает, что социальный работник один из тех специалистов, который может эффективно работать с несовершеннолетними, которые находятся в конфликте с законом. Социальный работник может быть вовлечен так же в судебные процессы по делам несовершеннолетних и он может способствовать, тому, чтобы приговор вытекал из социальных, психологических и физических особенностей несовершеннолетнего и соответствовал совершенному им поступку.

Целью статьи является изучение роли социального работника в суде по делам несовершеннолетних, а так же выявление возможных последствий этой деятельности.

Статья так же направлена на то, чтобы изучить перспективы и возможности создания судов по делам несовершеннолетних в Армении.

ԻՐԱՎԱԽԱԽՏՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

SOCIAL PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF
OFFENDERS: LEGAL AND PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVES

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ
ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ И
ПРАВОВАЯ ПЕРСПЕКТИВА

ՊԱՏԺԻ ԿՐՄԱՆ (ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ) ՔՐԵԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
(քրեաբանահոգեբանական ակնարկ)

Արշակ Գասպարյան

*«Սոցիալական արդարություն»
ՀԿ Համագումարի նախագահ*

Ազատագրվումը որպես պատժի տեսակ, ինչպես նաև բանտ հասկացությունն ունեն հարյուրավոր տարիների պատմություն՝ դեռ մեր թվարկությունից 2600 տարի առաջ Հին Չինաստանում և Բաբելոնում: Հնագույն ժամանակներում բանտը անձին ֆիզիկապես բռնելու (պահելու) միջոց էր, որը սովորաբար կիրառվում էր ոչ թե որպես պատիժ, այլ պատժից առաջ: Կիրառվելով որպես պատժամիջոց՝ բանտը ենթադրում էր մարմնական տանջալից ապրումներ, որը զուգակցվում էր ձեռնաշղթաների, ֆիզիկական բռնությունների կիրառմամբ, մարմնական վնասվածքներով, կապտուկներով, և «կալանավորը» պատիժը կրում էր

կյանքի համար առավել նվազ պիտանի վայրերում՝ խոնավ նկուղներում, գետնափոր վայրերում և այլն: Սանիտարական պայմանների մասին խոսելն անգամ ավելորդ էր: Պատիժը կրող անձինք ուղղակի «լցված էին» հարդի վրա, որոնք այդտեղ մնում էին մինչև լրիվ փտելը: Այս առումով, պատժի՝ որպես քրեաիրավական ներգործության մասին խոսելն ուղղակի ավելորդ էր, և անձին ազատազրկելը ոչ թե պատժատեսակ էր, այլ մինչև իրական պատժի ենթարկելը տանջանքների պատճառում [14]:

Պատժի առանձնահատկությունները, վերջինիս կրման պայմանները բավականին յուրահատուկ են իրենց տեսակով, որոնք մեծապես անդրադառնում են ուղղման նկատմամբ դատապարտյալների դրական դիրքորոշման ձևավորման ու ցուցաբերման վրա, հոգեբանական միջամտությունների նկատմամբ համարժեք վերաբերմունքի ձևավորմանը և այլն: Այս առումով, հոգեբանական տեսակետից, ազատազրկումն առավել բարդ և հատուկ միջոց է հենց ազատության սահմանափակմամբ, ազատազրկման պայմանների սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկություններով, որոնք հաճախ տարբեր տեսաբանների կողմից գնահատվել են որպես լարված, արտակարգ և սթրեսաձին [1;6;8]:

Ազատազրկումը, քրեակատարողական հիմնարկի սոցիալական միջավայրը խիստ տարբերվում է իր բովանդակությամբ և ազդում անձի ու նրա վարքի վրա: Քրեակատարողական հիմնարկի սոցիալական բացասական միջավայրում ռուս տեսաբան Վ. Վասիլևն առանձնացնում է հիմնական հետևյալ գործոնները.

- հասարակությունից հարկադիր կերպով մեկուսացում,
- կանոնակարգվածություն կենցաղային բոլոր հարցերում,
- հարկադրաբար միասեռ խմբում ներգրավվածություն [10]:

Այս պայմաններում, Վասիլևի կարծիքով, դատապարտյալների մոտ առաջանում է նման միջավայրում հարմարվելու պահանջ, որն անխոս ազդում է դատապարտյալի անձի հետաձի և ընդհանրապես որակական փոփոխությունների վրա:

Մեր ուսումնասիրությունները վկայում են, որ, ի թիվս վերը թվարկված գործոնների, անձի հետաձի վրա ազդում է նաև շփման մեջ

անձնային տարածքի պահպանման հնարավորության բացակայության գործոնը:

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ դատապարտյալները, տարիներ շարունակ գտնվելով նույն սահմանափակ տարածքում, նույն մարդկանց շրջապատում, դատապարտված են ոչ միայն ազատագրկման, այլև իրար հետ «պարտադիր» շփման: Նման պայմաններում դատապարտյալների մոտ ձևավորվում է պահանջմունք՝ խստորեն պահպանել անձնական տարածքը՝ հատկապես միջանձնային հաղորդակցման ենթատեքստում, ինչը միշտ չէ, որ հաջողվում է: Հարկ է նշել, որ ոչ միայն պատժի տեսակները, պատժի կրման պայմանները, այլև պատժի նպատակները ևս պատմության զարգացման տարբեր ժամանակներում տարբերվել են իրենց բնույթով:

Պատժի նպատակների ձևակերպման մեջ անփոփոխ չի եղել նաև Հայաստանի Հանրապետությունը: Այս առումով, դեռևս 1961 թվականին ընդունված Խորհրդային Հայաստանի քրեական օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի պահանջների համաձայն, քրեական պատժի նպատակը ձևակերպված էր հետևյալ կերպ. «պատիժը ոչ միայն մեղքի քավումն է կատարված հանցագործության համար, այլև նպատակ ունի դատապարտվածներին ուղղել և վերադաստիարակել աշխատանքին ազնվորեն վերաբերվելու, օրենքները ճշտորեն կատարելու, համակեցության կանոնները հարգելու ոգով, ինչպես նաև կանխելու նոր հանցագործությունների կատարումը ինչպես դատապարտվածների, այնպես էլ այլ անձանց կողմից»: Պատիժը նպատակ չունի ֆիզիկական տանջանքներ պատճառել դատապարտյալին կամ ստորացնել նրա մարդկային արժանապատվությունը [5, էջ 15]:

Այս առումով պատժի նպատակների մեջ բավական փոփոխություններ են կատարվել 2003 թվականի օգոստոսի 1-ին ընդունված ՀՀ Քրեական օրենսգրքի մեջ՝ սահմանելով՝ «Պատժի նպատակն է վերականգնել սոցիալական արդարությունը, ուղղել պատժի ենթարկված անձին, ինչպես նաև կանխել հանցագործությունները»[15]:

Ինչպես երևում է վերոգրյալից՝ ՀՀ Քրեական օրենսգրքում առաջինը սահմանվում է սոցիալական արդարության վերականգնումը

(հոդված 48, 2-րդ մաս): Պատժի՝ սոցիալական արդարությունը վերականգնելու նպատակը բխում է ՀՀ Քրեական օրենսգրքի հոդված 10-ից. «պատիժը և քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցները պետք է լինեն արդարացի, համապատասխանեն հանցանքի ծանրությանը, այն կատարելու հանգամանքներին և հանցագործի անձնավորությանը: Սոցիալական արդարության վերականգնումը հնարավոր է, եթե հանցանք կատարած անձի նկատմամբ նշանակվի այնպիսի պատիժ, որն անհրաժեշտ է ու բավարար նրան ուղղելու և նոր հանցագործությունները կանխելու համար»[15]: Այսպիսով, ՀՀ գործող Քրեական օրենսգրքում կարևորվեց ոչ միայն պատժի գաղափարը, այլև հանցագործություն կատարած անձը՝ իր տարիքային ու անհատական առանձնահատկություններով, հանցանքը կատարելու պահին ապրած հոգեվիճակով և այլ յուրահատկություններով:

Ընդհանրացնելով պատժի՝ վերը շարադրված կիրառական նպատակները՝ սկզբունքորեն դրանք կարելի է նույնացնել հանցագործի ուղղման և հանցագործությունների կանխման նպատակների հետ: Ըստ էության, պատժի նպատակներն ինքնին ենթադրում են դատապարտված անձի ուսումնասիրում, անհատական հոգեբանական առանձնահատկությունների բացահայտում, քանի որ պատժի նպատակներից մեկը հանցագործ անձին ուղղելն է: Դատապարտյալների ուղղում հասկացությունը ՀՀ Քրեակատարողական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածի պահանջներով, փոքր ինչ այլ կերպ է մեկնաբանվում՝ սահմանելով՝ «դատապարտյալի ուղղումը մարդու, հասարակության, համակեցության կանոնների և ավանդույթների նկատմամբ դատապարտյալի հարգալից վերաբերմունքի ձևավորումն է, ինչպես նաև վերջիններիս օրինապահ վարքագծի խթանումը՝ դատապարտյալի մոտ առողջ կենսակերպի ամրապնդման և զարգացման նպատակով» [15]:

Այս առումով անվանի քրեաբան և հոգեբան Յու. Անտոնյանը գտնում է, որ եթե քրեական պատժի հիմնական նպատակը դատապարտյալների ուղղումն է, ապա ուղղիչ քրեակատարողական հիմնարկի գործունեությունն ուղղված է, ըստ էության, հոգեբանա-մանկավարժական խնդրի լուծմանը, որին պետք է նախորդի դատապարտյալի անձի

բազմակողմանի ուսումնասիրումը: Նշված տեսակետը առաջադրվել էր դեռևս Յու.Բեխտերնի կողմից, որի վերաբերյալ խոսել է Յու. Ալֆյորովը: Յու.Բեխտերնը գտնում է, որ պատժիչ, ուղղիչ (պենիտենցիար) ազդեցությունից առաջ պետք է ուսումնասիրել դատապարտյալի անձը և ուղղիչ հիմնարկների բոլոր օղակները՝ նպաստելով հետևյալ խնդիրների լուծմանը.

- ուղղիչ քրեակատարողական հիմնարկներում դատապարտյալների ճիշտ դասակարգմանը,
- համապատասխան ներքին կանոնակարգի ամրապնդմանը յուրաքանչյուր դատապարտյալի համար,
- աշխատանքային գործընթացի արդյունավետ կազմակերպմանը
- կրթական ծրագրերի նպատակային իրականացմանը
- ուղղիչ ազդեցության ճշգրիտ կիրառմանը,
- ուղղիչ հիմնարկների աշխատողների մանկավարժական որակավորման բարձրացմանը [8]:

Յու. Անտոնյանի կարծիքով հոգեբանական աշխատանքների նպատակներից մեկը նաև դատապարտյալների մեջ ուղղման վերաբերյալ դրական դիրքորոշման ձևավորումն է: Այսպիսի դիրքորոշումները հոգեբանական աշխատանքների իրական նշանակալիության և հետագա հաջողությունների գրավականն են: Դատապարտյալների դիրքորոշումները տարաբնույթ են, որը բնութագրում է նրանց վերաբերմունքը քրեական պատժին, կատարված հանցագործությանը, հիմնարկի ներքին կանոնակարգի պահանջներին և ուղղման միջոցներին: Դատապարտյալների անձնային դիրքորոշումների բացահայտումը կնշանակի հասկանալ նրանց վարքի տրամաբանությունը և ընտրել ազդեցության առավել արդյունավետ միջոցներ [8]:

Քրեաբանական-պենիտենցիար ուսումնասիրություններում, ինչպես նաև պրակտիկայում հանցագործների նկատմամբ ուղղիչ ազդեցությունն օգտագործվում է տարբերակված ձևով: Նպատակասլաց ուղղիչ բնույթի աշխատանքներ իրականացնելու համար կիրառվում են նեղ հոգեբանական և հոգեբանա-մանկավարժական մոտեցումներ: Այս դեպքում հանցագործությունների առանձին կատեգորիաների տիպա-

բանությունն ունենում է վառ արտահայտված գործնական ուղղվածություն և կատարում է տարբերակիչ գործառույթ: Դատապարտյալների տիպաբանության առանձնահատկությունը պետք է նպաստի նրանց ուղղման նպատակի իրականացմանը, այսինքն ունի զուտ գործնական ուղղվածություն [7, էջ 11]:

Այսպիսով, ուղղիչ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի առջև դրվում է նաև դատապարտյալի դիրքորոշումների բացահայտման և դրա հիման վրա քրեական պատժի տարբերակված անհատական մոտեցում ցուցաբերելու խնդիրները: Այնուհետև անհրաժեշտ է գտնել ուղղման ազդեցության և հոգեբանական ներազդման տարբեր միջոցներ, որպեսզի դատապարտյալների գիտակցության մեջ հիմնավորվի ոչ միայն պատիժը կրելու միտքը, այլև ուղղվելու՝ մարդու, հասարակության, համակեցության կանոնների և ավանդույթների նկատմամբ դատապարտյալի հարգալից վերաբերմունք ձևավորելու, ինչպես նաև օրինապահ վարքագիծ ցուցաբերելու պատրաստականությունը: Ուղղման վերաբերյալ կայուն դիրքորոշումներ առավել հեշտությամբ կարելի է ձևավորել այն դատապարտյալների մոտ, ովքեր խորապես զոջում են կատարվածի համար՝ գիտակցելով սեփական մեղավորությունը: Մեղադրելով ինքն իրեն, այլ ոչ թե այլ մարդկանց՝ մարդն անխուսափելիորեն գալիս է այն եզրակացության, որ անհրաժեշտ է որոշակիորեն փոխվել: Ահա թե ինչու նախաքննության և դատաքննության ընթացքում, ինչպես նաև պատժի կրման առաջին ժամանակահատվածում, ցանկալի է հասնել հանցագործի կողմից կատարված հանցագործության համար խորապես զոջմանը: Առավել դժվար է ուղղման դիրքորոշում ձևավորել այն դատապարտյալների մոտ, ովքեր դատապարտվել են պատժի երկարաժամկետ կրման կամ ցմահ ազատազրկման: Նրանք վստահ են, որ նույնիսկ եթե ազատվեն, երկար չեն ապրելու, կամ այդ տարիքում որևէ բան փոխելն արդեն անհնարին է, այդ պատճառով էլ միտք չունի մտածել ուղղման մասին: Այսպիսի հայացքների վերափոխումը, նրանց կանգնեցնելը ուղղման ճանապարհին, հանդիսանում է քրեակատարողական հիմնարկի առաջնային խնդիրներից մեկը: Ուղղիչ հիմնարկների հոգեբանները հաճախ բախվում են այնպիսի իրավիճակների հետ,

երբ դատապարտյալը չի ընկալում հոգեբանա-մանկավարժական ազդեցությունը, կամ ոչ ճիշտ է հակազդում դրանց: Դա խոսում է այն մասին, որ միգուցե դատապարտյալը չի ցանկանում, իսկ հոգեբանները դժվարանում են ձևավորել միջանձնային հարաբերությունների կայուն համակարգ: Հաճախ այսպիսի փոխադարձ օտարացումն է հանդիսանում այն հոգեբանական պատնեշը, որ ձևավորվում է դատապարտյալի և հոգեբան մասնագետների միջև: Հոգեբանական պատնեշները էականորեն բարդեցնում են դատապարտյալների ուղղման գործընթացը, իջեցնում են ուղղիչ բնույթի աշխատանքների արդյունավետությունը: Այսօր ՔԿ հիմնարկների տեսակներն ու նրանց լրակազմերը սահմանելուց հետո (բաց, կիսաբաց, կիսափակ և փակ տիպի ՔԿ հիմնարկներ) յուրաքանչյուր ՔԿ հիմնարկում պատիժ են կրում 500-ից ավելի դատապարտյալներ, իսկ որոշ հիմնարկներում դրանց թիվն անցնում է 900-1000-ի սահմանը: Ասել է, թե մեկ հոգեբանն աշխատում է մի քանի հարյուր հոգու հետ այն դեպքում, երբ միջազգային մի շարք երկրների փորձի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ մեկ հոգեբանն արդյունավետ կարողանում է աշխատել ոչ ավելի, քան 50 հոգուց բաղկացած դատապարտյալների խմբի հետ (ներառյալ անհատական ու խմբային միջամտության ձևերը և այդ աշխատանքների փաստաթղթային տնտեսության վարումը) [2, էջ 3]:

Այս առումով, այստեղ պետք է խոսել ոչ միայն հոգեբանի ունակությունների ու հմտությունների մասին, այլ ամրագրել մարդկային ռեսուրսների սակավությունը, մասնագետների խիստ պակասը, իսկ որոշ դեպքերում նաև սոցիալ-հոգեբանական կամ էթնիկ բնույթը:

Հոգեբանական պատնեշի առկայությունը կարող է պայմանավորված լինել նաև քրեակատարողական հիմնարկներում դատապարտյալների հարմարման առանձնահատկություններով: Հետևաբար, հոգեբանի և դատապարտյալի միջև հոգեբանական պատնեշը կարող է առավել արդյունավետ հաղթահարվել պատժի կրմանը դատապարտյալին նախապատրաստելու և ազատազրկման պայմաններում դատապարտյալի հարմարման խնդիրները լուծելու դեպքում: Այսուհանդերձ, հասարակության մեջ տիրում է այն թյուր կարծիքը (հատկապես

հանցավորության աճի դեպքում), թե հանցագործությունների կանխման գրավականը քրեական պատիժների խստացումն է: Պատիժն այն միջոցներից մեկն է, որի օգնությամբ պետությունը, ազդելով հանցավորության վրա, պահում է այն որոշակի հարթության վրա: Պատիժը վերջին, ծայրահեղ միջոցն է, որը պետք է գործի այն պարագայում, երբ հասարակությունն այլևս ի գորու չէ կանխել հանցագործությունը: Ոչ թե պատիժների խստությունն է ահաբեկում հանցագործներին, այլ օրենքների գործնական և անխուսափելի կիրառումը, հանցագործությունների հուսալի բացահայտումը: Պետության համար առավել նպատակահարմար է և արդյունավետ կանխել հանցագործությունը, քան պատժել հանցագործին:

Այսպիսով, պատժի նպատակները տարբերվել են իրենց տեսակով պատմության տարբեր ժամանակաշրջաններում՝ ունենալով բազում ձեռքբերումներ, որոնցից, մեր կարծիքով, հատկանշական է պատժի հոգեբանական մոտեցումները, նրա աստիճանաբար հումանիզացիան, «մարդ» գործոնի կարևորումը և հատկապես պատժի ենթարկված անձի ուղղումը որպես պատժի կարևորագույն նպատակներից մեկը: Վերլուծելով առկա տեսությունը՝ մենք հանգում ենք այն եզրակացության, որ պատժի կրման պայմանները տարբեր կերպ են անդրադառնում դատապարտյալների վրա, այդ պայմանները տարբեր կերպ են ապրվում ազատազրկված անձանց կողմից: Ուստի, միարժեքորեն գալիս ենք այն համոզման, որ դատապարտյալի ուղղման, ինչպես նաև նախկին դատապարտյալի՝ ազատության պայմաններում վերահարմարվելու, հասարակությունում որպես նրա լիիրավ անդամ վերաընդգրկվելու գործընթացը հաճախ կարող է պայմանավորված լինել այն պայմաններով, որտեղ նախկինում կրել է պատիժը: Այս առումով, կարևորվում են քրեակատարողական հիմնարկների առօրյան, օրվա կանոնակարգվածությունը, տարբեր անձանց հետ շփվելու, հաղորդակցվելու ընտրողականության պակասը կամ հաճախ դրա բացակայությունը, հիմնարկի սանիտարահիգիենիկ պայմանները, դատապարտյալների տարբեր խմբավորումների դերն ու նշանակությունը նրա կյանքում, ինչպես նաև դատապարտյալի գրաված դիրքն այդ խմբերում և

այլն: Դատապարտյալների հետագա վերականգնումն առավել արդյունավետ իրականացնելու նպատակով անհրաժեշտ է ռեադապտացիային ուղղված հոգեբանական պատրաստականությունն ապահովել դեռևս պատժի կրման ժամանակահատվածում: Մակայն, հոգեբանական պատրաստականությանն ապահովման գործընթացն առաջին հերթին ենթադրում է դատապարտյալների անհատական որակների, ազատագրվման պայմանների, ինչպես նաև համալիր հոգեբանական պայմանների և առանձնահատկությունների ուսումնասիրում, ուստի կարևորվում են քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալների հետ իրականացվող տարբեր հոգեբանական միջամտությունների առանձնահատկությունները պատժի կրման ժամանակահատվածում, որոնք իրենց յուրահատկություններով մեծ ազդեցություն կարող են ունենալ դատապարտյալների հոգեբանական հարմարման և ռեադապտացմանն ուղղված հոգեբանական պատրաստականությանն ապահովման վրա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Արզումանյան Ս., Գրին Է., Իրավաբանական հոգեբանություն. «Զանգակ-97», Երևան 2004թ., 432 էջ
2. Բանտի ղեկավարմանը մոտեցում Մարդու Իրավունքների դիրքերից. Բանտային հետազոտությունների միջազգային կենտրոն 2003թ., 312 էջ
3. Բանտարկյալների հետ վարվեցողության նվազագույն ստանդարտ կանոններ, Երևան 2002թ., 197 էջ
4. Գրին Է., Ուղղիչ (պենիտենցիար) հոգեբանություն, «Զանգակ 97», Երևան, 2002թ., 56 էջ
5. Խաչիկյան Հ. Մ. Պատժի ինստիտուտը քրեական իրավունքում, Երևան, 2000
6. Азарнов Н., Безопасность личности в системе социального взаимодействия. Прикладная юридическая психология. Выпуск № 3 за 2010 год (30). 159 стр
7. Алферов Ю., Личность преступника. Диагностика ценностных ориентаций осужденных на воспитательный процесс в ИТУ. Практикум в 3-

х частях. Домодедово, 1992. Ч1. 412 стр.

8. Антонян Ю., Еникеев М., Эминов В. Психология преступления и наказания. Изд. Пенатес-Пенаты. М., 2000. 454 стр.

9. Арзуманян С., Психолого-криминологическая теория становления личности правонарушителя (генезис криминогенных установок и их ранняя профилактика). Ереван, 2000. 412 стр.

10. Васильев В., Юридическая психология 6-е изд., перераб. и доп. - СПб.: Питер, 2009. 608 с.

11. Дебольский М., Методические рекомендации по проведению психодиагностического обследования осужденных (находящихся в карантине исправительного учреждения, представляемых к переводу в колонию-поселение, обратившихся в суд с ходатайством об условно-досрочном освобождении). – М.: ФСИН России, 2008. – 93 стр.

12. Чуфаровский Ю., Юридическая психология. М., 2003. 382 стр.

13. Шаргородский М.Д., Наказание по уголовному праву эксплуататорского общества. М-1957

14. Фойницкий И.Я., Учение о наказании... М., 2000

15. www.arlis.am

ABSTRACT

CRIMINOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL PECULARITIES OF IMPRISONMENT

(criminological and psychological review)

Arshak Gasparyan

Director of "Social Justice" NGO

The aim of the paper is to provide information about importance of psychological work with the prisoners before release. The author discusses problems of correction of prisoners. The importance of positive attitudes towards correctional and psychological support among prisoners is emphasised. Particularly the author states the issue of gaps between psychologist of the penitentiary institution and the prisoners are discussed

The article is a detailed review of legal, criminological and psychological aspects of the problem, which makes more obvious the issues of psychological perception of the punishment.

РЕЗЮМЕ
ПСИХОЛОГО-КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

(психолого-криминологический очерк)

Аршак Гаспарян

Председатель ОО "Социальное правосудие"

В статье рассматриваются цель и задачи наказания в виде лишения свободы, ее философские и юридические изменения в течении исторического развития. В статье изложены, как юридические, так и криминологические и психологические аспекты, которые способствуют более глубокому психологическому восприятию наказания в виде лишения свободы.

ԱՆՉԱՓԱՀԱՍ ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԴԻՄԱՆԿԱՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՎՈՂ ՍՈՑԻԱԼ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ

Հուլյա Գափուկչյան

Հոգեբան, «Արմվյան» ՔԿՀ

Ա.Շամիրյան

«Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ» ՀԿ

Դեռահասության տարիքին բնորոշ է վարքի տարատեսակ խախտումներ: Գոյություն ունեն մի շարք տեսություններ, որոնք տալիս են իրավախախտ վարքի դրդապատճառների պարզաբանումները: Դեռահասաների կողմից կատարվող իրավախախտումները խնդրո առարկա են եղել 19-րդ դարի վերջերից, որը հանդիսացավ հանցագործությունների պատճառների և դրդապատճառների մեկնաբանման I

փուլը, երբ կատարվող հանցագործությունները բացատրվում էին միայն կենսաբանական գործոններով: Այժմյան ժամանակաշրջանը, որը համարվում է հանցագործության դրդապատճառների բացահայտման IV փուլը, հանցանքը հիմնականում բացատրվում է հոգեբանական գործոններով, այն աղավաղումներով, որոնք ծագում են անձի զարգացման սոցիալական, բարոյական և զգացմունքային դաշտերում: Այս ուղղությամբ «Արուլյան ՔԿՀ»-ում կատարած մեր ուսումնասիրությունները մեկ անգամ ևս ցույց տվեցին, որ անչափահասների կողմից կատարված հանցագործությունների շարժիչ ուժերը հիմնականում սոցիալ-հոգեբանական հիմքեր ունեն: Հետազոտությունները ընդգրկել են 2002-2006 թթ.-ը ընկած ժամանակահատվածը: Հետազոտվել են 80 անչափահասներ, հաշվի է առնվել նաև այն միկրոմիջավայրը, որտեղ ձևավորվել են հանցածին հակումները: Այդ հետազոտության ևս մեկ անգամ ցույց տվեցին`

1. Անչափահասների կողմից կատարված հանցագործությունների հիմնական շարժիչ ուժը սոցիալ-հոգեբանական հիմքերն են, այն միկրոմիջավայրը` ընտանիքը, որտեղ նա զարգանում է:

2. Անչափահաս հանցագործների մեծ մասը ամուսնալուծված ընտանիքներից են, որտեղ գերակշռում է հոգեբանական երեք հիմնական գործոնները`

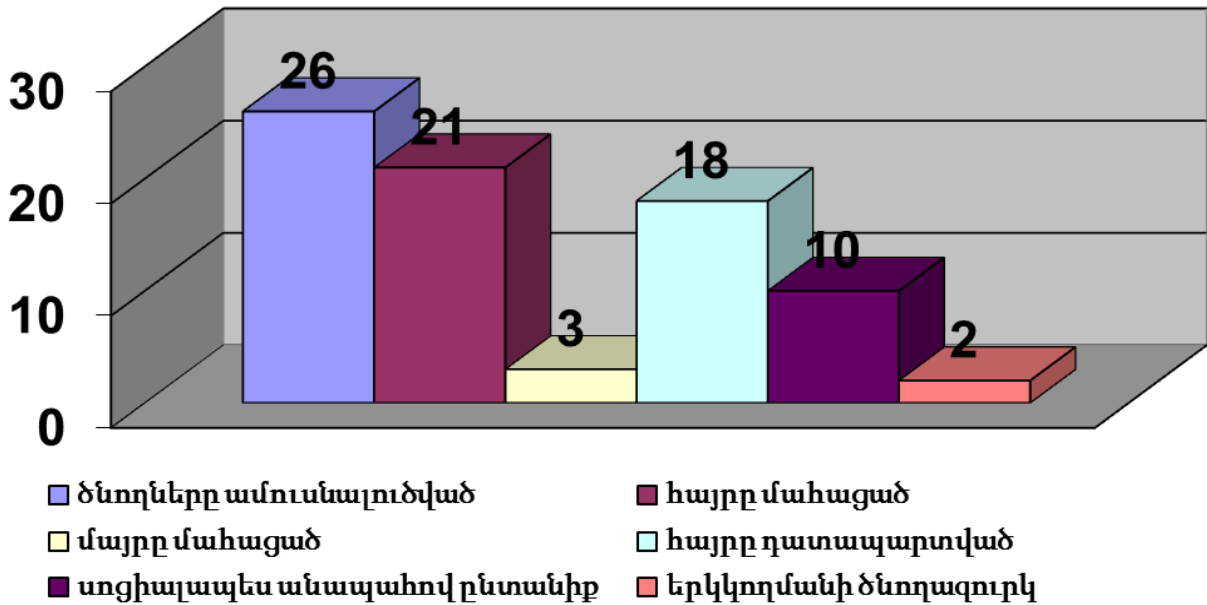
ա) ագրեսիա,

բ) միջավայրային արագ փոփոխություններ,

գ) ծնողների բացասական վերաբերմունքը երեխայի նկատմամբ:

3. Հանցագործությունների պատճառ է հանդիսանում նաև գործազրկությունը, ֆիզիկական և հոգեբանական բռնությունները:

4. Մեծ դեր ունի նաև վարքային դինամիկան: Բացի այն ,որ ծնողներն ամուսնալուծված են, մեծ մասի հայրերը գտնվում են կալանավայրում, կամ եղել են դատապարտված, այն էլ մի քանի անգամ: (տես հիստոգրամ 1)

Հիստոգրամ 1

Հաշվի առնելով այս տվյալները՝ ՔԿՀ-ում այս անչափահասների հետ տարվող սոցիալական, հոգեբանական աշխատանքները հնարավորինս արդյունավետ դարձնելու համար անհրաժեշտ համարեցինք ուսումնասիրել և բացահայտել նրանց հոգեբանական առանձնահատկությունները, կազմել հոգեբանական դիմանկար, հասկանալ, թե ինչպիսի որակներ, ընդունակություններ ունեն նրանք և դրանց հիման վրա մշակել համապատասխան շտկողական, կանխարգելիչ, վերականգնողական աշխատանքներ:

Այս հաստատություններում դատապարտյալների և կալանավորված անձանց հետ իրականացվող սոցիալ-հոգեբանական աշխատանքները որոշ չափով տարբերվում են այլ ծառայություններում գործող աշխատանքներից նրանով, որ այստեղ նպատակահարմար է իրականացնել աշխատանքներ մի քանի ուղղություններով: Հետազոտության ընթացքում հաշվի է առնվել նաև այն, որ ՔԿՀ-ները ունեն յուրահատուկ պայմաններ, որոնք նպաստում են դատապարտյալների և կալանավորված անձանց մոտ առկա հոգեվիճակների հիպերբոլիզացմանը:

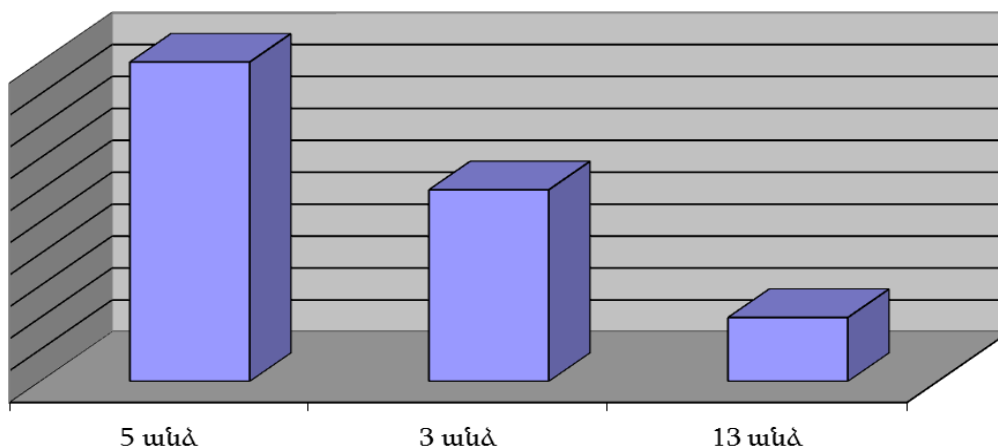
Հոգեախտորոշիչ աշխատանքների համար կիրառվել են ստանդարտացված տարբեր թեստեր և պրոյեկտիվ մեթոդիկաներ, որոնք հնարավորություն են տալիս ստանալ ուսումնասիրվող

հատկանիշների մասին որակական և քանակական տվյալներ: Բնարկե արդյունքները չեն կարող լինել բացարձակ, քանի որ մեզ անհրաժեշտ կլինեն ավելի շատ ժամանակ և ռեսուրսներ. հաշվի է առնվել հարցվողների հոգեվիճակը, տրամադրությունը, աշխատանքի ընթացքում առաջ եկող խոչընդոտները, աշխատանքային պայմանները և այլն:

2009 թ. դեկտեմբերին «Արմվյան» ՔԿՀ-ում հետազոտվել են 18 անչափահաս դատապարտյալներ և 3 կալանավորված անձ: Կիրառվել են գրույցի և դիտման մեթոդները, օբյեկտիվ հետազոտություններից նեյրոտիզմի՝ հուզական անկայունության ախտորոշման, Ս. Խանինի անձնային և ռեակտիվ տագնապայնության ախտորոշման, Լեոնհարդի բնավորության շեշտվածության ախտորոշման, Այզենկի հոգեկան վիճակի ինքնագնահատման, անձի խառնվածքի ախտորոշման, Ռոկիչի արժեքային կողմնորոշումների ախտորոշման մեթոդիկաները, ինչպես նաև Մ.Լյուշերի գունային ընտրությունների, Ռավենի ինտելեկտի մակարդակի որոշման, «գոյություն չունեցող կենդանի» պրոյեկտիվ մեթոդիկաները: Հետազոտվողները եղել են 15-18 տարեկան անչափահասներ, որոնք կատարել են տարբեր բնույթի հանցագործություններ:

Այժմ ներկայացնենք հետազոտության արդյունքները: Հուզական անկայունության գործակիցը բարձր է 4-ի մոտ, 12-ի մոտ միջին(տես հիստոգրամ 2): Սա նշանակում է, որ 4-ը իրենց համար ստեղծված անբարենպաստ պայմանների դեպքում կարող են դրսևորել հուզական անկայուն հոգեվիճակ:

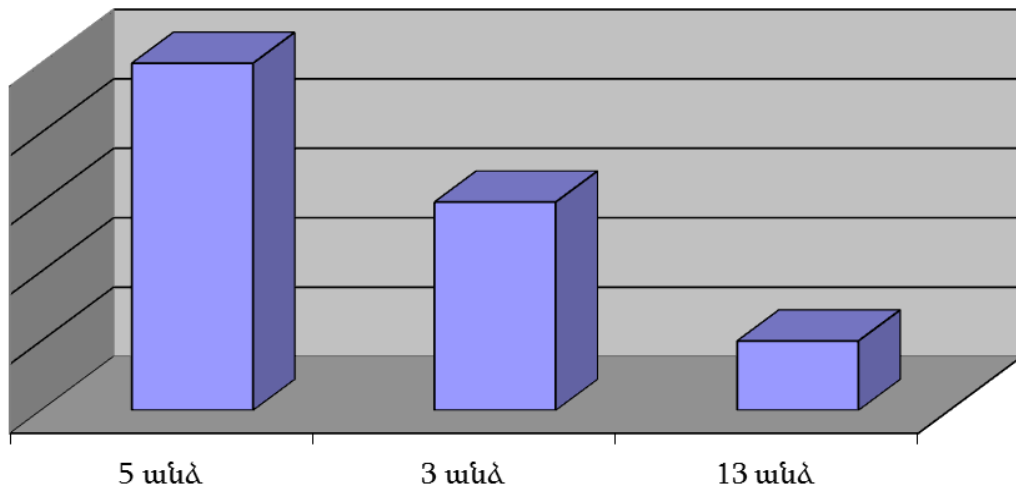
Հիստոգրամ 2

Տվյալներն ըստ հուզական անկայունության սանդղակի

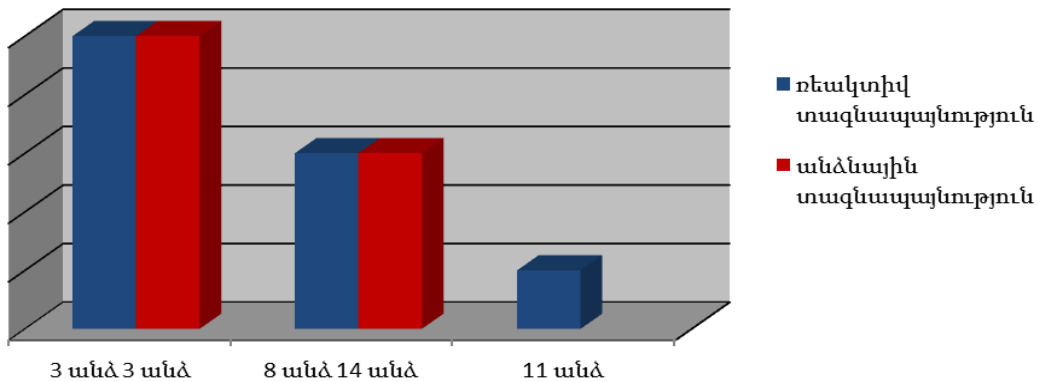
Էմպաթիայի ցուցանիշը ցածր է 13-ի մոտ, միջին՝ 3-ի մոտ: Այսինքն՝ նշված 16-ը, որոնցից 14-ը դատապարտվել են գողության համար, ի վիճակի չեն հասկանալ դիմացինի հուզականությունը և իրենց գործողություններում կարող են դրսևորել անտարբերություն շրջապատի նկատմամբ, նրանց մոտ բացակայում է ուրիշի ներքին աշխարհը ըմբռնելու, նրան ապրումակցելու, հուզական վիճակը զգալու ունակությունը, ինչի հետևանքով էլ շատ հեշտությամբ կարողանում են մտածված, ծրագրավորված, նաև պահի ազդեցության տակ վնաս պատճառել մեկ ուրիշին՝ առանց խղճի խայթ զգալու (տես հիստոգրամ 3):

Հիստոգրամ 3

Էմպաթիայի մակարդակի ախտորոշման մեթոդիակով ստացված տվյալները

Ըստ Ս. Խանիի անձնային և ռեակտիվ տազնապայնության մեթոդիկայով ստացված արդյունքների՝ անձնային տազնապայնությունը բարձր է 3-ի մոտ, չափավոր՝ 14-ի մոտ, ռեակտիվ տազնապայնությունը բարձր է 3-ի մոտ, չափավոր՝ 8-ի մոտ: Անձնային տազնապայնությունը կապված է անհատի ընդհանուր նյարդային վիճակի հետ, որի ձևավորման համար պահանջվում է երկար ժամանակաշրջան, իսկ ռեակտիվ տազնապայնությունը իրադրային է (տես՝ հիստոգրամ 4):

Ռեակտիվ և անձնային տազնապայության ցուցանիշներ

Ըստ Այզենկի հոգեկան վիճակի ինքնագնահատման թեսթի

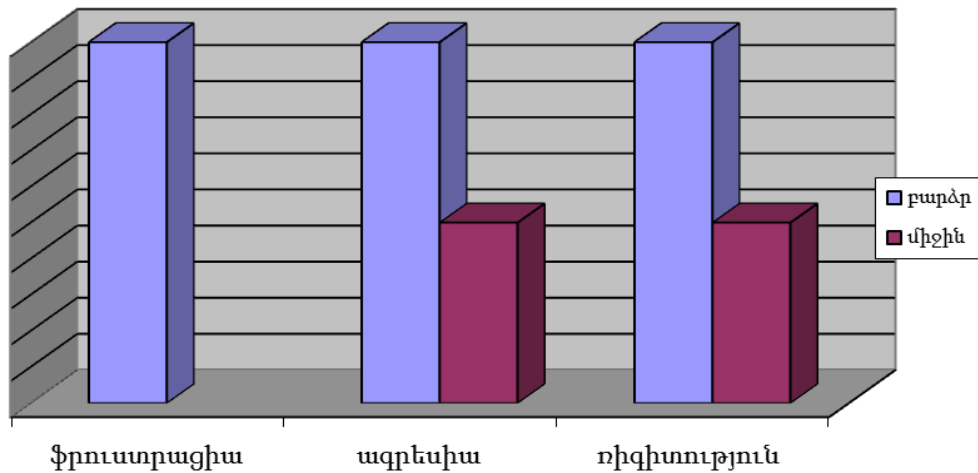
ա) ֆրուստրացիայի բարձր ցուցանիշ է դիտվում 5-ի մոտ, իսկ 9 –ի մոտ՝ միջին ցուցանիշ: Սա նշանակում է, որ 5-ը ունեն ցածր ինքնագնահատական, չեն վախենում անհաջողություններից: Նրանց մոտ առկա է նպատակների խափանում, մտադրությունների ոչնչացում, բացասական հուզական արձագանք հուսախաբության նկատմամբ, ագրեսիա, հիասթափություն, տազնապ, ճնշվածություն, նպատակների և խնդիրների արժեզրկում: Հուսախաբությունը տեղի է ունենում այն դեպքում, երբ օրգանիզմը հանդիպում է քիչ թե շատ անհաղթահարելի թվացող արգելքների կյանքի պահանջներից որևէ մեկի հաղթահարման ճանապարհին: Այն կարող է բերել նաև մարդու գիտակցության, գործունեության և վարքի ապակողմնորոշման:

բ) անգսպվածության, չտիրապետելու գործակիցը բարձր է 4-ի մոտ, 12-ի մոտ միջին է: Այս 4-ը լուրջ դժվարությունների են հանդիպում շփման մեջ, իսկ 12-ը դժվարությունների առաջ կարող են կանգնել կախված իրավիճակից,

գ) ուղիղության գործակիցը բարձր է 4-ի մոտ, 16-ի մոտ՝ միջին: Նրանցից 14-ը գողության համար դատապարտված անձինք են: Այս 4-ի մոտ հստակ արտահայտված են վարքի և համոզմունքների անփոփոխություն, եթե դրանք նույնիսկ չեն համապատասխանում իրական իրադրություններին (տես հիստոգրամ 5): Այս անձանց մոտ առկա է լուրջ

հոգեբանական խնդիր՝ հոգեբանական սահմանի բացակայություն՝ վարքային դրսևորումներում և սոցիումում ճիշտ կողմնորոշվելու կարողություն, որի հիմնական պատճառներից մեկն է ոչ ճիշտ դաստիարակությունը:

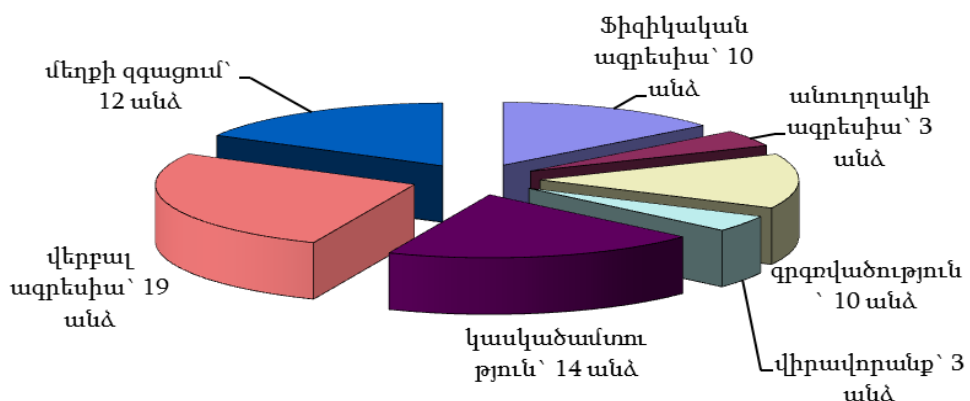
Հիստոգրամ 4

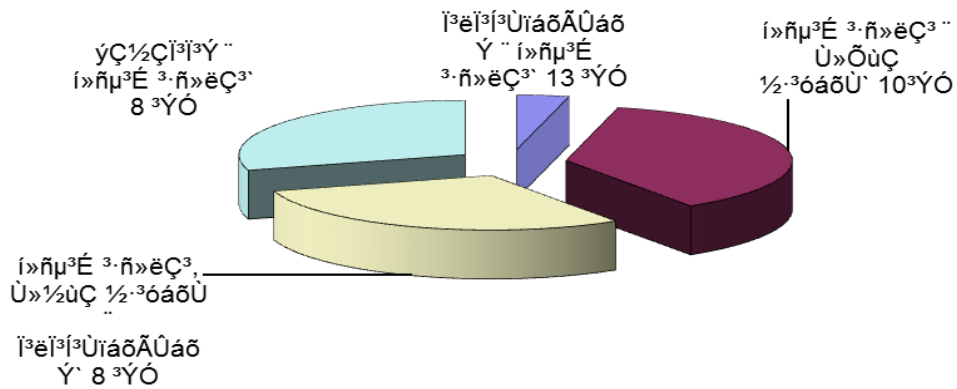

Այգենկի՝ հոգեկան վիճակի ինքնագնահատման մեթոդիկայով ստացված տվյալները

Ըստ Բասս-Ղարկիի ազրեւիայի ախտորոշման մեթոդիկայով ստացված տվյալների հետազոտվողներից 14-ի մոտ բարձր է կասկածամտությունը, թշնամանքը շրջապատի նկատմամբ, 19-ի մոտ՝ վերբալ ազրեւիան, մեղքի զգացումը 12-ի մոտ, ընդհանուր գրգռվածությունը՝ 10-ի մոտ, ֆիզիկական ազրեւիան 10-ի մոտ (տես հիստոգրամ 5):

Հիստոգրամ 5

Բասսի-Դարկի՝ ագրեսիայի տեսակների ախտորոշման մեթոդիկայով ստացված տվյալները

Ըստ Լեոնհարդի բնավորության շեշտվածության ախտորոշման մեթոդիկայով ստացված տվյալների՝ հետազոտվողների մոտ գերակշռում է ցիկլոտիմիկ, մոայլ, մանրախնդիր, խցանվող, ցուցադրական, գրգռվող, հուզական տիպերը: Հետազոտվողներից 14-ի մոտ դիտվում են ցիկլոտոմիկ, մոայլ, խցանվող, գրգռվող տիպերը միասին, 6-ի մոտ հուզական, տագնապային, հմայվող, 1-ի մոտ ընդհանրապես չկա արտահայտվածություն: 14-ը աչքի են ընկնում մանրախնդրությամբ, կասկածամտությամբ, շփվողականությունը միջին է, հակված են կաշուն վիճակների, գերադասում են գործունեության այնպիսի բնագավառ, որոնք կապված չեն մեծ պատասխանատվության հետ, հակված են տրամադրության կտրուկ փոփոխության, հստակորեն սահմանում են մտերիմների և թշնամիների շրջանակը, հիշաչար են, հաճախակի գնում են բախումների ընկերների շահերը պաշտպանելու համար: Աչքի են ընկնում իրավիճակների անհամապատասխան հակազդումներով, վատ են տանում մենակությունը, անտարբեր են ապագայի նկատմամբ: 6-ին հատուկ է միջինից ցածր շփվողականություն, նախընտրում են ընկերների նեղ շրջանակ, աշխատանքի մեջ կատարողական են, ճշտապահ, աչքի են ընկնում երկչոտությամբ, զգուշավորությամբ, անվստահությամբ, տրամադրության ֆոնը ցածր է: Ձգտում են ինքնահաստատվել այնպիսի միջավայրում, որտեղ լիարժեքորեն կբացահայտվի իրենց

ընդունակությունները: Այս անձինք միաժամանակ կարող են իրենց զգացմունքները արտահայտել չափազանցված, միջանձնային հարաբերություններում նրանց գրավիչ դարձնող գծերն են ալտրուիզմը, կարեկցանքը, գեղարվեստական ճաշակը:

Մ. Լյուշերի գունային ընտրության մեթոդիկայի կիրառմամբ ստացված արդյունքները հետևյալն են.

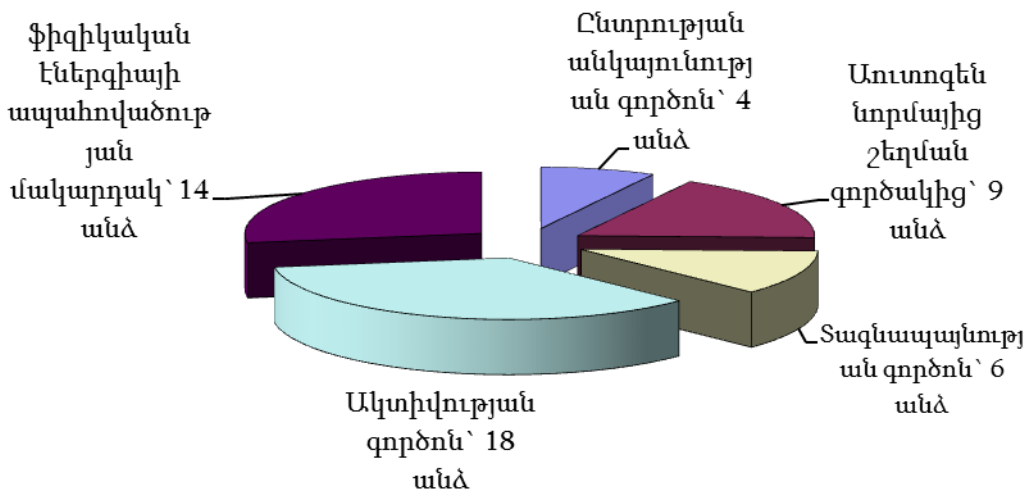
ա) ընտրության անկայունության գործակիցը՝ բարձր պատրաստակամության հուզական կազմալուծությունը, բարձր է 4-ի մոտ: Այսինքն նրանք անբարենպաստ պայմանների դեպքում կարող են դրսևորել անկառավարելի վարք,

բ) աուտոգեն նորմայից շեղման գործակիցը՝ հոգեբանական դիսկոմֆորտ վիճակը, բարձր է 9-ի մոտ, միջին՝ 6-ի մոտ: Դա նշանակում է, որ նրանք գտնվում են հոգեբանական անհանգիստ վիճակում,

գ) տազնապայնության գործակիցը բարձր է 6-ի մոտ, բարձր է նաև հոգեբանական դիսկոմֆորտը,

դ) ակտիվության գործոնը բարձր է 18-ի մոտ: Դա նշանակում է, որ նրանք գտնվում են հոգնած վիճակում, կուտակված էներգիաների սպառման խնդիր ունեն,

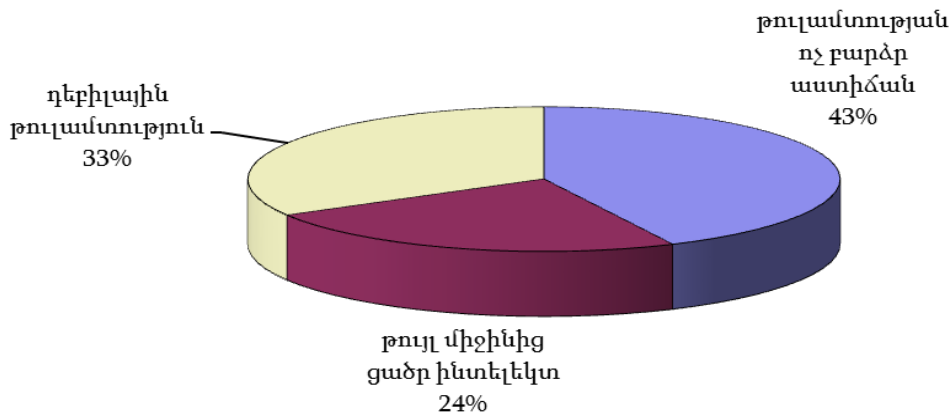
ե) ֆիզիկական էներգիայի սպառվածության մակարդակը բարձր է 14-ի մոտ, որից 12-ի մոտ բարձր էր նաև ակտիվության գործոնը: Սա նշանակում է, որ այդ 12-ը գերհոգնածության վիճակի հասնում են լուծում տալով իրենց խնդիրներին, բավարարելով իրենց պահանջմունքները, կարելի է ասել, որ իրենց ամբողջ էներգիան սպառում են իրենց ինտրիզների վրա (տես հիստոգրամ 7):

Գունային ընտրության մեթոդիկայով ստացված տվյալները

Ըստ այս հետազոտության ֆիզիոլոգիական մեկնաբանության վերջին ամիսների ընթացքում (երեք և ավելի) 22-ը գտնվում են հուսախար, էմոցիոնալ անհավասարակշռված, լարված, սահմանափակումներից ճնշված, դատարկության զգացողությամբ հոգեվիճակում: Պահանջում են անկախություն իրենց գործողություններում, նրանցից մի քանիսը ձգտում է իրենք լինել իրենց ճակատագրի տերը, նրանց մոտ առկա է սթրեսային հոգեվիճակ, որոշ մասի մոտ նման հոգեվիճակն առաջացել է անցանկալի սահմանափակումներից:

Ըստ Ռավենի ինտելեկտի ախտորոշման մեթոդիկայով ստացված տվյալների, ինտելեկտի ցուցանիշը բարձր է մեկի մոտ (բարձրագույն կրթությամբ), միջին՝ 9-ի մոտ, թույլ կամ միջինից ցածր՝ 4-ի մոտ, ոչ սովորական ինտելեկտ՝ մեկի մոտ, թուլամտության ոչ բարձր աստիճան մեկի մոտ, դեբիլային թուլամտություն՝ 2-ի մոտ:

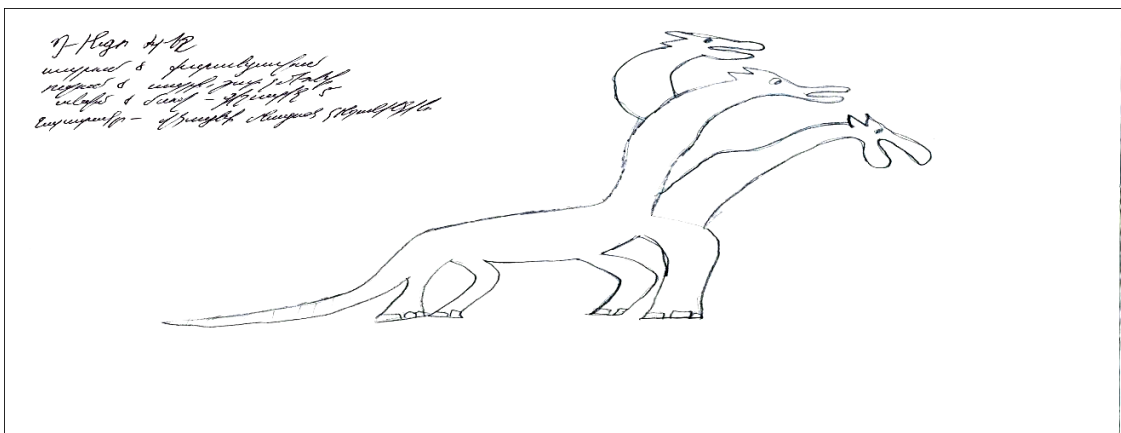
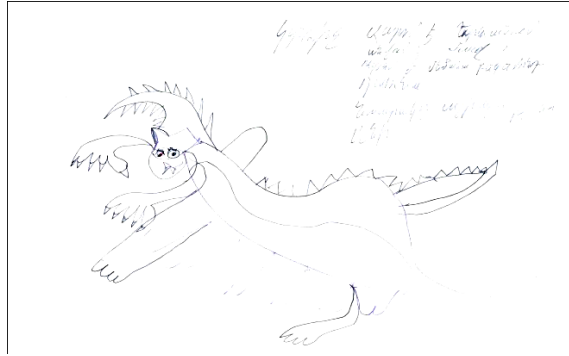
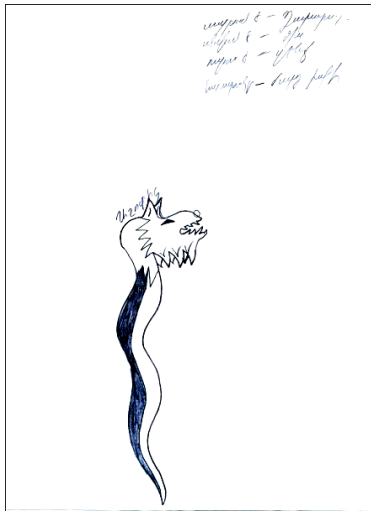

Ռավենի ինտելեկտի մակարդակի ախտորոշման մեթոդիկայով ստացված տվյալները

Ներդրուիզմի սանդղակով հետազոտման արդյունքներում բարձր և միջին ցուցանիշ է դիտվում 16-ի մոտ: Դա նշանակում է, որ նրանք իրենց համար անբարենպաստ թվացող պայմաններում կարող են դրսևորել հուզական անկայուն հոգեվիճակ:

Ըստ Ռոկիչի արժեքային կողմնորոշումների բացահայտման մեթոդիկայով ստացված տվյալների 22 հետազոտվողներից 9-ի համար առաջնային էր երջանիկ ընտանեկան կյանքը, իսկ մյուսների համար՝ առողջություն, անկեղծություն, սեր, հավատարիմ ընկերներ, նյութապես ապահով կյանք, այսինքն ամբողջությամբ ձևավորված չէ արժեքային համակարգը:

Ըստ «Գոյություն չունեցող կենդանի» պրոյեկտիվ մեթոդիկայով ստացված տվյալների 22 հետազոտվողներից 5-ի մոտ շատ բարձր է թշնամանքը, աստելությունը, ագրեսիան շրջապատի նկատմամբ, գերակշռում է բացասական հույզերը, ցանկանում են իշխել, հասնել իշխանության ոչնչացնելու միջոցով, 12-ի պահանջմունքները գտնվում են ցածր մակարդակի վրա, ցանկանում են բավարարել միայն իրենց ֆիզիոլոգիական պահանջմունքները: 5-ը ապրում են հեքիաթային աշխարհով:

Հաշվի առնելով վերը նշված հետազոտությունների արդյունքները՝ առաջարկում ենք՝

1. Աջակցել դատապարտյալների մոտ վարքային փոփոխություններին, կատարել աշխատանքներ բարձր հուզականության, լարվածության դրդապատճառների բացահայտման ու նվազեցման ուղղությամբ:

2. Խմբային, անհատական աշխատանքների միջոցով վեր հանել ճնշված ռեսուրսները, որպեսզի կարողանան դիմակայել և հաղթահարել կյանքի նոր պահանջներին:

3. Ապահովել զբաղվածությունը թիմային սպորտային խաղերի միջոցով: Վերջինս լավագույն միջոցներից մեկն է կուտակված բացասական էներգիայի լիցքաթափման համար:

4. Ուսուցանել համապատասխան արհեստներ, որոնք հետագայում կկարողանան կիրառել որպես մասնագիտություն, ընտրել այնպիսի

արհեստներ, որոնք կհամապատասխանեն նրանց ինտելեկտուալ մակարդակին:

5.Ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որտեղ դասապարտյալը սուր ձևով զգա ինքնասպասարկման իր պարտականությունները, իր ուժերի ներաճի չափով ինքնուրույնաբար կկարողանա կատարել այդ պարտականությունները՝ հոգնածությունը հաղթահարելու գնով: Անհրաժեշտ է դաստիարակել կոլեկտիվ աշխատանքներին մասնակցելու ցանկություն՝ առանց «հատուկ» սահմանափակումների:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Արզումանյան Ս.,Ս.Մկրտչյան,Վ.Սարգսյան, Կիրառական հոգեբանության պրակտիկում, Երևան 2002թ.,էջ 390

2. Հայրապետյան Դ., «Ռավենի աղյուսակներ» / Զարգացող մատրիցաների սանդղակ/: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ:-Երևան: ԵՊՀ-ի հրատ., 2009թ.82 էջ

3. Պետրովսկի Ա.Վ., Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն, Երևան, 1977թ.

4. Арзуманян.С. Микросреда и отклонения поведения у детей и подростков, Ереван 1980г.

5. Буянов М.И." Отврати от себя беду " 1995г.

6. Батку И.Г., Мартынчик Е.Г., "Социально-правовые факторы антиобщественного поведения подростков", Кишинев,1988г, 191 ст.

7. Дубровская О.С. Восьми цветовой тест Люшера. 62 ст..«Москва» «кого-то-центр». 2008г

8. КарелинаА.А.,Психологические тесты:В 2том,Москва, 1999.

9. Романова Е.С. "Графические методы в практической психологии. Санкт-Шетербург:2002г.<Речь> 416с.

ABSTRACT
PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF JUVENILE DELINQUENTS
AND RECOMMENDED SOCIO-PSYCHOLOGICAL ACTIONS

Lusya Gavukchyan
Psychologist , “Abovyan” CEI
A. Shamiryan
“Civil Society Institute” NGO

In the month of December 2009, research was conducted in the “Abovian” CEI with the aim of constructing the psychological portrait of juvenile delinquents.

The main purpose of our research was to clarify the psychological characteristics of juvenile delinquents and to cultivate appropriate actions.

Taking into consideration the above noted research, we recommend:

1. To encourage behavioral changes within the detainees, execute actions to clarify and decrease the incitement of high emotionality and tension.
2. To upraise suppressed resources by doing group and individual work in order to be able to survive and overcome life’s new demands
3. To secure engagement through team sports; the latter is one of the best methods of releasing accumulated negative energy.
4. To teach the appropriate skills that in the future can be considered a profession. Skills must be chosen based on the intellectual level of detainees. They should not require advanced logical thinking.
5. To create an environment in which the detainees feel self-motivated, accountable and capable of completing their tasks. Detainees must learn that their duties need to be completed even if they are tired or unmotivated.

РЕЗЮМЕ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРЕСТУПНИКОВ И ПРЕДЛАГАЕМЫЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ РАБОТЫ

Люся Гавукчян

*Психолог уголовно-исполнительного учреждения "Абовян",
Шамярян А.,
НПО "Институт гражданского общества"*

В 2009 году в УИУ "Абовян" было проведено исследование с целью составления психологического портрета несовершеннолетних лиц, осужденных и заключенных, на основании чего были разработаны соответствующие социально-психологические работы.

С учетом вышеизложенных результатов исследования предлагаем:

1. Поддерживать изменения поведения осужденных, выполнять работы в направлении выявления и снижения мотивов напряженности, высокой эмоциональности.

2. При помощи групповых и индивидуальных средств выявить подавленные ресурсы, чтобы могли противостоять и преодолеть новые жизненные требования.

3. Обеспечить занятость посредством командных спортивных игр, которые являются наилучшим способом разрядки накопленной отрицательной энергии.

4. Обучение соответствующим ремеслам, которые в дальнейшем можно применять как профессию, в вопросе выбора ремесла основываться на его соответствии интеллектуальному уровню, чтобы оно не требовало развитого логического мышления.

5. Создать условия, при которых осужденный остро почувствует необходимость своих обязанностей по самообслуживанию и в меру сил сможет самостоятельно выполнить эти обязанности, преодолевая чувство усталости. Необходимо воспитать желание участвовать в коллективных работах без "особых" ограничений, сформировать привычку делать вклад в дело, несмотря на то, что по А.В.Петровскому эти навыки воспитываются в начальной школе, до 9 летнего возраста и после 14 лет очень трудно, а порой невозможно привитие любви к работе .

**ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Լևոն Մարգարյան

*ԵՊՀ Սոցիալական հոգեբանության
ամբիոնի դասախոս*

Մարդկության զարգացմանը մշտապես ուղեկցել է հանցավորության երևույթը: Այն մշտապես եղել է մարդկության, գիտության ուշադրության կենտրոնում: Խորհրդային տարիների իրավագիտության նշանավոր պրոֆեսոր Վ. Ն. Կուդրյավցևը նշում էր, որ հանցագործությունը ոչ միայն հասարակայնորեն վտանգավոր, անօրինական գործողություն կամ արարք է, այլ ավելի լայն հասկացություն է, որն ընդգրկում է դրա ակունքները, դրդապատճառների առաջացումը, նպատակադրումը, միջոցների ընտրությունը, սուբյեկտի կողմից հանցագործության տարբեր որոշումների ընդունումը և այլն [5]: Այդուհանդերձ, հանցավորությունը պետք է դիտել ոչ միայն որպես գործողություն, քանի որ այն կապի մեջ է գտնվում ինչպես արտաքին գործոնների հետ, այնպես էլ այն ներհոգեկան գործընթացների ու վիճակների հետ, որոնք պայմանավորում են արարքի կատարումը՝ տալով որոշակի ուղղվածություն:

Ընդհանրացնելով՝ նշենք, որ հանցագործությունը հասարակայնորեն վտանգավոր արարք է, որը ոտնձգություն է օրենքի և իրավունքի, հասարակարգի և իրավակարգի, անհատական և հասարակական-պետական սեփականության, մարդկանց կյանքի, իրավունքների ու ազատությունների նկատմամբ, որի համար այն կատարող սուբյեկտը հետապնդվում, դատապարտվում և քրեական պատիժ է կրում: Կատարած հանցավորության համար դատարանը՝ հիմք ընդունելով ամբաստանյալի մեղավորության փաստերը, դատավճռի արդյունքում կայացնում է դատապարտելու և քրեական պատիժ նշանակելու որոշումը: Միավաճ չենք լինի, եթե նշենք, որ հենց դատարանի դահլիճում դատավճռի հրապարակումով՝ դատապարտյալի համար այլևս սկսվում է կյանքի նոր շրջան, որը լի է բազում դժվարություններով, խոչընդոտներով և հակասություններով: Դժվարությունները նախ և առաջ պայմա-

նավորված են ազատագրկման ու քրեակատարողական հիմնարկի առանձնահատկություններով, որն իր կնիքն է թողնում դատապարտյալի հոգեբանության վրա: Նախ՝ կատարած հանցանքի վերաբերյալ մտքերը, ապա կարոտը, հույզերն ու զգացմունքները չկարողանալով արտահայտել այլոց մոտ՝ դատապարտյալների մոտ մեծանում է նյարդային լարվածությունն ու դյուրագրգռվածությունը, որն էլ իր հերթին բարձրացնում է տագնապալիության մակարդակը: Դա է պատճառներից մեկը, որ դատապարտյալների մոտ հաճախ կարող են լինել անհանդուրժողականության, կոնֆլիկտային պահեր, որոնց արդյունքը կարող է ունենալ ծանր հետևանքներ: Անընդհատ զսպվածությունը կարող է հանգեցնել պոռթկումների, որոնք կարող են պահպանվել ողջ կյանքի ընթացքում: Միօրինակ կյանքը՝ լինելով ձանձրալի, շատ անգամներ հանգեցնում է հուսահատության, անտարբերության, ինքնամփոփության, վարքային խանգարումների, ագրեսիվ դրսևորումների, աֆեկտիվ վիճակների: Սոցիալական մեկուսացումը, օրվա ռեժիմի կտրուկ փոփոխությունը, հաղորդակցվելու, աշխատելու, նախասիրություններով զբաղվելու, սահմանափակումները խորացնում են դատապարտյալի ընկճված վիճակը, որը հույսերի փլուզման, նպատակների կործանման, կիսատության զգացողության, ֆրուստրացիայի հետևանք է: Քրեագետ, քրեական հոգեբանության մասնագետ Յու. Անտոնյանը այս կապակցությամբ նշում է. «Մշտապես, քսանչորս ժամ շարունակ գտնվելով տվյալ անձանց շրջապատում, դատապարտյալն ասես դառնում է մերկ, զգալիորեն զրկվում է առանձնանալու, կենտրոնանալու, կատարածի ու սեփական մեղքերի, իր կյանքի ու նրա հեռանկարների, հարազատների և այլնի մասին խորհելու հնարավորությունից: Մինչդեռ դա հարկավոր է հատկապես հենց նրանց, ովքեր ոտնահարել են բարոյական և իրավական հիմնական արգելքները և որի համար պատիժ են կրում: Ստեղծվում է ամբոխի մեջ մենության ֆենոմենը, երբ շուրջը մշտապես մարդաշատ է, իսկ նրանք, ում հետ կարելի կլիներ խոսել, կիսվել, ում կարելի էր վստահել գրեթե չկան» [1, էջ 69-70]: Դատապարտյալները, հատկապես առաջին դատվածություն կրողները, հաճախ կարող են կորցնել հավատը

սեփական ուժերի նկատմամբ, ինչպես նաև ազատություն վերադառնալու հույսը:

Կարևոր խնդիրներից մեկը հետևյալն է: Սկսած այն բանից, թե ո՞վ է եղել դատապարտյալը նախքան հանցանք կատարելը, ինչո՞վ է զբաղվել, սոցիալական ինչպիսի՞ ղիրք է ունեցել, ի՞նչ հետաքրքրություններ, զբաղմունքներ է ունեցել, կրթությունը, սովորույթները, աշխարհայացքը, ի՞նչ նախասիրություններ ու ձգտումներ է ունեցել և ընդհանրապես, անկախ ամեն ինչից նա դատապարտյալ է, հավասար մյուսներին: Այս խնդիրը նսեմացնում է անձին, ոտնահարում նրա անցած ուղին: Դատապարտյալի մոտ առաջանում է հիասթափություն, արժանապատվության անկում, ինքնավերաբերմունքի վերակառուցումներ, արժեքային նախկին համակարգի վերանայման ցանկություն, ներանձնային կոնֆլիկտներ: Նախկին կողմնորոշումներն ու ձգտումները որքան էլ որ կայուն են, սկսում են դադարել իրենց պաշտպանական գործառույթը դատապարտյալի ինքնավերաբերմունքի հարցում: Համաձայն Ջոն Հատտինի, սեփական արժանապատվության զգացումն ազդում է մեր ընկալման ուռճացվածության աստիճանի և կադապարվածության վրա: Ըստ նրա, ինքնավերաբերմունքը ներգործում է վարքի դրսևորումների վրա, որոնք արժանի են հարգանքի և ուշադրության: Սեփական արժանապատվության բարձր զգացում ունեցող մարդն ավելի հաճախ է նայում իր կյանքի տարբեր կողմերին, հավատում վերջիններիս իրականացմանը, ընկալում իր արարքներն ամբողջական ու գիտակցված [12]:

Դատապարտյալների խմբում մեկ այլ խնդիր է համարվում հարմարումը այն միջավայրում, որտեղ պետք է անցկացնեն պատժաժամկետը: Նշենք, որ հարմարումը կարևոր է հենց այն պարզ պատճառով, որ դատապարտյալը սկսած մի քանի ամսից մինչև տարիներ, տասնամյակներ, ստիպված է լինելու անցկացնել քրեակատարողական հիմնարկում: Դատապարտյալը մշտապես կանգնած է այն խնդրի առջև, թե ինչպես հարմարվել ոչ միայն արտաքին, այլ նաև իր ներքին միջավայրին: Անձի հարմարվողական ակտիվությունը չի սահմանափակվում միայն դեպի արտաքին միջավայրը: Նրա հարմարման օբյեկտ են

հանդիսանում նաև անձի ներքին վիճակները՝ սեփական բնավորությունը, թերությունները և արժանիքները, սեփական ընտրությունները և որոշումները, վարքը և դրա հետևանքները: Դատապարտյալը փոխհարաբերության մեջ է գտնվում ոչ միայն տվյալ միկրոմիջավայրի, այլ նաև սեփական «Ես»-ի հետ: Նա սպասումներ, պահանջումներ ունի ոչ միայն այլ մարդկանցից, այլև սեփական «Ես»-ից: Դատապարտյալը նաև խնդիր ունի համապատասխանելու այդ պահանջներին՝ արդարեցնելու սպասումները սեփական անձի հանդեպ: Հարկ է նշել, որ այսպիսի սպասումների ակունքներն իրենց սկիզբն են առնում սեփական անձի նկատմամբ այլ մարդկանց վերաբերմունքից: Դատապարտյալի ինքնահարմարման տարրերից են սեփական անձի ընդունումը, ինքնավստահությունը: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ չհարմարման տարրերից են սեփական անձի չընդունումը, սեփական ուժերի հանդեպ անվստահությունը, ներանձնային կասկածանքները, մեղավորության զգացումը, խղճի խայթը: Հարմարման ժամանակ անձը փորձում է հարմարվել նաև իր արտաքին տեսքին և սեփական սենսոմոտոր հնարավորություններին, ինտելեկտուալ և հուզական առանձնահատկություններին, իր սոցիալական կարգավիճակին և վերջապես ինքն իրեն որպես մեկ ամբողջական անձի, որը ունի անհատական անկրկնելիություն և որոշակի արժեքային ուղղվածություն: Հարմարման և ինքնահարմարման գործում կարևոր է սոցիալական և անձնային նույնականացումը: Դատապարտյալը բախվում է որոշակի դժվարությունների իր նույնականացման վերաբերյալ, որն էլ կարող է անձնային ճգնաժամների պատճառ դառնալ: Նման ճգնաժամ է հանդիսանում միկրոմիջավայրի և անհատական նույնականացման փնտրտուքների շրջանը: Հարմարման դժվարություններ կարող են հանդիսանալ նաև դատապարտյալի հոգեկան իներտությունը, անձնային նեգատիվիզմը, կարծրատիպերը, ինքնամփոփությունը, չշփվելը, միջանձնային փոխհարաբերություններում կոնտակտ ստեղծելու դժվարությունները, ինչպես նաև պայմանավորված տարիքով՝ նվազում է նյարդային համակարգի պլաստիկությունը: Հետևելով Ա.Դ. Գլոտոչկինի և Վ.Ֆ. Պիրոժկովի [4] այն տեսակետին, որում ասվում է, որ

դատապարտյալների հարմարեցման կառավարման գործընթացում հարկ է հաշվի առնել հոգեբանական և քրեական համատեղելիությունը, որը հատուկ նշանակություն ունի դատապարտյալների տեղաբաշխման ժամանակ՝ կարող ենք ընդհանրացնել, որ դատապարտյալի սոցիալ-հոգեբանական հարմարման գործընթացում հատուկ նշանակություն ունի հոգեբանական համատեղելիությունը: Անհամատեղելիությունը կարող է հանգեցնել անձնային դեգրադացիաների, բարոյական քայքայման: Կարևորվում է նաև պատիժը կրելու ժամկետի հարցը, որը որքան երկար է տևում, այնքան դատապարտյալի օտարումը ազատությունից մեծանում է, չնայած, որ քրեակատարողական հիմնարկում հարմարումն ավելի հեշտ և արագ է տեղի ունենում: Սոցիալական մեկուսացման պայմաններին դատապարտյալները հարմարվում են ադեկվատ, երբ նրանց վարքը համապատասխանում է քրեակատարողական հիմնարկում գտնվելու հեռանկարների իրական տեղեկատվությանը՝ պահպանելով պատիժը կրելու կանոնակարգը, սեփական վարքի ու հույզերի հսկողությունը և ոչ ադեկվատ, որի դեպքում առկա է անհարմարվողականություն, և նախկինում առողջ դատապարտյալների մոտ նկատվում են հոգեախտաբանական նշանների դրսևորումներ, որոնց թվին Վ.Ֆ. Պիրոժկովը [6] դասում է ֆոբիաները, հատկապես կլաուստրոֆիկ հակազդումը, որը դրսևորվում է փակ տարածքի՝ մասնավորապես քննչական մեկուսարանի կամ բանտի խցիկի նկատմամբ: Գտնվելով խցիկում՝ դատապարտյալների մոտ դրսևորվում է շարժողական անհանգստություն: Հաջորդը՝ ընկճված-տագնապային հակազդումն է, որի դեպքում գերակշռում է տրամադրության անկումը, ապագայի հանդեպ հոռետեսությունը: Նրանց հատուկ է դյուրագրգռվածությունը, անքնությունը, կարոտը, անհանգստությունը: Վ.Ֆ. Պիրոժկովն առաջադրում է նաև Ժխտողական-ընկճված հակազդում, որի ժամանակ բնութագրական է սեփական անձը մեղավոր չճանաչելը, կատարածի համար չզղջալը, ազատագրկման փաստի նկատմամբ ներքին ժխտողականությունը և ժխտողական-հիստերիկ հակազդում, որի դեպքում բնութագրական է ճնշված տրամադրությունը, ապատիան,

անտարբերությունն ու ուղղվելու ձգտման բացակայությունը, ինչպես նաև եսակենտրոնությունը, հեղինակության ձգտումը:

Քրեակատարողական հիմնարկությունում դատապարտյալների հարմարումը քրեահոգեբանությունը բաժանում է հետևյալ 3 փուլերի՝ [11].

1. Կյանքի նոր պայմաններին ընտելանալու փուլ, որը համարվում է ազատազրկման մեջ գտնվելու առաջին կես տարին: Այս շրջանում դատապարտյալներն ստիպված են լինում սահմանափակել իրենց պահանջմունքները, մոռանալ սովորությունները: Այս շրջանին բնորոշ է ապագայի մասին նպատակների ու հեռանկարների կորուստ, որն անդրադառնում է կենսական ակտիվության նվազեցման, դեպրեսիաների: Անհարմարվողականությունը հաճախ հանգեցնում է ըմբոստությունների: Հաճախ դատապարտյալներն այս շրջանում դրսևորում են անհնազանդություն, պայքարում առկա ռեժիմի դեմ: Այս փուլում, երբ դատապարտյալը հատկապես կենտրոնացած է անցյալի վրա, չի կարող հարմարվել ոչ տվյալ միկրոմիջավայրի վերաբերմունքին, որն ուղղված է դեպի իր անձը և ոչ էլ կարողանում է հարմարվել կատարած արարքին: Ինքնակործանիչ միտումը խանգարում է ընդունել սեփական «Ես»-ը: Վերոնշյալը տևում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ դատապարտյալների մոտ չեն ձևավորվել կյանքի նոր պայմանների համար անհրաժեշտ անձնային հատկանիշներ ու որակներ: Սա համարվում է կողմնորոշման և հարմարման առաջնային կարևոր փուլ:

2. Արժեքային վերակողմնորոշման, միկրոմիջավայրի և առկա նորմերի ընդունման փուլ, որը սկսվում է քրեակատարողական հիմնարկում գտնվելու 6-րդ ամսից: Պայմանավորված դատապարտյալների սոցիալական մեկուսացման փաստով՝ այս փուլը կարող ենք անվանել հարթեցման շրջան, քանի որ մի շարք հարցեր գտնում են իրենց լուծումները: Դատապարտյալը այս փուլում փորձում է հարմարվել ոչ միայն ներկային, այլ նաև ապագային: Նա ոչ միայն պլաններ է կազմում կապված ապագայի հետ և հուսադրվում դրանց իրականացմանը, այլ նաև իր երևակայության մեջ փորձում է հարմարվել դրանց: Այս փուլում դատապարտյալներին բնորոշ է իրենց համար նոր մոտեցումների

մշակումը, որը հատկապես արտացոլվում է հետաքրքրություններում, միջանձնային հարաբերություններում: Հույզերը համեմատաբար հանդարտվում են, հաղթահարվում է գոյության անիմաստության պատկերացումները, որոշ չափով մեծանում են շփման եզրերը: Այս փուլը կարող ենք բնութագրել որպես անձնային հարաբերական կայունության շրջան: Կարևոր դեր ունի «դատապարտյալի համախտանիշը», որը դատապարտյալներին նմանեցնում է իրար: Այդ նմանություններն արտահայտվում են նրանց արտաքինում, դիմախաղում, ժեստերում, քայլվածքում, պահվածքում, բառապաշարում: Հետագայում դատապարտյալների անձնային դինամիկայում ձևավորվում ու հիմնավորվում են երկու մոտեցումներ. Հաղթահարվում է ազատագրկման պայմաններին հարմարվելու դժվարությունները և դատապարտյալի մոտ կարծրանում են նեգատիվ փոփոխությունները, որն էլ խոչընդոտում է ազատագրկման պայմաններում ուղղմանն ու վերադաստիարակմանը:

3. Հարմարման ավարտման փուլ, որը համապատասխանում է կալանքից ազատվելու վերջին շրջանին: Այս փուլում դատապարտյալը իր առջև նոր խնդիրներ է առաջադրում՝ պայմանավորված ապագայի հետ: Դատապարտյալների մոտ կարող են առաջ գալ մտքերն այն մասին, որ շուտով պետք է կանգնեն վերահարմարման նոր փուլի առջև, որը հեշտ չի լինի հաղթահարել այն ժամանակահատվածից հետո, որն անցկացրեցին քրեակատարողական հիմնարկում: Առավել ծանր են ապրում ազատագրկման վայրում գտնվելու ընթացքում առկա օբյեկտիվ և սուբեկտիվ խնդիրներով. ընտանիքի քայքայում, հարազատների կորուստ, մասնագիտական որակազրկում, քրեակատարողական հիմնարկում հարմարման և անցկացրած ժամանակահատվածում առկա դժվարություններ և այլն: Այս շրջանում դատապարտյալներին պայմանականորեն կարելի է բաժանել 3 խմբի.

- Դատապարտյալներ, ովքեր ուղղվել են պատիժը կրելու շրջանում: Նրանք գտնում են, որ արժանի են պատժի և կյանքում այլևս հանցավոր ուղի չեն բռնի:

- Դատապարտյալներ, ովքեր ունեն դաստիարակության արատներ. արատները կարող են լինել աշխարհայացքում, իրավագիտակ-

ցության մեջ, բարոյական ծրագրերում, աշխատանքային ոլորտում: Նրանք իրենց մեղավոր չեն ճանաչում և իրենց նկատմամբ կիրառված պատիժը համարում են չափազանց խիստ:

- Դատապարտյալներ, ովքեր ազատագրվման շրջանում չեն ուղղվում. նման անձինք կալանավայրերում մի շարք պատճառներով չեն ձերբազատվում հանցավոր հայացքներից, հակումներից, դիրքորոշումներից, երբեմն նույնիսկ հանցավոր աշխարհայացքից: Որքան էլ ցավալի է, բայց շատ հաճախ նման անձինք կալանավայրերում երբեմն հարստացնում են իրենց հանցավոր փորձը, կատարելագործում հանցավոր հմտություններն ու աշխարհայացքը: Ազատվելը նրանց համար միջոց է՝ շարունակելու հանցավոր գործունեությունը: Նրանք չեն անդրադառնում կատարած հանցանքի հակաօրինականության մասին, այլ հակառակը, կենտրոնանում են այն սխալների ու վրիպումների վրա, որոնց պատճառով բացահայտվել է հանցանքը: Այլ կերպ ասած, քրեակատարողական հիմնարկում նրանք կատարելագործում են իրենց հանցավոր գաղափարները՝ առավել փորձառուների հետ շփման արդյունքում [2, էջ 456]:

Քրեակատարողական հիմնարկներում ձևավորված քրեական ենթամշակույթը առանձնացնում է հանցագործների հետևյալ տիպերը.

- Հեղինակություններ, որոնք քրեական աշխարհի լիդերներն են: Նրանք ընդունված հեղինակություններ են հանցավոր աշխարհում:

- Գողականներ, որոնք քրեական հեղինակությունների հետևորդներն են:

- Տղամարդիկ, որոնք նույնպես ապրում են քրեական ենթամշակույթով, սակայն հետևում են պայմանական ռեժիմից շուտ ազատման:

- Ակտիվներ, որոնք խախտում են ադմինիստրացիայի հետ չհամագործակցելու պատվիրանը, որի պատճառը նրանց հեղինակությունն չլինելն է:

- Մերժվածներ, որոնք քրեական աշխարհում ունեն ցածր դիրք: Նրանք չեն խրախուսվում ո՛չ քրեական աշխարհի և ո՛չ էլ ղեկավարության կողմից [9, էջ 209-210]:

Դատապարտյալի մոտ հանդիպող հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ անընդմեջ կանգնած է ոչ միայն հարմարման, ինքնահարմարման եւ միկրոմիջավայրի վերափոխման խնդրի առջև, այլև իր առջև է դնում ինքնավերափոխման խնդիրը: Փոխել սեփական վարքագիծը, շտկել հայացքներն ու համոզմունքները, արժեքների վերագնահատում և ինքնագնահատականի վերարակառուցումը, ձգտում դեպի ինքնակատարելիությանը, սրանք նշված դինամիկ միտումների տարբեր կողմերն են:

Առանձնացնում ենք ինքնավերափոխմանը ձգտելու երկու պատճառ.

1. Պայմանավորված ինքն իրեն չընդունելու և թերարժեքության խորը զգացումով,

2. հիմնված մարդու դրական էության վրա:

Ինքնավերափոխման ձգտումը տարբեր հեղինակներ տարբեր կերպ են կոչում: Ըստ Վ. Շտեռնի [7] դա ինքնագարգացման և ինքնառեալիզացման միտումն է: Ա. Մասլոուն, Գ. Օլպորտը և Կ. Ռոջերսը [3] վերջինս անվանում են աճի մոտիվացիա, ինքնահաստատում, իսկ ըստ Ֆ. Լեռշի [8] այն ինքնագնահատականի աճի ձգտումն է: Առաջին դեպքում ինքնավերափոխման ազդակները գալիս են սեփական թերությունների, բացասական կողմերի գիտակցումից (գիտակցված և չգիտակցված): Անձի կողմից իրականացվող բոլոր քայլերը կայանում է նրանում, որպեսզի ազատվի այդ թերություններից, բացասական գծերից: Դա դատապարտյալի յուրովի փախուստն է սեփական թերություններից դեպի ակտիվ վերափոխման, իսկ ծայրահեղ դեպքում նաև բռնություն ինքն իր նկատմամբ (դատապարտյալների մոտ բռնություններ սեփական անձի նկատմամբ հաճախ ենք հանդիպում): Սա վարքի և բնավորության գծերի շտկման միտում է: Իսկ երկրորդն առաջինի հակառակ հոգեբանական իրավիճակն է: Այստեղ ինքնավերափոխման ազդակները գալիս են ոչ թե թերություններից և բացասական գծերից, այլ զարգացվածության այն մակարդակից, որին անձը հասել է և դեռ ցանկանում է հասնել՝ դրական ինքնագնահատական, իր դրական հատկությունների գիտակցում, սեփական արժանապատվությունը բարձրացնելու ձգտում: Եթե

առաջին դեպքում մտահոգության առարկան է հանդիսանում թերություններից ազատվելը, ապա երկրորդի դեպքում արժեքների աճն է, լավացումը և խորացումը:

Կարելի է ենթադրել, որ ինքնավերափոխումը կապված է անձի առաջընթացի հետ և իր մեջ է ընդգրկում վերոհիշյալ երկու պատճառները. ինքնարժևորման զգացում ու աճի ձգտում, ինչպես նաև սեփական թերություններից ազատվելու ձգտում: Առաջին դեպքում դատապարտյալը կարող է դառնալ չափից դուրս ինքնավստահ և անհոգ, իսկ երկրորդ դեպքում հետևանքը կարող է լինել ոչ ադեկվատ գործողությունների արտասովոր շրջան: Վերջինի էությունը կայանում է հետևյալում. որքան շատ է դատապարտյալը ցանկանում հրաժարվել իր թերություններից, այդքան դրանք չափազանցվում են նրա կողմից, որն էլ ստիպում է մտածել, որ թերությունները դեռ չեն հաղթահարվել: Հավանական է և այն հանգամանքը, որ դատապարտյալի հաղթահարված թերությունը փոխարինվում է նորով, դա էլ իր հերթին մեկ ուրիշով և այդպես շարունակ: Անձնային առաջընթացը միաժամանակ կառուցվում է արատներից հրաժարվելուց և արժեքների պահպանմամբ: Սա հատկապես նկատվում է այն դատապարտյալների շրջանում, ովքեր գիտակցում են կատարած հանցանքի կշիռը և գիտակցաբար գնում են ուղղման: Որոշ դատապարտյալներ չեն կարողանում հարմարվել անցյալում կատարվածի հետ, սեփական կենսագրությունը ծանր բեռ է հանդիսանում նրանց համար, նրանք ցանկանում են պարզապես հեռացնել իրենցից սեփական անցյալը: Շատերի մոտ սեփական ապագայի պատկերացումը դումինանտող տեղ է զբաղեցնում նրանց ներկա կյանքում:

Այսպիսով, ազատագրվումը դատապարտյալների մոտ ձևավորում է բացասական հատկանիշներ՝ անհավասարակշռվածություն, ագրեսիվություն, անզսպվածություն, չարամտություն, կասկածամտություն, անկայունություն և այլն: Այս առիթով Գ.Ֆ. Խոխրյակովը նշում է. «Ինչպես երևում է, ազատությունից զրկելը դատապարտյալների հոգեբանության վրա իրոք, որոշակի բացասական դրոշմ է թողնում» [10, էջ 197]: Պատժի իրականացումը և նրա նպատակը ենթադրում է անձի

որակական փոփոխություններ, սակայն արդյունքը հաճախ լինում է հակադարձ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Антонян Ю.М., Жестокость в нашей жизни - М.: Инфра-М, 1995.
2. Васильев В.Л., Юридическая психология. - М.: Право, 1991. - 649с.
3. Вилюнас В., Психология пазвития мотивации. – СПб.: Речь, 2006.
4. Исправительно-трудовая психология. / Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф., и др.- Рязань: Изд-во РВШ МВД СССР, 1985. - 356 с.
5. Механизм преступного поведения / Антонян Ю.М., Барановский Н.А., Дагель П.С., Дубовик О.Л., и др.; Отв. ред.: Кудрявцев В.Н. - М.: Наука, 1981. - 248 с.
6. Пирожков В.Ф., Криминальная психология. - изд. М.: “Ось-89”, 2001. - 704с.
7. Психология личности. / под ред. П.П. Горностая, Т.М. - Киев: Рута, 2001.-320 с.
8. Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: Изд. «БАХРАХ-М», 2003 – 672 с.
9. Социальная психология. под. ред Столяренко А.М. Юнити-Дана, М.: 2009. - 511с.
10. Хохряков Г.Ф., Парадоксы тюрьмы. Проблемы, дискуссии, предложения - М.: Юрид. лит., 1991. - 224 с.
11. Dennis Howitt Forensic and criminal psychology. “Prentice Hall”, 2002.
12. Hattie J. Self -Concept. – Hillsdale, Neu Jersey Howe and London, 1992.-436 p.

ABSTRACT

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE INMATE

Levon Sargsyan

Chair of Social Psychology, Yerevan State University

The paper discusses different types of psychological charactersitics of inmates. Changes in the psychological state of inmates are discussed. The author states that the latter as well as the difficulties, the obstacles, the contradictions

which face inmates are connected with the peculiarities of imprisonment and the criminal subculture.

РЕЗЮМЕ **ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОСУЖДЕННЫХ**

Левон Саргсян

Кафедра социальной психологии, ЕГУ

В статье представлены психологические особенности осужденных с разных сторон. Обусловленные особенностями лишения свободы представлены изменения психологического состояния осужденных, а так же те трудности, препятствия и противоречия, которые встречаются в этом периоде.

ՀԱՆՑԱՆՔ ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՆՁԻ ՈՒՂՂՄԱՆ ՈՂՂՈՒԹՅԱՄԲ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Լուսինե Մինասյան

Մագիստրատուրայի ուսանող,

*Իրավաբանության դեպարտամենտ,
Հայաստանի ամերիկյան համալսարան*

Յուրաքանչյուր պետության համար կարևոր է իր հասարակության ներքին անվտանգության ապահովումը և սոցիալական արդարությունը: Այս խնդիրների լուծումը բարդ է և շարունակական: Հասարակության մեջ միշտ էլ լինում են անձինք, ովքեր չեն ցանկանում ենթարկվել օրենքի պահանջներին, կատարում են հանցագործություններ՝ խախտելով այլոց իրավունքները: Եվ հենց հանցագործություններն են, որ թուլացնում են անվտանգությունը երկրի ներսում: Հանցանք կատարած անձինք կատարում են հակաիրավական արարքներ տարբեր պատճառներով, տարբեր հանգամանքների բերումով, և յուրաքանչյուրն էլ ունի իր

պատմությունը: Կատարած, երբեմն նաև չկատարած, հանցանքի համար այդ անձինք պետության կողմից ենթարկվում են պատժի, որը, համաձայն ՀՀ Քրեական Օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի, նպատակ ունի վերականգնել սոցիալական արդարությունը, ուղղել պատժի ենթարկված անձին, ինչպես նաև կանխել հանցագործությունները [1, էջ 36]: Պատժի վերոհիշյալ նպատակը կյանքի կոչելու համար անհրաժեշտ է նախ հասկանալ հանցանք կատարած անձին, ինչը հնարավորություն կտանրան ուղղելու արդյունավետ ձևը գտնել, ինչն էլ իր հերթին կհանգեցնի հանցագործությունների կանխմանը: Ցավոք Հայաստանի Հանրապետությունում դեռևս չկա հանրապետական մակարդակով հատուկ ծրագիր, որի նպատակն է անմիջական աշխատանք իրականացնել հանցանք կատարած անձանց հետ: Արտասահմանյան երկրներում, մասնավորապես ԱՄՆ-ում, ՌԴ-ում, ինչպես նաև Եվրոպայի մի շարք երկրներում կան նման ծրագրեր, կան նաև հատուկ իրավական ակտեր, որոնք կարգավորում են հանցանք կատարած անձանց հետ աշխատանքի գործընթացը:

Սույն հոդվածում կներկայացվեն հանցավորության պատճառները, տարածման եղանակները, ազատագրկման ձևով կամ ազատության սահմանափակման հետ կապված պատիժ կրող կամ կրած անձանց առանձնահատկությունները և նրանց ուղղման ու հասարակություն վերաինտեգրման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև վերջիններիս ապահովման արդյունավետ եղանակները (տվյալ պարագայում հանցանք կատարած անձի ուղղումը ենթադրում է այդ անձի աշխարհընկալման փոփոխում, իսկ վերաինտեգրում՝ վերադարձ հասարակություն պատիժը կրելուց հետո):

Սույն հոդվածի միջոցով փորձ է արվում ընդգծելու այն հանգամանքը, որ անկախ հանցանք կատարելուց և ազատությունից զրկված լինելուց, մարդը մնում է մարդ՝ իր հոգեկան և հոգեբանական բոլոր հատկանիշներով և իհարկե մարդու իրավունքներով: Բացի դա՝ ոչ ոք երաշխավորված չէ այդ կարգավիճակում հայտնվելուց, ուստի հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ զգոնության հետ մեկտեղ

պետք է դրսևորել նաև ըմբռնում՝ փորձելով նրանց մոտ արժեքային ճիշտ համակարգ ձևավորել բացատրելու և ոչ թե պարսավելու միջոցով:

Ի՞նչ խնդիրներ են առաջանում հանցանքի կատարումից հետո.

Հանցանք կատարած անձինք, առաջին հերթին լինելով մարդ, շատ տարբեր են միմյանցից, թեև ունեն նաև շատ ընդհանրություններ: Ամեն մեկը յուրովի է ընկալում իր կատարած արարքը և դրա համար նշանակված պատիժն ու դրա նպատակը:

Պատիժը կրած անձանց կարելի է բաժանել երեք խմբի [3, էջ 57]՝

1. **Ուղղված անձինք:** Պատիժը կրելուց հետո այս անձինք ձգտում են օրինապահ վարքագիծ ունենալ, ազնիվ կյանք վարել: Եվ այդ ձգտումն օգնում է հաղթահարել սկզբնական ադապտացիոն ժամանակաշրջանում հանդիպող բարդությունները:

2. **Մասամբ ուղղված անձինք:** Այս անձանց աշխարհընկալման, բարոյական արժեքների համակարգում կան որոշ շեղումներ, լինում են խնդիրներ կապված աշխատունակության հետ: Այս անձանց ուղղումը կախված է մեծամասամբ այն շրջապատից, որում նրանք կհայտնվեն պատիժը կրելուց հետո:

3. **Չուղղված անձինք:** Պատժի կրման ընթացքում այս անձինք ոչ միայն չեն ուղղվում, այլ նաև ձեռք են բերում հանցավոր հմտություններ կամ կատարելագործում դրանք: Հենց այս խմբի անձանց մոտ է հնարավոր հավանական ռեցիդիվը:

Անշուշտ, անձի ուղղումը և վերաինտեգրումը հասարակությունն առաջին հերթին կախված է իր անձնային հատկանիշներից, բայց այն նաև կախված է թե իր կատարած հանցանքի բնույթից և թե այն մթնոլորտից, որում նա գտնվում է հատկապես պատժախցում: Առավել դժվար է այն անձանց ինտեգրումը, ովքեր հանցանք կատարել են պարբերաբար կամ, օրինակ, կիրառել են բռնություն, քանի որ այդ անձանց մոտ թույլատրելիության սահմանները շատ ավելի խեղված են, ուստի այս խմբի հետ աշխատանքը պետք է կառուցվի այնպես, որ շեշտը դրվի այլ՝ ավելի խորը, ավելի բարդ հոգեբանական գործոնների վրա:

Այն, որ հանցանք կատարած անձի ուղղումը և արժեքային համակարգի շտկումը հնարավոր է, կարելի է տեսնել ԽՍՀՄ տարիների

հանցավոր առաջնորդներից մեկի օրինակից. Ջաբա Իոսելիանին 37 տարեկան հասակում վերսկսել է ուսումը 8-րդ դասարանում, իսկ 39 տարեկան հասակում ընդունվել է ԲՈՒՀ, իսկ հետագայում ստացել արվեստագիտության պրոֆեսորի կոչում [5]:

Եթե պատիժը կրելուց հետո անձը չունի բնակության վայր, նա չի փորձում լուծել աշխատանքի տեղավորման հարցը, դրսևորում է հակահասարակական վարքագիծ, ապա սա ակնհայտորեն վկայում է ռեցիդիվի հնարավորության մասին: Թեև պետք է հիշել նաև այն, որ մեծ մասամբ ազատազրկման ընթացքում է անձը կորցնում այն հմտությունները կամ կապերը, որոնք անհրաժեշտ են վերոնշյալ խնդիրների լուծման համար: Եվ երբ անձը չի կարողանում բավարարել անգամ իր տարրական ամենօրյան պահանջները, դա նորից մղում է այդ անձին դեպի հանցավոր կյանք: Հետևաբար, կարելի է պնդել, որ հասարակությունն ինքն է խոչընդոտում իր անդամների ուղղմանն ու վերաինտեգրմանը՝ մերժողական վերաբերմունք դրսևորելով հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ, միևնույն ժամանակ հիշելով, որ անձի ուղղումն առաջին հերթին կախված է հենց իրենից:

Ռեցիդիվի հավանականությունը մեծ է պատիժը կրելուց հետո առաջին տարվա ընթացքում (առավելապես առաջին 3-6 ամսվա ընթացքում), ուստի կարևոր է վերահսկել անձի վարքագիծը և շրջապատը հենց այս ժամանակահատվածում: Այն սկսում է նվազել հետագա երկու տարիների ընթացքում: Դա պայմանավորված է անձի «անպատրաստ» լինելով նոր կյանքին [2, էջ 289]: Ռեցիդիվին նպաստող գործոններ են ակոհոլամոլությունը, թմրամոլությունը, խաղամոլությունը: Հենց այս գործոններն են, որ հաճախ անձին դրդում են հանցանքի կատարմանը կամ որոնց ազդեցության տակ է (ակոհոլամոլություն, թմրամոլություն) կատարվում հանցանքը:

Ազատազրկման ժամանակահատվածում հանցանք կատարած անձը հետևում է կարգապահական խիստ կանոնների, ինչը կարող է հանգեցնել ինքնուրույնության և աշխատելու պատրաստակամության կորստի ազատություն ստանալուց հետո: Ուստի ազատազրկման

ընթացքում իսկ անձին անհրաժեշտ է հոգեբանական աջակցություն՝ նոր կյանքի ճիշտ մոդելի ձևավորման համար:

Իրավիճակը բարդանում է նաև նրանով, որ նյութական խնդիրները, ինչպես նաև դատվածության պատճառով հասարակության և ընտանիքի կողմից մերժված լինելը ավելին քան իրական են նոր հանցանքի կատարման դրդապատճառ հանդիսանալու համար: Սա առավել վտանգավոր է անչափահաս անձանց հարցում:

Հասարակության վերաբերմունքը հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ հաճախ լինում է լուրջ խոչընդոտ այդ անձանց վերաինտեգրման համար: Նույնիսկ այն անձինք, ովքեր մերժողական դիրքորոշում չեն հայտնում հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ, փոխում են իրենց դիրքորոշումը, եթե խոսքը սկսում է վերաբերել իրենց անձնականին: Իհարկե հասարակության վերաբերմունքը կարող է արդարացվել անվտանգության նկատառումներով, սակայն կանխակալ մոտեցումը որևէ կերպ չի նպաստի անձի ուղղմանն ու հանցանքների քանակի և ռեցիդիվի նվազեցմանը [5]: Հանցանք կատարած անձանց վրա հասարակության կողմից ամրացվում է «նստած-ելած» պիտակը, ինչը կանխորոշում է այդ անձանց հետագա ճակատագիրը: Իհարկե կան անձինք՝ հանցավոր ենթամշակույթի կրողները, որոնց համար այդ արտահայտությունը ոչ թե պիտակ է, այլ պատվավոր կոչում, սակայն այս անձանց պարագայում գերակա խնդիրը նրանց ուղղումն է, իսկ հետո միայն վերաինտեգրումը:

Հանցանք կատարած անձանց ուղղումն առավելապես կախված է իր ընտանիքից, վերջինիս վերաբերմունքից և աջակցությունից: Ընտանիքն այն գործոնն է, որն ունի ներուժ անձին հետագա հանցավոր կյանքից հետ պահելու համար: Պատիժ կրած անձինք շատ հաճախ անվստահություն ունեն պետության և հասարակության հանդեպ, և միակ ընտանիքն է, որ կարող է անձին ապահովության և պաշտպանվածության զգացում տալ (այս հիմնախնդիրը կարևոր է հատկապես անչափահասների պարագայում): Իհարկե կան ընտանիք չունեցող կամ հենց ընտանիքի անդամի դեմ հանցանք կատարած, կամ հանցավոր կյանք վարող ընտանիքի այլ անդամներ ունեցող անձինք, և այս անձանց

պարագայում ուղղման և վերահստեգրման ծրագիրը որոշվում է՝ ելնելով այդ առանձնահատկություններից:

Հանցավոր մտածելակերպը և վարքագիծը ձևավորվում են դեռևս վաղ հասակից, ուստի համապատասխան աշխատանքը փոքրահասակների հետ կունենա կանխիչ բնույթ հանցավորության դեմ պայքարում:

Ինչպես ընտանիքը, այնպես էլ շրջապատը շատ մեծ դեր են խաղում անձի ուղղման հարցում: Դեպքերի մեծ մասում հանցավոր նպատակները ձևավորվում են հենց շրջապատում: Շրջապատն է, որ ունակ է անձին նոր հանցանքի կատարմանը մղել:

Անձի ուղղման խոչընդոտ է հանդիսանում նաև ազատագրկման վայրերի գերբնակեցումը, ինչը հանգեցնում է լարվածության ստեղծմանը վերոհիշյալ վայրերում պահվող անձանց շրջանում:

Անձի ուղղմանը և ինտեգրման խոչընդոտների շարքին է պատկանում, նույնիսկ կարելի է ասել այդ շարքը գլխավորում է հանցավոր ենթամշակույթը, որ տիրում է ազատագրկման վայրերում, ինչը առավելապես վտանգավոր է առաջին անգամ հանցանք կատարած անձանց պարագայում [4, էջ 450]:

Ռեցիդիվի հակված անձինք ունեն ուժեղ կամային հատկանիշներ, արժեքների համակարգը վերջիններիս մոտ էապես տարբեր է, նրանք համարձակ են, հաճախ դաժան և ավելի հմուտ: Նրանք վտանգավոր են նաև նրանով, որ տարածում են հանցավոր ենթամշակույթը երիտասարդների շրջանում:

Եզրափակելով, պետք է ընդգծել նաև, որ հանցագործությունների քանակը և ռեցիդիվը անմիջական կապի մեջ են գտնվում երկրի սոցիալտնտեսական վիճակի, ինչու ոչ նաև տնտեսական համաշխարհային ճգնաժամի հետ: Որպես ապացույց ներկայացնենք հանցագործությունների վերաբերյալ ՀՀ Ազգային վիճակագրության ծառայությունից ստացված տվյալները. 2008թ-ի ընթացքում գրանցվել է հանցագործության 9271 դեպք, 2009թ-ի ընթացքում՝ 14339 դեպք, 2010թ-ի ընթացքում՝ 15477 դեպք, 2011թ-ի ընթացքում (հունվար-օգոստոս ամիսներին)՝ 11250 դեպք: Համեմատելով 2009 թվականի տվյալները 2008 թվականի տվյալների հետ տեսնում ենք ուղղակի ահռելի տար-

բերություն, իսկ 2010 թվականի տվյալների համեմատելով 2011 թվականի մինչ օգոստոս ամսվա տվյալների հետ՝ միջին ամսական հաշվարկով տեսնում ենք թվով 117 հանցագործությունների աճ յուրաքանչյուր ամիս: Թեև չկան տվյալներ ռեցիդիվի դեպքերի քանակի վերաբերյալ վերոնշյալ տվյալները մտահոգության լուրջ տեղիք են տալիս:

Քննարկվող հարցի լուծման համար անհրաժեշտ է մի քանի ուղղություններով կատարել համապատասխան աշխատանք՝ հակառակ դեպքում այդ աշխատանքը կլինի ոչ արդյունավետ: Նախևառաջ անհրաժեշտ է մշակել հատուկ ծրագիր, որն անմիջականորեն կկիրառվի հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ, նրանց հետ կտարվի խմբային (որոշ դեպքերում նաև անհատական) աշխատանք: Վերջինիս հետ զուգահեռ պետք է որոշակի աշխատանք տարվի ազատազրկման վայրերի վարչակազմերի հետ, որպեսզի ապահովվի հանցանք կատարած անձանց ուղղումը: Վերախնտեգրման խնդիրը պետք է լուծել ոչ միայն հանցանք կատարած անձանց ուղղման ծրագրի միջոցով, այլ նաև այդ անձանց և ընդհանրապես՝ փոխելով հասարակության վերաբերմունքը և կոտրելով կարծրատիպերը:

Ստորև ներկայացվում ենք մեր եզրահանգումները վերոնշյալ ուղղություններով անհրաժեշտ աշխատանքների բնույթի հետ կապված: Հարկ է նշել, որ այդ աշխատանքները անհրաժեշտ է կատարել համալիր ձևով, զուգահեռաբար և միաժամանակ՝ քննարկվող խնդիրը արդյունավետ լուծելու համար:

Հանցանք կատարած անձանց ուղղման ծրագիր

Հանցանք կատարած անձանց ուղղման ծրագիրը իրենից ներկայացնում է հոգեբանական աշխատանք, որը կօգնի անձին լուծել տարբեր հոգեբանական խնդիրներ, որոնց առկայության մասին այդ անձը չի էլ գիտակցում կամ իսպառ մերժում է: Ծրագիրը չպետք է հետապնդի անձին վատարանելու, նրան մեղադրելու նպատակ, այլ անձի մեջ դրական հատկանիշները բացահայտի, զարգացնի դրանք: Այդ ծրագիրը պետք է անձին տա վստահության, պաշտպանվածության զգացում: Ընդհանուր առմամբ ենթադրվում է խմբային աշխատանք, բայց

որոշ անձանց դեպքում (օրինակ բարդությամբ) նախընտրելի է անցկացնել անհատական աշխատանք: Հանցանք կատարած անձի ուղղման ողջ ծրագիրը հնարավոր չէ ներկայացնել այս հոդվածում: Կա մեծ հավանականություն, որ նման մի ծրագիր շուտով կսկսի գործել Հայաստանի Հանրապետությունում, և ծրագրի աշխատանքները կիրականացվեն հանցանք կատարած անձանց ուղղման և վերաինտեգրման մասնագիտացված կազմակերպության կողմից, և՛ այդ կազմակերպության և՛ վերջինիս ծրագրի վերաբերյալ կլինեն համապատասխան նյութեր, տեղեկատվություն:

Որոշ երկրներում կիրառվում է հետաքրքիր փորձ՝ հանցանք կատարած անձին ազատությանը նախապատրաստում են կարճատև «արձակուրդների» միջոցով: Օրինակ, անձին մի քանի ժամով ազատ են արձակում, որպեսզի վերջինս կարողանա իրեն աշխատանք կամ բնակության վայր գտնել, անհրաժեշտ փաստաթղթեր ստանալ և այլն: Այսինքն փորձ է արվում անձին հնարավորության տալ պատրաստվել նոր կյանքին: Կիրառվում է նաև մի քանի օրով դատապարտյալներին ճամբար տանելու փորձը, որտեղ անցկացվում է ֆիզիկական կազդուրման ծրագիր՝ ակոհոլամոլության կամ թմրամոլության հետ խնդիրներ ունեցողների համար: Թեև նման «այլընտրանքային» ծրագրերը դեռևս այնքան էլ կիրառելի չեն Հայաստանում, քանի դեռ ազատագրկման վայրերում չի իրականացվում անձանց ուղղման գործընթացը:

Զբաղվածություն

Վերաինտեգրման տեսանկյունից կարևոր է հանցանք կատարած անձանց զբաղվածության խնդրի լուծումը: Պետությանն անհրաժեշտ է հիմնել մի ծրագիր, որը կզբաղվի հանցանք կատարած անձանց աշխատանքի տեղավորման հարցով: Աշխատանքը կարող է լինել տարբեր՝ սկսած հիմնարկությունից և վերջացրած արհեստագործությամբ: Սա հանգեցնում է նրան, որ ազատագրկման ընթացքում անձանց հետ պետք է անցկացվեն մասնագիտական հմտությունների ծրագրեր (հատկապես անչափահասների համար), գրադարաններում պետք է լինի համապատասխան գրականություն: Հնարավոր է նաև, օրինակ, կառավարության կողմից հաստատված կարգով, վարձու աշխատանք հենց

ազատագրկման վայրում՝ լինի դա ինչ-որ իրի պատրաստում կամ քրեակատարողական հիմնարկի վերանորոգում և այլ: Որպեսզի աշխատանքից ստացվող գումարը ծառայի իր նպատակին՝ այսինքն պատիժը կրելուց հետո անձին ֆինանսական աջակցություն լինի նոր կյանք սկսելու համար (ինչը կարևոր է ռեցիդիվի կանխման համար), այդ գումարները կարող են փոխանցվել տվյալ անձի անունով բացված բանկային հաշվին, որպեսզի կանխիկ գումարը չնպաստի, օրինակ, ազատագրկման վայրում խաղամոլության ձևավորմանը կամ, օրինակ, ազատագրկման վայրի լիդերներին գումար մուծելու կամ ենթամշակութային այլ խնդիրների առաջացմանը:

Վարչակազմ, պետություն

Հանցանք կատարած անձանց ուղղման և վերաինտեգրման գործում մեծ ներդրում պետք է ունենա համապատասխան հիմնարկի վարչակազմը: Վերջինիս կողմից հանցանք կատարած անձի իրավունքների ոտնահարումը «վատ օրինակ» է ծառայում այդ անձանց համար, վերջիններիս մոտ էլ ավելի է խեղվում դիմացինի նկատմամբ հարգանքի կարևորությունը, ոմանց մոտ ինքնագնահատականի անկում է տեղի ունենում և տազնապային իրավիճակ է ստեղծում (ինչը շատ հաճախ բերում է ինքնասպանության): Այսինքն կարևոր է աշխատանք տանել նաև վարչակազմի հետ՝ վերջիններիս մոտ ամրապնդելու համար այն ճշմարտությունը, որ իրենց պարտականությունը կարգապահությանը հետևելն է, և ոչ թե ամենագոր դահիճ լինելը, ինչպես նաև հիշեցնելու համար, որ անձը, անկախ հանցանք կատարած լինելու հանգամանքից, ունի իրավունքներ, որոնք սահմանափակվում են միայն օրենքով սահմանված կարգով և ոչ թե կամայականորեն: Իսկ պետության առաջնային խնդիրն այս հարցում պետք է լինի աչալրջությունը իր համապատասխան կառույցների աշխատանքների օրինականության նկատմամբ, ինչպես նաև օրենսդրական մակարդակով ստեղծել նախապայմաններ անձի ուղղման և հեշտ վերաինտեգրման համար:

Ընտանիք, հասարակություն

Հասարակության հետ աշխատանքը կարևոր է առաջին հերթին հանցանք կատարած անձի վերաինտեգրման տեսանկյունից: Այստեղ

մեծ դերակատարում կարող են ունենալ հասարակական կազմակերպությունները, որոնց առաջնային խնդիրը պետք է լինի հասարակության շրջանում հանցանք կատարած անձանց խտրականության գոնե նվազեցումը, եթե ոչ վերացումը: Ինչպես արդեն նշվել է, պատիժը կրելուց հետո անձի համար ավելի դժվար է հրաժարվել հանցավոր կյանքից, եթե նա չի ստանում իր ընտանիքի աջակցությունը կամ երբ ամեն իրավիճակում հասարակությունը նրան հիշեցնում է իր՝ հանցանք կատարած անձ լինելու հանգամանքը, ինչը բացասաբար կարող է անդրադառնալ այդ անձի ուղղման և վերախնդրման վրա:

Հասարակության հետ աշխատանքն ունի նաև մեկ այլ նպատակ՝ աշխատանք հանցանք կատարած այն անձանց հետ, ովքեր կրել են ազատազրկման ձևով կամ ազատության սահմանափակման հետ չկապված պատիժ, քանի որ անկախ պատժի տեսակից հանցանքը մնում է հանցանք, և հանցանք կատարած անձն ունի ուղղման կարիք՝ կրկին անկաժ կրած պատժի տեսակից:

Ամփոփելով՝ պետք է նշել, որ հասարակության, ինչպես նաև հանցանք կատարած անձանց ընտանիքների հետ տարվող աշխատանքն ավելի հեշտ կիրականացվի մի խումբ հասարակական կազմակերպություններ համագործակցության դեպքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՀՀ Քրեական օրենսգիրք
2. Дмитриев Ю.А., Казак Б.Б., “Пенитенциарная психология”, Ростов, 2007
3. Курбатова Т.Н., “ Основы юридической психологии”, Учебное пособие, Изд.2 СПб., 2007
4. Пирожков В.Ф., “Криминальная психология”, Ось-89, 2007
5. Исторические личности: Джаба Иоселиани, <http://www.senediist.info/?p=272>
6. Raynor.,P., Robinson, G.,(2009). Why help offenders: Arguments for rehabilitation as a penal strategy European Journal of Probation University of Bucharest, Vol. 1, No. 1, pp 3 – 20.

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF ACTIVITIES TOWARDS REHABILITATION OF OFFENDERS IN ARMENIA

Lusine Minasyan

*Master student, Law Department,
American University of Armenia*

There is no unique definition of offenders' rehabilitation, because the term "offender" includes various types of criminals and each of them face different problems with rehabilitation. Though there are common issues for all of them. For example almost all will face the difficulty of recovering previous relationship with the society, fighting the discrimination due to their legal status of accused, finding the job, etc. It is important to know that from the rehabilitation of the offenders benefit not only the latters, but also the society and the state as a whole, because it is the key point of «healthy» nation. In the Republic of Armenia this problem as in any state exists, but in RA there are no special programs or laws concerning the rehabilitation of offenders. For example in the UK there is special Act on the rehabilitation or in the US there is Criminon program.

РЕЗЮМЕ

ЗНАЧИМОСТЬ ПСИХОКОРРЕКЦИОННЫХ РАБОТ С ПРЕСТУПНИКАМИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИИ

Лусине Минасян

*Магистрант, Департамент Права,
Американский Университета Армении*

Дать единое определение понятию "реабилитация правонарушителя" сложно, поскольку термин "правонарушитель" включает в себя различных людей, совершивших преступление, и каждый из них сталкивается с различными проблемами в период реабилитации. Хотя есть и общие проблемы для них всех, например, почти все сталкиваются с проблемой трудоустройства, восстановления прежних отношений с обществом, борьбой с дискриминацией в связи с их правовым статусом лица совершившего преступление и т.д.

Важно помнить, что реабилитация правонарушителей нужна не только им самим, но и обществу вместе с государством, так как это залог «здоровой» нации. В Республике Армении не существует специальных программ или законов, направленных на реабилитацию правонарушителей, как, например, в Великобритании, где существует специальный закон о реабилитации или как в США, где есть программа Криминон.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Лусик Куркчян

*Кандидат педагогических наук,
Доцент кафедры Возрастной и педагогической психологии
Арм. гос. пед. Университета*

Арсен Апроян

*Кандидат юридических наук, ассистент кафедры Юриспруденции
Гаварского Государственного Университета*

Защита интересов и прав несовершеннолетних в любом правовом государстве является важной задачей. Рост преступности несовершеннолетних требует повышения эффективности пенитенциарной профилактики преступного поведения несовершеннолетних.

Пенитенциарная профилактика в отношении лиц, совершивших преступления в несовершеннолетнем возрасте, требует учета многих специфических факторов и условий, поскольку они связаны с психофизиологическими, социально-психологическими и психологическими особенностями этой категории преступников, уровнем их умственного развития и нравственного, правового самосознания.

В определенной степени это нашло свое отражение в уголовном законодательстве, рассматривающем несовершеннолетний возраст в качестве обстоятельства, смягчающего наказание. Кроме того, в отношении несовершеннолетних не предусмотрено применение некоторых видов наказания.

Следует также отметить широкое применение в судебной практике условного осуждения, которое в настоящее время реализуется в отношении

примерно половины всех несовершеннолетних, осуждаемых к лишению свободы. Определенная часть несовершеннолетних преступников (до 20%) освобождается от наказания или от уголовной ответственности: материалы по ним либо передаются к органам по делам несовершеннолетних, либо к ним применяются принудительные меры воспитательного характера [7, с.185].

Таким образом, реальное уголовное наказание, а, следовательно, и пенитенциарная профилактика реализуется в отношении менее чем половины несовершеннолетних, совершающих уголовно-наказуемые деяния. Учитывая то, что в отношении несовершеннолетних законом не предусмотрено применение ряда наказаний, а отдельные (например, штраф, общественные работы) применяются весьма ограниченно, основным видом исполняемого (реального), наказания является лишение свободы. Несовершеннолетние осужденные отбывают его в исправительном учреждении (ИУ). Поэтому речь здесь пойдет о пенитенциарной профилактике, осуществляемой в отношении осужденных, содержащихся в таких учреждениях.

В отношении несовершеннолетних, как и в отношении других категорий преступников, необходимо учитывать требования индивидуализации наказания, характер и общественную опасность совершенного преступления, личность осужденного. Изучение личных дел, результаты бесед, анкетирования и тестирования несовершеннолетних осужденных указывают на то, что характер совершенных ими преступлений и их мотивация существенно отличаются от аналогичных показателей у взрослых. Несовершеннолетние, вставшие на преступный путь, наряду с несформированностью мировоззрения, возрастной социальной незрелостью, характеризуются, как правило, педагогической и социальной запущенностью. Согласно сложившейся в криминологии точке зрения, *«...в большинстве случаев – это подростки, выпавшие из сферы влияния таких социальных институтов, как семья и школа. В основном они еще не успели встать на путь самостоятельной трудовой жизни»* [9, с.83].

В работах отечественных криминологов, психологов (В. Н. Кудрявцев, Г. М. Миньковский, М. А. Алемаскин, Ю. М. Антонян, С. Д. Арзуманян и др.) особое внимание уделяется раскрытию как причинности девиантного и делинквентного поведения, так и психологической природы процесса социализации личности несовершеннолетних [2, с.83].

Как известно, детерминизм в психологии определил личностный

подход, т.е. подход с учетом всей индивидуальной динамической функциональной структуры данной конкретной личности. Оно понимается "как воедино связанная совокупность внутренних условий, которыми является структура ее свойств и качеств, через которые преломляются все внешние воздействия" [10,с.226]. Внутреннее функциональное состояние готовности личности к определенным воздействиям, т.е. психической регуляции поведения, деятельности, психологи определяют в форме категории отношения (В. Н. Мясищев), мотивов (В. С. Мерлин), установок (Д. Н. Узнадзе), в психической диспозиции личности и диспозиционной регуляции деятельности (В. А. Ядов) и т.д.

Сказанное предполагает определить кто же такие несовершеннолетние осужденные. По мнению криминолога В.И.Позднякова, «несовершеннолетние осужденные – это лица с незавершенным процессом социализации личности, предполагающей усвоение разнообразных социальных ролей, приобщение к системе социальных связей и т. д. Вместе с тем направление подростка, признанного виновным в совершении преступления, в исправительное учреждение закрытого типа, каким является ИУ, прерывает начатый процесс социализации личности индивида и, естественно, еще более осложняет его нормальное развитие. Ведь незавершенный процесс социализации приходится продолжать в условиях изоляции от общества, что противоречит сути такого процесса» [6, с.238].

Все это, безусловно, говорит не в пользу применения к несовершеннолетним преступникам изоляции от общества как меры наказания. Необходимо разработать и создать службы по проведения отклоняющего поведения детей и подростков для оказания помощи в коррекции поведения. Однако полностью отказаться от применения в отношении несовершеннолетних преступников наказания в виде лишения свободы не представляется возможным. Характер совершаемых ими преступлений свидетельствует о том, что многие из них представляют серьезную опасность для социального окружения, в силу чего требуется их изоляция от общества. В результате мы сталкиваемся с трудноразрешимым противоречием: одновременной необходимостью изоляции несовершеннолетнего от общества и осуществления процесса социализации его личности в условиях учреждений, обеспечивающих изоляцию от общества. Отсюда и возникает проблема решения этих задач с помощью пенитенциарной профилактики, которая осуществляется в условиях действия указанного противоречия. *В этой связи большинство специалистов*

сходятся во мнении, что необходимо предпринимать меры к расширению возможностей приобщения осужденных к условиям нормальной жизнедеятельности, сокращения (естественно, в допустимых пределах) степени их изоляции от общества. Иначе решение задачи подготовки несовершеннолетнего к самостоятельной трудовой жизни, возвращения обществу социально полезных граждан станет неосуществимым. Последовательно соблюдая принцип гуманизации, законодатель старается как можно больше минимизировать «закрытость» воспитательных колоний для несовершеннолетних. Принятые в последние годы изменения в уголовное и уголовно-исполнительное законодательство полностью были подчинены именно гуманизации исполнения назначаемых несовершеннолетним осужденным наказаний. Однако достаточно было проанализировать только состав несовершеннолетних осужденных, отбывающих наказание в ИУ, можно заметить одно негативное обстоятельство: значительное увеличение лиц, совершивших повторное преступление в период отбывания условного [12].

Решая задачи пенитенциарной профилактики в отношении несовершеннолетних осужденных необходимо проведение системного анализа личностных, социально-психологических, психолого-педагогических неблагоприятных факторов, механизмов, десоциализирующих воздействий социальной среды, обуславливающие социопатогенез личности несовершеннолетних, с учетом которых должно строиться исправительно-пенитенциарное воздействие социальной изоляции, то есть, осуществления дифференцированного подхода в выборе воспитательно-профилактических методов, приемов и средств переубеждения, исправления и помощи в ресоциализации преступного поведения несовершеннолетних.

Исправительно-психологическая коррекция – это процесс психологического воздействия на определенные психические свойства личности, определяющих содержательные стороны социального поведения осужденного, с целью исправления, перевоспитания, устранения или понижения степени криминальности.

Психологи А.Д.Глоточкин, В.Ф.Пирожков и др. отмечают причинно-следственную связь факторов социальной изоляции, опосредованные правом, имеющие разную личностную значимость для несовершеннолетнего осужденного, определяя его психические состояния и реакции. *Следовательно, пенитенциарная профилактика призвана изучать динамику психических состояний личности несовершеннолетнего и тех психических*

изменений, и их проявлений адаптационного, основного периодов пребывания в ИУ и периода освобождения и в соответствии с диагностикой применять соответствующие меры Следовательно, пенитенциарная профилактика призвана изучать динамику психических состояний и изменений личности несовершеннолетнего и проявления последних в процессе адаптации и основного пребывания в ИУ, а также период освобождения с целью применения соответствующих мер для диагностики [4].

Учитывая необходимость обеспечения процесса социализации личности несовершеннолетнего, отбывающего наказание, поставлен вопрос об ограничении, насколько это возможно, степени изоляции осужденных от общества. Разрабатываемая нами система пенитенциарной профилактики предусматривает ИУ новой модели, которая, например, значительно расширит возможности общения несовершеннолетних осужденных с внешним миром, приобщения их к общечеловеческим нормам и правилам поведения в обществе, выполнению жизненно значимых социальных ролей. В частности, реализация заключительного этапа отбывания наказания предусматривается в условиях «полусвободного» режима с проживанием за пределами охраняемой зоны (под наблюдением) в общежитии гражданского типа.

В профилактической работе, проводимой в ИУ, следует уделять внимание нравственному и трудовому воспитанию несовершеннолетних. Раньше этим направлениям профилактической работы уделялось довольно много внимания, однако делалось это как-то «неэффективно». Основные усилия делались на организационные вопросы, которые в свою очередь приводили к тому, что писались планы, отчеты, а реальной работы практически не было [1, с.37].

Что же касается направлений профилактической работы, то только нравственное и трудовое воспитание охватывают собой практически все сферы человеческой жизнедеятельности. Это позволяет формировать у несовершеннолетнего осужденного позицию человека по всем жизненно важным вопросам. Поэтому те направления профилактической работы, которые ранее было принято выделять в качестве самостоятельных (идейно-политическое, правовое, военно-патриотическое, эстетическое, экологическое и прочие), являются производными от вышеназванных или их частями. Если будут заложены прочные основы нравственности и привита потребность к полезной трудовой деятельности, то это, позволит несовершеннолетнему определить жизненную позицию, сформировать отношение к

религии, искусству, охране окружающей среды, соблюдению законов и т. д.

Важной особенностью осужденных несовершеннолетних, которую необходимо учитывать при организации профилактического воздействия на них, является их приверженность к соблюдению различных неформальных правил и следование нормам криминальной субкультуры. В силу возрастных особенностей потребность к самоутверждению у несовершеннолетних, в отличие от взрослых, проявляется в более жестких (или прямо жестоких) формах и сопровождается, как правило, противозаконными действиями. Так, например, проведенное нами исследование показало, что несовершеннолетние в условиях мест лишения свободы приобретают своеобразный стереотип поведения, который предполагает насильственное разрешение всех конфликтных ситуаций. Причем у несовершеннолетних это, как правило, связано с проявлением особой жестокости [8, с.23-25].

Все прибывающие в ИУ несовершеннолетние уже на начальном этапе подвергаются «искусственной стратификации». Каждая из социальных групп, в которой может оказаться несовершеннолетний, определяет его положение, права и обязанности в сфере неформального общения. При этом, как показало проведенное исследование, основой определяющими такую стратификацию «...факторами являются: жизненный опыт («бывалость») осужденного; стаж преступной деятельности и количество судимостей; личностные качества; индивидуальные особенности, в том числе физическая сила; срок лишения свободы; поведение на следствии и суде; социально-региональное происхождение; возраст» [11, с.19].

Важным условием достижения положительного результата пенитенциарной профилактики в отношении несовершеннолетних осужденных является обеспечение их *трудовой занятости* во время отбывания наказания. Причем обязательным условием здесь должна быть эффективная организация общественно полезного труда осужденных. В отношении несовершеннолетних это приобретает особое значение, поскольку тем самым решается и проблема их трудового воспитания, обеспечением надежной профессией на предстоящую трудовую жизнь. Поэтому в условиях ИУ организацию общественно полезного труда и профессионального обучения следует рассматривать в неразрывном единстве. Ведь прибывающие в места лишения свободы несовершеннолетние, как правило, не имеют ни рабочей профессии, ни трудовых навыков. Все это им предстоит приобрести в период отбывания наказания. К сожалению, учебно-воспитательная база многих ИУ устарела и отстает от требований сегодняшнего дня. Это

обстоятельство является дополнительным негативным фактором, не позволяющим создавать необходимые условия для приобщения несовершеннолетнего к общественно полезному труду.

Постановка вопроса о создании на базе ИУ учебно-производственных комплексов связана с необходимостью повышения эффективности трудового воспитания несовершеннолетних осужденных, что, в свою очередь, является наиболее важным условием решения задачи социализации подростков, подготовки их к самостоятельной жизни.

К числу основных средств, обеспечивающих процесс исправления несовершеннолетних преступников, относится и *общеобразовательное обучение*. В отношении несовершеннолетних необходимо отметить особую роль, которую приобретает данное средство воздействия. Ведь в ИУ практически каждый осужденный проходит через общеобразовательную школу, являющуюся одним из главных структурных элементов учреждения и фактически центром проводимой в колонии воспитательной работы.

Необходимо отметить также, что общеобразовательные школы ИУ находятся в ведении Министерства юстиции, а учителя школ являются сотрудниками (вольнорабочими) ИУ. Это еще раз подчеркивает особую значимость общеобразовательного обучения для несовершеннолетних осужденных и особую роль школы в воспитательном процессе. Здесь необходимо сказать и о негативной стороне нахождения школ воспитательных колоний в ведении Министерства юстиции. Получая аттестат, несовершеннолетний, даже отбыв наказание, неохотно его демонстрирует. Ибо в нем указано, что он закончил не обычную среднюю школу, а находящуюся в местах лишения свободы. Этот вопрос давно уже требует разрешения [3, с. 38].

Отмеченное выше обстоятельство затрагивает еще одну весьма важную проблему не только для ИУ, но и для всех исправительных учреждений. Это проблема подготовки и обеспечения учреждений квалифицированными кадрами сотрудников. Для ИУ это особенно актуально, поскольку приходящие на работу в эти учреждения сотрудники должны быть приспособленными не только к работе в исправительном учреждении, но и хорошо знать специфику работы с несовершеннолетними, их психологию и возрастные особенности. Учителя школ ИУ, как правило, владеют таким качеством, поскольку либо ранее работали в средних общеобразовательных школах, либо получили соответствующую подготовку в педагогических вузах, выпускниками которых большинство из них

является. Что же касается сотрудников других частей и служб, то они далеко не все имеют специальную подготовку для работы с рассматриваемым возрастным контингентом [5, с.9].

Пенитенциарное воздействие на несовершеннолетнего преступника следует рассматривать как единый процесс, начиная с момента заключения его под стражу и заканчивая периодом реабилитации и социальной адаптации после освобождения. На практике этот процесс, как правило, оказывается разорванным, преемственность между его составляющими этапами зачастую не обеспечивается. Причиной тому в большинстве случаев является отсутствие должного взаимодействия между учреждениями и службами, обеспечивающими работу с несовершеннолетними правонарушителями. Думается, что вся система пенитенциарной профилактики несовершеннолетних, назначения и исполнения в отношении их уголовных наказаний нуждается в существенном преобразовании.

Один из вариантов организации работы с лицами, привлекаемыми к уголовной ответственности в несовершеннолетнем возрасте, обеспечивающий преемственность и последовательность воспитательного и профилактического воздействия в ходе следствия, дознания, исполнения наказания и закрепления результатов исправления, видится в создании специальных пенитенциарных учреждений - воспитательно-трудовых центров для несовершеннолетних преступников.

Исходя из современной охрано-защитной концепции пенитенциарной профилактики, необходимо отказаться от административно-каральных мер в пользу психологической, социально-правовой помощи по коррекции поведения:

- профессионализация профилактической деятельности, подготовки специальных кадров социальных педагогов, практических психологов, специализирующихся по коррекции преступного поведения несовершеннолетних в ИУ;
- психологизацию профилактической деятельности, помогающая осуществлению перестройки глубинных качеств личности осужденного, формированию ценностных ориентаций для адекватного поведения в обществе;
- создание специальных воспитательно-трудовых центров для несовершеннолетних преступников с соответствующей структурой.

В структуру такого центра должны входить:

- а) следственный изолятор для содержания подследственных

несовершеннолетних;

б) служба, обеспечивающая исполнение наказания в виде краткосрочного ареста;

в) служба по исполнению наказания в виде лишения свободы (собственно ИУ);

г) участок социальной адаптации для лиц, готовящихся к освобождению от наказания;

д) временное общежитие для освобожденных, не имеющих постоянного места жительства;

е) служба социального контроля, обеспечивающая работу с освобожденными по отбытии наказания.

Создание такого рода центров могло бы обеспечить необходимое комплексное воздействие на несовершеннолетних, привлекаемых к уголовной ответственности, и преемственность в работе с ними, оградить их от негативного влияния взрослой преступной среды.

Практика показывает, что в значительной мере социально-негативный опыт приобретается несовершеннолетними на этапе предварительного дознания и следствия, когда, находясь в одном следственном изоляторе со взрослыми подследственными, они познают неформальные нормы и «законы» тюремной жизни. Такой опыт накапливается и в процессе этапирования из следственного изолятора в колонию, который, в силу того, что ИУ имеются далеко не во всех регионах (областях, краях, республиках), иногда становится весьма длительным.

Создание воспитательных центров, предусматривающих вхождение в них и следственных изоляторов, и собственно ИУ, позволило бы сократить отмеченные издержки. Однако при этом речь надо вести об открытии таких центров по возможности в каждой области (крае), республике или в регионе, объединяющем несколько близлежащих областей. Это позволило бы осужденным отбывать наказание в пределах региона их постоянного места жительства, а сотрудникам воспитательных центров шире привлекать к работе с несовершеннолетними правонарушителями их родителей, общественность, местные органы власти и государственные учреждения.

Эффективность исправительного воздействия, оказываемого на осужденных несовершеннолетних, определяется по общим критериям, основывающимся на известных степенях исправления. Пока эти критерии оценки являются едиными для всех исправительных учреждений, однако вряд ли их можно считать универсальными и адекватно отражающими

реальные процессы.

Во-первых, они ориентированы лишь на чисто внешние (поведенческие) проявления, базируясь на отношении осужденного к труду, учебе, правилам внутреннего распорядка, не касаясь его внутренних (личностных) мотиваций.

Во-вторых, такие оценки основаны сугубо на субъективном подходе, поскольку отнесение конкретного осужденного к той или иной категории зависит от сложившегося о нем мнения у определенного круга людей (воспитатель, учитель, мастер).

В-третьих, отсутствует научное обоснование собственно «границ» между степенями исправления, например, «встал» и «твердо встал» на путь исправления. Безусловно, необходима разработка более четких и научно обоснованных критериев, учитывающих не только внешние поведения осужденного, но и его внутреннее состояние, осознание им собственной вины перед обществом, готовность к правопослушному образу жизни. До тех пор, пока такие критерии не будут разработаны, единственным достоверным показателем, определяющим неэффективность исправительного воздействия, может служить рецидив преступного поведения после освобождения.

Думается, что проводимая гуманизация системы исполнения уголовных наказаний должна предусматривать децентрализацию управления органами, исполняющими наказания, и предоставление большей самостоятельности органам уголовно-исполнительной системы. В таком случае вопросы пенитенциарной профилактики преступности несовершеннолетних могли бы решать более реально стоящие перед ними задачи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Игнатенко В. И., Основы предупреждения антиобщественного образа жизни несовершеннолетних, Рязань, 1996, с. 37.
2. Кудрявцев В.Н., Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения): монография.- М.: ТК Велби; Изд-во Проспект, 2007, 176 с.
3. Панкратов Р.И., Тарло Е.Г., Ермаков В.Д., Дети, лишённые свободы, М., 2003, с. 38.
4. Пирожков В.Ф., Криминальная психология, Ось-89, М., 2007, 704с.

5. Поддубный В.О., Харькин О. С., Система подготовки кадров для уголовно-исполнительной системы, Человек: преступление и наказание, 2000, № 1, с. 9.

6. Поздняков В.И., Исправительное воздействие на несовершеннолетних // Наказание и исправление преступников, М., 1992, с. 238.

7. Сергеев А.В., К вопросу о предупреждении преступности несовершеннолетних// Актуальные проблемы правоприменительной практики на рубеже XX – XXI веков, Ставрополь, 1999, с. 185.

8. Уваров И.А., Криминологическая характеристика преступлений, совершаемых с особой жестокостью в исправительных учреждениях, Ставрополь-Санкт- Петербург, 1998, с. 23 – 25.

9. Шестаков Д.А., Семейная криминология (семья, конфликт, преступление), М., 1996, с. 83.

10. Шорохова Е.В., Метод и теоретические проблемы психологии, М., 1968, с. 226.

11. Щерба С.П., Курганов С.И., Перцова Л.В., Стратификация несовершеннолетних осужденных в местах лишения свободы. М., 1989, 19 с..

12. <http://www.court.am/?l=lo&id=50>, Доклад Кассационный суда РА о несовершеннолетних осужденных 2010г.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ԱՆՉԱՓԱՀԱՍՆԵՐԻ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՊԵՆԻՏԵՆՑԻԱԸ ՊՐՈՖԻԼԱԿՏԻԿԱՅԻ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ

Լուսիկ Բուրբյան

*Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու,
ՀՊՄՀ Տարիքային և մանկավարժական
հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ,*

Արսեն Ապրոյան

*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
Գավառի պետական համալսարանի Իրավագիտության
ամբիոնի ասիստենտ*

Անչափահասների իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը կարևորագույն հարցերից է ցանկացած իրավական համակարգում:

Անչափահասների հանցավորության աճը պահանջում է հանցավոր վարքի կանխման ավելի արդյունավետ եղանակների կիրառում:

ABSTRACT
SEVERAL ISSUES OF PROPHILACTIC PREVENTION FO
JUVENILE CRIME

Lusik Qurkchyan

Candidate of Pedagogical Sciences, Docent at the Chair of Developmental and Applied Psychology, Armenian State Pedagogical University

Arsen Aproyan

Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor, Gavar State University

Protection of the interests and rights of minors is an important task of any legal system. The fact that juvenile crime increases requires to develop more effective methods of prevention of juvenile criminal behavior.

The paper discusses and analyses several complicated issues on carrying out criminal penalties and which are connected with the imprisonment of juvenile offenders. The author discusses the importance and the impact and use of proper preventive measures for juvenile prisoners at the correctional centers.

The author emphasises also the importance of penitentiary prophylaxis of juvenile inmates with consideration of many specific factors and conditions such as psycho-physiological, psychological and socio-psychological characteristics of discussed group of inmates, their level of intellectual development and moral and legal consciousness.

To some extent this is reflected in the criminal law, contemplating minor age as a circumstance mitigating punishment. In addition, the juvenile is not provided for the use of certain forms of punishment.

Խմբագրական խորհուրդ

Արա Գաբուզյան	- իրավ.գիտ. դոկ., պրոֆ., ԵՊՀ Քրեական իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի վարիչ
Թոմաս Սամուելյան	- իրավ. և փիլ. դոկ., պրոֆ., Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի Իրավագիտության դեպարտամենտի դեկան, Հայաստան:
Սրբուհի Գևորգյան	- հոգ. գիտ. դոկ., պրոֆ., ՀՊՄՀ Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետը դեկան, Հայաստան:
Ելենա Զեմյանսկայա	- հոգ. գիտ. դոկ., Խարկովի Ներքին գործերի ազգային համալսարանի պրոֆեսոր, Ուկրաինա:
Ալլա Կիմ	- հոգ. գիտ. դոկ., Ալ Ֆարաբիի անվան Ղազախստանի ազգային համալսարանի պրոֆեսոր, Ալմա Աթա, Ղազախստան:
Ռենոս Պապադասյուրուս	- փիլ. դոկ., Էսսեքսի համալսարանի հոգեվերլուծական կենտրոնի պրոֆ., Մեծ Բրիտանիա:
Ռոբին Բրայնթ	- փիլ. դոկ., Քանթերբերիի Քրիստոսի եղեկեցու համալսարանի Իրավաբանության և քրեական իրավունքի դեպարտամենտի դասախոս, Մեծ Բրիտանիա:
Հարոլդ Թակոյշյան	- փիլ. դոկ., Ֆորդհամ համալսարանի հոգեբանության դեպարտամենտի պրոֆեսոր, Նյու Յորք, ԱՄՆ
Ռուբեն Ադուգումցյան	- հոգ. գիտ. թեկն., դոցենտ, ՀՀ Պետական կառավարման ակադեմիայի Կառավարման հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, Հայաստան:
Արմեն Մազմանյան	- փիլ. դոկ., Իրավական ռեսուրսների կենտրոնի ծրագրերի տնօրեն, Հայաստանի ամերիկյան համալսարան, Հայաստան:
Մերի Ավետիսյան	- հոգ. գիտ. թեկն., ՀՊՄՀ Զարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի ասիստենտ, Հայաստան:
Անահիտ Արզումանյան	- հոգ. գիտ. թեկն., ՀՊՄՀ Զարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ, Հայաստան:
Գայանե Խաչիկյան	- հոգ. գիտ. թեկն., ՀՊՄՀ Զարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ, Հայաստան:
Աննա Մարկոսյան	- հոգ. գիտ. թեկն., Առողջապահական և տեխնոլոգիաների գիտահետազոտական լաբորատորիայի վարիչ, Բիզնես Կառավարման Մոսկվայի Պետական Ակադեմիա, Ռուսաստան:
Ելենա Սերեդա	- հոգ. գիտ. թեկն., Պսկովի պետական մանկավարժական համալսարանի հոգեբանությամբ ամբիոնի դոցենտ, Ռուսաստան:

Editorial Board

- Ara Gabuzyan** - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Yerevan State University, Armenia
- Thomas Samuelian** - PhD, JD, Professor, JD, PhD, Dean of Law Department, American University of Armenia, Armenia.
- Srbuhi Gevorgyan** - Doctor of Psych. Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Psychology of Education and Social Pedagogy of Armenian State Pedagogical University.

Members

- Renos Papadapoulos, PhD** - Professor, Director of the Centre for Trauma, Asylum and Refugees, University of Essex, UK.
- Robin Bryant, PhD** - Director of Criminal Justice Practice, Department of Law and Criminal Justice Studies, Canterbury Christ Church University, UK.
- Harold Takooshian, PhD** - Professor, Psychology Department, Fordham University, USA,
- Helen Zemlyanskaya** - Doctor of Psych. Sciences, Professor of Psychology and Pedagogy at Kharkov National University of Internal Affairs, Ukraine.
- Alla Kim** - Doctor of Psych. Sciences, Professor, Department of General and Ethnic Psychology, Kazak National University after Al-Faraby, Almaty, Kazakhstan.
- Ruben Aghuzumtsyan** - Cand. of Psych Sciences, Docent, Head of the Chair of the Department of Psychology of Management, Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Armenia.
- Armen Mazmanyanyan, PhD** - Program Director, Legal Resource Centre, American University of Armenia.
- Meri Avetisyan** - Cand. of Psych Sciences, Assistant Professor at the Chair of Developmental and Applied Psychology, ASPU.
- Anahit Arzumanyan** - Cand. of Psych. Sciences, Docent at the Chair of Developmental and Applied Psychology, ASPU.
- Gayane Khachikyan** - Cand. of Psych Sciences, Docent at the Chair of Developmental and Applied Psychology, ASPU.
- Anna Markosyan** - Head of the Research Laboratory of Technologies for Preservation of Health Moscow State Academy of Business Administration, Moscow, Russia.
- Elena Sereda** - Cand. of Psych. Sciences, Docent, Pskov State Pedagogical University, Russia.

Редакционная коллегия

- Ара Габузян** - доктор юр.наук, проф., заведующий кафедрой криминологии ЕГУ, Армения.
- Том Самуэлян** - доктор юр. и филос.наук, декан департамента юриспруденции, Американский Университет в Армении.
- Србуи Геворкян** - доктор псих.наук, проф., декан факультета психологии образования и социологии АГПУ, Армения.
- Елена Землянская** - доктор псих.наук, проф., Харьковский Национальный Университет Внутренних Дел, Украина.
- Алла Ким** - доктор псих.наук, проф., Национальный Университет Казахстана им. Аль Фараби, Алма-Ата, Казахстан.
- Ренос Пападаполус** - доктор философии, проф., Психоаналитический Центр Университета Эссекса, Великобритания.
- Робин Брайент** - доктор философии, преподаватель департамента юриспруденции и уголовного права, Университет Церкви Христа, Кентербери, Великобритания.
- Гарольд Такушян** - доктор философии. проф., департамент психологии, Университет Фордхем, Нью-Йорк, США
- Рубен Агузумцян** - канд. псих.наук., доцент, заведующий кафедрой психологии, Государственная Академия Управления РА.
- Армен Мазманиян** - доктор философии, руководитель центра правовых ресурсов, Американский Университет в Армении.
- Мери Аветисян** - канд. псих.наук, ассистент кафедры психологии развития и прикладной психологии, АГПУ.
- Анаит Арзуманян** - канд. псих.наук, доцент кафедры психологии развития и прикладной психологии, АГПУ.
- Гаяне Хачикян** - канд. псих.наук, доцент кафедры психологии развития и прикладной психологии, АГПУ.
- Анна Маркосян** - канд. псих.наук, заведующая научно-исследовательской лабораторией здоровьесберегающих технологий МГАДА, Россия
- Елена Середа** - канд. псих.наук, доцент кафедры психологии, Псковский государственный педагогический университет, Россия